

Päivi Känkänen

TUTKIMUS

Taidelähtöiset menetelmät lastensuojelussa

– kohti tilaa ja kokemuksia

Taidelähtöiset menetelmät lastensuojelussa – kohti tilaa ja kokemuksia

PÄIVI KÄNKÄNEN

Helsingin yliopisto
Valtiotieteellinen tiedekunta
Sosiaalitieteiden laitos

Tutkimus 109 • 2013

TERVEYDEN JA
HYVINVOINNIN LAITOS

© Päivi Känkänen & Terveyden ja hyvinvoinnin laitos

Kannen ja sisälehtien kuvat: Päivi Känkänen
Taitto: Seija Puro

ISBN 978-952-245-910-7 (painettu)
ISSN 1798-0054 (painettu)
ISBN 978-952-245-911-4 (verkkojulkaisu)
ISSN 1798-0062 (verkkojulkaisu)
<http://urn.fi/URN:ISBN:978-952-245-911-4>

Juvenes Print – Suomen Yliopistopaino Oy
Tampere 2013

Tutkimuksen ohjaajat

Professori *Synnöve Karvinen-Niinikoski*
Helsingin yliopisto, Sosiaalitieteiden laitos
Dosentti *Pirkko-Liisa Rauhala*
Helsingin yliopisto, Sosiaalitieteiden laitos

Esitarkastajat

Professori *Leo Nyqvist*
Turun yliopisto, Sosiaalitieteiden laitos
Dosentti *Ritva Engeström*
Helsingin yliopisto, Käyttäytymistieteiden laitos

Vastaväittäjä

Professori *Leo Nyqvist*
Turun yliopisto, Sosiaalitieteiden laitos

Kustos

Professori *Synnöve Karvinen-Niinikoski*
Helsingin yliopisto, Sosiaalitieteiden laitos

Esipuhe ja kiitokset

Olen jäsentänyt tutkimukseni metaforisesti neljään osaan. Ensimmäisen osion olen nimennyt *Vasaraksi*. Otsikointi liittyy isäni elämänvaiheisiin, kun hän nuorena miehenä lähti sodan jaloista Karjalan kannakselta Lounais-Suomeen. Vasaran lisäksi hänellä oli mukanaan vain muutamia tavaroita, kuten kaikilla evakkoon lähteneillä. Vasara säilyi puusepän taitavissa käsissä hänen viimeisiin päiviinsä asti. Kun itse aikoinani jätin lapsuudenkodin taakseni, sain isältäni mukaani vasaran. Vasaran saaminen oli minulle symbolinen kutsu kohti pärjäämistä, kekseliäisyyttä ja käden taitoihin luottamista.

Kiinnostukseni lastensuojelun työskentelytapojen kehittämiseen alkoi nuorisohuollon piirissä 1990-luvun alussa. Olin tuolloin kolme vuotta mukana seikkailukasvatusta, erilaisia ilmaisutaitoja ja toiminnallisia työmenetelmiä käyttävässä projektissa. Se oli suunnattu nuorille, joita oli vaikea tavoittaa institutionaalisen palvelu- ja auttamisjärjestelmän keinoin (tästä lisää Nyqvist 1995). 2000-luvun alkupuolella aloitin taidekasvatusopintoni Taideteollisessa korkeakoulussa. Kipinä taiteeseen ja käsillä tekemiseen syttyi minussa tuolloin uudella lailla eloon. Samanaikaisesti aloitin työni Stakesissa (nyk. THL) ja liityin mukaan ”Elämäkertaketju – ilmaisutaidot lastensuojelussa syrjäytymisen ehkäisemiseksi” -hankkeeseen, jonka etenemistä ja tuloksia kuvaan tutkimukseni osajulkaisuissa sekä vuonna 2005 julkaistussa kirjassa ”Omat ja muiden tarinat – ihmisyyttä vaalimassa”, jonka kirjoitin yhdessä tutkimusprofessori Marjatta Bardyn kanssa.

Yli vuosikymmenen ajan (2000–2013) *verstaani* on täyttynyt kiinnostavista tutkimus- ja kehittämishankkeista, joista useimmat ovat jollain tavoin liittyneet taidelähtöisten menetelmien kehittämiseen lastensuojelussa. Patricia Leavyn (2009) mukaan taiteellista työskentelyä tutkimuksessaan hyödyntävät tutkijat eivät etsi taiteesta ainoastaan uusia metodeja ja välineitä tutkimiseen, vaan itse asiassa he työستävät (carving, sculpting) ja muotoilevat tutkimaansa teemaa niiden avulla. Leavyn ajattelusta inspiroituneena käytän puun työstämiseen liittyvää käsitteistöä tutkimuksessani.

Veistotekniikasta viehättyneenä olen vuosien varrella veistänyt esiin yhdessä lukuisten yhteistyötahojen kanssa uusia työmenetelmiä ja uudenlaisia lähestymistapaa lastensuojeluun. Puusepän työkaluihin liittyvät valokuvat kirjan välilehdillä symboloikoon tutkijantyössäni erityisesti sitä ajanjaksoa tutkimusprosessissani, jolloin sain pitkästä ajasta mahdollisuuden olla tiiviissä kontaktissa nuorten kanssa. Ihmetellen, kokien sekä konkreettisesti tode-

ten, mitä monipuolisilla ja *kekseliäillä työkaluilla* voi lastensuojelussa saada aikaan. *Lastut lentelivät* yhteistyössä tutkija Anna Pauliina Rainion, helsinkiläisen teatteri ILMI Ö:n ”Sytytin”-hankkeen ja Harvialan koulukodin ”Räpä-
tessä roiskuu” -rap-hankkeen kanssa.

Tutkimukseni ohjaajina toimivat professori Synnöve Karvinen-Niinikoski ja dosentti Pirkko-Liisa Rauhala. He ohjasivat työtäni jämäkällä ja suorapuheisella tyyllillä, mutta tutkimuksestani varsin innostuneina. Ohjaajat suhtautuivat rohkaisevasti ratkaisuihini, jotka eivät kaikilta osin edustaneet perinteisiä sosiaalityhteellisen kirjoittamisen ja tutkimisen tapoja. Tämä painutuva ja avarakatseinen ohjaus oli minulle arvokasta ja eteenpäin vievää. Lämpimät kiitokseni teille molemmille. Suuri kiitos kuuluu myös tutkimukseni esitarkastajille professori Leo Nyqvistille ja dosentti Ritva Engeströmille tekstin sisältöä ja rakennetta koskeneesta arvokkaasta palautteesta. Se auttoi minua viimeistelemään tutkimukseni lopulliseen muotoonsa.

Käytäntötutkimuksessa kaikki osalliset ovat yhteisen tiedon tuottajia, kuten myös tässä tutkimuksessa. En ole tehnyt tätä työtä yksin, vaan näihin talkoisiin on osallistunut paljon väkeä. Tietoa on muodostettu tutkimuksen ja käytäntöjen välisessä ”vaihtosuhteessa” vastavuoroisuutta, kriittisyyttä ja avoimuutta kunnioittaen. Tutkimuksessani kuvailluissa hankkeissa on ollut mukana melkoinen joukko ihmisiä: nuoria, aikuisia, kouluttajia ja koulutettavia, taiteellisia opastajia, työnohjaajia ja tutkijakumppaneita. Tähän joukkoon kuuluvat myös kirjoittajakumppanini Ulla Laine, Anna Rainio ja Marjatta Bardy, joille erityinen kiitos. Jo yksin erilaisiin koulutushankkeisiin osallistuneet henkilöt muodostavat yli sadan hengen joukon, jolta olen saanut arvokasta kokemustietoa oman ja yhteisen tietovarannon kartuttamiseksi. Kyseisten koulutusten suunnittelu- ja toteutustiimeissä on ollut vuosien varrella mukana kymmeniä sosiaali- ja kasvatustieteen ammattilaisia sekä eri alan taiteilijoita. Teitä kaikkia on aiheellista kiittää yhdessä ja erikseen paneutuneesta osallisuudesta, ideoista ja uusista suunnista.

Tutkimusprofessori Marjatta Bardy on innostuneisuudellaan ja syvällä perehtyneisyydellään vaikuttanut paljon siihen, miten työskentelyni lapsiin, nuoriin ja ylipäänsä lastensuojeluun liittyvien kysymysten parissa alkoi yhä enemmän kallistua taiteen ja kulttuurin suuntaan. Vuonna 2000 alkaneeseen työtoveruuteen Marjatan kanssa on mahtunut yhteisiä tutkimus- ja kehittämishankkeita, kirjaprojekteja, artikkeleita, seminaareja, työryhmiä ja lukematon määrä aiheeseen liittyviä innostavia keskusteluja. Tuntui upealta tehdä tutkimukseni viimeisenä osajulkaisuna Marjatan kanssa yhteinen artikkeli,

jossa on koottu yhteen kaikki ne keskeiset päätelmät, joita olemme yhdessä ja erikseen meitä kiehtoneesta tematiikasta pyrkineet tuomaan esiin.

Kehittämispäällikkö Johanna Barkmanin kanssa yhteistyö ja ystävyys on jatkunut ja jalostunut niin ikään vuodesta 2000 lähtien. Kaikki nämä vuodet Johanna on ollut kouluttajakumppanini ja kehittämistyön aisapari vailla vertaa. Yhdessä olemme lyöneet ajatuksia, ideoita ja välillä päitäkin yhteen. Aika ajoin varsin hulvattomaksikin heittäytynyt huumori ja tekemisen ilo on siivittänyt yhteistä työskentelyämme kaikki nämä vuodet.

Viime vuosien yhteistyökumppaneista olen erityisen kiitollinen Teatteri ILMI Ö.:n teatteritaiteen ammattilaisille, jotka ottivat minut ja Anna Pauliina Rainion tutkijoina sekä audiovisuaalisen asiantuntijan Mikael Kivelän ennakkoluulottomasti mukaan yli vuodeksi teatterin pyörteisiin. Yhdessä Annan kanssa koimme ikimuistoisia hetkiä nuorten kanssa. Nautin kerta toisensa jälkeen teatterille menosta ja teatterityöskentelyn ilmapiiristä. Ilmiöläisistä haluan mainita erityisesti Anne Korhosen ja Kaisa Koskisen, joiden kanssa inspiroiva yhteistyö on jatkunut Sytytin-hankkeen päättymisen jälkeenkin. Lisäksi haluan mainita taiteen ammattilaisista Röpätessä roiskuu -hankkeessa mukana olleet rap-artistit Steen1:n ja Palefacen, jotka sitoutuneella ja nuorten tajuudelle virittäytyneellä esimerkillään osoittivat, että nuorten ilmaisukykyyn kannattaa ja pitää uskoa. Kiitos kuuluu myös Harvialan koulukodin johtaja Kari Oinoselle, sairaanhoitaja Olli Vartiainen ja kasvatusjohtaja Tapio Vesalle hyvästä yhteistyöstä rap-hankkeen aikana. Kummassakin hankkeessa oli ilo seurata nuorten kasvavaa tekemisen iloa sekä oma-aloitteisuuden ja tilanne-rohkeuden lisääntymistä.

Tutkimukseni aikana olen kuulunut monenlaisiin tutkijaryhmiin oman työyhteisöni lisäksi. Näitä ryhmiä ovat olleet muun muassa Suomen Akatemian kahden tutkimusohjelman tutkijaryhmät ”Syreenin Taimi”- ja ”Lost and Found”-ryhmä sekä ”Terveyttä kulttuurista” -verkoston tutkijaryhmä ja sosi-aaliryhmän jatkotutkimuksen seminaariryhmä. Kiitän kaikkien edellä mainittujen ryhmien tutkijoita vuosien varrella käydyistä antoisista keskusteluista. On ollut tärkeätä huomata, että huolimatta erilaisista tutkimuksellisista konteksteista ja tutkimustavoista olemme löytäneet keskusteluissamme paljon yhteisiä ja jakamisen arvoisia asioita.

Terveiden ja hyvinvoinnin laitos on ollut työympäristönä tutkimukseni aihepiiriä tukeva ja innostava. Kiitän lämpimästi kannustuksesta ja saamastani tuesta erityisesti Terveiden ja hyvinvoinnin laitoksen Lasten, nuorten ja perheiden palvelut -yksikön päällikköä Päivi Lindbergiä ja Lapset, nuoret ja perheet -osaston osastojohtajaa Anneli Poutaa. Esimieheni Anneli ja Päi-

vi ovat molemmat ennakkoluulottomia visionäärejä, jotka eivät rajanylityksiä pelkää, vaan luovasti tarttuvat uusiin asioihin konventionaalisiaakin rajoja ylittäen. Samoin kiitän tasapuolisesti kaikkia työtovereitani Lanu-yksikössä kiinnostuksesta tutkimustani kohtaan. Olen iloinen, että työtovereinani on tämä monipuolinen ja luova joukko ihmisiä, joiden kanssa on mukava tehdä töitä.

Terveyden ja hyvinvoinnin laitokselta haluan kiittää vielä muutamia henkilöitä erikseen, kuten erikoistutkija Tarja Heinoa, jonka syytä ja etenkin ansiota on aikoinaan Stakesiin tuloni ja niin ikään se tosiseikka, että olen saanut viimeiset kolme vuotta olla tutkimuksellani mukana hänen johtamassaan tutkimuskokonaisuudessa. Terveyden ja hyvinvoinnin laitoksella koulukoteihin liittyvää psykologian väitöskirjatutkimustansa viimeistelevä Marko Manninen on ollut mitä parhain loppusuoran keskustelukumppani, jonka kanssa olen voinut jakaa ajatuksia tutkimuksen loppuun saattamisesta. Valtion lastensuojeluyksiköiden johtaja Matti Salminen on kulttuuriorientoituneena persoonana antanut tutkimukselleni täyden tukensa ja kiinnostuneena seurannut tutkimukseni etenemistä, kuten myös koulukotiyksiköiden johtajat. Yli vuosikymmenen kestänyt tiivis yhteistyö koulukotien johdon ja henkilöstön kanssa onkin ollut minulle verraton elämäkoulu. Koulukodeissa työskentelee persoonallisia, lämminhenkisiä ja huumorintajuisia ihmisiä, joiden kanssa olen oppinut paljon lasten suojelemisesta.

Terveyden ja hyvinvoinnin laitokselta on syytä kiittää myös henkilöitä, jotka ovat auttaneet tämän kirjan loppuun saattamisessa. Englanninkielisen osajulkaisun tarkastamisessa kielentarkastaja Mark Phillips teki huolellista ja paneutuvaa työtä. Tietopalvelun väki auttoi minua auliisti hankkimalla tarvitsemiani tieteellisiä julkaisuja sekä tehden aineistohakuja. Väitöskirjan haastattelutekstien litteroinnit ovat tehneet Seija Ståhlberg sekä Tutkimustie Oy ja yhteenveto-osion kielenhuollon on tehnyt Sirkka Laukonsuo. Tiivistelmän käännöstyöstä vastasivat Pia Kulla ja Henna Eronen. Julkaisutoimittaja Sanna Koivumäki sekä graafikot Seija Puro ja Kineret Janatuinen ovat omalta osaltaan auttaneet minua väitöskirjan saattamisessa julkaisuksi asti. Lämmin kiitos teille kaikille.

Lopuksi haluan kiittää erityisen lämpimästi kaikkia niitä nuoria, joiden kanssa käymäni keskustelut ja yhdessä jaetut kokemukset ovat omalta osaltaan kasvattaneet ja avartaneet näkemyksiäni nuoren ihmisen elämästä ja kasvamisen kysymyksistä. Olen kiitollinen kaikista niistä elämäkerroista, runoista, biisien sanoituksista, valokuvista ja videoista, jotka olen saanut käyttööni tutkimusaineistona.

Viimeiset kiitokset kuuluvat ystäväilleni ja perheelleni. Rakkaista ystäväistäni olen saanut loistavaa seuraa milloin metsäpoluille, pyöräretkille, tanssiin, taidenäyttelyihin, konsertteihin tai matkoille, siis kaikenlaiseen tarpeelliseen, sielua ja ruumista ravitsevaan tuuletukseen. Siskoni Anneli ja Tarja ovat pitäneet minusta monin tavoin huolta ja hillinneet välillä koviksikin yltyneitä kierroksiani. Edesmennyt veljeni Teuvo ja veljeni Ari ovat omalla esimerkillään muistuttaneet minua pitämään kiinni asioista, jotka ovat minulle tärkeitä. Olen kiitollinen äidilleni Helville ja isälleni Leolle kaikesta tuesta elämäni aikana. Tämä kirja on kunnianosoitus isälleni ja hänen monipuolisille käsityöläistaidoilleen, joiden eteenpäin siirtäminen oli yksi hänen elämäntehtävistään. Jo varhain opin, että ei ole olemassa miesten tai naisten töitä, vaan kaikenlaista uutta kohti voi rohkeasti mennä.

Omistan kirjan tyttärilleni *Miljalle* ja *Pilville*, sydämeni aarteille.

Tuusulassa 16.5.2013

Tiivistelmä

Päivi Känkänen. Taidelähtöiset menetelmät lastensuojelussa – kohti tilaa ja kokemuksia. Tutkimus 109. 227 sivua. Helsinki, Suomi 2013. ISBN 978-952-245-910-7 (painettu) ISBN 978-952-245-911-4 (verkkojulkaisu). Väitöskirja. Helsingin yliopisto, Valtiotieteellinen tiedekunta, Sosiaalitieteiden laitos, 2013.

Tutkimuksen intressinä on ollut halu tarkastella ja analysoida uusia lähestymistapoja ja toimintamalleja lastensuojeluun taideperustaisen tutkimusstrategian avulla. Lähtökohtaisena ajatuksena on ollut, että ratkaisut lastensuojelun pulmiin ja työmenetelmien kehittämiseen eivät löydy vain lastensuojelun vakiintuneiden ja vallitsevien käytäntöjen sisältä, vaan eri lähestymistapojen, toimintakulttuurien ja tieteenalojen risteyskohdista. Kokeilevuus, deskriptiivisyys ja taiteellisessa työskentelyssä esiin nousevien havaintojen käsitteellistäminen ovat olleet tutkimusta viitoittavina orientaatioina.

Tutkimus läpivalaisee yli vuosikymmenen mittaisen kehittämistyön kaarta taidelähtöisten työmenetelmien soveltamisesta lastensuojeluun. Se tiihentyy tarkastelemaan erityisesti niitä kohtia, joissa uuden lähestymistavan kokeileminen ja ”riskinotto” ovat kannattaneet. Pääosa tutkimusaineistosta on kerätty valtion koulukodeissa toteutetuissa taidepainotteisissa hankkeissa.

Tutkimuksen keskeisenä tehtävänä on hakea teoreettisia perusteluja sille, miten taidelähtöiset menetelmät soveltuvat lastensuojeluun sekä millaista tietoa niiden soveltaminen ja toiminnan havainnoiminen antaa vallitsevista käytännöistä. Taideperustaisten tutkimuskäytäntöjen avulla selvitetään, mitä eri ammattikuntien välisillä kohtaamisilla ja dialogisuuteen perustuvalla työotteella tavoitetaan lastensuojelussa. Toiseksi tutkimus erittelee taiteen merkitystä kommunikaation, ilmaisun ja jäsentämisen tilana lastensuojelussa. Lapsen ja aikuisen välisessä vuorovaikutuksessa dialogisuus, vastavuoroisuus ja tilananto ovat tutkimuksessa huomion kohteena. Kolmanneksi tutkimus tarkastelee taidelähtöisyyttä lasten ja nuorten kanssa työskentelevien aikuisten, kasvatus- ja hoitoalan ammattilaisten ja sivuavasti myös taiteilijoiden näkökulmasta. Tutkimuksessa tarkastellaan työntekijöiden ammatillisen roolin ja henkilökohtaisen elämän limittymistä ja sitä, millaisia yksilöllisiä ja yhteisöllisiä kokemuksia työntekijöille syntyy taidelähtöisiä työskentelymenetelmiä käytettäessä.

Tutkimuksessa on kolme aineistopolkua. Aineistoa on kerätty kahdessa Suomen Akatemian tutkimusohjelmien (SYREENI 2000–2003 sekä SKIDI-

KIDS 2010–2013) puitteissa toteutetuissa hankkeissa. Niistä ensimmäinen, ”Elämäkertaketju – ilmaisutaidot lastensuojelussa syrjäytymisen ehkäisemiseksi” -hanke, ajoittui vuosille 2000–2003. Toinen aineistokokonaisuus on kerätty vuosina 2010–2011 teatterityöskentelyyn pohjautuvassa ”Sytytin”-hankkeessa sekä ”Räpäessä roiskuu” -rap-musiikkihankkeessa. Kolmas aineistopolku muodostuu niistä kokemuksista ja havainnoista, joita tutkijalle on kertynyt muista valtion koulukodeissa toteutetuista koulutusprosesseista, joissa työntekijät ovat hakeneet taidelähtöisistä menetelmistä uudenlaisia toimintamalleja ja kohtaamisen tapoja nuorten kanssa työskentelyyn.

Patricia Leavyn (2009) käsitykset taideperustaisten tutkimuskäytäntöjen soveltamisesta laadulliseen tutkimukseen ovat inspiroineet tutkimuksen metodisen strategian hahmottamisessa ja veistotekniikan muotoutumisessa. Tekemällä, kokeilemalla, kehittämällä ja tarvittaessa toimintoja muuttamalla eli veistämällä on saatu esiin yhteistyössä lukuisten toimijoiden kanssa käsillä olevat aineistot ja niihin pohjautuvat havainnot ja päätelmät, sattumaa ja yllätyksiä unohtamatta.

Tutkimus perustuu hybridiseen käytäntölähtöiseen metodologiaan, *taiteen kielellä* ja taiteellisella toiminnalla tapahtuneeseen havainnoimiseen ja ymmärryksen kartuttamiseen. Veiston kaltaisella työskentelyllä viitataan yksilölliseen työskentelyyn, joka tähtää itsetuntemuksen ja itseilmaisun lisäämiseen. Taideperustaisten tutkimusmetodien avulla veistetään esiin uusia työmuotoja sekä lasta ja nuorta kohti paremmin virittäytyneitä vuorovaikutustapoja ja yhdessä toimimisen muotoja.

Tiivis yhteys käytäntöön on tutkimuksen ydin ja perusta. Käytännöstä kumpuavan tiedon avulla on haettu suhdetta erilaisiin käsitteisiin ja teoriaan. Tutkimuksen koulutusinterventioihin ja ryhmätoimintaan sisältyvillä työpajoilla käytettiin metodisina työvälineinä elämäkerrallista työskentelyä, rap-musiikin tekemistä, teatterityöskentelyä sekä haastatteluja ja osallistuvaa havainnointia. Nämä menetelmät toimivat laadullisen tutkimuksen tiedon tuottamisen menetelminä ja kokonaisprosessin suodattimena, jonka pohjalta on tehty päätelmät ja muodostettu tutkimuksen keskeiset käsitteet. Tutkimuksen käsittekartassa havainnollistuu tutkimuksen veistotekniikka ja vähitellen etenevän työskentelyn malli, taiteen keinoin kohti kokemuksia ja tilaa, jossa lapsi on asiansa omistaja ja tarinansa kertoja.

Tutkimuksessa tarkastellaan taiteelliseen työskentelyyn perustuvia toimintatapoja joiden avulla työntekijät etsivät yhdessä lapsen ja nuoren kanssa vuorovaikutuksen tapoja, jotka tuntuvat kiinnostavilta ja kutsuvilta. Kokeilemalla ja yhdessä kehittämällä tavoitettiin uusia tulokulmia ja uutta jäsenyys-

tä jo ennestään tuttuihin asioihin, mutta kutsuttiin esiin myös odottamatonta ja hedelmällistä uutta. Tutkimuksessa osoitetaan, että lastensuojelun toisinaan hyvin institutionaalisten piirteiden kuormittamissa rakenteissa tarvitaan *kontrollista vapaata tilaa*. Sen tilan tulisi olla vapaa aikuislähtöisistä toiveista, jotka pyrkivät määrittämään, miten lapsen tai nuoren tulisi olla suhteessa itseensä ja maailmaan. Lastensuojelussa tarvitaan monenlaisia tapoja kommunikoida lasten ja nuorten kanssa. Tässä tehtävässä voi olla avuksi symbolinen etäisyys, *taiteen metaforinen suoja*. Itseilmaisuuun vapauttava suoja voi tarjoutua vaikkapa roolivaatteiden, maskin tai varjoteatterin turvin. Joidenkin lasten ja nuorten kohdalla toiminnallinen tai taiteelliseen itseilmaisuuun perustuva työskentely saattaa olla jopa ainoa mahdollinen lähestymistapa tai keino ilmaisukyvyn elävöittämiseen tunnemuistoja herättävällä tavalla.

Avainsanat: lastensuojelu, taidelähtöiset menetelmät, taideperustainen tutkimus, koulukodit, kontrollista vapaa tila, taiteen metaforinen suoja, osallisuus, elämäkerrallinen työskentely

Sammandrag

Päivi Känkänen. Taidelähtöiset menetelmät lastensuojelussa – kohti tilaa ja kokemuksia. [Konstbaserade metoder inom barnskyddet – med sikte på utrymme och erfarenheter] Tutkimus 109. 227 sidor. Helsingfors Finland 2013. ISBN 978-952-245-910-7 (tryckt): ISBN 978-952-245-911-4 (pdf). Doktor-savhandling. Helsingfors universitet, Statsvetenskapliga fakulteten, Institutet för socialvetenskaper, 2013.

Studien bygger på ett intresse att granska och analysera nya tillvägagångssätt och handlingsmodeller inom barnskyddet utifrån en konstbaserad forskningsstrategi. Den underliggande tanken har varit att problemen inom barnskyddet och behovet att utveckla arbetssätten på området inte kan lösas enbart med hjälp av de vedertagna förfaranden som för tillfället tillämpas inom barnskyddet, utan att lösningarna i stället ligger i att kombinera olika tillvägagångssätt, verksamhetskulturer och vetenskapsgrenar. Experiment, deskriptivitet och strävan efter att bilda begrepp för observationer som gjorts inom det konstinriktade arbetet har fungerat som riktgivande orienteringar för studien.

Studien genomlyser ett utvecklingsarbete där man i över ett decennium har tillämpat konstbaserade arbetssätt inom barnskyddet. Den fokuserar särskilt på de punkter där experiment med ett nytt tillvägagångssätt och en ”risktagning” har lönat sig. Forskningsmaterialet har huvudsakligen insamlats från konstinriktade projekt som genomförts vid statens skolhem.

Det centrala syftet med studien är att hitta teoretiska motiveringar för hur konstbaserade metoder med fördel kan tillämpas inom barnskyddet och vad tillämpningen av metoderna och observationerna om verksamheten indikerar om rådande praxis. Med hjälp av konstbaserade forskningsmetoder utreds vad som inom barnskyddet kan åstadkommas genom möten mellan olika yrkeskåror och ett dialogbaserat arbetsgrepp. För det andra specificeras konstens betydelse som ett utrymme för kommunikation, uttryck och gestaltningsutrymme inom barnskyddet. I fråga om växelverkan mellan barn och vuxna fäster studien uppmärksamhet vid dialog, ömsesidighet och principen att ge utrymme. För det tredje analyseras de konstbaserade metoderna ur perspektivet för vuxna som arbetar med barn och unga samt yrkesutbildade personer inom det pedagogiska området och vårdsektorn. Även konstnärernas perspektiv tangeras. Studien går ut på att granska hur de anställdas yrkesroll och person-

liga liv överlappar varandra och hurdana individuella och kollektiva erfarenheter de anställda får i samband med konstbaserade arbetsmetoder.

Studien bygger på tre materialhelheter. Material har samlats från två forskningsprogram som bedrivs i Finlands Akademis regi (SYREENI 2000–2003 och SKIDI-KIDS 2010–2013) och de projekt som genomförts inom dessa. Det första projektet, ”Elämäkertaketju - ilmaisutaidot lastensuojelussa syrjäytymisen ehkäisemiseksi” (*En biografikedja - uttrycksförmåga som metod för förebyggande av marginalisering inom barnskyddet*), genomfördes under åren 2000–2003. Den andra helheten har samlats in under åren 2010–2011 inom ramen för det teaterinriktade projektet ”Sytytin” och rapmusikprojektet ”Räpätesä roiskuu”. Den tredje materialhelheten består av forskarens erfarenheter och observationer från andra utbildningsprocesser som personalen vid statens skolhem har genomfört i ett försök att via konstbaserade metoder hitta nya handlingsmodeller och sätt att möta ungdomarna i sitt arbete.

Patricia Leavys (2009) uppfattningar om tillämpningen av konstbaserade forskningsmetoder inom kvalitativ forskning har fungerat som inspirationskälla i utformningen av den metodiska strategin för studien och den s.k. *täljningstekniken*. Genom handling, försök, utveckling och vid behov ändring, dvs. täljning, av olika funktioner har man i samarbete med många aktörer fått fram ovan nämnda material och de observationer och slutsatser som bygger på dessa, med beaktande av slumpar och överraskningar.

Studien grundar sig på en praktisk hybridmetodologi, på observationer som gjorts på *konstens språk* och genom konstbaserad verksamhet samt på ökad insikt. Den s.k. täljningstekniken är ett individuellt arbete där strävan är att ”tälja fram” en starkare självkännetdom och förmåga att uttrycka sig. Med hjälp av konstbaserade forskningsmetoder täljer man fram nya arbetsmetoder och samarbetsformer och skraddarsyr kommunikationssätten så att de bättre överensstämmer med barnens och ungdomarnas behov.

En stark koppling till praxis är hela kärnan och grunden i studien. På basis av den kunskap som erhållits ur det praktiska arbetet har man försökt skapa ett samband till olika begrepp och teorier. I de workshoppar som ingick i utbildningsinterventionerna och grupparbetet inom ramen för studien användes följande metoder: biografiarbete, komponering av rapmusik, teaterarbete, intervjuer och deltagande observation. Dessa metoder används dels för att producera kunskap utifrån den kvalitativa forskningen, dels som ett filter för helhetsprocessen på basis av vilket slutsatser har dragits och de centrala begreppen i studien har bildats. Begreppskartan för studien åskådliggör hur täljningstekniken och modellen med stegvis framskridande arbete genom

konstbaserade metoder leder till erfarenheter och ett utrymme där barnet är sin egen sakägare och berättar sin historia.

I studien analyseras olika handlingsmodeller som bygger på konstnärligt arbete, där de anställda tillsammans med barnen och ungdomarna försöker hitta kommunikationssätt som känns intressanta och inbjudande. Genom experiment och gemensamma utvecklingsåtgärder eftersträvades dels nya infallsvinklar och nya sätt att gestalta gamla, bekanta fenomen, dels oväntade och fruktbara resultat. Studien ger vid handen att ett *kontrollfritt utrymme* behövs i barnskyddets strukturer, som delvis belastas av mycket institutionella drag. Detta utrymme bör vara helt fritt från vuxnas önskemål om hur barnet eller den unga bör göra och vara i förhållande till sig själv och till världen. Det behövs många olika sätt för att kommunicera med barn och unga inom barnskyddet. Ett symboliskt avstånd, *konstens metaforiska skydd*, kan underlätta denna uppgift. Ett skydd som gör det tryggt att uttrycka sig kan bestå av till exempel rollkläder, en mask eller skuggteater. I vissa fall kan en metod som baserar sig på aktivitet eller konstnärligt uttryck vara t.o.m. det enda möjliga sättet att nå ett barn. Det kan också stimulera uttrycksförmågan på ett sätt som väcker känslominnen.

Referensord: barnskydd, konstbaserade metoder, konstbaserad forskning, skolhem, kontrollfritt utrymme, konstens metaforiska skydd, delaktighet, biografibaserat arbete

Abstract

Päivi Känkänen. *Taidelähtöiset menetelmät lastensuojelussa – kohti tilaa ja kokemuksia*. [Arts-based methods in child welfare – towards own space and experiences] Tutkimus 109. 227 pages. Helsinki Finland 2013. ISBN 978-952-245-910-7 (printed); ISBN 978-952-245-911-4 (online publication). Academic dissertation. University of Helsinki, Faculty of social sciences, Department of Social Research, 2013.

The interest of the study is to use an arts-based research strategy to examine and analyse new kinds of child welfare approaches and methods. The study draws on the idea that established practices are not the only way of solving problems or developing methods in child welfare and that it is possible to find new ways in intersections of different approaches, disciplines and operating cultures. Orientations outlining the study include experimental and descriptive approaches as well as conceptualising of observations arising from arts-based practices.

The study sets out to scan the over-a-decade-long efforts to develop ways to apply arts-based methods in child welfare with a specific emphasis on cases where it has paid off to take the risk of experimenting with a new approach. Most of the data used in the study were collected in arts-oriented projects in Finnish state reform schools.

The key objectives of the study are to formulate theoretical reasons for the suitability of arts-based methods in child welfare as well as to find out what kind of information about existing practices can be retrieved through the application of arts-based methods and through observation of activities. First, arts-based research practices are utilised to find out what can be achieved by arranging meetings between different professionals and by introducing a dialogue-based approach in child welfare. Secondly, the study seeks to identify the importance of arts as a means of communication, expression and analysis in child welfare services. A specific focus is on examining how dialogues, reciprocity and giving space can influence interaction between children and adults. Thirdly, the study examines arts-based practices from the perspective of three groups of adults: those who work with children and young people, professionals in education and care as well as artists. The study investigates links between the professional roles and personal lives of child welfare employees and tries to find out what kinds of individual and communal experiences employees gain from arts-based methods.

The data used in the study come from three sources. Data were collected in projects carried out as part of two research programmes of the Academy of Finland: SYREENI 2000–2003 and SKIDI-KIDS 2010–2013. The first set of data was collected in a 2000–2003 project focusing on autobiography chains and the role of expressive skills in preventing social exclusion. The second set of data was collected in two projects in 2010–2011; the one using theatre-based methods and the other rap music. The third data source was the researcher's experiences and observations during other training processes carried out in state reform schools where employees utilised arts-based methods to create new kinds of practices and new ways of meeting young people.

The conceptualisation of the methodological strategy for the study and the formation of the sculpting technique drew inspiration from Patricia Leavy's (2009) views on the application of arts-based research practices in qualitative research. By creating, testing, developing and, where necessary, amending functions, i.e. by sculpting, we have, together with a number of actors, retrieved the data for the study, which we then have formulated into observations and conclusions, taking into account any coincidences and surprises.

The study is based on a hybrid hands-on methodology which aims to observe and gain knowledge through the language of arts and through arts-based practices. Sculpting refers to individual working methods that aim at better self-knowledge and self-expression. Arts-based research practices are used to sculpt out new work practices as well as new, better tuned ways of interacting and working together with children and young people.

The close link with practical work is the core and foundation of the study. Data derived from practical work is used to seek relationships with different kinds of concepts and theories. The training interventions and group activities included in the study were carried out in workshops utilising different kinds of methods ranging from autobiographies, rap music and theatre to interviews and participatory observations. These methods were used to collect qualitative research data and acted as filters for the whole research process providing the grounds for conclusions and key concepts. The concepts include the sculpting technique applied in the study as well as the progressive method where arts are used to help children to find their own space and experiences that help them to take charge of their life and their stories.

The study also examines arts-based practices where employees are working together with children and young people in order to find both interesting and appealing ways of interaction. By experimenting and developing methods together, employees and children and young people found new ways of ap-

proaching and analysing familiar issues and discovered unexpected and fruitful new elements. The study shows that control-free spaces are necessary in child welfare services, where the structures often are very institutionalised. A control-free space is a space where children and young people are not restricted by how adults define the self and the world. Child welfare services are in need of different kinds of ways to communicate with children and young people. A symbolic distance, the metaphoric shelter of arts, could be useful in achieving this. The metaphoric shelter that liberates self-expression can be found in costumes, masks or shadow theatre, for example. For some children and young people, practices that draw on activities or artistic self-expression may even be the only approach or means to self-expression which then wakes up their emotional memories.

Key words: child welfare, arts-based practices, arts-based research, state reform schools, control-free space, metaphoric shelter of arts, inclusion, autobiographical approach

Osajulkaisut

Kirjan artikkelit ovat ilmestyneet seuraavissa julkaisuissa:

- I Känkänen, Päivi 2004. **Hämärän peitto. Ilmaisutaidot ja tarinat aikatilan tekijöinä nuorten kanssa tehtävässä työssä.** Teoksessa Markku Jahnukainen & Taru Kekoni & Tarja Pösö (toim.) Nuoruus ja koulukoti. Helsinki: Nuorisotutkimusverkosto/Nuorisotutkimusseura, julkaisuja 43, 214–235.
- II Känkänen, Päivi 2006. **Taidelähtöiset työmenetelmät lastensuojelussa.** Teoksessa Hannele Forsberg & Aino Ritala-Koskinen & MarittaTörrönen (toim.) Lapset ja sosiaalityö. Kohtaamisia, menetelmiä ja tiedon uudelleenarviointia. Sosiaalityön neljäs vuosikirja. Jyväskylä: PS-kustannus, 129–48.
- III Känkänen, Päivi & Tiainen, Ulla 2007. **Omaa tilaa etsimässä.** Teoksessa Marjatta Bardy & Riikka Haapalainen & Merja Isotalo & Pekka Korhonen (toim.) Taide keskellä elämää. Helsinki: LIKE/Nykytaiteen museo Kiasman julkaisuja 106, 81–87.
- IV Känkänen, Päivi & Rainio, Anna Pauliina 2010. **Suojassa, mutta näkyvisä – taidelähtöinen toiminta osallisuuden rakentajana lastensuojelussa.** Nuorisotutkimus-lehti 4/2010, 4–20.
- V Känkänen, Päivi & Bardy, Marjatta 2013. **Life stories and arts in child welfare: enriching communication.** Nordic Social Work Research, published online: 03 Apr 2013.
<http://www.tandfonline.com/doi/full/10.1080/2156857X.2013.781536>

Artikkelit julkaistaan asianomaisten tahojen luvalla ja samansisältöisinä kuin näissä julkaisuissa. Ensimmäiseen osajulkaisuun on tehty ainoastaan muutamia kielenhuollollisia korjauksia. Alkuperäisillä julkaisijoilla säilyvät oikeudet tekstiin.

Sisällys

VASARA	23
1 Johdanto.....	25
2 Tutkimuksen lähtökohdat ja tutkimustehtävät.....	32
3 Tutkimuksen kolme aineistopolkua.....	35
4 Tutkimusstrategiana veistotekniikka ja taiteisiin perustuvat tutkimusmenetelmät.....	44
Laadullisen tutkimuksen luonteesta.....	49
Tutkijan paikka tutkimusprosessissa.....	52
Tutkimuksen osajulkaisut.....	54
VERSTAALLA	61
5 Koulukodit tutkimuksen toimintaympäristönä.....	63
Lastensuojelulaitoksen arkeen uutta rytmiä ja toimintatapoja taiteen keinoin.....	66
Kehkeytyvä elämäntarina voimavarana.....	68
Osallisuus omaan elämään.....	71
6 Taiteen ja hyvinvoinnin liitto – taidelähtöisiä menetelmiä ja uusia kumppanuuksia.....	74
Yhteisöllinen taidetoiminta kohtaamisen tilana.....	78
Arvostamalla lasta lapsi oppii arvonsa – ammattitaiteilija opastajana.....	81
Improvisoitu roolinvaihto – työntekijä kokeilee nuoren roolia.....	84
LASTUT REFLEKTIONA	87
7 Teoreettiset ja käsitteelliset sitoumukset.....	89
Tarinallinen ja biografinen perspektiivi.....	93
Taideperustainen tutkimus.....	95
8 Veiston tuloksena syntyneet päätelmät.....	97
Taiteen metaforinen suoja – kunnes kivi putosi sydämeltäni.....	99
Kontrollista vapaa mahdollisuuksien tila.....	102
Ammatillisen ja henkilökohtaisen rinnakkaisuus.....	106

TIEDON ÄÄRELLE 109

9	Taide tiedon tuottajana – uusi tiedonmuodostuksen kulttuuri	111
	Taidelähtöisen toiminnan mahdollisuudet ja ehdot lastensuojelussa	113
	Lupaavia kehitysnäkymiä	115
	Lopuksi	117

JÄLKIKIRJOITUS 119

Lähteet.....	121
--------------	-----

Osajulkaisut I–V

Vasara

”Taide ei ole peili, joka kuvastaa maailmaa,
vaan vasara, jolla sitä muokataan.”

Vladimir Majakovski

1 Johdanto

Kiinnostukseni taiteeseen ja kulttuuriin ja niiden hyvinvointia lisääviin vaikutuksiin sekä työhistoriani nuorten kanssa tehtävään sosiaalityöhön¹ liittyvien kysymysten parissa ovat saattaneet minut tutkimusaiheeni äärelle. Tutkimus läpivalaisee yli vuosikymmenen mittaista kehittämistyön kaarta taidelähtöisten työmenetelmien soveltamisesta lastensuojeluun. Se tihentyy tarkastelemaan erityisesti niitä kohtia, joissa kokeilu ja ”riskinotto” ovat kannattaneet. Tutkimuksen yhteenveto-osio on jaettu metaforisesti neljään osaan.²

Tutkimissani koulutus- ja kehittämishankkeissa lapset ja nuoret käsittelivät omaa elämäänsä, siihen liittyviä tunteita ja kokemuksia, ilmaisutaidollisten ja elämäkerrallisten työskentelytapojen avulla. Taidelähtöinen työskentelyote tarjosi myös lasten vanhemmille ja muille läheisille aikuisille tilaisuuden laventaa käsitystään lapsen ja nuoren elämästä. Työntekijälähtöinen tutkimusote perustuu ajatukseen, että jonkin asian syvällinen ymmärtäminen vaatii, että sitä kohti tullaan oman elämän kautta. Lastensuojelun piirissä olevien lasten ja nuorten monesti hyvin hauraat elämäntilanteet vaativat työntekijältä hyvin sensitiivistä työtettä, jota työntekijä voi harjaannuttaa lähestymällä itseään ja omaa elämänhistoriaansa. Tutkimuksessa etsitään taiteen keinoin uusia tiedontuottamisen tapoja ja uudenlaisia kohtaamisen tapoja lastensuojeluun, ja tutkimus paikantuu erityisosaamista vaativaan lastensuojelun kenttään. Suurin osa tutkimusaineistosta on kerätty valtion koulukodeissa³ toteutuissa hankkeissa.

1 Nuoruus on jäänyt sosiaalityössä lapsuuden katveeseen. Sosiaalityössä ei ole vakiintunut nuoruuteen liittyvää toimialuetta (Pohjola 2009, 25). Nuorisotutkimus sen sijaan on vakiintunut omaksi tieteenalaksi.

2 Sain idean työni metaforiseen jaksottamiseen Mirja Hiltusen taidekasvatuksen väitöskirjasta, joka perustuu hänen kymmenen vuoden aikana keräämiinsä aineistoihin Pohjois-Suomessa toteutetuista taidepohjaisista hankkeista. Hiltunen on jaksottanut työnsä virtaavaan veteen liittyvillä käsitteillä (Hiltunen 2009).

3 Terveysten ja hyvinvoinnin laitoksen alaisuudessa toimivat valtion koulukodit ovat valtion lastensuojeluyksiköitä ja edustavat niin sanottua viimesijaista lastensuojelua suomalaisessa palvelujärjestelmässä.

Suomessa on toistaiseksi tehty melko vähän tutkimuksia, joissa on tarkasteltu, minkälainen rooli taiteella voi olla sosiaalityössä. Yhtenä esimerkkinä tämän kaltaisesta tutkimuksesta on Satu Ranta-Tyrkön tutkimus Intiassa Orissan osavaltiossa toimivasta Natya Chetana -teatteriryhmästä ja ryhmän työstä sosiaalityönä⁴. Intiassa draamatyöskentely ja erilaisten teatterillisten performanssien käyttö on hyvin yleistä erityisesti erilaisten kehittämishankkeiden yhteydessä, joissa teatterin avulla edistetään uusien asioiden läpivientiä ja kommunikaatiota. Ranta-Tyrkön tutkimus sivuaa perimmäisiä kysymyksiä siitä, mikä ylipäätään määritellään sosiaalityöksi ja miten sosiaalityö on kulttuurisesti sidottu aikaan, paikkaan ja tekijöihin. (Ranta-Tyrkkö 2010.)

Taiteen kaltaisen toiminnan lisääntyessä hoiva- ja kasvatustyön käytännöissä tulee tähdelliseksi pohtia myös sitä, mikä merkitys taiteella ja kulttuurilla on kasvatus- ja sosiaalitieteellisen tiedon tuottamisen lähteenä ja miten tutkimustiedon tuottamista voitaisiin edistää taiteen keinoin (Bardy[toim.]1998; Anttila 2005, 1–13; Bardy ym. [toim.] 2007; Eisner 2008, 3–12; Leavy 2009, 258–258; Mc Niff 2008, 29–40). Tutkimukseni lävitse kulkee myös yleisempi pohdinta siitä, miten taide- ja kulttuuritoiminta voisivat nykyistä vahvemmin olla keskeinen osa lasten ja nuorten terveyden ja hyvinvoinnin edistämistä sosiaali- ja terveystaloudissa. Sosiaali- ja terveysalalla kulttuuri- ja taidetoiminnasta on etsitty mahdollisuuksia yksilöiden osallisuuden ja toimintakyvyn lisäämiseen, työhyvinvoinnin ylläpitämiseen, yhteisöllisten kokemusten tuottamiseen sekä keskinäisen ymmärryksen lisäämiseen. (Ks. esim. von Brandenburg 2008; Rönkä ym. 2011; Laine 2012; Rantala & Korhonen 2012.)

Aineellinen vauraus on Suomessa korkeampi kuin koskaan aikaisemmin, mutta samanaikaisesti eriarvoistuminen on syventynyt ja laajentunut (Vaarama & Moisio & Karvonen 2010). Lastensuojelun asiakasmäärät ovat jatkuvasti lisääntyneet 1990-lopulta lähtien. Viime vuosien hälyttävänä suuntana on ollut teini-ikäisenä huostaan otettujen määrän jatkuva kasvu, kiireellisten sijoitusten määrä kasvu sekä laitospaikkojen osuuden kas-

4 Ks. lisää teatterin liittämistä sosiaalityöhön artikkelista ”Theatre enriching social work with immigrants – the case of a Finnish multicultural theatre group” (Westerling & Karvinen-Niinikoski 2010) ja Sara Maria Sandénin pro gradu - työstä ”Inkluderande teaterverksamhet. Nya möjligheter för socialt arbete” (Sandén 2011).

vu.⁵ Erityistä tukea tarvitsevien lasten määrä on kasvanut erityisopetuksessa ja lasten ja nuorten psykiatriassa. Lastensuojelussa vallitsee vakava resurssivaajaus, ja lapset ja nuoret ovat eriarvoisessa asemassa, sillä palvelujen saanti riippuu siitä, millä alueella he sattuvat asumaan ja miten palvelut kyseisellä paikkakunnalla on järjestetty. (Känkänen & Laaksonen 2006; Bardy 2009; Heino & Kuure 2009; Heino & Johnson 2010; Heino & Säkkinen 2011; Peruspalvelujen tila -raportti 2012; Lastensuojelu 2011, THL.) Aikaisempi tutkimus osoittaa, että pienten lasten sijoitukset tehdään usein vanhempien jaksamattomuuden tai päihde- ja mielenterveysongelmien vuoksi. Nuoruusikäisiä sijoitetaan käytös- ja oppimishäiriöiden, rikollisen käyttäytymisen, päihteen käytön tai koulunkäyntivaikeuksien vuoksi. (Ks. esim. Hiitola 2008; Kestilä ym. 2012.)

Edellä kuvaillut kehityskulut viitoittavat vakavasti pohtimaan, miten lastensuojelussa näihin epäkohtiin reagoidaan. Lastensuojelussa kehitetään tarpeellisia standardeja ja laatusuosituksia, mutta niiden rinnalla tarvitaan luovia kokeiluita ja laadukasta tutkimusta, joiden avulla voidaan paikantaa vinoumia institutionaalisissa rakenteissa sekä tarkentaa kehittämisen paikkoja. Lastensuojelukäytäntöjen vaikuttavuutta tunnetaan huonosti. Kansainvälisesti tarkasteltuna on olemassa edelleen melko vähän tutkimusta esimerkiksi lasten ja nuorten laitoshuollon tuloksellisuudesta, eikä kausaalisia suhteita koskevia kannanottoja ole juuri esitetty. (Känkänen & Pösö 2008; Pekkarinen 2011.)

Lastensuojelussa on tarpeen olla erilaisiin tilanteisiin ja tarpeisiin sovellettavia yksilöllisiä ja käytännöllisiä menetelmiä, joita voidaan joustavasti yhdistää osaksi perustyötä. Kuormittavissa elämänvaiheissa toistuvasti eläneiden lasten ja nuorten kohdalla on tähdellistä tunnistaa lasta kohtaamattomat lähestymistavat ja löytää heidän erityisiin tarpeisiinsa vastaavia auttamistapoja.

Puhuttaessa ja kirjoitettaessa yksittäisistä nuorista tai nuorisosta huomio kiinnitetään helposti asioihin, jotka ovat huonosti. Lähestymistapa on usein ongelmalähtöinen: terveyden sijaan puhutaan sairauksista, hyvinvoinnin sijaan pahoinvoinnista. Huolen, riskin ja syrjäytymisen käsitteet ovat keskusteluissa läsnä. Huoli nuorten hyvinvoinnin tilasta on perusteltua, sillä mo-

5 Lastensuojelun sosiaalityön asiakkaana ja avohuollollisten tukitoimien piirissä oli vuonna 2011 noin 81 500 lasta ja nuorta. Tämä on runsas kolme prosenttia enemmän kuin edellisvuonna. Vuonna 2011 oli huostassa 10 535 lasta. Kiireellisesti sijoitettiin vuoden aikana yhteensä 3867 lasta. Kiireellisesti sijoitettuja oli 12,7 prosenttia enemmän kuin aiempina vuonna. Kaikkiaan kodin ulkopuolelle oli vuoden 2011 aikana sijoitettuna 17 409 lasta ja nuorta. Vuoden aikana huostassa olleiden 16–17-vuotiaiden lasten osuus (2,8 %) vastaavan ikäiseen väestöön oli selvästi suurempi kuin nuoremmassa ikäryhmässä. (Lastensuojelu 2011 tilastoraportti 26/2012. Suomen virallinen tilasto, Sosiaaliturva 2012. THL.)

net osoittimet näyttävät kehitystä huonoon suuntaan. (Myllyniemi 2010, 47.) Tuula Helne (2002) muistuttaa, että syrjäytymisdiskurssiin sisältyy useita paradokseja; syrjäytyneistä puhumalla tehdään rajanvetoja ja heikennetään syntyvän yhteisyyden mahdollisuuksia.

Lastensuojeluun liitetään usein syrjäytymisen riski. Syrjäytymisen käsitettä käytetään monesti problematisoimatta erityisemmin sen merkitysisältöä. Määrittelyjen moninaisuudesta huolimatta tutkijat näyttävät olevan yksimielisiä ainakin siitä, että yleensä syrjäytyminen mielletään prosessiksi, jota monet mekanismit tuottavat ja johon liittyy kasautuva huono-osaisuus. (Helne 2002; Juhila 2006, 52–54.) Syrjäytyminen on aina yksilöllinen kokemus siinä missä hyvinvointikin. Nuori, jota aikuinen saattaa pitää syrjäytyneenä, ei välttämättä itse koe olevansa syrjäytynyt, jos hänellä on mielekästä tekemistä, vaikka hänellä ei olisikaan esimerkiksi koulutus- tai työpaikkaa. Tutkimuksesani huomio kiinnittyy syrjäyttävien tekijöiden sijaan lapsen ja nuoren toimijuutta ja itsetuntoa vahvistaviin tekijöihin.

Elina Virokannas (2004, 199) toteaa huumehoitoyksikön nuorten identiteetin rakentumista koskevassa tutkimuksessaan, että tutkijan vaarana on pitää yllä leimaavaa keskustelua tutkiessaan ”marginaaliryhmiä”. Kirsi Juhila pitää marginaalisuuden käsitettä moniulotteisempana ja myönteisempänä kuin syrjäytymisen käsitettä. Marginaalisuus on Juhilan mukaan tiettyyn tilanteeseen liittyvä paikka, jossa ihminen on. (Juhila 2006, 104.) Kodin ulkopuolelle sijoitettu nuori on kiistatta marginaalissa joidenkin asioiden suhteen elämässään, mutta marginaalissa olo ei määritä koko hänen elämäänsä.

Lastensuojelun menetelmällinen kehittäminen⁶ on ollut Suomessa aktiivista 1990-luvulta lähtien. Kyseistä vuosikymmentä koetellut taloudellinen lama ja sitä seurannut resurssipula vauhdittivat osaltaan tarvetta työtapojen uudelleen arviointiin ja uudistamiseen. Menetelmien kriittinen tarkastelu on tuonut esiin sosiaalityön puutteet, mutta myös monien mahdollisuuksien kirjon. Mitä niukemmin lastensuojelussa on resursseja käytettävissä, sitä keskeisemmäksi näyttäisi tulevan kekseliäästi toteutettujen ja monipuolisten auttamiskäytäntöjen merkitys. Systemaattisesti on kehitetty muun muassa dialogisia menetelmiä ja varhaisen puuttumisen malleja. Läheisten kokoamiseksi ja osallistumisen tukemiseksi on kehitetty läheisneuvonpito-toimintamalli. Toiminnallisia ja taidelähtöisiä menetelmiä sekä konkreettisia työvälineitä, kuten erilaisia korttisarjoja, pelejä ja opaskirjoja, on viimeisen kahden vuosikymmenen aikana tullut runsaasti lisää.

6 <http://www.sosiaaliportti.fi/fi-FI/lastensuojelunkasikirja/tyovalineet/tyomenetelmat/>

Toiminnalliseen ja taiteelliseen työskentelyyn perustuvat menetelmät ovat merkittävästi monipuolistaneet lastensuojelun toimintakäytäntöjä ja tarjonneet lastensuojelutyöhön uusia kehittämismahdollisuuksia. Etenkin monikulttuurisissa kohtaamisissa luovaan ilmaisuun tai toiminnallisuuteen perustuvat työmenetelmät tarjoavat uudenlaisia vuorovaikutuksen ja yhteistoiminnan areenoita, joissa on mahdollista oppia ymmärtämään toinen toisistaan. Tilanteissa, joissa yhteistä kieltä ei ole, on tähdellistä pyrkiä löytämään mahdollisimman monipuolisia vuorovaikutuksen tapoja. (Ks. lisää esim. Westerling & Karvinen-Niinikoski 2010; Kuitu 2010; Sandén 2011; Hyttinen 2011; Åstrand 2010, 225–226; Åstrand 2011, 96.)

Projekti- ja kehittämistoiminta on ollut viime vuosikymmeninä vilkasta suomalaisessa lastensuojelussa, ja esimerkiksi erilaisiin vaihtoehtoihin toimintatapoihin perustuvista auttamiskäytännöistä, kuten seikkailukasvatuksesta, sosiaalipedagogisesta hevostoiminnasta, sosiaalisesta sirkuksesta tai erilaisiin taidelähtöisiin menetelmiin perustuvista toiminnoista on ehtinyt kertyä jo runsaasti kokemuksia. Kokemusten myötä myös toiminnan pulmakohdat ovat alkaneet hahmottua. Resurssivajeen lisäksi kestoaiheena ovat olleet pohdinnat, jotka liittyvät projektiluonteisen toiminnan jatkuvuuteen ja hankkeiden keston: onko prosessiin käytettävä aika riittävän pitkä, jotta se mahdollistaa muutoksen? Ideaalitulanteessa kehittämistoiminta on säännöllistä, pitkäkestoista ja kiireetöntä, mutta usein vaarana on, että kiireinen arki ja vähäiset resurssit syövyttävät ideaalin. (Ks. myös Rantala 2011, 24.) Silloin kaikki kokeileva, ei-pakollinen ja uutta perehtymistä vaativa huuhtoutuu helposti pois.

Vähäisten resurssien aiheuttama kiire ja työpaineet hoito- ja kasvatusalalla vaikeuttavat ja hidastavat uusiin työmenetelmiin perehtymistä ja niiden käyttöön ottoa. Lisäksi arjen rutiinien rikkomiseen liittyy aina jonkinlainen riski. Saattaa tuntua yllätykseltä, jos saa esiintyvän taiteilijan vierailulle esimerkiksi hoitolaitokseen, mutta arjen rutiinien rikkominen voi tuottaa myös hämmennystä ja muutosvastaisuutta sekä työntekijöissä että asiakkaissa. (Esim. Bardy & Känkänen 2005a; Varho 2010, 71–73; Lehtonen 2010, 28; Heimonen 2011a, 39–43.)

Lasten ja nuorten kanssa tehtävässä työssä taiteen ja kulttuurin sekä sosiaali-, hoito- ja kasvatusalan kohtaamista on aktiivisesti tuettu erilaisten koikeilu- ja kehittämishankkeiden avulla. Eri toimintasektoreita yhdistävä ja erilainen yhdessä tekemisen tapa on herättänyt eri toimijoiden kiinnostuksen. Eri ammattikuntien väliset kohtaamiset tarjoavat myös mahdollisuuden tar-

kastella omaa toimintakulttuuria uusin tavoin ja muutostarpeita tunnistaen (Hiltunen 2009, 29).

Hyvänä esimerkkinä eri ammattiryhmien kohtaamisista ja uudenlaisista työparikokeiluista käy Suomen Kulttuurirahaston vuonna 2008 aloittama valtakunnallinen nuorten suurhanke ”Myrsky”, joka siirtyi vuonna 2011 osaksi Suomen lasten ja nuorten säätiön toimintaa. Myrsky-hankkeen kautta nuoret pääsevät taiteen ammattilaisten ohjauksessa tekemään taidetta omista lähtökohdistaan käsin. Myrsky-hankkeen lähtökohtana on ajatus taiteen voimaannuttavasta vaikutuksesta nuorten elämässä. Myrsky on tavoittanut neljän toimintavuotensa aikana jo yli 17 000 nuorta erilaisissa hankkeissa ympäri Suomea. Monet Myrskyssä mukana olleet nuoret ovat kokeneet, että he ovat löytäneet aivan uudenlaisen tavan ilmaista tunteitaan ja saada äänensä kuuluviin yhteiskunnassa.⁷

Helsinkiläisten ikäihmisten kulttuuritoimintaa kartoittaneessa selvityksessä käy ilmi, että taide- ja hoivakentän yhteensovittaminen nähdään hoiva- ja taidealojen ammattilaisten keskuudessa lähes käyttämättömänä potentiaalina, jossa koetaan olevan paljon mahdollisuuksia, ja kenttä näyttäisi olevan valmis muutokseen (Varho & Lehtovirta 2010, 139). Samankaltaista muutostalvamiutta ja innokkuutta on havaittavissa myös lastensuojelun toimijoissa, ja uusia yhteistyökumppaneita on vähitellen ryhdytty hakemaan ei-perinteisiltä ja yllättäviltäkin tahoilta, kuten eri taidealojen osaajista.

Suurin osa empiirisestä aineistostani on kerätty valtion koulukodeissa toteutetuissa hankkeissa. Koulukoteja on perinteisesti pidetty lasten ja nuorten psykososiaalisessa palvelujärjestelmässä ja lastensuojelun sijaishuollon viimesijaisina laitoksina (Pösö 1993 ja 2004; Kitinoja 2005). Koulukodeissa tehtävää työtä luonnehditaan usein vaativaksi lastensuojelutyöksi. Haluan kuitenkin tutkimuksessani tähdentää, että vaativuudessa on ennen kaikkea kyse työntekijöiltä vaadittavasta erityisosaamisesta eikä siitä, että kaikki koulukoteihin sijoitetut nuoret haluttaisiin luokitella vaativiksi ja haasteellisiksi nuoriksi.

”Uskomme sinuun – usko sinäkin” -sijaishuollon kiertueella⁸ tavattiin iso joukko lastensuojelun asiakkaina olevia nuoria, joiden mielipiteitä ja kokemuksia lastensuojelusta kuultiin kiertueen aikana. Kiertueella kävi selväksi, että sijoitettuihin nuoriin kohdistuvat ennakkoluulot koettiin elämää hankaloittavina tekijöinä, ja nuoret kokivat, että lastensuojeluasiakkuus leimaa heidät helposti ongelmanuoriksi. (Ks. lisää Vario ym. 2012b.)

7 www.myrsky.info

8 Kiertue toteutettiin kuudella paikkakunnalla Suomessa vuonna 2011, ja kiertueen aikana tavattiin yhteensä 120 nuorta.

Kirjoitan pääasiassa nuoria koskevista havainnoista, mutta toisinaan käytän myös käsitettä lapset, kun puheena ovat sekä lapsia että nuoria koskevat asiat. Suhtaudun kriittisesti sen kaltaisiin käsitteisiin kuin lastensuojelulapsi, koulukotinuori tai ongelmanuori, joita varsin yleisesti käytetään. En käytä kyseisiä käsitteitä tutkimuksessani, sillä en pidä oikeana määrittellä lastensuojelun piirissä olevia lapsia sen perusteella, missä he elävät tai minkälaista apua he tarvitsevat. Anna Kulmalan (2006) leimattuja identiteettejä koskeva tutkimus muistuttaa, että myös ammattilaiset saattavat osaltaan vaikuttaa leimatun identiteetin rakentumiseen. Siksi näen tärkeänä, että ammattilaiset ovat tietoisia määrittelyiden mahdollisista negatiivisista vaikutuksista lapsen ja nuoren elämään.

2 Tutkimuksen lähtökohdat ja tutkimustehtävät

Tutkimusintressiäni on ohjannut halu tarkastella ja analysoida uusia lähestymistapoja ja toimintamalleja lastensuojeluun taideperustaisen tutkimusstrategian avulla. Lähtökohtaisena ajatuksenani on ollut, että ratkaisut lastensuojelun ongelmiin ja työmenetelmien kehittämiseen eivät löydy vain lastensuojelun vakiintuneiden ja vallitsevien käytäntöjen sisältä, vaan eri lähestymistapojen, toimintakulttuurien ja tieteenalojen risteyskohdista. Kokeilevuus, deskriptiivisyys ja taiteellisessa työskentelyssä esiin nousevien havaintojen käsitteellistäminen ovat olleet tutkimustani viitoittavina orientaatioina.

Olen tutkinut toimintaa, jota on samanaikaisesti sekä kehitetty että toiminnallisesti luotu. Ymmärrykseni taidelähtöisten menetelmien hyödyllisyydestä ja niiden käyttöön liittyvistä pulmakohdista on karttunut tutkimusprosessin myötä. Vielä 15 vuotta sitten Suomessa oltiin tilanteessa, jossa taiteeseen ja kulttuuriin liittyvät toiminnot eivät olleet lastensuojelun arjen käytännöissä tuttuja muutoin kuin harrastus- tai terapiatoiminnan yhteydessä. Aiheeseen liittyvää suomenkielistä kirjallisuutta, saati tutkimusta, oli niukasti saatavilla. Nykyään taidelähtöisten työmenetelmien käyttö lisääntyy koko ajan lasten ja nuorten kanssa tehtävässä työssä ja taidelähtöisen tekemisen merkitystä on selvitetty erilaisissa käytännön hankkeisiin liittyvissä tutkimus- ja seurantaraporteissa. (Esim. Krappala & Pääjoki [toim.] 2003; Bardy & Känkänen 2005a; Bardy ym. 2007; Sava 2007; Siivonen 2010; Koivisto ym. 2010; Kuitu 2011; Rönkä ym. 2011.)

Taidelähtöisten menetelmien soveltaminen ja juurruttaminen lastensuojeluun liittyy monella tapaa meneillään olevaan paradigmanmuutokseen, jossa painottuvat vahvasti lapsen ja nuoren osallisuus. Toiminnan uudelleen arviointi ja nykytilan tunnusteleminen paljastaa ja kyseenalaistaa vallitsevia toimintakäytäntöjä, niiden puutteita ja epäkohtia. Se on myös yksi tapa hankkia tietoa lastensuojelun toimintakentästä ja instituutiosta.

Tutkimukseni lähtökohdat ovat pitkällä aikajänteellä kehkeytyneet ja hioutuneet kokonaisprosessin myötä. Keskeisenä tavoitteena on ollut luoda uudenlaista, yhdessä neuvoteltua toimijuutta, jossa työntekijät rakentavat yh-

dessä lapsen ja nuoren kanssa toimintatapoja, jotka tuntuvat kiinnostavilta ja kutsuvilta. Kokeilemalla ja yhdessä kehittämällä on tavoiteltu uusia tulokulmia ja uutta jäsenystä jo ennestään tuttuihin asioihin, mutta kutsuttu esiin myös odottamatonta ja hedelmällistä uutta.

Tiivis yhteys käytäntöön on tutkimukseni ydin ja perusta. Käytännöstä kumpuavan tiedon avulla olen hakenut suhdetta erilaisiin käsitteisiin. Tutkimukseni on sosiaalityön käytäntötutkimusta, ja siinä on toimintatutkimuksellinen ja kokeileva ote. Käytäntötutkimuksen yhtenä keskeisenä piirteenä pidetään yhteistä tiedontuottamista, jossa kaikki osalliset ovat tiedon kantajia. (Satka & Karvinen-Niinikoski & Nylund 2005a, 11–12.) ”Sosiaalityön käytäntötutkimus” -kirjan artikkelissa (Bardy & Känkänen 2005b, 209) totesimme, että käytäntöön sitoutuneissa hankkeissa kertyy tekemisen myötä valtava määrä tietoa, jonka tutkimuksellinen pyydystäminen ja eteenpäin muotoilu on haasteellinen tehtävä ja usein onnistuu vain osittain.

Tarinoita teatterin taiteellisessa prosessissa koskevassa tutkimuksessaan Helka-Maria Kinnunen kuvailee hermeneuttisen tutkimusotteensa olevan kuin liikkeellä oloa, samaan tapaan kuin nykytanssissa puhutaan virtaavuudesta liikkeen laatuksi. Askel houkuttaa kehoa liikkeeseen ja yksi havainto kutsuu toisia havaintoja. Vähitellen tutkijan ymmärrys rakentuu kaikista niistä merkityksistä, joita näiden esiin houkutelujen havaintojen pohjalta kertyy. (Kinnunen, 2008, 56.) Tunnistan samankaltaista virtaavuutta ja liikkeeseen kutsua myös omassa tutkimuksessani. Olen ollut pitkään prosessinomaisessa liikkeessä: aiheelle uteliaana, uutta kysellen ja havaintoihin pysähtyen. Filosofin Gaston Bachelard muistuttaa, miten lähes kaikkien tekemiseen voi suhtautua ikään kuin luovana toimintana. Bachelardin mukaan tietoisuus nuorentaa kaiken antamalla tutuimmillekin toimille arvon tehden niistä alkuja. (Bachelard 2003, 180.)

Käytän tutkimuksessani käsitettä *taidelähtöiset menetelmät*, joilla viitataan työmenetelmiin sekä *taideperustaiset tutkimuskäytännöt*, joilla tarkoitan taideilmaisuuksiin perustuvia tutkimusmetodeja. Tämä käsitteellinen ero on tarpeen tehdä näkyväksi erotukseksi varsinaisesta taideterapiasta, josta tutkimuksessani ei ole kyse. Eri taidemuotoihin pohjautuvaa luovuusterapiaa, kuten musiikki-, tanssi-, kuvataide-, sanataide- tai draamatyöskentelyyn perustuvaa terapiaa, voi antaa vain tehtävään koulutettu terapeutti. Terapia perustuu hoidolliseen ja tavoitteelliseen suunnitelmaan, joka on yleensä säännöllistä ja pitkäaikaista.

Taidelähtöinen toiminta voi tuottaa välillisiä, terapeuttisia vaikutuksia, vaikka ei olisikaan kyse varsinaisesta terapiasta. Taiteen kokeminen tai tekeminen voi olla terapeuttista ja arkimielellä hoitavaa, lohduttavaa, virkistävää

ja jopa parantavaa. Jos taidelähtöisen toiminnan avulla onnistutaan harjaanuttamaan ilmaisutaitoja, ihmisen kommunikaatio itsen ja toisten kanssa paranee ja mahdollisuudet hyvinvoinnin kokemuksiin lisääntyvät. Taidelähtöinen työskentely on lähellä sosiokulttuurisen innostamisen periaatteita. Se on toiminnallista sosiaalityötä, jossa auttamisen käytännöissä painottuvat osallisuuden ja yhteisöllisyyden kokemusten vahvistaminen, sekä kokemuksellisuuteen ja elämyksiin innostaminen.

Tutkimustehtävät

Ensimmäinen tutkimustehtävä pureutuu lastensuojelun nykyisten auttamiskäytäntöjen ja niiden muutosmahdollisuuksien tarkasteluun. Tutkimukseni keskeisenä tehtävänä on hakea teoreettisia perusteluja sille, miten taidelähtöiset menetelmät soveltuvat lastensuojeluun sekä millaista tietoa niiden soveltaminen ja toiminnan havainnoiminen antaa vallitsevista käytännöistä. Taideperustaisten tutkimuskäytäntöjen avulla selvitän, mitä eri ammattikuntien välisillä kohtaamisilla ja dialogisuuteen perustuvalla työotteella tavoitetaan lastensuojelussa.

Toiseksi tutkimus erittelee sekä lapsen ja nuoren että aikuisen näkökulmasta, mitä kommunikaation luova tihentäminen itsen ja muiden kanssa taiteen keinoin tarkoittaa lastensuojelussa. Lapsen ja aikuisen välisessä vuorovaikutuksessa dialogisuus, vastavuoroisuus ja tilananto ovat huomioni kohteena.

Erilaisten tilaan liittyvien käsitteellisten erittelyjen avulla, kuten lähitila, aikatila, kontrollista vapaa tila ja kommunikatiivinen tila, tarkennan käsitystäni vapaan tilan merkityksestä lapselle ja nuorelle. Tutkimusintressissäni on selvittää taiteen merkitystä lapselle ja nuorelle kommunikaation, ilmaisun ja jäsentämisen tilana.

Kolmanneksi tutkimus tarkastelee taidelähtöisyyttä lasten ja nuorten kanssa työskentelevien aikuisten, kasvatus- ja hoitoalan ammattilaisten ja sivuavasti myös taiteilijoiden näkökulmasta. Tarkastelen työntekijöiden ammatillisen roolin ja henkilökohtaisen elämän limittymistä⁹ ja sitä, millaisia yksilöllisiä ja yhteisöllisiä kokemuksia työntekijöille syntyy taidelähtöisiä työskentelymenetelmiä käytettäessä. Kuvailen uusien käytäntöjen työntekijöissä herättämiä tunteita ja niiden käyttöön otossa esiin tulleita mahdollisuuksia ja ehtoja.

9 Marjatta Kekkonen on kasvatuskumppanuutta koskevassa tutkimuksessaan pohtinut ammatillisen ja henkilökohtaisen leikkauksia (2012).

3 Tutkimuksen kolme aineistopolkua

Tutkimuksessa on kolme aineistopolkua. *Ensimmäisenä aineistopolkuna* on Suomen Akatemian ”Syrjäytyminen, eriarvoisuus ja etniset suhteet Suomessa” -tutkimusohjelmaan (lyh. SYREENI) kuulunut ”Elämäkertaketju – ilmaisutaidot lastensuojelussa syrjäytymisen ehkäisemiseksi” -hanke, joka ajoitui vuosille 2000–2003. Toiseksi olin mukana Suomen Akatemian ”Lasten ja nuorten hyvinvointi ja terveys” (SKIDI-KIDS) -tutkimusohjelmaan kuuluvassa tutkimuskokonaisuudessa ”Pitkittäistutkimus huostaan otetuista lapsista Suomessa vuosina 2010–2013”. Tässä tutkimuskokonaisuudessa keräsin aineistoa vuosina 2010–2011 teatterityöskentelyyn pohjautuvassa Sytytin-hankkeessa sekä Räpätesä roiskuu -rap-musiikkihankkeessa, joista muodostui *toinen aineistopolkuni*.

Kolmas aineistopolkuni muodostuu niistä kokemuksista ja havainnoista, joita olen saanut ollessani mukana suunnittelemassa ja toteuttamassa valtion koulukodeissa toteutettuja koulutusprosesseja, joissa koulukodin työntekijät ovat hakeneet taidelähtöisistä menetelmistä uudenlaisia toimintamalleja ja kohtaamisen tapoja nuorten kanssa työskentelyyn, kuten ”Tarinallisuus ja ilmaisutaidot koulukodeissa” -koulutuskokonaisuus vuosina 2007–2008. Lisäksi olen ollut mukana kouluttajana kahdessa pitkäkestoisessa koulutuskokonaisuudessa ”Maailmojen välissä – monikulttuuriset taidot koulukodeissa” vuosina 2010–2012. Myös edellä mainituissa koulutuksissa käytettiin taiteellista ja elämäkerrallista työskentelyä koulutussisältöjen elävöittämiseksi. Koulutuksen aikana kertyneet kokemukset ja havainnot kartuttivat ymmärrystäni taidelähtöisten menetelmien soveltuvuudesta lastensuojeluun. Ulla Tiaisen kanssa kirjoittamani vuonna 2007 julkaistu artikkeli ”Omaa tilaa etsimässä” perustuu edellä mainittuihin koulutuskokemuksiin. Kyseisessä artikkelissa kuvataan tarkasti koko koulutuskokonaisuuden aloittavan työpajakerran eteneminen ja koulutukseen osallistuneiden ryhmäytymisprosessi. Työskentelyn käynnistyminen ja siihen sitoutuminen on eräänlainen avaintapahtuma, joka oli tarpeen kuvailla tarkasti, jotta välittyisi selkeämpi kuva siitä, mistä kaikessa taidelähtöisyyteen perustuvassa omaelämäkerrallisessa työskentelyssä on kyse koulutukseen osallistuvan työntekijän näkökulmasta.

Tutkimukseni ensimmäinen koulutus- ja kehittämishanke toteutui yhteistyössä Taideteollisen korkeakoulun taidekasvatuksen osaston kanssa vuosina 2000–2003. Hankkeen toimintaperiaatteita sovellettiin kahdessa kontekstissa: monikulttuurisessa koulussa (Taide siltana omaan elämään -hanke) sekä lastenkodeissa ja valtion koulukodeissa (Elämäkertaketju – ilmaisutaidot lastensuojelussa syrjäytymisen ehkäisemiseksi -hanke), jossa itse olin mukana kouluttajana ja tutkijana.

Ensimmäisen aineistopolkuni muodostava Elämäkertaketju – ilmaisutaidot lastensuojelussa syrjäytymisen ehkäisemiseksi -hanke käynnistyi Stakesissa vuonna 1999 ja liityin hankkeeseen mukaan vuonna 2000. Hankkeen lähtökohtaisena ajatuksena oli, että aikuisten tuli koulutushankkeen aikana prosessoida omaa elämäntarinansa taiteen keinoin saadakseen valmiutta vastaavanlaiseen työskentelyyn lasten kanssa. Elämäkertaketju-hankkeen aikana kerättyjä aineistoja ja aineiston analyysiä on tarkasteltu eri tulokulmista tutkimukseni neljässä osajulkaisussa. Lisäksi Elämäkertaketju-hankkeen aineistoa ja tuloksia on eritelty seikkaperäisesti vuonna 2005 julkaistussa teoksessa ”Omat ja muiden tarinat – ihmisyyttä vaalimassa” (Bardy & Känkänen 2005a).

Elämäkertaketju-hankkeen lähtökohta-oletukset, jotka ohjasivat hankkeen toteutusta, olivat seuraavat:

- ♦ jos jää etäälle omista kokemuksista ja tunteista, syrjäytymisriski kasvaa,
- ♦ aikuiset voivat auttaa lapsia kohti lapsen omia kokemuksia, mikäli heillä on valmiuksia kohdata oma historiansa emotionaalisella tasolla,
- ♦ taiteessa ja taiteen kaltaisessa toiminnassa koetellut ilmaisutaidot auttavat pääsemään lähelle oman elämän kokemuksia, jolloin mahdollisuudet omien ja yhteisten voimavarojen rationaaliseen käyttöön kasvavat,
- ♦ ja tässä, minkä tahansa aistin tarjoaman ilmaisukanavan harjaannuttaminen on avuksi.

(Ks. lisää Bardy & Barkman 2001; Bardy & Känkänen 2005a, 73.)

Tutkimukseni *toisena aineistopolkuna* on Suomen Akatemian SKIDI-KIDS tutkimusohjelman tutkimuskokonaisuus ”Pitkittäistutkimus huostaanotetuista lapsista Suomessa 2010–2013”. Tutkimuskokonaisuudessa tarkastellaan lasten syrjäytymisvaaraa siltä kannalta, miten lasten mahdollisuudet tasa-arvoisiin elinoloihin toteutuvat silloin, kun lasten kasvuympäristössä on monia uhkaavia riskejä. Tutkimuskokonaisuuden tavoitteena on läpivalaista syrjäytymisen ja selviytymisen prosesseja eri suunnista kolmella tasolla. Valtakunnallisen rekisteritutkimuksen keinoin tarkastellaan yksilöllisten elämänpolkujen ohella myös lastensuojelun vaikuttavuutta ja kustannuksia. Seurantatutkimus huostaanotettujen lasten erilaisesta eriarvoisuudesta teh-

dään paikallisella tasolla ammattilaisten ja vanhempien näkökulmasta. Kolmannessa osiossa lasten toimijuutta tarkastellaan mielikuvituksen, taiteen ja toiminnallisten menetelmien avulla. Tutkimuskokonaisuudessa ovat mukana Terveystieteiden ja hyvinvoinnin laitos (THL), Tampereen yliopiston sosiaalityön tutkimuksen laitos sekä Helsingin yliopiston käyttäytymistieteiden laitos.

Olin tutkijana Anna Pauliina Rainion kanssa hankkeen kolmannessa osiossa, jossa selvitettiin millainen prosessi lastensuojelun piirissä olevalle nuorelle on osallistua teatteritoimintaan ja rap-musiikin tekoon Sytytin-hankkeessa ja Röpötessä roiskuu -hankkeessa. Tämä etnografinen tutkimusjakso ja *toinen aineistopolkuni* oli monella tapaa osallistava, sillä nuoret eivät olleet pelkästään tutkimuksen kohteita vaan myös tutkimuksen tekijöitä, aktiivisia osallistujia ja tiedon tuottajia, samoin tutkijoiden rooli oli toimintaan osallistuva. Teatteriosuuskunta ILMI Ö:n soveltavan teatterin Sytytin-hankkeessa tutkijan mukanaolo tarkoitti käytännössä draamaharjoituksiin, leikkeihin, ryhmätapaamisiin ja leirille osallistumista. Ryhmätapaamisiin sisältyi draamaharjoitteita, lyhytelokuvien tekoa, yhteisiä ensi-iltajuhlia lähiomaisten kanssa ja lastensuojelun työntekijöiden kanssa, valokuvausta, videokuvaamista, yhteisiä ruokailuhetkiä ja vapaamuotoisia keskusteluhetkiä.

Toisena tutkimuskohteenamme oli Harvialan koulukodissa toteutettu Röpötessä roiskuu -rap-musiikkihanke, jonka etenemisen seuraaminen tapahtui osallistumalla hankkeen aikana järjestettyihin erilaisiin tapahtumiin¹⁰ sekä haastattelujen, vapaamuotoisten keskustelujen ja dokumenttiaineiston avulla. Molemmat hankkeet kestivät noin vuoden ajan, ja ne oli suunnattu lastensuojelun sijaishuollossa oleville nuorille. Tarkastelimme nuorten osallisuutta hankkeissa erityisesti kokemuksena johonkin kuulumisesta ja mukana olostani sekä mahdollisuutena ilmaista itseään niin, että nuori kokee tulevansa kuuluksi ja nähdyksi.

Tutkimukseni laadullinen aineisto on karttunut käytännön kehittämishankkeiden myötä (liite 1). Aineistonkeruu on ollut kehämäinen prosessi, jossa uusi aineisto on usein jatkanut sitä, mihin edellisen aineiston kanssa olen

10 Osallistuminen Terve Sos -messuille Lahdessa vuonna 2010, jolloin kolme Röpötessä roiskuu -hankkeen nuorta esiintyi. Esiintyminen Educa-messuilla Helsingissä (2010) yhdessä rap-hankkeeseen osallistuneen pojan ”Fatibumban”, rap-artisti Steen 1:n ja Harvialan työntekijän, Olli Vartiaisen kanssa. Osallistuminen rap-hankkeesta tehdyn dokumenttielokuvan julkaisutilaisuuteen Hämeenlinnassa 2010. Vierailu Harvialan koulukotiin 15.2.2010 ja tutustuminen poikien rap-harjoituksiin. Toinen vierailu Harvialan koulukotiin hankkeen puitteissa 25.5.2010.

päässyt tuoden uutta näkökulmaa jo aiemmin havaitsemiini ilmiöihin tai käsittelemättöisyyksiin.

Toisinaan aineistonkeruutapa jäi tavoittelemaani pinnallisemmaksi, kuten kävi esimerkiksi nuorten haastatteluissa. Haastattelin neljää nuorta¹¹, mutta ryhmätoimintaan osallistuneiden nuorten osalta haastattelu ei juuri tuonut uutta niihin havaintoihin, joita olimme tehneet jo ryhmätoiminnan aikana tai muutoin. Rap-hankkeeseen osallistuneiden poikien haastattelut tehtiin poikien rap-treenien yhteydessä. Ehkä halu palata takaisin treeneihin ja kuuluisien rap-artistien luo oli yksi syy poikien malttamattomuuteen ja siihen, miksi keskustelu jäi melko lyhyeksi. Keskustelu kartoitti lähinnä poikien kokemuksia hankkeessa mukanaolosta. Syvällisempään keskusteluun olisi tarvittu useita käyntejä koulukodissa, poikiin tutustumista ja keskustelun syventämistä vähitellen luottamusta rakentaen. Toinen haastattelu toteutettiin kahden teatteritoiminnassa mukana olleen pojan yhteishaastatteluna, mutta lopputulos oli samankaltainen kuin edellisissä yksilöhaastatteluissa, eli kävimme läpi lähinnä poikien kokemuksia teatterihankkeessa mukana olosta.

Aineiston monimuotoisuus on syntynyt käytännön hankkeiden myötä, ja näissä hankkeissa olen ollut mukana kehittäjänä, työntekijöiden kouluttajana ja tutkijana. Tutkimukseni osajulkaisuissa olen tuonut esiin eri hankkeiden myötä kertyneitä havaintoja. Artikkelit erittelevät eri toimijoiden kokemuksia niin nuorten, työntekijöiden kuin taiteen ammattilaistenkin näkökulmista.

Kuvailen tässä luvussa tutkimusprosessini aikana kertyneitä aineistoja siinä järjestyksessä, miten aineistonkeruu eteni. Elämäkertaketju-hankkeen aikana olin samanaikaisesti sekä kouluttajan että tutkijan roolissa. Kouluttajan rooli vei osan huomiostani ja havainnointi jäi välillä pakostikin valikoivaksi. Erityisen kiinnostaviksi nousivat vapaamuotoiset keskustelut koulutukseen osallistuneiden kesken. Niissä lastensuojelulaitoksen työntekijät prosessoivat omia kokemuksiaan ja tunteitaan taidelähtöisten työmenetelmien käyttämisestä nuorten kanssa. Osallistuvan havainnoinnin lisäksi tein kenttämuistiinpanoja ja pidin tutkimuspäiväkirjaa. Lisäksi keskustelin paljon vapaamuotoisesti koulutukseen osallistuneiden koulukotien työntekijöiden kanssa ja kahdella koulutuskerralla oli myös erikseen järjestettyjä ryhmäkeskusteluja, jotka nauhoitettiin. Litteroitua tekstiä näistä ryhmäkeskusteluista kertyi 169 sivua, draamapajalla (34 s.) ja sarjakuvapajalla (44 s.) sekä kahdella seuranta-

11 Haastattelin rap-hankkeen aikana kahta hankkeeseen osallistunutta poikaa yksilöhaastatteluina ja yhdessä tutkija Anna Pauliina Rainion kanssa haastattelimme kahta Sytytin-hankkeeseen osallistunutta poikaa yhteishaastatteluna.

ja arviointipajalla (yht. 91 s.). Ryhmäkeskustelujen tavoitteena oli kerätä tutkimustietoa työntekijöiden kokemuksista ja saada aikaan keskusteleva tilanne ryhmäläisten kesken. Ryhmäkeskustelu palveli ryhmää myös omien kokemusten välittäjänä ja uusien ideoiden generaattorina. Samalla keskusteluissa tuli esiin kouluttajille arvokasta tietoa, jota saattoi hyödyntää koko koulutuskokouksen sisällöllisessä kehittämisessä.

Ryhmäkeskusteluissa vaihdettiin aktiivisesti kokemuksia muun muassa siitä, miten omaelämäkerrallisen työskentelyn aloittaminen nuoren kanssa oli sujunut ja minkä tyyppisiä taidelähtöisiä menetelmiä kukin oli käyttänyt työssään. Lisäksi ryhmäkeskustelut palvelivat koulutukseen osallistuvia eettisenä peilauspintana omille ajatuksille esimerkiksi omaelämäkerrallisen työskentelyn kaksiteräisyydestä, sen mahdollisesta haavoittavuudesta ja toisaalta sen välttämättömyydestä. Työntekijät pohtivat keskusteluissa aikuisen ja lapsen välisen vuorovaikutuksen herkkyyttä ja vastavuoroisuuden periaatteita.

Ryhmässä pohdittiin monesti esimerkiksi sitä, mitä tapahtuu, jos elämän tapahtumia revitäänkin liikaa auki. Tähän eräs työntekijöistä totesi: ”...miten se sanonta nyt menikään, kun jättivät pahan pois, unohtivat puolet elämästäni.” Toinen työntekijä jatkoi samaa teemaa pohtimalla: ”...ja ellemme me uskalla katkoa ja nähdä, niin kuka sen sitten tekee?” Keskusteluissa tuli monesti esiin, että elämäkerrallista työskentelyä ei tehdä lasten ja nuorten kanssa vain menneisyyden ”luurankojen” penkomiseksi, vaan pahan varjoon jääneiden voimavarojen ja vahvuuksien löytämiseksi.

Elämäkertaketju-hankkeen aikana koulutuksessa mukana olleet koulukotien ohjaajat kirjoittivat koulutuksen aikana oman elämäntarinansa, jonka useimmat heistä kokivat merkittäväksi osaksi koulutusta. Työntekijät kokivat tärkeänä itsensä äärelle pysähtymisen arjen kiireen ja rutiinin keskellä. Sain tutkimusaineistokseni yhteensä 18 nimimerkillä varustettua tarinaa, joista etsin teemat, jotka toistuivat eri kertomuksissa. Teemojen pohjalta muotoilin tarkastelukehikon, jota apuna käyttäen kävin tarinat uudelleen läpi. Tar kastelin tarinoissa seuraavia teemoja:

1. Lapsuus (suhde isään, äitiin, sisaruksiin ja muihin sukulaisiin, lapsuudenkodin ilmapiiri, mahdolliset muutot ja avioerot, vanhempien sosiaalinen status).
2. Nuoruuteen ja varhaisaikuisuuteen liittyvät muistot (koulumuistot, murrosikä, ensirakkaus, opiskeluaikakuvaukset, kriisit, seurustelusuhteet, opiskeluun tai ammatinvalintaan liittyvät ratkaisut, harrastukset, opiskelu ja armeija).

3. Elämänfilosofiset kysymykset, kuten suhde luontoon ja uskontoon tai oman henkisen kasvun kuvaukset.
4. Läheisten ihmisten kuolemaan ja sairauteen sekä elämänkriiseihin liittyvät maininnat ja kuvaukset.
5. Perhe-elämään ja parisuhteeseen liittyvät kuvaukset.
6. Työelämään ja nykyiseen ammatinvalintaan liittyvät kuvaukset.

Tarinoista seitsemän oli miehen kirjoittamaa ja 11 naisen kirjoittamaa. Kirjoittajien iät vaihtelivat 25 vuodesta 50 vuoteen. Elämäntarinoista saattoi lukea, minkälaisia todellisuuksia ja identiteettejä miehet ja naiset tuottavat elämästään. Miehet ja naiset kertoivat elämästään eri tavoin ja arvostivat erilaisia asioita. Miesten ja naisten elämänvaiheet paalutuivat erilaisten tapahtumien ja käännekohtien kautta, kuten armeijaan menon, naimisiinmenon tai lapsen saamisen kautta. Elämäkerrallisen aineiston analyysi on kuvailtu tutkimukseni osajulkaisussa ”Hämärän peitto” (Känkänen 2004). Analyysissä on tarkemmin eritelty miesten ja naisten välisiä eroja ja sitä, miten he kertovat elämästään. Elämäntarinat osoittavat, että koulukoti on kokemuksellisesti merkittävä ja vaativa paikka myös siellä työskenteleville. ”Työtä koulukodissa voi tarkastella yhtä lailla elämäkerrallisena asiana kuin koulukodissa asumista” (Pösö & Jahnukainen & Kekoni 2004, 11).

Elämäkertaketju-koulutuksen puitteissa sain aikuisten kirjoittamien tarinoiden lisäksi kymmenen nimimerkillä varustettua elämäntarinaa, jotka olivat 14–17-vuotiaiden koulukodeissa asuvien nuorten kirjoittamia. Elämäntarinoissa nuoret haaveilevat monesti hyvin tavallisesta tulevaisuudesta, jossa hyvä arki riittäisi (myös Barkman 2003, 96). Tarinanteko toteutettiin siten, että nuoret kertoivat elämästään ja työntekijä kirjoitti kuulemansa muistiin tai nauhoitti keskustelun.

Tarinantekoon liitettiin usein elämänviivan piirtäminen, valokuvien katselu tai valokuvaaminen. Joidenkin nuorten kanssa tarinanteko eteni kuvallisen työskentelyn avulla, esimerkiksi sarjakuvan tai kuvakollaasien muodossa. Uhka, huoli, luottamus tai sen puuttuminen ja ikävän tunne olivat nuorten kirjoittamissa elämäntarinoissa toistuvasti läsnä. Tarinoista tuli esiin suojelemisen ja suojautumisen tarve ja toistuvat pettymykset, jotka saattavat omalta osaltaan selittää luottamuksen puutetta. Lapsuus oli monella nuorella ollut sekä itsen että muiden perheenjäsenten alituista suojelemista. Vanhempien kaipuu ja lojaalius eivät olleet tukahtuneet varhaisista laiminlyömisestä kokemuksista, väkivallasta tai mitätöinneistä. Kirjoitetuissa elämäntarinoissa kiipeimmät asiat saattoivat jäädä vielä ääneen lausumatta ja kertomuksen tyhjätkohdat täydentymättä, mutta lähes aina jotain tuntui lähteneen liikkeelle.

Nuorten elämäntarinoissa kerrottiin avoimesti perheväkivaltaan liittyvistä kokemuksista, samoin omista yrityksistä puuttua tilanteisiin. Toistuvissa tilanteissa vanhempien kyky suojata lastaan oli ollut heikko tai olematon ja vastuu tilanteista selviämiseen oli useissa tapauksissa siirtynyt lapsille. Olen kuvannut yksityiskohtaisemmin nuorten elämäkerroista tekemiäni havaintoja osajulkaisussa ”Hämärän peitto” (Känkänen 2004). Nuorilta ja heidän vanhemmiltaan pyydettiin kirjalliset luvat nimimerkillä kirjoitettujen tarinoiden käyttämiseen tutkimusaineistona.

Lisäksi Elämäkertaketju-koulutukseen osallistuneista koulukotien työntekijöistä 16 henkilöä teki koulutuksen päätteeksi Swot-analyysin mukaisen arvioinnin, jossa he pohtivat koulutuksen vahvuuksia, heikkouksia, mahdollisuuksia ja uhkia. Näiden vastausten pohjalta laadin yhteenvedon työntekijöiden arvioista. Tätä analyysia on hyödynnetty tutkimuksen osajulkaisuissa sekä yhteenveto-osion luvussa seitsemän, jossa arvioidaan taidelähtöisen toiminnan mahdollisuuksia ja edellytyksiä lastensuojelussa.

Tutkimukseni etnografisessa osuudessa olin draamatyöskentelyyn perustuvan Sytytin-hankkeen toisena tutkijana ja monissa draamaharjoituksissa myös osallistujana. Toiminnan aluksi kerroimme nuorille roolistamme tutkijoina. Emme tehneet muistiinpanoja varsinaisten ryhmätoimintojen aikana, vaan aina ryhmätapaamisten jälkeen. Kenttämuistiinpanoja Sytytin-hankkeen ajalta kertyi yhteensä 45 liuskaa. Sytytin-hankkeen aikana karttui dokumenttiaineistona paljon valokuvia, joita on käytetty nuorten kanssa lähinnä ryhmätoiminnan muistelemiseen ja erilaisten toimintojen mieleen palauttamiseen.

Digitaalisia valokuvia kertyi yhteensä 286 kappaletta, joista ryhmätilanteessa 183 kuvaa ja leiritilanteessa 103 kuvaa.¹² Asianosaisilta pyydettiin kirjalliset luvat valokuvien ja videoiden tallentamiseen ja haastattelumateriaalin tutkimuskäyttöön. Valokuva- ja haastattelumateriaali ovat tutkijoiden hallussa, eikä niitä ole luovutettu eteenpäin. Valokuvien lisäksi ryhmätoiminnasta ja muun muassa lyhytelokuvien tekovaiheista on videotallenteita¹³. Teimme tutkija Anna Pauliina Rainion kanssa selvityksen Terveiden ja hyvinvoinnin laitoksen tutkimuseettiselle työryhmälle aineiston käytöstä ja säilyttämisestä, anonyymiteetin turvaamisesta tutkimuksessa sekä lupakäytännöistä (Känkänen & Rainio 2009). Selvitimme myös nuorten osallisuutta tutkimuksessa,

12 Näihin lukumääriin sisältyvät ainoastaan Päivi Känkänen Sytytin-hankkeen aikana ottamat valokuvat.

13 Videotallenteet ovat hankkeen toisen tutkijan, Anna Pauliina Rainion, hallussa.

sillä tutkimuksemme lähtökohtana oli, että nuoret eivät ole vain tutkimuksen kohteita perinteisessä mielessä, vaan he auttavat meitä ymmärtämään työpa-jatoimintaa omista lähtökohdistaan.

Kuvallinen dokumentaatio osoitti jälkikäteen tutkijoille ja teatteri-ilmai-sun ohjaajille, miten paljon itse asiassa olikaan ehtinyt vuoden aikana tapahtua. Kenttämuistiinpanojen rinnalla kuvallinen aineisto realisoi tapahtumat ja toi ne helpommin uudelleen mieleen palauttaviksi. Videoiden avulla pysyimme tarkastelemaan esimerkiksi teatterityöpajoissa tapahtuvaa vuorovai-kutusta myös jälkikäteen.

Etenimme aineistonkeruussa sensitiivisesti teatteritoiminnan ja nuorten ehdoilla. Tutkimuksellisesti suuri haaste oli aineiston kerääminen niin, että se ei häiritsisi työpajoissa syntyvää vuorovaikutteista tilaa, kun tavoitteena oli ri-kastaa ja laajentaa sitä. Keskustelimme nuorten kanssa teatterikokemuksista ja siitä, mitä he halusivat esimerkiksi kuvattavan ja mitä ei. Pohdittavaksi tuli myös kysymys salassa pidettävän tutkimusmateriaalin luonteesta, sen säilyttä-misestä tai tuhoamisesta. Yleensä salassa pidettävä tutkimusaineisto on tapa-na hävittää, kun sitä on säilytetty riittävä aika tutkimuksen päättymisen jäl-keen. Materiaalin hävittämistä ei kuitenkaan aina voida pitää automaattisena ratkaisuna, sillä elämäkerralliseen työhön, tarinoihin ja kuviin pitää voida pa-lata elämänkaaren kuluessa. (Känkänen & Rainio 2009.)

Taiteilijoiden haastatteluita on käytetty tutkimuksessani sen kokemuk-sen ja tiedon kartuttamiseksi, minkälaisia mielipiteitä ja havaintoja nuorten kanssa työskentelyn aikana syntyi. Haastateltavina oli kaksi rap-artistia sekä graafikko, joka ohjasi dokumenttielokuvan ”Salatut räppärit” Harvialan kou-lukodin rap-hankkeen yhteydessä, tämän lisäksi Teatteri ILMI Ö:llä toteu-tettiin kahden teatteritaiteen ammattilaisen yhteishaastattelu¹⁴. Taiteilijoita haastateltiin väljästi teemoitetulla rungolla, ja haastattelun kulku eteni mel-ko vapaasti tilanteen mukaan. Litteroitua haastattelutekstiä kertyi taiteilijoi-den haastatteluista yhteensä 82 sivua (280 min.). Taiteilijoilta pyydettiin lupa käyttää haastattelumateriaalia tutkimusaineistona.

Haastattelemiemme taiteilijoiden näkemyksiä on hyödynnetty vuon-na 2010 Anna Pauliina Rainion kanssa kirjoittamassani artikkelissa, joka on

14 Teatteriohjaajien Anne Korhosen ja Merja Pennasen yhteishaastattelun toteutti tutki-ja Anna Pauliina Rainio (3.12.2009). Päivi Känkänen haastatteli graafikko Antti Koskea (25.5.2010) ja Päivi Känkänen ja Anna Pauliina Rainio haastattelivat yhdessä rap-artisti Karri ”Paleface” Mieltistä (5.2.2010). Lisäksi Päivi Känkänen haastatteli rap-artisti Sep-po ”Steen 1” Lampelaa (22.4.2010) ja Harvialan koulukodin työntekijää Olli Vartiaista (25.5.2010).

tutkimukseni osajulkaisuna, sekä tutkimuksen yhteenvedossa luvussa ”Arvostamalla lasta lapsi oppii oman arvonsa – ammattitaiteilija opastajana.” Rap-hankkeen aikana kertyi myös muuta aineistoa, muun muassa hankkeen aikana syntyneet rap-lyriikat, rap-hankkeeseen liittyvä dokumenttielokuva sekä kaksi cd-musiikkitalennetta. Lisäksi haastattelin hankkeesta vastannutta Harvialan koulukodin työntekijää Olli Vartiaista ja olin tiiviisti yhteydessä hänen kanssaan sekä puhelimitse että sähköpostitse rap-hankkeen aikana. Keskustelut Vartiaisen kanssa avarsivat käsitystäni hankkeen merkityksestä niin yksittäisille nuorille kuin koko koulukotiyhteisölle.

Terveiden ja hyvinvoinnin laitoksen tietopalvelu teki tutkimustani varten kaksi laajaa aineistohakua, joiden pohjalta pystyin kartoittamaan taidelähtöisten menetelmien käyttöä lastensuojelussa niin kansallisella kuin kansainväliselläkin tasolla koskevaa kirjallisuutta.

4 Tutkimustrategiana veistotekniikka ja taiteisiin perustuvat tutkimusmenetelmät

Patricia Leavyn (2009) käsitykset taideperustaisten tutkimuskäytäntöjen soveltamisesta laadullisessa tutkimuksessa ja hänen kokoava perusteoksensa¹⁵ kyseisestä aiheesta ovat olleet keskeisinä innoittajana tutkimukseni metodisen strategian hahmottamisessa ja veistotekniikkani muotoutumisessa. Tekemällä, kokeilemalla, kehittämällä ja tarvittaessa toimintoja muuttamalla eli ”veistämällä” olen saanut esiin lukuisten kansatekijöiden kanssa käsillä olevat aineistot ja niihin pohjautuvat havainnot ja päätelmät, sattumaa ja yllätyksiä unohtamatta.

Patricia Leavyn mukaan taiteisiin perustuvassa tutkimuksessa ei löydetä uusia tutkimusmenetelmiä, vaan ne syntyvät vähitellen tutkijan käsissä. Taiteen keinoin tutkijat työskentelevät ja kaivertavat (carving and sculpting) uusia ulottuvuuksia tutkimuskohteestaan. Tutkimusmenetelmän sijasta aihetta koskevassa kirjallisuudessa puhutaankin usein taideperustaisista tutkimuskäytännöistä, joissa toiminta ja tiedontuotanto kietoutuvat yhteen. Uusia työkaluja syntyy tekemisen ja työskentelemisen myötä. Näin toimiessaan tutkija tulee avanneeksi uudenlaisia mahdollisuuksia myös tutkijayhteisön sisällä, siellä missä intohimo ja tarkkuus rohkeasti ja risteävästi tulevat esiin. (Leavy 2009, 1–3.)

Patricia Leavy (2009) näkee vahvan yhtymäkohdan erilaisissa tutkimuskäytännöissä ja taiteen tekemisen käytännöissä. Molempia voidaan hänen mukaansa pitää käsityönä. Käsityöläisyys ja räätälöinti näyttäytyy tutkimuksessani monessa eri merkityksessä. Lastensuojelussa taidelähtöisiin menetelmiin ja uudelleen työtöteeseen perehtymisessä käsityön elementti viittaa lapsi–aikuinen-suhteessa tilanantoon, keskittymiseen, hienovaraisuuteen; lapsen ja nuoren elämäntilanteeseen perehtymiseen vähin erin. Käsityöläisyys, kisa–mestari-hengessä, on myös sen kaltaista itseilmaisun harjaannuttamista ja kokemuksellista innostamista, jossa ammattitaiteilijat ovat opastajan asemassa. Tutkimukseni hankkeissa on ollut mukana taiteilijoita, jotka

15 Patricia Leavy 2009. *Method Meets Art. Arts-Based Research Practice*. New York: The Guilford Press.

KUVIO 1. Veistotekniikka

ovat opastaneet aikuisia, jotka työskentelevät lasten ja nuorten kanssa sekä taiteilijoita, jotka ovat työskennelleet lasten ja nuorten kanssa.

Aineistonkeruu toteutui veiston hengessä, kun ”rouheasta aineksesta”, arkielämän tiedosta, nousi esiin hienosyisempiä yksityiskohtia, joiden äärelle on ollut tarpeen pysähtyä. Taideperustainen tutkimusasetelma mahdollisteen, että saatoin välttää kielelliseen ilmaisuun kahliutumisen. Standardoivien ja kategorisoivien metodien sijaan käytän tutkimuksessani hybridistä käytäntölähtöistä metodologiaa¹⁶, ”taiteen kielellä” havainnoimista ja ymmärryksen kartuttamista. Tutkimukseni pyrkii taideperustaisten tutkimusmenetelmien avulla löytämään uudenlaisia, paremmin lasta ja nuorta kohti virittäytyneitä vuorovaikutustapoja.

Tutkimuksen metodisesta strategiasta, veistotekniikasta, on erotettavissa yksilöllinen ja yhteisöllinen ulottuvuus. Ensiksikin veistotekniikan voi ajatella kuvaavan yksilöllistä työskentelyä, joka tähtää itsetuntemukseen ja itseilmaisun lisäämiseen. Veiston kaltaisen, vähittäisen etenemisen avulla työntekijä

16 Tutkimukselleni tyypillistä metodista otetta on kirjallisuudessa kuvattu hybridiseksi käytäntölähtöiseksi metodologiaksi (ks. esim. Leavy 2009, 3).

ja lapsi tai nuori hakee tilaa, jossa hän voi saavuttaa läheisempää kosketusta omiin tunteisiinsa ja kokemuksiinsa. Veistossa tavoitellaan myös hiljaista tietoa, sitä tietoa, joka on olemassa, mutta syvempää ja sanallista kosketusta vailalla. Hiljaisen tiedon -käsitteen kehittäjä Michael Polanyi (1891–1976) tarkoittaa hiljaisella tiedolla sellaista tietoa, joka on olemassa ihmisessä, mutta jota on vaikea ilmaista tai pukea sanoiksi. (Ks. lisää esim. Polanyi 1973.) Hannelle Koivunen (1998) muotoilee hiljaisen tiedon olevan ihmisessä läsnä kokonaisvaltaisesti: ihon tietona, käsien taitona ja aivojen syvien kerrosten tietona. Yksilön kantamaa hiljaista tietoa voi herätellä eloon eri aistien avulla. Eri aistit puolestaan voivat aktivoida mielen liikkeeseen, saaden kehon muistamaan, hiljaisen tiedon kommunikoimaan.

Taideperustaisten tutkimusmetodien avulla veistetään esiin uusia työmuotoja ja uusia dialogisia tiloja kohdata lapsi ja nuori. Veistoa tapahtuu niin lasten tai nuorten ja aikuisten välisessä yhteistyössä kuin eri alan ammattilaisten yhteistyönä tai tutkijoiden toimesta. Tutkimuksessani taideperustaiset metodit perustuvat yhdessä kehittämiseen, tilanteiden vastavuoroisuutta, herkkyyttä ja dialogisuutta kunnioittaen. Erilaisia ilmaisutaitoja harjaannuttamalla pyritään syventämään ymmärrystä ja etsimään uudenlaisia tietämisen ja toimimisen tapoja.

Tutkimukseni koulutusinterventioihin ja ryhmätoimintaan sisältyvillä työpajoilla käytettiin metodisina työkaluina elämäkerrallista työskentelyä, rap-musiikin tekemistä, teatterityöskentelyä sekä haastatteluja ja osallistuvaa havainnointia. Nämä metodit toimivat laadullisessa tutkimuksessani tiedon tuottamisen menetelminä ja kokonaisprosessin suodattimena, jonka pohjalta olen tehnyt päätelmäni ja jonka pohjalta tutkimuksen keskeiset käsitteet ovat muotoutuneet. Olen eritellyt taiteellisen toiminnan sisältöjä ja kokemuksiani eri tutkimus- ja kehittämishankkeista (Elämäkertaketju-hanke, Räpätesä roiskuu -hanke ja Sytytin-hanke) tutkimukseni osajulkaisuissa ja yhteenve-to-osiossa erityisesti elämäkerrallisen työskentelyn ja itseilmaisun vahvistamisen näkökulmasta.

Aineistonkeruutapani muistuttaa triangulaation ideaa, jossa vertaillaan erityyppisiä aineistoja ja tutkimusaihetta lähestytään monimenetelmäisesti tutkimuksen luotettavuutta vahvistaen. Triangulaatio voidaankin nähdä luovaa ilmaisua ja tutkivaa toimintaa yhdistävänä tekijänä, joka tuo tutkimuskohteesta esiin muita ulottuvuuksia kuin puheen keinoin ilmaistavissa olevia faktoja (ks. lisää Anttila 2005, 469–472). Tutkimukseni taideperustaiset metodit tarjosivat holistisen lähestymistavan tiedon syventämiseen sekä aikuisen ja lapsen välisen vuorovaikutuksen parantamiseen taiteen keinoin.

Narratiivisen metodin avulla pyritään jäsentämään yksilön elämäkokemuksia ja hakemaan uusia tulokulmia jo elettyyn elämään. Tarinallisen työskentelyn keinoin voidaan myös hahmottaa vaihtoehtoisia tarinoita tulevaisuuteen. Tutkimuksessani lasten kanssa työskentelevät aikuiset lähestyivät elämäkerrallisen työskentelyn keinoin omaa elämäänsä, ja sen jälkeen he puolestaan auttoivat lasta ryhtymään elämäkerralliseen työhön. Ammattikasvatustajajat kokivat omaan elämäntarinaansa paneutumisen auttavan ymmärtämään paitsi oman elämänsä kulkua, myös sitä prosessia, johon lapsi tai nuori oli ryhtynyt. Oman elämäntarinan työstäminen antoi työntekijöille kokemuksen siitä, miltä prosessiin heittäytyminen tuntuu ja miten nuoria voi auttaa ja ohjata eteenpäin heidän omaelämäkerrallisessa työskentelyssään. Tarinan jakaminen jollain tavoin toisten kanssa tuli tärkeäksi osaksi työskentelyä sekä aikuisilla että lapsilla. Toisen kanssa reflektointi muuntaa ja muokkaa aina tarinaa. Elämäkerrallisessa työskentelyssä fokuksessa ei niinkään ollut totuus suhteessa elettyyn elämään, vaan yhteisesti jaettu kokemus. (Ks. myös Sava & Vesänen-Laukkanen 2004, 17.)

Narratiivisen työskentelyn metodia toteutettiin Elämäkertaketju-hankkeen aikana usealla eri tavalla. Omaan elämään liittyviä tapahtumia, kokemuksia ja tunteita käytiin läpi tekemällä omaelämäkerrallisia sarjakuvia, kirjoittamalla elämäntarinoita, tekemällä valokuvakollaaseja, verkostokarttoja ja elämänjanoja sekä runojen tai laulujen sanoituksia tarkastellen (Bardy & Känkänen 2005a, 79–100; ks. lisää narratiivisen metodin käytöstä taiteen keinoin esim. Sava & Vesänen-Laukkanen 2004; Leavy 2009, 27–31; Knowles & Cole 2008). Erittelen tutkimukseni yhteenveto-osion luvussa viisi tarinallista ja biografista perspektiiviä yksityiskohtaisemmin sekä narratiivisen työskentelyn merkitystä lastensuojelussa.

Tutkimukseni toisena *taideperustaisena tutkimusmenetelmänä on musiikki*. Osaksi sosiaalitieteellistä tutkimusta on jo pitkään kuulunut musiikkiin liittyvä tutkimus, jonka juuret ovat muun muassa antropologisessa ja musiikkikasvatukseen liittyvässä tutkimuksessa. Sosiaalitieteiden näkökulmasta musiikkia voi (samanaikaisesti) lähestyä monesta tulokulmasta: ideologisena tekstinä, politiikan välineenä, osana yhteisöllistä ja sosiaalista elämää, suojaavana ja hoitavana välineenä tai kulttuurisena rituaalina. (Leavy 2009, 101.)

Musiikki toimii nuoruusiässä tärkeänä kanavana tunteiden esiintulolle. Musiikin avulla nuoret voivat etsiä ja sanoittaa tuntemuksia, esittää kannanottoja, hakea ilmauksia erilaisille tunteille ja harjaantua musiikin esittämisessä. Musiikkiterapeutti Jukka Tervo luonnehtii nuorten hakevan musiikin avulla kokonaiskehollista soundia, joka tuntuu uhoamisvoimana ja toisaal-

ta mahdollisuutena kaipuun ilmaisemiseen (Tervo 2011, 211–212). Tervon kuvaamaa kokonaiskehollisen soundin etsintää oli myös tutkimukseni rap-hankkeeseen liittyvässä kokonaisuudessa, jossa rap-musiikin tekemisestä, riittelystä, studiotyöskentelystä, levyttämisestä ja esiintymisistä muodostui rap-hankkeeseen osallistuneille nuorille monipuolinen keino eletyn elämän läpikäymiseen, voimavarojen etsimiseen ja ilmaisutaitojen harjaannuttamiseen.

Musiikki toimi nuorille mielenhallinnan ja mielenliikkeiden tunnustelun työkaluna, väylänä metaforiseen ilmaisuun, vaiennettujen äänten ulostuloon ja oman tarinan kerrontaan. Musiikin käyttämistä tutkimusmetodinä ja itseilmaisun välineenä sekä taiteen metaforista suojaa käsittelen yksityiskohtaisemmin osajulkaisussa neljä sekä yhteenveto-osion luvussa kuusi.

Musiikki toi tutkimusmetodinä esiin kiinnostavia havaintoja musiikkiin liittyvien hyvää tekevien vaikutusten siirtymisestä arjen muihin toimintoihin. Rap-hankkeessa tämä näkyi esimerkiksi siten, että kiinnostavassa toiminnassa ja mielekkääksi koetun tekemisen yhteydessä lisääntynyt keskittymiskyky ja pitkäjännitteisyys siirtyivät myös muihin toimintoihin.

Tutkimukseni kolmantena metodisena lähestymistapana on nuorten ja aikuisten draamatyöskentely. Draaman käyttö tutkimusmetodinä on yleistynyt merkittävästi viimeisen kolmen vuosikymmenen aikana. Patricia Leavyn mukaan on olemassa vakuuttavaa näyttöä siitä, miten draamaa ja esittävää taidetta voidaan pitää laadullisessa tutkimuksessa varteenotettavana tutkimuskäytäntönä. Draamatyöskentelyn periaatteet, kuten tietoisuuden kasvattaminen, persoonallinen kasvu ja draamatyöskentelyn voimauttava potentiaali, ovat kannustaneet draamatyöskentelyyn perustuvan metodologian kehittämiseen. Leavy muistuttaa, että monet laadullisen paradigman epistemologisista ja teoreettisista lähtökohdista ovat muuttuneet viime vuosikymmenten aikana. Tämä kehitys on ollut omiaan edistämään senkaltaista muutosta tutkijan ja tutkittavan välillä, jossa keskinäinen suhde on molempia osapuolia hyödyttävä. (Leavy 2009, 135–139.)

Nuorten teatteritoiminnan sisällöllisenä tavoitteena oli tutkimuskohteessani Sytytin-hankkeessa lastensuojelulaitoksessa asuvien nuorten identiteetin tutkiminen, minäkuvan vahvistaminen ja itseilmaisun kehittäminen. Tutkimustoiminnan tavoitteena oli selvittää, millainen prosessi osallistuminen teatteritoimintaan on lastensuojelun piirissä olevan lapsen tai nuoren kokemusmaailmassa. Toiminnan suurimmaksi haasteeksi osoittautui nuorten sitoutuminen toimintaan. Toisaalta teatteritaiteen ammattilaisten kyky reagoi-

da haasteellisiin tilanteisiin ja sitoutumisen ongelmiin synnytti myös uusia toimintamalleja ja uusia työmenetelmiä.

Improvisaatioharjoitukset olivat nuorille tärkeitä väyliä toimintaan heittäytymiseen ja yhteisesti jaettuihin kokemuksiin. Teatteritaiteen ammattilaiset näkivät, että juuri improvisaatioharjoitukset toimivat kiinnostavana koukkuna ryhmään ja toisaalta tarjosivat ”vapaan vyöhykkeen”, jossa ei ollut keskinäistä kilpailua. Lämmittely- ja improvisaatioharjoitusten sekä erilaisten leikkien lisäksi toiminnan aikana tutustuttiin muun muassa lyhytelokuvien käsikirjoittamiseen ja ohjaamiseen, puvustamiseen, valotekniikkaan, varjoteatteriin ja näyttämökuvaelmiin. Teatteritoiminnan ohjaajat olivat valppaina toiminnan suhteen ja joutuivat välillä valitsemaan nopeastikin uusia toimintatapoja, jotka mahdollistivat hankalien tilanteiden purkautumista, etenemistä ja taiteellisen työskentelyn jatkamista. (Sytytin-hankkeen väliraportti 2010.) Tutkimukseni osajulkaisussa neljä kuvaan nuorten draamatyöskentelyn sisältöjä ja teatterityöskentelyä yhtenä tutkimukseni taideperustaisista metodeista.

Draamaa käytettiin myös ammatillisen itsetuntemuksen harjaannuttajana, kun lasten ja nuorten kanssa työskentelevät kasvattajat tekivät erilaisia ilmaisui- ja improvisaatioharjoituksia. Erilaisilla harjoituksilla haettiin omaa ilmaisutapaa ja kontaktia omaan kehoon ja muihin ihmisiin. Draaman keinoin työstettiin yhteisesti merkittäviä aiheita esimerkiksi tilanteista, joissa olisi voinut toimia toisin. Aiheet nousivat työntekijöiden keskusteluista ja kokemuksista. Draamatyöskentely antoi osallistujille tilaa irrottautua tilanteesta ja katsella etäämpää omia tapoja reagoida asioihin. Draamaharjoitukset tarjosivat työntekijöille mahdollisuuden simulaatioon ja toisin näkemiseen. (Bardy & Känkänen 2005a, 90–95.) Tutkimukseni yhteenveto-osiossa luvussa neljä kuvaan aikuisten kokemuksia eräästä improvisaatioharjoituksesta.

Laadullisen tutkimuksen luonteesta

”Mitä paremmin onnistuu keräämään havaintoja avoimin silmin, sulke-matta mitään oman kiinnostuksen ulkopuolelle, sitä rikkaamman aineiston saa, ja sitä paremmat edellytykset on keksiä aineiston pohjalta kokoon uusia asioita tai teoreettisia ideoita”

(Alasuutari 2011, 262).

Laadulliselle tutkimukselle ominaiseen tapaan tutkimukseni aineistoksi tarjoutui myös aineistoa, joka syntyi esimerkiksi nuorten ryhmätoiminnan tauoilla tai muissa ei-järjestetyissä tilanteissa. Tämän tyyppisiä tilanteita tuli usein eteen esimerkiksi tutkimuskokonaisuuteni etnografisessa osuudessa, jolloin olimme toisen tutkijan Anna Rainion kanssa vuoden verran mukana nuorten teatteritoiminnassa tutkijoina, mutta useimmiten myös aktiivisina osallistujina ja yhdessä nuorten kanssa draamaharjoitteita tehden.

Seuraava kuvaus on tilanteesta, jossa valmistauduimme tekemään nuorten kanssa varjoteatteria. Teatteritilan yli oli jo viritetty iso valkoinen kangas ja erivärisiä valospotteja alkavaa varjotyöskentelyä varten. Yksi ryhmän tytöistä siirtyi teatteritilaan ja ryhtyi ottamaan kännykkäkameralla kuvia omasta varjostaan.

Keskusteluissa kävi ilmi, että hän ei halunnut katsoa valokuvia, joita hänestä itsestään oli lapsuudessa otettu. 15-vuotias tyttö kertoi, että hän oli katsonut viimeksi 6-vuotiaana valokuvia, joissa hän itse esiintyi. Nyt tyttö ryhtyi ennen varsinaisen varjoteatterityöskentelyn alkua ottamaan valokuvia varjokuvistaan. Olin mukana kannustamassa häntä tähän prosessiin ja ryhdyin myös kuvaamaan tytön kankaalle muodostamia varjokuvia omalla kamerallani. Lisäksi muitakin nuoria liittyi mukaan, vaikka varsinainen ryhmätyöskentely ei ollut vielä käynnistynyt. Näitä valokuvia tyttö pystyi katsomaan myös jälkeenpäin. Arvelen varjon tarjonnan hänelle metaforisen suojan tulla valokuvatuksi. Vähitellen ryhmätoiminnan edetessä tyttö alkoi katsoa varjokuvien ohella muitakin kuvia itsestään ja lopulta hän esiintyi ryhmän tekemissä lyhytelokuvissa ja kykeni myös katsomaan lyhytelokuvia, joissa hän itse esiintyi.

Niin koulutushankkeissa kuin nuorten ryhmätoiminnassa huomasimme, että on tärkeää antaa tila ja mahdollisuus ennakoimattomille tapahtumille. Kun henkilökohtaiset prosessit ja ryhmäprosessi ovat käynnissä yhtä aikaa, aikaa on löydyttävä myös arvaamattomille ja tilannekohtaisille käännteille. Kokeukselliseen oppimiseen ja inspiraation vallassa toimimiseen perustuvat toiminnot ovat tilanneherkkiä ja tilannesidonnaisia. Etukäteen ei voi tietää, mikä toimii ja mikä ei tai mitkä asiat vetävät osallistujia puoleensa. Tietynlainen ennakoimattomuus liittyy aina taidelähtöisten menetelmien käyttöön. Yllättäen saattaa syntyä myös jotain uutta ja arvokasta, jota ei ole alun pitäen edes tavoiteltu. Tämä havainto tukee myös ajatusta taiteen tietoa tuottavasta luonteesta. (Bardy & Känkänen 2005a; Bardy & Känkänen 2005b, 210; Känkänen & Tiainen 2007).

Taideterapeutti ja taiteilija Shaun McNiff luonnehtii prosessiin luottamisen perustuvan uskomukseen, että jotain arvokasta tulee esiin, kun rohkeasti astumme tuntemattomaan (McNiff 1998, 27). Tanssitaiteilija Kirsi Heimonen kuvailee prosessiin luottamisen olevan antautumista uudelle. Heimonen käsittelee tanssimisen kokemuksia koskevassa tutkimuksessaan ei-tietämisen tilaa, joka syntyy, kun antaudutaan uudelle, heittäytyään tuntemattomaan. Taiteen avulla ihminen asettuu maailmaan ja aistii maailmaa itselleen uudella tavalla (Heimonen 2009, 298). Tähän kaikkeen tarvitaan rohkeutta ja ennakkoluulottomuutta. Yllätyksiä ei pääse syntymään, jos pitäytyy omalla mukavuusalueella, itselleen tuntematonta kaihtaen.

Kirsi Heimonen kuvaa tarjoavansa tanssilla toisenlaista todellisuutta aistittavaksi, säröä arjen rutiineihin. Heimonen on tanssinut asiakkaiden ja henkilökunnan kanssa muun muassa Helsingin Diakonissalaitoksen diakoniatöissä. Näille tilanteille on ollut ominaista ennakoimattomuus ja asettuminen ei-tietämisen tilaan. Tämä havainto koskee sekä työntekijää että asiakasta. Heimonen kuvailee, miten tanssissa oleminen tai tanssin katselu raottaa jyvään kaapuun napitettua ammatillista tietämistä ja tarjoaa myös työntekijälle mahdollisuuden uuden löytämiseen. Tietäminen siirtyy syrjään ja liikutaan kohti sellaista, mitä ei voi kokonaan tietää. (Heimonen 2007, 39; Heimonen 2011b, 154.)

Työntekijät, jotka ovat ryhtyneet elämäkerralliseen työskentelyyn nuorten kanssa, ovat kertoneet, että prosessinomaiseen työskentelyyn mahtuu mukaan myös spontaaneja hetkiä, jolloin elämäkerrallisiin pohdintoihin tarjoutuu tilaisuus ilman varta vasten järjestettyä hetkeä. Työntekijät arvelevat, että tämänkaltaisiin tilanteisiin johdattelee oma mieli, joka on virittäytynyt ”elämäkerrallisen työskentelyn taajuudelle” ja vastavuoroisuuden periaatteelle.

Koulukodin työntekijä kuvailee spontaania hetkeä seuraavasti: *”Inventaarion yhteydessä löysin varastosta vanhan kalenterin. Kalenteri alkoi suunnilleen niistä vuosista, kun olin syntynyt. Kävimme nuoren kanssa kalenteria läpi vuosi vuodelta ja kaikkea sitä, mitä meille molemmille oli tapahtunut näiden vuosien aikana. Myös minä kerroin nuorelle omasta elämästäni. Tähän en olisi ehkä tullut ryhtyneeksi, jos en olisi ollut mukana tässä ”Ilmaisutaidot ja tarinallisuus koulukodeissa” -koulutuksessa, jossa olen ajatellut paljon oman elämäniikin kulua.”* Edellä oleva kuvaus on hyvä esimerkki kommunikaation luovasta tihentämisestä ja tavoitteesta päästä dialogiseen yhteyteen toisen kanssa.

Tutkijan paikka tutkimusprosessissa

Olen ollut tutkijana ja osin osallisena tutkittavan ilmiön sisällä. Tutkimukseni empiiriset havainnot kumpuavat läsnäolosta, osallisuudesta ja pitkässä prosessissa hioutuneesta tiedosta. Oma roolini ja tutkijan positioni on vaihdellut tutkimuksen aikana. Olen toiminut kouluttajana, työmenetelmien kehittäjänä eri ammattilaisten kanssa ja välillä etnografisena tutkijana nuorten teatteriryhmässä. Eri rooleissa on kertynyt erilaista tietoa, jota olen eritellyt tutkimuksessani.

Oma likeinen suhteeni taiteeseen ja kulttuuriin on vaikuttanut tutkimukseni luonteeseen kirjoittamistapaa myöten, joka on hetkittäin enemmän poetiikkaan kurkottava kuin konventionaalista tieteellistä kirjoittamisen tapaa noudattava. Se on vapaus, jonka olen uskaltanut ottaa ja joka mielestäni työssäni pitää olla, jotta se olisi aihepiirinsä ja kirjoittajansa näköinen. Päivi Granö toteaa, että ”taiteen kanssa seurustellessa kohtaa myös itsensä” (Granö 2003, 135). Tämän olen itsekin tutkimukseni aikana monta kertaa konkreettisesti todennut.

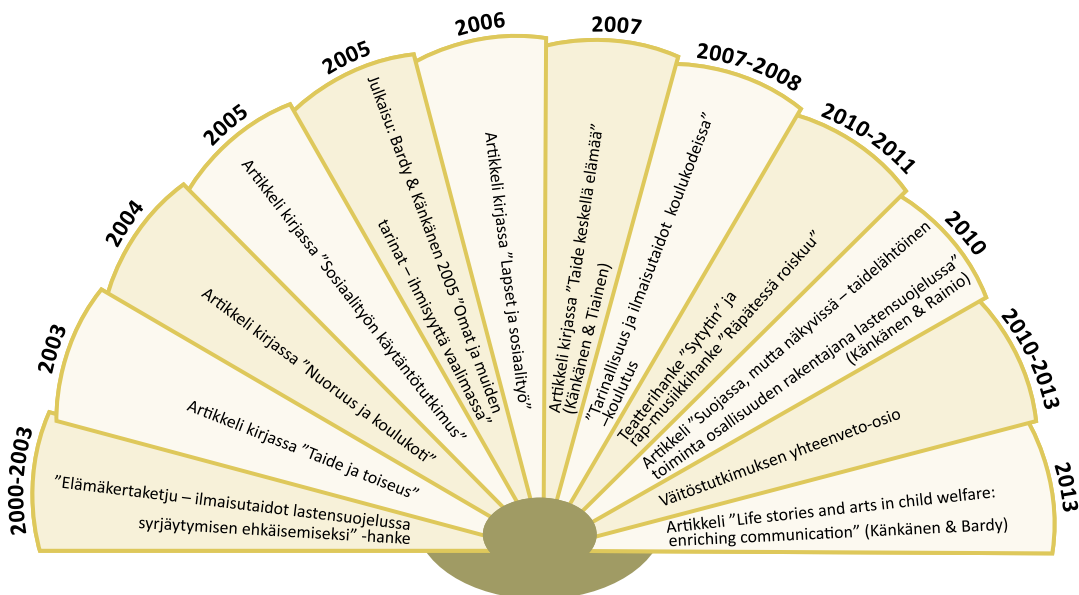
Tutkimukseni sijoittuminen pitkälle aikajänteelle vuosiin (2000–2013) on muokannut tutkimusprosessini kehittymistä ja metodologisia valintojani. Viuhkan muotoon jäsennetty etenemismalli kuvaa tutkimusprosessini vähittäistä kehkeytymistä käsillä olevaksi kokonaisuudeksi.

Tutkimusprosessia ilmentävässä viuhkamallissa kuvataan kronologisessa järjestyksessä niitä kirjahankkeita ja koulutuskokonaisuuksia, joissa olen ollut osallisena ja niitä tutkimukseni aihepiiriin liittyviä tieteellisiä artikkeleita, jotka olen yksin tai muiden kanssa kirjoittanut.

Tutkimuspäiväkirjoissani olen toistamiseen kuvannut inspiroitumisen, mutta myös pysähdyksen hetkiä, sekä hionut tiettyjä teemoja ja käsitteitä, jotka ovat vähitellen kiilautuneet syvemmän tarkastelun kohteiksi. Erityisen pohdinnan alla ovat olleet muun muassa tilan käsite, oikeus itsensä ilmaisemiseen sekä lastensuojeluun liittyvä, leimaava taakka.

Koulukodeille suunnatut elämäkerralliseen ja ilmaisutaidolliseen työskentelyyn perustuvat koulutukset, joita olen ollut mukana suunnittelemassa ja toteuttamassa, ovat tarjonneet yhteisen foorumin pohtia koulutukseen osallistuneiden kanssa muun muassa ammatillisen autonomian reunaehtoja. Koulutukset ovat tarjonneet työntekijöille rohkeuden ja ilon areenan ja toisaalta kasvattaneet kriittisyyden lisääntymistä vallalla oleviin toimintatapoihin.

TUTKIMUSPROSESSIN KEHKEYTYVÄ VIUHKAMALLI

KUVIO 2. Tutkimusprosessi.

Koin Sytytin-hankkeen teatteritoiminnassa mukanaolon hyvin erityisenä ajanjaksona tutkimuksessani. Teatteri antoi luvalliset puitteet hulluttelulle, irrottelulle ja leikille. Oli ilo huomata, että leikki maistui sekä aikuisille että nuorille. Aika ajoin nuoret suorastaan vaativat tutkijoita mukaan ryhmätoimintaan ja nopeasti ymmärsinkin, että osallistuminen ja aktiivinen läsnäolo oli ainoa tapa tehdä tämänkaltaista tutkimusta. Tein draamaharjoituksia nuorten kanssa innokkaasti ja odotin seuraavia tapaamisia ja keskusteluja nuorten kanssa. Tosin ryhmäkerroissa oli eroja ja tutkijan roolin ajoittaista vaihtumista aktiivisesta osallisesta sivusta seuraajaksi ei ollut aina helppoa omaksua. Alkulämmittelyissä, leikeissä ja improvisaatioharjoituksissa tutkijat olivat aktiivisesti mukana, mutta esimerkiksi varjoteatterissa tutkijat jäivät varsinaisesta toiminnasta sivummalle, lähinnä katsojiksi ja kuvaajiksi. Varjoteatteri jakoi myös fyysisesti tilanteen kahtia: siihen, mitä tapahtui varjolakan edessä ja mitä tapahtui sen takana.

Sekä rap-hankkeessa että teatterihankkeessa vahvistui käsitykseni siitä, miten keskeistä lastensuojelussa ja ylipäänsä lasten ja nuorten tukemisessa on se, että toiminnassa mukana olevilla aikuisilla, niin taiteilijoilla kuin myös kasvatus- ja hoitohenkilöstöllä, on toimintaan sitoutunut ja innostunut asen-

ne. Se on välttämätön edellytys, jotta nuorten sitoutuminen toimintaan on mahdollista. Välillä teatterin henkilökunta joutui tekemään paljon töitä sen eteen, että ryhmän nuoret saatiin paikalle. Asiaan oli myös erikoinen käänköpuoli. Nuoret, jotka vaikeiden elämäntilanteiden vuoksi olivat luultavasti toistuvasti joutuneet joustamaan elämänsä aikana, myötälivät nyt myös ryhmätilanteissa. Kukaan ei hätkähtänyt tilapäisistä muutoksista, jos joku nuorista oli esimerkiksi ”hatkareissun” vuoksi poissa ryhmätapaamisista. Ryhmä ei hajonnut eikä klikkiytynyt, vaan poissa olleet otettiin paluun jälkeen varauksetta ryhmään takaisin.

Teatteritoiminnassa mukana olo toi tutkijan rooliini uudenlaisia haasteita, joita jouduin punnitsemaan. Olin aiemmin ohjannut vuosia nuorten ryhmiä, mutta nyt minun oli pidettävä kurissa haluni puuttua ryhmän toimintaan. Toisena haasteenani oli tutkimusorientaation muutos. Aiemmin olin tehnyt tutkimusta, jossa oli vahvasti kehittämisnäkökulma mukana. Nyt oli opittava hillitsemään myös tätä puolta itsessäni ja pitäydyttävä tutkimaan teatteritoimintaa sellaisena kuin se näyttäytyi, ilman kehittämispyrkimyksiä. Tasavertaisen tutkijakumppanuuden toteutus edellytti myös uutta pohdintaa siitä, mitkä ovat hyvät tavat olla läsnä nuorten ryhmässä ja suhteessa toisiimme sekä teatterilaisiin.

Sytytin-hankkeen ryhmätoiminnassa mukana ollut poika esitti hankkeen päätöstilaisuudessa eloisesti ja tunteikkaasti neljä säveltämäänsä ja sanoittamaansa kappaletta. Esityksensä loppuksi hän totesi omaisista ja nuorista koostuvalle yleisölle, että teatteritoiminnassa mukana olo on ollut parasta, mitä hänelle on koko elämänsä aikana tapahtunut. Tämän tunnustuksen kuuleminen nosti kyynleet silmiini ja jälleen pohdittavaksi tutun kysymyksen taidelähtöisen toiminnan vaikuttavuudesta. Millä mittareilla voi mitata esiintymisen iloa tai onnistuneen esityksen jälkeen purkautunutta vapautunutta hymyä?

Tutkimuksen osajulkaisut

Tutkimukseni osajulkaisujen avulla hahmottuu koko tutkimusprosessin ajallinen jänne, jossa tulee näkyviin tutkimusteeman asteittainen syveneminen ja taidelähtöisen työotteen kehittymisen tutkiminen lastensuojelussa yli vuosikymmenen mittaisessa prosessissa. Artikkelit ovat tarjonneet mahdollisuuden myös väliarviointeihin ja itsekritiikkiin. Ne ovat olleet tutkijan ”hermeneuttisia terasseja”, joihin viitataan yhteenveto-osion jälkisanoina. Artikkelikoko-

naisuudesta on luettavissa ja hahmotettavissa tutkimukseni keskeisten tulokulmien ja käsitteiden vähittäinen hioutuminen, ja prosessin myötä ne ovat saaneet uusia vivahteita ja syvyyttä.

Sosiaali- ja terveydenhuollon palveluissa 1980- ja 1990-luvuilla alkaneet ja 2000-luvulla voimistuneet muutospaineet toimintakulttuurin uudistamisesta sekä asiakaslähtöisten ja joustavampien toimintakäytäntöjen luomisesta ovat koskeneet myös lastensuojelua. Kriittisen reflektion merkitys sosiaalityön käytännöissä ja tutkimuksessa korostui, kun neuvottelevan asiantuntijuuden, asiakasnäkökulman, uusien toimintatapojen sekä tiedontuotannollisen kumppanuuden teemat vahvistuivat. (Ks. lisää Karvinen-Niinikoski 2009, 132–133.) Vastaavankaltaisia muutospaineita on tunnistettavissa myös osajulkaisujeni lastensuojeluun liittyvistä hankekuvauksista ja työskentelytapojen muutospyrkimyksistä.

Tutkimukseni ensimmäisessä osajulkaisussa ”*Hämärän peitto. Ilmaisutaidot ja tarinat aikatilantekijöinä nuorten kanssa tehtävässä työssä*” (2004) kuvailen, mitä taiteella elävöitettyä elämäkerrallisella työskentelyllä tavoitellaan lastensuojelussa. Artikkelini pohjautuu kokemuksiini koulukodeille suunnatun koulutuksen Elämäkertaketju – ilmaisutaidot lastensuojelussa syrjäytymisen ehkäisemiseksi -hankkeen suunnittelijana ja tutkijana. Kuvaan artikkelissa sekä koulukodin työntekijöiden että laitoksessa asuvien nuorten elämäkerrallista työskentelyä, sen puitteissa syntyneitä elämäntarinoita ja tarinoiden herättämiä tunteita.

Lisäksi pohdin lapsen suhdetta tilaan ja aikaan, mihin liittyy aikatilan käsite. Nuorten ja aikuisten tarinat, joita artikkelissa on kuvattu, antavat käsityksen tarinallisen työskentelyn merkityksestä ja sisällöistä lastensuojelussa. Artikkelini esittää elämäkerrallisten kertomusten muodossa, että kertominen on yksi tapa järjestää todellisuutta uudelleen. Käytän artikkelissa termiä ”riittävä menneisyyden tarina”, jolla kuvaan sitä, miten menneisyyttä pyritään rekonstruoimaan nykyisestä tilanteesta käsin. Artikkelista käy ilmi, että sopivia hetkiä kerrontaan tarjoutuu myös lastensuojelulaitoksen arjen keskellä, tilanteita varta vasten järjestämättä. Artikkelissa kuvataan minkälaisia tunteita ja prosesseja elämäkerrallinen työskentely saa aikaan sekä lapsissa ja nuorissa että rinnalla kulkijoissa. Oman elämäntarinan työstäminen antoi työntekijöille konkreettista tuntumaa siihen, miltä prosessiin heittäytyminen tuntuu ja miten nuoria voi auttaa ja ohjata eteenpäin heidän omassa elämäkerrallisessa työskentelyssään.

Traumaprotektiikka nousee esiin nuorten elämäkerta-aineiston kuvauksessa. Tarinoista tulee esiin turvattomuus, hylkäämisen kokemukset, perhe-

väkivaltakokemukset ja liian varhainen vastuunkanto. Turvattomissa oloissa varttuminen saattaa vaikeuttaa lapsen ja nuoren normaalien kehityksellisten vaiheiden toteutumista täysipainoisella tavalla. Tämä havainto käynnisti jatkokohdintani sen suhteen, miten lapsen siirtyminen nuoruusikään ja lopulta aikuisuuteen muuttaa yksilön selviytymiskeinoja radikaalilla tavalla. Ensimmäisessä osajulkaisussani avaan tilakäsitettä sekä symbolisen etäisyyden käsitettä, ja ne nousevat artikkelin keskeisiksi kontribuutioiksi, joiden työstäminen jatkuu seuraavissa osajulkaisuissa.

Artikkelissa ”*Taidelähtöiset menetelmät lastensuojelussa*”(2006) esittämäni havainnot ja päätelmät taidelähtöisten työmenetelmien soveltuvuudesta lastensuojeluun perustuvat niin ikään pitkälti Elämäkertaketju-hankkeen aikana saatuihin kokemuksiin ja tuloksiin. Tarkastelen muutamien käytännön esimerkkien avulla, miten taide- ja kulttuurilähtöisiä työmenetelmiä on sovellettu lasten ja nuorten kanssa tehtävään työhön.

Artikkelin otsikko paikantaa tutkimuskontekstin lastensuojeluun, mutta kyseiset menetelmät sopivat lapsi- ja nuorisotyöhön yleisesti. Artikkelini pyrkii osoittamaan, että taidelähtöisellä työskentelyllä voi olla sekä yksilöllisiä että yhteisöllisiä tavoitteita auttamistyön käytännöissä. Aluksi kuvaan lyhyesti kulttuurin merkitystä kansallisena resurssina, kaikkien ulottuvilla olevana voimavarana. Tämän jälkeen katse kääntyy yksilöön. Seuraan suomalaisen kulttuuripoliittisen keskustelun kehityksen kaarta 1970-luvulta artikkelin valmistumisvuoteen 2006.

Tilallisuuden aspekti tulee tässä artikkelissa esiin normatiivisuudesta vapaan tilan ja lasta kunnioittavan tilan muodossa. Kirjoitan ensimmäistä kertaa kontrollista ja normatiivisuudesta vapaasta tilasta, johon liittyviä pohdintoja jatkan Anna Rainion kanssa kirjoittamassani artikkelissa (2010). Aikaisemmin käyttämäni vapaan tilan käsitteen rinnalle nousee tässä artikkelissa myös kunnioittava ja suojaisa tila sekä kommunikoinnin tila. Osajulkaisussa tulevat esiin kokeilevien lastensuojeluhankkeiden ongelmat, jotka liittyvät niiden väliaikaisuuteen ja projektiluonteisuuteen. Näihin vakiintumattomuuden ja sitoutumisen ongelmiin palaan tutkimuksen yhteenveto-osiossa.

Tässä osajulkaisussa haen taidelähtöiselle työskentelyotteelle paikkaa lastensuojelussa. Tunnustelen käsitteitä, etsin yhteyksiä erilaisiin käsitteisiin ja suuntauksiin, mutta tarkempi määrittely jää puuttumaan, samoin käsitteiden suhteet toisiinsa. Tämä vaihe tutkimuksessani kuvastaa myös omaa etsikkoaikaani ja fokuksen asteittaista tarkentumista tutkimusteemani ympärillä. Tässä osajulkaisussa nousseisiin teemoihin palaan uudelleen tutkimukseni yhteenveto-osiossa, samoin kansainvälisen tutkimuskirjallisuuden tarkasteluun kyseisessä teemassa.

Kolmannen osajulkaisun ”*Omaa tilaa etsimässä*” (2007) olen kirjoittanut yhdessä Ulla Tiaisen (nyk. Laine) kanssa. Tässä artikkelissa Elämäkertaketju-hankkeesta tehtyjen päätelmien tarkastelua jatkettiin samantyyppisen koulutuskokonaisuuden ”Ilmaisutaidot ja tarinallisuus koulukodeissa” -koulutuksen puitteissa. Artikkelin kirjoittajavastuu toteutui siten, että Ulla Laine kuvasi ryhmäytymisprosessia ja erilaisten kontakti- ja alkulämmittelyharjoitusten merkitystä. Artikkelin päävastuullisena kirjoittajana kuvasin työpajatyöskentelyn kulkua ja peilasin näitä havaintoja aiempiin kokemuksiini Elämäkertaketju-hankkeen aikana.

Artikkelissa on jälleen läsnä tilan käsite, jota olin jo aiemmissa osajulkaisuissani tarkastellut. Nyt lähestyimme tilan käsitettä henkilökohtaisten elämysten ja kokemusten tasolla, ihmisen sisäisenä maisemana ja olotilana. Tilan käsitteen yhteydessä pohdimme turvallisen lähitilan merkitystä. Lapsi tarvitsee sitä heti vauvaiässä, jotta voi etäännyä toisesta, tulla itseksi ja uskaltua myös lähitilan ulkopuolelle. Lastensuojelun piirissä on paljon lapsia, joilta turvallinen lähitila on voinut jo varhaislapsuudesta lähtien puuttua.

Ranskalaisen runoilijan ja filosofin Gaston Bachelardin (1884–1962) ajatukset tilan poetiikasta ja yksityisen tilan kokemuksesta toimivat artikkelin tila-ajattelun innoittajina. Artikkelin keskiössä ovat elämäkerrallisen työskentelyn intensiteettiä ja koulutusryhmän ryhmäytymisprosessia sekä työpajatyöskentelyn kulkua ilmentävät kuvaukset pienimuotoisista esteettisistä rauhoittumisen hetkistä, joissa taiteellisen työskentelyn avulla raivattiin tilaa osallistujien ajatuksille ja mielen liikkeelle lähdele. Kuvaus ryhmäytymisen prosessista tuo artikkelissa esiin sen, miten yksittäisten ihmisten sisäinen tila haki vähitellen kosketusta ulkoisen tilan kanssa ja muodosti samalla turvallista ja luottamusta herättävää pohjaa myös syvemmälle keskinäiselle vuorovaikutukselle ryhmässä. Bachelardin tilan poetiikkaan liittyvät ajatukset jäivät tämän osajulkaisun myötä inspiroimaan koko tutkimustani ja ne tulevat uudelleen esiin tutkimuksen yhteenveto-osiossa. (Bachelard 2003.)

Neljäs osajulkaisuni on Anna Pauliina Rainion kanssa yhdessä kirjoittamani artikkeli ”*Suojassa, mutta näkyvissä – taidelähtöinen toiminta osallisuuden rakentajana lastensuojelussa*” (2010), jossa tarkastelemme taidelähtöisiä menetelmiä nuorten kanssa tehtävässä lastensuojelutyössä. Tutkimuskohteemme ovat Harvialan koulukodin Räpätestä roiskuu -rap-musiikkihanke sekä teatteriosuuskunta ILMI Ö:n soveltavan teatterin hanke Sytytin. Molemmat hankkeet kestivät noin vuoden ajan, ja ne oli suunnattu lastensuojelun sijaishuollossa oleville nuorille. Kysymme artikkelissa, millaisia itseilmaisun ja osallisuuden paikkoja osallistuminen taidelähtöisiin hankkeisiin nuorille tarjosi.

Artikkelissa kirjoittamisvastuu jakaantuu tasapuolisesti molempien kirjoittajien kesken edustamiemme substanssialueiden ja intressien mukaan, vaikkakin kaikkia tekstiosuuksia kirjoitettiin myös yhdessä. Anna Rainion osuus painottui toimijuuden, metaforisen suojan ja teatteriosuuden kuvaukseen ja analyysiin. Omalla osuudellani vastasin artikkelin lastensuojeluun liittyvistä osuuksista, rap-musiikkihankkeen kuvauksesta ja analyysistä sekä kontrollista vapaan tilan liittyvän käsitteen tarkastelusta. Molempien hankkeiden kuvaukset perustuivat yhdessä toteuttamaamme osallistuvaan havainnointiin, haastatteluihin ja omiin kenttämuistiinpanoihimme.

Teatteri ILMI Ö. toteutti pääkaupunkiseudulla lastensuojelun sijaishuollon piiriin kuuluville nuorille kevästä 2009 lähtien kevääseen 2010 asti kestäneen Sytytin-hankkeen Suomen Kulttuurirahaston valtakunnallisen Myrsky-hankkeen tuella. Tässä artikkelissa keskitymme tarkastelemaan Sytytin-hankkeen puitteissa toiminutta ryhmää, jossa oli mukana yhteensä kolme nuorta. Kolmen nuoren ryhmä kokoontui kaikkiaan 14 kertaa syksyn 2009 aikana yleensä kahden teatteriohjaajan kanssa. Mukana oli vähintään toinen meistä tutkijoista välillä toimintaa kuvaten, välillä harjoitteisiin nuorten kanssa osallistuen.

Nuorten osallisuudessa ja itseilmaisussa tapahtui syksyn aikana kiinnostavaa kehitystä. Rekonstruoimme ryhmän syksyn toiminnan neljään erilaiseen vaiheeseen, joilla kaikilla oli oma merkityksensä nuorten osallisuuden rakentumiselle hankkeessa. Erityisesti yksi ryhmän työtavoista, varjoteatteri, muodostui nuorten pitkäjänteisen ja vapaamman itseilmaisun ja tekemisen kannalta tärkeäksi työskentelymuodoksi. Artikkelissa tarkastelemme, millä tavoin varjoteatterin luoma symbolinen suoja ja vertauskuvallisen ilmaisun muoto tekivät siitä niin toimivan itsensä toteuttamisen kanavan näille nuorille.

Harvialan koulukodissa käynnistyi syksyllä 2009 Räpätessä roiskuu -hanke, joka perustui rap-musiikin tekemiseen. Kiinnostuimme hankkeesta tammikuussa 2010 ja aloimme seurata sitä tutkimuksellisesti. Rap-musiikissa metaforien kautta tapahtuva ilmaisu, sanoilla ja riimeillä leikittely, toi samankaltaista ilmaisuvapautta ja suojaa, mikä edellä kuvatussa varjoteatterissa muodostui kankaasta, varjosta, liikkeestä, äänestä ja muista etäisyyttä tuovista seikoista.

Käsitlemme rap-musiikin tekemistä ja teatterityöskentelyä myös niiden tarjoaman metaforisen suojan näkökulmasta. Osoitamme artikkelissamme, että molempia toimintamuotoja yhdistää niiden mahdollisuus tarjota

tekijälleen samanaikaisesti ilmaisun vapautta ja näkyvillä olemista sekä toisaalta suojaa ja turvaa. Metaforinen suoja nousee tämän artikkelin ja koko tutkimuksen kannalta keskeiseksi käsitteeksi, kuten myös kontrollista vapaa mahdollisuuksien tila, joka antaa mahdollisuuden itseilmaisun kehittymiselle.

Viidennen osajulkaisun ”*Life stories and arts in child welfare: increasing communication*” (2013) olen kirjoittanut yhdessä Marjatta Bardyn kanssa. Se on artikkelikokoelman ainoa kansainvälinen teksti. Teksti on suunnattu kansainväliselle lukijakunnalle ja toistaa siten aiemmissa artikkeleissa esiin tulleita hankekuvauksia aineistoinen ja kuvauksineen. Päävastuullisena kirjoittajana tehtäväni oli kuvata edellisen artikkelin jälkeen tapahtunutta kehitystä taidelähtöisten menetelmien käytössä lastensuojelussa sekä kansallisella että kansainvälisellä tasolla. Artikkelia varten THL:n tietopalvelu teki kaksi laajaa aineistohakua, joiden pohjalta valitsin aiemmin karttunutta tutkimustietoa päivittävät kirjallisuuden lähteet. Tämä artikkeli täydentää myös aiempien osajulkaisujen puutteita kansainvälisen lähdemateriaalin osalta.

Tarkastelemme sekä elämäkerronnallisen että taidelähtöisen työskentelyn merkitystä lastensuojelun laitoskontekstissa yli vuosikymmenen mittaisella ajanjaksolla (2000–2013). Viimeinen osajulkaisu perustuu osin yhdessä kirjoittamaamme artikkeliin ”Tarinat yksilön ja yhteisön suhteissa”. Artikkelin julkaistiin vuonna 2005 Mirja Satkan työtovereittensa kanssa toimittamassa teoksessa ”Sosiaalityön käytäntötutkimus”.

Artikkelissa tarkastellaan muita osajulkaisuja enemmän tutkimisen ja kehittämisen välisiä suhteita ja vuorottaisia ketjuja. Molemmat kirjoittajat pohivat ja erittelivät yhteisvastuullisesti taidelähtöisen työskentelyn merkitystä lastensuojelutyön kehittämisessä ja arkisen kommunikaation syventämisessä. Käytäntövaikutusten arvioimiseksi kirjoittajat pyrkivät yhteisessä kirjoittamisessa saamaan yksityiskohtaisesti ja vivahteikkaasti esiin tutkimuksen ja kehittämisen välisiä moniulotteisia suhteita.

Artikkelissa tulevat eritellysti esiin elämäkerrallisen työskentelyn mahdollisuudet ja ehdot sekä taiteen kaltaisten toimien merkitys yksilöllisessä ja yhteisöllisessä elämässä. Artikkelin yhtenä päätelmänä on, että tutkimuksen ja kehittämisen välisiä suhteita tulisikin kehitellä monista näkökulmista, ei ainoastaan siitä, miten kehittämistyö ja sen merkitys ja vaikutukset saadaan tutkituksi. Yhtä tärkeää on saada tutkimukset kentän kommentoitaviksi ja kehitettäviksi ja siitä taas uudelleen tutkittaviksi.

”Kohtaamisessa kukaan ei ole täysin tietämätön eikä kukaan täysin viisas. On vain ihmisiä, jotka pyrkivät yhdessä oppimaan enemmän kuin sillä hetkellä tietävät.”

Paulo Freire

Verstaalla

5 Koulukodit tutkimuksen toimintaympäristönä

Valtion koulukodit ovat viimeisten 13 vuoden ajan olleet minulle työtehtävieni kautta tärkeä peilauspinta ja moneen suuntaan avautuva ikkuna, jonka kautta olen voinut tarkastella erityisosaamista vaativan lastensuojelun toimintakäytäntöjä. Näiden vuosien aikana koulukodeissa toteutetut tutkimus- ja kehittämishankkeet sekä henkilöstön, johdon ja nuorten kanssa käymäni keskustelut ovat syventäneet ymmärtämystäni lastensuojelutyön mahdollisuuksista ja ehdoista.

Koulukodeilla on pitkä historia ja asema niin sanottuna viimesijaisena nuorten hoitoinstituutiona. Koulukotien säilyminen osana palvelujärjestelmää näin pitkään (vanhin koulukoti on perustettu vuonna 1829) kertoo osin myös niiden korvaamattomuudesta. Koulukotien kautta on päästy tutkimaan monia lastensuojeluun ja nuoruuteen liittyviä kysymyksiä, ja viime vuosikymmenen aikana on valmistunut useita koulukoteihin liittyviä tutkimuksia (Jahnukainen & Kekoni & Pösö 2004; Pösö 2004; Kitinoja 2005; Bardy & Känkänen 2005a; Kekoni & Kitinoja & Pösö 2008; Vehkalahti 2008; Pekkarinen 2010; Lehto-Salo 2011; Manninen ym. 2012). Edellä mainitut tutkimukset ovat lähestyneet aihetta muun muassa historiallisesti, kulttuurisesti ja yhteiskuntapoliittisesti. Tarkastelun kohteina ovat olleet hoitomallit ja työkäytännöt, nuorten psykososiaaliset ongelmat, lastensuojeluasiakkuuden syntyminen ja koulukotiin sijoitettujen nuorten taustatekijät, koulukodin jälkeiset vaiheet sekä lasten ja nuorten kokemukset koulukodissa olosta.

Tarja Pösö (2005) muistuttaa, että sijaishuoltoa tulee tarkastella muunakin kuin lainsäädännön määrittelemänä toimintana. Sijaishuoltoahan ovat niin sijoitettujen lasten arjen ja kasvun ympäristö kuin myös koti tai lukuisien kotien tai sijoituspaikkojen sarja lastensuojeluasiakkuuden aikana. Sijaishuollossa oloaikaan sisältyy monenlaisia aikuis- ja kasvatussuhteita, niin ammatillisena työnä kuin omassa biologisessa perheessä. Sijaishuolto on yhteiskunnallisena ja yksilöllisenä käytäntönä varsin monisisältöinen. Lastensuojelun tutkimusperinne on painottunut joko lastensuojelun, avohuollon ja huostaanoton, työkäytäntöihin sekä päätöksentekoon liittyviin teemoihin,

mutta sijaishuollon aiheet ovat jääneet vähemmälle huomiolle. Myös kansainvälisesti tarkasteltuna esimerkiksi lasten kokemukset huomioon ottavia tutkimuksia on edelleen vähän. Sijaishuollon vaikutusten tarkastelu on kiinnostanut toistaiseksi kovin vähän suomalaisia tutkijoita. Ulkomailla sijaishuollon vaikutusten arviointiin keskittyviä tutkimuksia on tehty, mutta tutkimustuloksia on hankala peilata sellaisenaan suomalaiseen sijaishuoltoon, sillä sijaishuollon järjestelykäytännöt eroavat eri maiden välillä. (Pösö 2005; Känkänen & Pösö 2008.)

Markku Jahnukaisen (2004) mukaan onnistuneiden sijoitusjaksojen jälkeen nuoret jäävät liian usein oletetun jälkihuollon tukitoimenpiteiden varaan tai vaille sellaista jälkihoitoa, joka olisi riittävän yksilöllisesti räätälöity. Koulukodin jälkeistä aikaa koskevassa tutkimuksessaan Jahnukainen päätyy kuitenkin siihen, että koulukoti tuntuisi vastaavan erityisesti niiden nuorten ongelmalliseen tilanteeseen, joilla oli vaikeuksia koulunkäynnin kanssa. Tällöin muut syyt, kuten päihde- tai rikoskierre, ovat olleet marginaalisempina sijoitukseen vaikuttavina tekijöinä. Lasten ja nuorten elämänkulun järjestelmällistä seuranta sijaishuollon aikana ja sen jälkeen tarvitaan Jahnukaisen mukaan lisää, jotta voidaan löytää oikea-aikaisia ja oikeanlaisia auttamisen tapoja. (Mt.)

Tarja Pösön (2004) koulukoteja elämänvaiheena ja tilana tarkastelevassa tutkimuksessa koulukotiin sijoitettujen nuorten kokemukset välittävät kuvaa lastensuojelun palvelujärjestelmästä, jossa nuori siirretään toistuvasti uusiin suhteisiin ja yhteisöihin. Joskus se tapahtuu lastensuojeluna, joskus lasten- ja nuorisopsykiatrisena hoitona, joskus huumehoitona. On varsin tavallista, että lapsella on jo useita sijoituksia takanaan esimerkiksi ennen koulukotiin tuloaan. Manu Kitinojan (2005) koulukoteihin sijoitettujen lasten lastensuojeluasiakkuutta ja kouluhistoriaa koskevassa tutkimuksessa kävi ilmi, että yli puolet tutkimuksen piiriin kuuluneista lapsista (61,8 %) oli ennen sijoitusta koulukotiin ollut sijoitettuna ainakin kerran kodin ulkopuolelle joko avo- huollon tukitoimena tai huostaanotettuna.

Suomessa toimii kahdeksan koulukotia, joista kaksi on yksityisiä. Loput kuusi koulukotia ovat valtion lastensuojeluyksiköitä, jotka toimivat Terveystieteiden ja hyvinvoinnin laitoksen alaisuudessa. Koulukodeissa hoidetaan pääsääntöisesti yli 12-vuotiaita nuoria. Koulukodeilla on omat erityiskoulut, moniammatillinen henkilöstö ja vahva henkilöstöresursointi. THL:n tilastojen mukaan vuoden 2010 aikana huostassa (ml. tahdonvastainen huostaanotto) olleista lapsista yhteensä 372 lapsen kohdalla on merkintä koulukoti (THL/lastensuojelutilastot 2010).

Koulukotien paikka oikeusjärjestelmien osana on kadottanut sitä merkitystä, joka sillä oli reilu sata vuotta sitten. Päihde- ja kouluongelmien keskeisyys psykiatristen ongelmien rinnalla kuvaa koulukodin nykyistä ongelmakenttää (Kitinoja 2005; Pösö & Jahnukainen & Kekoni 2004; Pösö 2004; Lehto-Salo 2011; Manninen ym. 2012). Pirkko Lehto-Salon ja tutkijakollegoiden (2002) tekemän tutkimuksen mukaan valtaosalla koulukotiin sijoitetuista nuorista esiintyy tunnistettavia mielenterveysongelmia, esimerkiksi joka toisella on diagnosoitu mielialahäiriö ja joka viides on vakavasti ahdistunut. Käytöshäiriö on koulukotiin sijoitetuilla nuorilla yleinen, ja sitä todettiin jopa kolmella neljäosasta tutkituista nuorista. Käytöshäiriödiagnoosin saaneilla oli myös runsaasti oppimisvaikeuksia ja vaikeuksia kielellisessä suoriutumisessa. (Lehto-Salo ym. 2002.) Tuoreimmat tutkimukset vahvistavat samaa suuntausta (Lehto-Salo 2011; Manninen ym. 2012).

Tuoreimmassa tutkimuksessaan Pirkko Lehto-Salo on selvittänyt koulukoteihin sijoitettujen nuorten moniongelmaisuuksia tutkimalla psykiatrisia häiriöitä, oppimiseen liittyviä ongelmia ja perheeseen liittyviä tekijöitä (Lehto-Salo 2011). Lehto-Salo muistuttaa, että nuoruusikä voi tarjota uuden mahdollisuuden korjaaviin kokemuksiin ja niin kutsuttuun toiseen mahdollisuuteen. Lehto-Salo viittaa tällä toteamuksellaan Peter Blosin (1962) klassiseen tutkimukseen, jossa Blos tarkoittaa toisella mahdollisuudella sitä, että nuoruusiässä nuoren mielen rakenteen kehittyneemmät osat pystyvät uudelleen käsittelemään lapsuusiässä ratkaisematta jääneitä kehityksen ongelmia. Näin tarjoutuu uusi ratkaisumahdollisuus, toisin näkemisen mahdollisuus pois lapsuuden pulmista kohti aikuisuutta.

Monella lastensuojeluun sijoitetulla nuorella normaali nuoruusiän kehitys on vaarantunut. Lehto-Salo painottaakin tutkimuksessaan, että nuorten ongelmien laadun ja syvyyden ymmärtäminen on tärkeää, koska se on myös korjaavien hoitotoimenpiteiden kehittämisen keskeinen edellytys. (Lehto-Salo 2011, 13.) Lehto-Salon tapaan haluan painottaa sitä, miten keskeistä on tiedostaa ja tunnistaa ”lukuisilla diagnooseilla leimattujen” lasten ja nuorten ongelmien syvyys, jotta tullaan tietoiseksi siitä, minkä kaltaisilla prosesseilla, millä keinoilla ja mihin asioihin ylipäänsä voidaan vaikuttaa.

Pitkäkestoinen ja vakava käytösoireilu johtaa Suomessa osalla nuorista koulukotisijoitukseen. Tuoreen tutkimuksen (Manninen ym. 2012) mukaan koulukotiin sijoitettujen nuorten verbaalinen kyvykkyys on alhaisempi kuin muilla samanikäisillä nuorilla. Lisäksi tutkimuksessa havaittiin, että koulukotiin sijoitetuilla nuorilla on varsin huono ennuste koulukodin jälkeen: viiden vuoden kuluttua ensimmäisestä testauksesta puolet koulukotiin sijoitetuis-

ta nuorista oli syyllistynyt rikokseen. Erityisesti pojat kuuluvat riskiryhmään: heistä 75 prosenttia syyllistyi johonkin rikokseen ja peräti 50 prosenttia väkivaltarikoksiin. Kyseisessä tutkimuksessa selvitettiin myös, onko myöhempää rikollisuutta mahdollista ennustaa käyttämällä ennustemuuttujina kognitiivisia testituloksia, psykiatrisia oireita ja taustatekijöitä. Tulosten perusteella käytösoireilevien nuorten ryhmässä heikko verbaalinen ilmaisukyky ennustaa vahvimmin myöhempää rikollisuutta. Tulos päti sekä rikollisuuteen yleensä että etenkin väkivaltarikollisuuteen.

Marko Mannisen ja tutkijakollegoiden (2012) tutkimustulokset ovat keskeisiä oman tutkimukseni kannalta ja antavat selkeän perustelun sille, minkä vuoksi lastensuojelussa tarvitaan uusia auttamisen tapoja ja myös uudenlaista asennetta lasten ja nuorten kanssa. Perinteiset menetelmät eivät useinkaan auta eheään kiinnittymiseen kyvyttömiä lapsia, vaan auttamisen tulee olla kiinnittynyttä lapsen erityisiin tarpeisiin (Mäkelä 2006, 9-10). Joidenkin lasten ja nuorten kanssa toiminnallinen tai taiteelliseen itseilmaisuun perustuva työskentelytapa saattaa olla jopa ainoa mahdollinen lähestymistapa tai keino ilmaisukyvyn elävöittämiseen tunnemuistoja herättävällä tavalla.

Lastensuojelulaitoksen arkeen uutta rytmiä ja toimintatapoja taiteen keinoin

Taiteen soveltava käyttö ja taiteen käyttäminen työvälineenä on sinänsä tuttua lastensuojelussa, etenkin sijaishuollossa. Lastensuojelulaitoksissa on jo vuosikymmeniä käytetty toiminnallisia menetelmiä ja erilaisia terapiamuotoja, kuten musiikki- ja kuvataideterapiaa tai psykodraamaa, mutta myös vähemmän tuttuja luovuusterapioita, kuten esimerkiksi valokuva- tai tanssiterapiaa lasten kanssa tehtävän työn tukena. 1990-luvulla ajattelussa tapahtui muutos sekä asenteellisesti että tutkimuksellisesti. Taidelähtöisiä menetelmiä ei yhdistetty enää ajatuksellisesti pelkästään taideterapiaan tai taideharrastuksiin, vaan taiteen hyvää tekeviin ja terapeuttisiin vaikutuksiin alettiin uskoa osana arjen työkäytäntöjä.

Tutkimukseni keskiössä olevilla koulukodeilla on jo pitkät perinteet taide terapian käytöstä yhtenä hoitomuotona ja ylipäänsä taiteellisesta toiminnasta arjen harrastustoiminnassa. Ensio Kyppö (1989) muistelee, että taideterapia aloitettiin silloisessa Hovin kasvatustieteiden laitoksessa 1950–1960-lukujen vaihteessa. Kyppö kuvailee sen olleen pikemminkin taiteen harrastamista kuin taideterapiaa ja toimintaa ohjasivat tuolloin Keski-Suomen parhaat taiteilijat. Kyppö

uskoo taiteen jo tuolloin vapauttaneen vuorovaikutusta ja antaneen terapeutisille keskusteluille usein hyvän lähtökohdan sellaisten asioiden esiintuloon, joita ei muuten ollut rohkeutta ilmaista. (Mt., 58.)

Taiteellinen toiminta on osoittautunut kokemusten perusteella uutta luovan tilan avaajaksi lastensuojelulaitoksissa. Tarja Pääjoen (2004) mukaan taiteellisen toiminnan avaava luonne merkitsee, että taide voi tuoda staattiseen ja luutuneeseen tilaan liikkeen: uusia merkityksiä ja käytäntöjä. Avaava ja hajottava toiminta voi kuitenkin olla myös hankalasti perusteltavissa, etenkin jos se tuodaan instituutioihin, joissa sillä ei ole ennalta määriteltyä selkeää asemaa, kuten esimerkiksi lastensuojeluun. (Pääjoki 2004, 73.) Samoin taiteen kentälle ominainen luovuus ja sosiaali- ja terveystoimen toimenpidekeskeys ja byrokraattisuus voivat olla keskenään jännitteisiä (Strandman 1997, 162). Taiteen avaava luonne voi käynnistää sekä lapsissa että työntekijöissä tunteita hämmentäviä ja vaikeitakin prosesseja, jotka on käsiteltävä turvallisissa rakenteissa. Lastensuojelulaitoksissa tiiviit yhteydet erilaisiin auttamisjärjestelmiin ovat yleensä olemassa, mutta taidelähtöisten menetelmien soveltaminen lastensuojelun avohuollossa vaatii oman pohdintansa. (Bardy & Känkänen 2005a, 124–126.)

Suomalaisen sosiaalityön todellisuuksia ja tulevaisuudennäkymiä selvittäneessä raportissa (Karvinen-Niinikoski ym. 2005) todetaan, että erilaisten menetelmien osaaminen ilahduttaa muita useammin koulujen, laitosten ja muiden työpaikkojen työntekijöitä kuin sosiaalitoimistoissa työskenteleviä. Niin ikään koulutuksen järjestämiseen ja resurssien kohdentamiseen on laitoksissa ja palveluyksiköissä selvästi muita tahoja enemmän vaikutusmahdollisuuksia. Tämä suuntaus viestii siitä, että myös lastensuojelulaitokset voisivat olla hedelmällinen maaperä uusille työmenetelmille. Mark Smith (2009) luo kriittisen, mutta toiveikkaan katseen lastensuojelun laitoshuollon kehittämistarpeisiin teoksessaan ”Rethinking residential child care”. Hän esittää, että tulisi käynnistää lasten suojelemista, oikeuksia ja hoidon tuloksellisuutta koskeva perusteellinen keskustelu ja uudelleen ajattelun prosessi. Erityisesti Smith painottaa henkilökohtaisten suhteiden merkitystä lasten kasvun ja kehityksen tukemisessa. Hoito on Smithin mukaan perustoiltaan lähtökohtaisesti suhteissa oloa ja moraalista ponnistelua eikä teknistä ja rationaalista, jollaiseksi se on hänen mukaansa muuttunut. (Mt., 165.)

Taiteellinen toiminta haastaa konventionaalista järjestystä ja puolustaa lapsen ja aikuisen väliselle kohtaamiselle tarpeellisen ajan ja tilan merkitystä laitoksen arjessa. Aikuisen ja lapsen välisen vuorovaikutuksen vahvistuminen mahdollistaa luottamuksen ja ennustettavuuden lisääntymisen keskinäi-

sessä kanssakäymisessä. Näen lastensuojelulaitoksissa tapahtuvan taiteellisen toiminnan olevan merkityksellistä jo senkin vuoksi, että sen avulla on mahdollista luoda hoitoarjen rakenteisiin uutta rytmiä, lisää ennustettavuutta.

Kehkeytyvä elämäntarina voimavarana

”Tosiasioiden paljous tukkii muistin” (Bachelard 2003, 163).

Taidelähtöisen työskentelyn yhtenä tarkoituksena on saattaa lapsi kosketukseen omien tunteidensa ja muistojensa kanssa ja sillä tavoin auttaa häntä lisäämään itsetuntemustaan. Vaikeissa olosuhteissa lapsuutensa viettäneet lapset saattavat tietoisesti tai tiedostamattaan torjua muistoja, tai muistissa voi olla aukkoja ja pitkiä ajanjaksoja, joista ei ole erityisiä mielikuvia, tai moni asia on ”hämärän peitossa”. Tähän työhön lapsi tai nuori tarvitsee usein aikuisen apua, jotta omat juuret tulisivat näkyvämmiksi, vuotava tarina riittäväksi, hiljainen tieto todemmaksi. Lapselle on merkityksellistä, että hän löytää yhteyden, kuulumisen ja ylpeyden omasta kulttuurisesta perimästään, jotta hän voi liittyä osaksi sukupolvien ketjua (Moss 2009, 321).

Aikuisen tehtävänä on aktiivisesti tarjota mahdollisuutta asioiden käsittelyyn yhdessä sovitulla työskentelytavalla, jotta lapsella olisi tilaisuus ”päästä sovintoon” elämänsä kanssa (Bardy & Känkänen 2005a). Menneisyys ei puhuttele meitä yksinkertaisena, faktuaalisena menneisyytenä, vaan Stuart Hall muotoilee menneisyyden rakentuvan aina muistin, kuvitellun, kertomusten ja myyttien avulla (Hall 2002, 229). Aikuisen ja lapsen välistä kommunikaatiota tarkastellessaan Mari Krappala (2004) muistuttaa vuorovaikutuksen avaamisesta hämmästykselle ja mahdollisille muutoksille. Aikuisen tehtävänä on auttaa lasta aikuisen taidoilla siten, että lapselle kertyy omia resursseja rakentaa toimijuuttaan ja maailmaansa toivoa vahvistaen (Krappala 2004, 169–172.)

Taide toimii kommunikaation ja vuorovaikutuksen vahvistajana etenkin niillä tunnealueilla, joissa kieli ei löydä luontevasti yhteyttä itseen tai muuhun maailmaan (Häkämies 2005, 153). Kaikki lapset tarvitsevat monimuotoisia kuulluksi ja nähdyksi tulemisen tapoja, jotta he pääsisivät kosketuksiin tunteidensa kanssa. Haavoittavissa oloissa varttuneiden lasten kohdalla se on erityisen tärkeää. Vaikka rakenteita, ympäristöä tai omaa elämää ei joiltakin osin voisikaan muuttaa haluamallaan tavalla, on tärkeää, että lapsella säilyy tunne siitä, että hän kykenee jollain tavoin tunnistamaan omaan elämäänsä liittyvät tarpeet ja toiveet ja siten vaikuttamaan elämänsä kulkuun. Lastensuojelun yh-

tenä tehtävänä on luoda tilaa voimavarojen ja tunneilmaisun vapauttamiseen. Tässä tehtävässä taide voi olla apuna sen esiin saattamisessa, mikä kulloinkin on tarpeen lapsen ja hänen läheistensä auttamiseksi. (Känkänen 2004.)

Lastensuojelussa tarvitaan monenlaisia tapoja kommunikoida lasten kanssa, sillä lapset, jotka ovat joutuneet pitkään elämään haavoittavissa oloissa, saattavat olla häpeän ja kivun sulkemia. Lapsella voi olla paljon asioita ja tunteita, joita on vaikea pukea sanoiksi. Kätkössä olevien tunteiden ja kokemusten kohtaaminen, niiden esiin houkuttelu ja niiden kanssa pärjääminen on aina vaativa tehtävä. Tutkimuskirjallisuuden kautta tiedetään, että kaltoin kohdellun lapsen ja nuoren on vaikea ottaa hyvää vastaan, kun sitä olisi vihdoin tarjolla. Lapsilla, joita on toistuvasti laiminlyöty, torjuttu ja jätetty huomiotta, vaurioittavat kokemukset laajenevat koskemaan kokonaiskäsitystä itsestä ei-rakastettuna, arvottomana ja avuttomana (Bowlby 1973; Hughes 1997; Sinkkonen & Kalland 2001; Blaustein & Kinniburgh 2010, 191).

Richard Sennett (2004) puhuu kunnioittavasta kohtaamisesta ja kunnioitusvajeesta, kun hän pohtii dialogisuuden toteutumista yhteiskunnan eri osa-alueilla. Taiteellisen itseilmaisun avulla voi avautua kunnioittavan kohtaamisen tila, joka tasoittaa tietä itsetunnon vahvistumiseen ja uusien merkityksien löytämiseen. Taide voi tarjota lapsen ja nuoren kohtaamiseen uudelleenlaisen tavan, jossa yhdessä tekeminen on sallittua ja toivottavaa. Taiteen avulla voi päästä ajatusten ja sanojen taakse, tilaan, jossa voi tuottaa sen, mikä on tuolloin. (Janhunen 2006, 43.)

Jokainen lapsi tarvitse tilaa tulla kuulluksi ja nähdyksi omana arvokkaana itsenään, kokonaisena ihmisenä, jonka olemassaololla on merkitystä (Sennett 2004, 17). Lastensuojelulaitoksessa asuvan lapsen tarina on usein hajanaisista tiedoista, asiakirjoista ja yksittäisistä muistikuvista koottu tai kokoamaton palapeli, jossa lapsen paikka ja tärkeys eivät aina kirkkaasti näy. Kun lastensuojelussa käytetään omaelämäkerrallista työskentelyä sosiaalisen tilan luomiseen, pyritään samalla syventämään aikuisen ja lapsen välistä vuorovaikutussuhdetta siten, että se tukisi lasta sosiaalisen tilan laventamiseen ja yksinäisyyden sijaan tulisi yhteenliittymisen tarve. Yhdessä vietetty kuunteleva aika ja siihen liittyvä kiireettömyys luo turvallisen kehyksen vuorovaikutukselle ja yhteisille kokemuksille. (Känkänen 2003, 84–85.)

Taiteen ja leikin maailma on lapsen kehitykselle tärkeä väylä, ja taide ruokkii lapsen mielikuvituksen kehittymistä. Toisaalta tiedetään, että traumaattisia asioita kokenut lapsi saattaa menettää kykynsä leikkiä (Hughes 1997; Hughes 2006). David Bohmin ja F. David Peatin (1992, 264) mukaan mielikuvitus virittää unelmointiin ja kuvitteluun ja tarjoaa antoisan alun uusille, ennestään

tuntemattomille muodoille. Taiteessa on jotain yhtä iکیaikaista ja ihmiseloon luontevasti kytkeytyvää kuin ihmisen unimaailmassa, uskonnoissa tai ylipäänsä elämäntarkoituksen pohdinnoissa, jotka toimivat elämän jäsentäjinä ja suunnan antajina.

Unilla uskotaan olevan ihmisen jokaisessa elämänvaiheessa paljon itsehoidollisia tehtäviä, ja samoin voisi ajatella taiteellakin olevan. Jatkuvassa vaarassa ja pelontunteessa elävä lapsi elää emotionaalisella säästöliekillä: hän ei pysty ilmaisemaan koko tunnerepertuaariaan. Unen kompensoiva taito tekee erilaisten tunteiden ilmaiseminen unimaailmassa mahdolliseksi. Raija-Leena Punamäki korostaa, että symboliset prosessit, kuten unet, leikki ja fantasia, ovat tärkeitä erityisesti silloin, kun yritämme ymmärtää lapsen kestävyyttä ja sietokykyä (resilience) esimerkiksi sota- ja väkivaltatilanteissa. (Punamäki 2006, 153–154; Punamäki 2010.) Niin unien kuin taiteenkin keinoin ihminen voi etäännyttää, ulkoistaa ja toisaalta päästä erilaisten asioiden ja tapahtumien luokse. Pelottavat asiat voivat tulla uudelleen tarkasteluun ja onnellisista asioista voi iloita uusin ulottuvuuksin.

Taiteen avulla ihminen voi tutkia omaa sisintään: eritellä, purkaa ja liittää yhteen niitä aistihavaintoja ja kokemuksia, joita hän ympäristöstään saa (Janhunen 1997, 28). Taidelähtöisillä menetelmillä pyritään saamaan moniulotteisempi kuva niin itsestä kuin elämästä ylipäänsä ja haetaan vaihtoehtoisia ja uusia tapoja olla kosketuksissa itseen ja ympäristöön. Samoin voidaan tehdä tutusta vierasta ja tarkastella itsestänselvyyksiä uusista näkökulmista. Toisaalta kaikki voi tapahtua hyvin tiedostamatta ja taiteen ”sosiaaliset vaikutukset” tulevat ikään kuin sivutuotteena. (Karisto 1996; Räsänen 2000.)

Taiteellisessa työskentelyssä tarina voi olla konsepti ja työväline, mutta tarina on myös lapsen sosiaalista pääomaa. Tarinanteossa ei kannata takertua muistamattomuuteen ja tietämättömyyteen, sillä ne ovat osa kertomusta. On tärkeätä raivata tilaa sankaruudelle ja unelmille, jotka elävässä elämässäkin loimittuvat rinnan todellisen kanssa, näyttäytyen välillä yhtä totena kuin elämä itse. Kuuntelijan on otettava huomioon myös ilmaisutapojen erilaisuus. Kuva kuljettaa tarinaa eri tavoin kuin teksti. Piirretty kuva tai riimitellyt laulun sanat saattavat olla juuri ilmausta siitä, mistä on ollut vaikea puhua. Kertomusten syvyys asettaa kuulijalle omat haasteensa. Tärkeintä on kuitenkin lapsen tahdissa eteneminen ja virittäytyminen hänen ajatusmaailmaansa. (Känkänen 2003, 85; Känkänen 2004, 221.)

Koulukodin työntekijä kuvailee seuraavassa katkelmassa elämäkerrallista työskentelyään erään tytön kanssa: *”Kovistytty innostui kovasti elämäkerrallista työskentelystä. Hän haki läheisyyttä työskentelyhetkissä ja otti mielellään*

kädestä kiinni. Elämänviivaa tehdessä tytön kovuus murtui. Hän kirjoitti tarinansa itse ja minä kirjoitin lomalla jutun puhtaaksi. Tarinan teon hetket olivat hyvin lämpimiä. Tarinan valmistuttua tyttö halusi jatkaa työskentelyä ja päätti ryhtyä tekemään sarjakuvan käsikirjoitusta tulevaisuudesta. Tyttö on hyvä kirjoittaja ja taitava piirtäjä. Tytön isä teki itsemurhan tytön ollessa 4-vuotias. (”En luota kehenkään”, mikä mies isä oikein oli? Miksi äiti ei puhu isästä koskaan sanaakaan?”). Nyt tytölle on herännyt paljon kysymyksiä, jotka liittyvät siihen, millainen isä oli ja muistuttaako hän isäänsä.”

Yllä olevasta esimerkistä käy hyvin ilmi, miten merkityksellistä aikuisten tuki ja rinnalla olo nuorelle on. Aikuisen tehtävänä on auttaa lapsi tai nuori työskentelyn alkuun, toimia tarinan kannattelijana, aidosti kiinnostuneena, subjektiutta tukien. Keskeistä työskentelyssä on lapsen tahdissa eteneminen ja kiireetön virittäytyminen lapsen ajatusmaailmaan. Hoppuilu, väistely ja painostus eivät kuulu elämäkerralliseen työskentelyyn. Erityisen hauras ja katkoinen lapsen tarina tarvitsee kannattelijaa tuekseen. Lapsi antaa tilanteeseen sen etenemisjärjestyksen, johon hän on itse valmis. Usein lapselle on tärkeää tietää vastavuoroisesti myös aikuisesta jotain.

Osallisuus omaan elämään

Yhtenä lähtökohtaisena juonteena tutkimuksessani on ollut halu tutkia taidelähtöisten menetelmien soveltamista lastensuojeluun siksi, että löytyisi lisää keinoja lapsen osallisuuden kokemusten vahvistamiseen ja dialogisuuteen perustuvan vuorovaikutuksen lisäämiseen. Tämä edellyttää aikuiselta asettumista dialogiin lapsen kanssa, katsomaan lasta ja hänen tilannettaan tarkasti ja lähelle.

Ajatus lapsen osallistumisesta, osallisuudesta ja niiden edistämisestä on ollut esillä suomalaisessa lapsipolitiikassa 1960-luvulta lähtien. Tästä huolimatta lasten osallistumisen huomioiminen on edennyt hitaasti (Kiili 2011, 168). 1990-luvulla käynnistyi voimakas tieteellinen keskustelu lapsen näkyvämmästä ja osattomuudesta lastensuojelun toimintatavoissa. Keskustelu jatkui 2000-luvulla useiden lapsen osallisuutta koskevien tutkimusten muodossa (esim. Forsberg 1998; Oranen 2001; Hurtig 2003; Forsberg & Ritala-Koskinen & Törrönen 2006; Oranen 2008). Lastensuojelussa lasten ”osallisuuden historia” on lyhyt, siitäkin huolimatta, että se on lasten ihmisoikeus. Parhaimmillaan osallisuus on paljon enemmän kuin pelkkää mukana oloa. Osallisuuden rakentuminen on vastavuoroista ja dialogisuuteen pyrkivää. Se

on aktiivista toisen huomioon ottamista ja aktiivista mukana oloa. Osallisuuden kuuluu myös oikeus saada itseään koskevaa tietoa ja olla vaikuttamassa itseä koskeviin päätöksiin. (Oranen 2008, 9–13.) Vaikka lapsen osallisuudesta ja oikeuksista on keskusteltu paljon, on edelleen tilanteita, joissa lapsen osallisuus hoidetaan näennäisellä tai edustuksellisella demokratialla.

Lapsen asema on nähty pitkään alisteisena, eikä esimerkiksi lapsuutta tai lapsia kuvaavia elinolotilastoja ole ollut saatavilla. Lastensuojelussa lasten osallisuuden vähäisyys on ollut jatkuvan kritiikin kohteena. Menetelmällisenä ideaalina lasten osallisuus on käytännössä lähtenyt toteutumaan 1990-luvulta alkaen. Lapsen osallisuuteen liittyvä kritiikki onkin tuottanut monenlaisia lapsilähtöisiä työmenetelmiä ja toiminnallista välineistöä lapsen kanssa työskentelyyn (Heino 2005, 197; Muukkonen 2009; Kouvonen 2011, 212.) Esimerkiksi läheisneuvonpito, dialogiset menetelmät, erilaiset toiminnalliset menetelmät ja taidelähtöiset menetelmät ovat raivanneet tietä lapsenlähtöisen työtteen vahvistumiselle. Tästä kaikesta on vähitellen kehkeytynyt lapsen osallisuutta vahvistava käänne lastensuojelun kehittämistyössä. Käsillä oleva tutkimus on osa tätä käännettä.

Lapsilähtöisten menetelmien kehittäminen, lainsäädännölliset muutokset ja hallinnolliset uudistukset ovat antaneet viitteitä siihen suuntaan, että tulevaisuudessa lapsen osallisuus ja kuuleminen on lastensuojelun työkäytännöissä paremmin huomioituna. (Tulensalo & Muukkonen 2004; Väliväärä 2004; Heino 2005, 197; Forsberg & Ritala-Koskinen & Törrönen 2006; Oranen 2008; Hotari & Oranen & Pösö 2009; Bardy 2009). Suomeen perustettiin lapsiasiavaltuutetun toimi vuonna 2005, ja vuonna 2008 voimaan astunut lastensuojelulaki velvoittaa lastensuojelun lisäksi myös muita toimijoita ottamaan huomioon lasten ja nuorten osallisuuden, edun ja oikeudet auttamisprosesseissa. Voisi puhua jopa osallisuusbuumista tutkimuksen ja käytännön kentillä. Viime vuosina lasten ja nuorten asioiden edistäminen on saanut paljon tilaa myös hallitusohjelmissa ja poliittisen ohjauksen asiakirjoissa. (Satka ym. 2011, 11; Pekkarinen & Vehkalahti 2012, 11.)

Lapsen osallisuutta ja osallistumista on eri käytännöissä vahvistettu kansainvälisen ja kansallisen lapsipolitiikan seurauksena. Lapsen osallisuuden tarpeen ilmentäminen on vaatinut aktiivisia asian puolestapuhujia ja muutosta vahvistavia toimia. Lapsen oikeus osallisuuteen on määritelty YK:n Lapsen oikeuksien sopimuksessa (LOS, SopS 60/1991), jonka mukaan nämä oikeudet kuuluvat yhtäläisinä kaikille lapsille. Lapsen oikeuksien sopimus velvoittaa julkisen vallan käyttäjät takaamaan lapselle osallistumismahdollisuuden ja mahdollisuuden itsensä ilmaisemiseen häntä koskevissa asioissa. Vuonna

2012 otettiin käyttöön uusi Euroopan neuvoston lapsen oikeuksien strategia vuosille 2012–2015, jossa on neljä strategista tavoitetta. Niistä kolmantena tavoitteena on taata lapsen oikeuksien toteutuminen kaikkein haavoittuvimmissa tilanteissa, joista yhtenä mainitaan sijaishuolto. Neljäntenä strategisena tavoitteena on edistää erityisesti lapsen osallistumista.

Lastensuojelun asiakkaina olevista tai olleista nuorista koottu lastensuojelun kehittäjäryhmä ”Selviytyjät”-tiimi¹⁷ on tehnyt jo vuodesta 2008 lähtien merkittävää työtä nuorten osallisuuden ja kokemusasiantuntijuuden edistämiseksi lastensuojelun sijaishuollossa. Selviytyjät-ryhmä on käynyt luennoimassa ja kertomassa kokemuksistaan laajalti Suomessa ja myös ulkomailta. Selviytyjät ovat auttaneet uusien nuorten liittymistä mukaan toimintaan. Vuonna 2012 valmistui selvitys nuorten osallisuuden kokemuksista sijaishuollossa, minkä aineisto on kerätty eri puolilla Suomea järjestetyistä nuorten foorumeista. Nuorten foorumeissa on vaihdettu ajatuksia ja kokemuksia lastensuojeluasiakkuudesta ja pohdittu miten asioita voisi lastensuojelussa kehittää. (Vario ym. 2012b.)

Selviytyjät-ryhmä on tehnyt myös nuorille suunnatun lastensuojelun käsikirjan ”Uskomme sinuun – usko sinäkin” (2011), jonka perusviestinä on jokaisen lapsen ja nuoren oikeus tulla kuulluksi ja nähdyksi omana itsenään. Kirjanen opastaa nuoria, miten he voivat ottaa osallisuutta omasta elämästään ja mistä siihen saa tarvittaessa apua. Opas pyrkii vahvistamaan nuorten uskoa siihen, että vaikeatkin menneisyyden kokemukset voi kääntää voimavaraksi. (Vario & Pesäpuu ry:n Selviytyjät-tiimi 2012a.) Samankaltaista, kokemusasiantuntijuuteen perustuvaa lastensuojelun kehittämistoimintaa on käynnissä ja käynnistymässä laajemminkin Suomessa. Nuorten kokemusasiantuntijana toimiminen purkaa perinteisiä valtarakenteita ja muuttaa valtasuhteiden kenttää, jossa asiantuntijuus ei perustu yksinomaan profession, vaan myös kokemukseen. Näin valta voi saada uutta tuottavan muodon.

17 Selviytyjät -tiimi toimii lastensuojelujärjestö Pesäpuu ry:n yhteydessä Jyväskylässä, mutta vaikuttamistoiminta tapahtuu valtakunnan tasolla erilaisten seminaarien ja tapaamisfoorumien muodossa.

6 Taiteen ja hyvinvoinnin liitto – taidelähtöisiä menetelmiä ja uusia kumppanuuksia

Tässä luvussa tarkastelen taidelähtöisten menetelmien liittämistä sosiaali- ja terveystoimen käytäntöihin lähinnä suomalaista kehityskulkua kuvailemalla. Viidennessä osa-artikkelissani (Känkänen & Bardy 2013) lähestyn samaa aihetta hyödyntäen myös kansainvälistä tutkimuskirjallisuutta, kuten myös tutkimukseni yhteenveto-osiossa luvuissa ”Tarinallinen ja biografinen perspektiivi” sekä ”Taideperustainen tutkimus”.

Taiteen ja kulttuuritoiminnan on empiirisiin tutkimuksiin todettu edistävän ihmisten terveyttä ja hyvinvointia. Havaintoja on dokumentoitu sekä taiteentekijöiden että toimintaan osallistuneiden yksilöllisten kokemusten näkökulmasta. Yhteisötaiteen keinoin saadut tulokset kertovat puolestaan yhteisöllisyyden ja osallisuuden kasvamisen näkökulmista. Suomessa on viimeisen kahdenkymmenen vuoden aikana toteutettu satoja kehittämishankkeita, jotka vahvistavat näitä positiivisia tuloksia, vaikka systemaattista seuranta- ja vaikuttavuustutkimusta on toistaiseksi vähän. Useista tutkimuksista käy ilmi, että toiminnan tueksi tarvitaan lisää koulutus-, tutkimus- ja kehittämistyötä, jos taiteelle ja kulttuurille halutaan vakiinnuttaa merkittävä ja perusteltu paikka osana sosiaali- ja terveyshuoltoa. (Liikanen 2003; Bardy & Känkänen 2005b; Hyyppä & Liikanen 2005; Liikanen 2010; Reunanen & Suominen 2011; Isotalo 2012; Känkänen & Bardy 2013.) Taide- ja kulttuuritoiminta on läpäisevästi mukana eri hallinnonaloja yhdistävissä politiikoissa, kuten sivistys-, innovaatio-, ympäristö- ja kestävän kehityksen politiikoissa. Yhteisiä rajapintoja yhteiskuntapolitiikan eri sektoreiden kanssa ovat hyvinvointivaikutukset, jotka ovat tutkimuksessani huomion kohteena. (Valtioneuvoston selonteke eduskunnalle kulttuurin tulevaisuudesta. Opetus- ja kulttuuriministeriö 2010.)

Taiteen ja kulttuurin yhteyttä hyvinvointiin on jo melko pitkään tuotu suomalaisessa hyvinvointipoliittisessa keskustelussa sosiaalisen ja taloudellisen ulottuvuuden rinnalle. Kulttuuri- ja taidetoiminta on noussut marginaaleista keskiöön, vaikka taide- ja kulttuuritoiminnan alueellinen jakautu-

minen on epätasaista ja hyödyntämättömiä mahdollisuuksia on runsaasti. (Esim. Bardy ym. 2007; Hyyppä & Liikanen 2005; Koivisto ym. 2010; Rantala ym. 2010; Liikanen 2010; Imporanta 2011.) Vaikka laajamittaisiin poliittis-hallinnollisiin ja koulutuspoliittisiin uudistuksiin ei ole Suomessa vielä ylletty, paljon työtä on tehty taiteen ja kulttuurin yhteiskunnallisen tärkeyden ja hyvinvointivaikutusten esiintuomiseksi (ks. lisää Opetusministeriö 2003; 2004a; 2004b; 2006). Kulttuurin ja taiteen merkityksen arviointia on vaikeuttanut muun muassa se, että ei ole olemassa kovin hyviä mittaamisen välineitä. Taiteen ja hyvinvoinnin merkitystä hyvinvoinnin katalysaattoreina eritellessä TaikaLappi-hankkeen raportissa pohditaan, miten ylipäänsä mitataan hitaasti syntyviä, pitkäkestoisia ja sosiaalisissa syvärakenteissa olevia vaikutuksia, vaikka voidaan esittää, että taiteella ja kulttuuritoiminnalla on yhteisöllisiä ja yhteiskunnallisia merkityksiä. (Rantala ym. 2010, 18.)

Vielä kymmenen vuotta sitten kulttuuri- ja taidepohjaisia hankkeita määriteltiin Suomessa vaihtelevin käsittein. Yhteisötaiteesta ja sosiokulttuurisesta innostamisesta (esim. Freire 1998; Kurki 2000; Kangas 2003; Freire 2005) osittain kumpuava englanninkielinen käsitteistö (art-based activities, art-oriented activities, art-like activities, community art) on saanut suomen kielessä monta eri versiota, kuten taide- ja kulttuurilähtöiset menetelmät, voimauttavat taidemenetelmät, taidelähtöiset menetelmät, yhteisötaide, toiminnalliset menetelmät tai taiteen soveltava käyttö erotukseksi vakiintuneista toimintamuodoista, kuten taideterapiasta tai taidekasvatuksesta. Käytän tutkimuksessani käsitettä taidelähtöiset menetelmät, joka on vakiintunut kuvaamaan sen kaltaista toimintaa, jossa yksilön terveyttä ja hyvinvointia pyritään lisäämään muun toiminnan lisäksi taiteen ja kulttuurin keinoin ja jossa haetaan taiteen avulla uusia näkökulmia vaikeasti lähestyttäviin asioihin ja ilmiöihin.

Unescon jäsenmaiden yhteistyön voimin kulttuuria ryhdyttiin nostamaan marginaalista keskiöön ja se nähtiin osana kehittyvää demokratiaa. Vuosina 1988–1997 vietettiin kulttuurikehityksen vuosikymmentä ja vuosikymmenen saavutukset kirjattiin raporttiin ”Moninaisuus luovuutemme lähteenä”. Samoihin aikoihin Euroopan neuvosto tuotti raportin ”In from the Margins” (1996)¹⁸. Nämä toimivat merkittävinä sysäyksinä myös erilaisten taide- ja kulttuuripainotteiset hankkeiden ja asiantuntija- ja tutkijaverkostojen syntyemiselle. Tästä yhtenä esimerkkinä Suomessa on Unescon ja YK:n kulttuuri-

18 Euroopan neuvoston Syrjästä esiin -raportti tukee Kulttuurin maailmankomission työtä ja sen tuottamaa raporttia Moninaisuus luovuutemme lähteenä. Suomeksi se julkaistiin keväällä 1998.

kehityksen vuosikymmenenä syntynyt ”Terveyttä kulttuurista” -hanke, jonka asiantuntijaverkosto on jatkanut toimintaansa jo 20 vuotta. Verkosto on toiminut taiteen ja kulttuurin sekä sosiaali- ja terveydenhuollon ammattilaisten yhteistyöelimenä sekä tutkijoiden yhteistyöfoorumina. Aktiivisen verkoston jäsenten määrä¹⁹ on vuosien varrella kasvanut, vaikka toiminta on ollut monta kertaa vaakalaudalla milloin resurssipulan, milloin ”kotipesän” puuttumisen vuoksi.

Eri maissa taiteen ja kulttuurin hyvinvointia edistävä merkitys on tunnustettu jo pitkään poliittisella tasolla. Pitkällisen työn tuloksena myös Suomessa on alettu vähitellen tunnustaa taide- ja kulttuuritoiminnan hyvinvointivaikutukset²⁰ ja se on selvästi noussut useiden eri tieteenalojen sekä hyvinvointi- ja sosiaalipolitiikan kiinnostuksen kohteeksi. (Hyypä & Liikanen 2005; Liikanen 2010; Reunanen & Suominen 2012.) Tästä yhtenä osoituksena on hallituksen vuonna 2007 hyväksymä ”Terveyden edistämisen politiikkaohjelma”, jonka osana toteutettiin selvitystyö, josta tuloksena on ”Taiteesta ja kulttuurista hyvinvointia”-toimenpideohjelma (Taiku) vuosille 2010–2014. Käynnistyneen ohjelman tavoitteena on hyvinvoinnin ja terveyden edistäminen kulttuurin ja taiteen keinoin sekä osallisuuden lisääminen yksilön, yhteisön ja yhteiskunnan tasolla.²⁰ (Liikanen 2010.)

Taiteesta ja kulttuurista hyvinvointia toimintaohjelmassa (2010–2014) taiteen ja kulttuurin hyvinvointivaikutukset jaetaan neljään ulottuvuuteen:

1. Taide elämyksinä, merkityksinä ja osana ihmisen perustarpeita
2. Taiteen ja kulttuuritoiminnan yhteys hyvään koettuun terveyteen, parempaan työkykyyn ja hyvän elämän kokemuksiin
3. Kulttuuritoiminnan ja harrastamisen kautta syntynyt yhteisöllisyys ja verkostot, jotka lisäävät elämänhallintaa
4. Taiteen, rakennetun ympäristön, arkkitehtuurin ja sisustamisen vaikutukset viihtyisämmän elinympäristön tai työympäristön luomiseksi. (Liikanen 2010, 65.)

Turun yliopistoon perustettiin vuonna 2010 kulttuurisen terveyden ja hyvinvoinnin professori. Kulttuurisen terveyden professorin tarkoitukse-

19 ”Terveyttä kulttuurista” -verkostossa on mukana 180 henkilöä (vuonna 2013).

20 Suomessa dosentti Markku T. Hyypä (Hyypä & Liikanen 2005; Hyypä 2007) on suomenruotsalaista väestöä koskevilla tutkimuksillaan osoittanut, että kulttuuritoiminnassa mukanaolo ja sosiaalisen pääoman kasvattaminen taiteen ja kulttuurin avulla nostaa myös koetun terveyden tasoa.

21 Ohjelman hallinnoinnista vastaa Terveyden ja hyvinvoinnin laitos (THL) ja sosiaali- ja terveystieteiden ministeriö on asettanut ohjelmalle koordinaatio- ja seurantaryhmän.

na on rakentaa tieteiden ja taiteiden väliseen tutkimukseen ja koulutukseen tähtäävä ohjelma. Ohjelmalla pyritään systemaattisemmin edistämään taiteen ja hyvinvoinnin välisen yhteyden tieteellistä tutkimusta. Lisäksi ohjelman tavoitteena on luoda teoreettisia, metodologisia ja toiminnallisia välineitä. Meillä on myös hanke, jonka tavoitteena on käynnistää laaja vuoropuhelu ja mahdollisesti myös tutkimusohjelma, jossa teemaa lähestytään perustutkimuksesta implementaatioon. (Honkasalo 2012, 99–102.)

Edellä kuvailtuun kehitykseen viitaten voi todeta, että kahden viime vuosikymmenen aikana on niin kansainvälisesti tarkasteltuna (esim. Gladding 2005; Bundy 2006; Wright 2006; Baynes 2008; Malchiodi 2008; Davis 2010) kuin Suomessakin merkittävästi kasvanut se taiteen ammattilaisten joukko, joka yhteistyössä kasvatus-, opetus- ja sosiaalitoimen ammattilaisten kanssa on lähtenyt etsimään yhteisiä tapoja ihmisten auttamiseen ja voimaantumiseen soveltavan taiteen keinoin. Esimerkiksi Ruotsissa ja Englannissa on jo pitkät perinteet taide- ja kulttuuritoiminnan soveltamisesta osana hyvinvoinnin edistämiseen erityisesti terveydenhuollossa (Liikanen 2010).

Suomessa ovat viime vuosikymmenen aikana tulleet tutuiksi taidelähtöisten menetelmien omaksuminen ja erilaisissa taideprojekteissa mukana oleminen myös lastensuojelun toimintakäytännöissä. Monelle lastensuojelun parissa työskentelevälle erilaiset toiminnalliset välineet, kuten lautapelit ja kortit tai elämäkerralliset työskentelyvälineet, muodostavat nykyisin tärkeän osan arkisesta työvälineistöstä. Lapsen ja työntekijän välille voi löytyä uudenlainen ”taajuus” muun tekemisen lomassa. Mahdollisuuksia irrotteluun ja tunteiden tuuletteluun voi tarjoutua vaikkapa sosiaalisen sirkuksen, musiikin, draamatyöskentelyn, valo- ja videokuvauksen, tanssin tai kuvallisen työskentelyn avulla.

Taidelähtöisiä menetelmiä käytetään nykyään yhä enenevässä määrin myös työhyvinvoinnin edistämiseen pohtien uudenlaista suhdetta työn tekemiseen ja siihen, miten taide ja kulttuuri voisivat olla osa työn sisältöjen ja prosessien uudenaikaisessa jäsentämisessä (von Brandenburg 2008; Rantala ym. 2010, 33). Esimerkiksi Itä-Suomen yliopistossa on kehitetty ja testattu uudenlaisia kulttuuri- ja taidelähtöisiä menetelmiä työyhteisöjen hyvinvoinnin tukemiseksi.²² Kun ihmisiä kannustetaan ja johdatetaan taiteen ja muun luovan toiminnan pariin, ajattelun lähtökohtana on yleensä holistinen ihmiskäsitys

22 Taiten tuottoa. Työhyvinvointia kulttuurista toiminnan vakiinnuttaminen -hanke 2011–2013. <https://aducate.uef.fi/projektit/taitentuottoa/>

(Lehtovirta 2010, 21). Myös omassa tutkimuksessani tarkastelen ihmistä psykofyysisenä kokoisuutena, jossa fyysinen, henkinen ja sosiaalinen toiminta ovat toisiinsa kytkeytyneinä. Kun taide nähdään hyvinvoinnin ulottuvuutena, sen yhtenä tavoitteena on elämänhallinnan lisääntyminen.

Yhteisöllinen taidetoiminta kohtaamisen tilana

Taiteilijoiden ja kansalaisten uudenlainen yhteistoiminta ja yhteisöllinen taidetoiminta ilmentää Marjatta Bardyn (2007, 21) mukaan osaltaan eriytyneen työnjaon murtumia ja uudensuuntaisia yhteenliittymisiä. Viime vuosikymmenten aikana on lukuisten erilaisten tutkimus- ja kehittämishankkeiden myötä saatu vahvistusta sille oletukselle, että kulttuurin ja taiteen avulla on voitu lisätä yksilöiden ja yhteisöjen hyvinvointia myös niukkuudessa ja resurssivajeiden puristuksessa. Niukkuus on kautta aikain käynnistänyt ihmisissä sen varjopuolien lisäksi myös kekseliäisyyttä, aloitteellisuutta ja yhteisöistä kumpuaavaa voimaa.

Yhteisölliset kokemukset ovat puolestaan omiaan vahvistamaan osallisuutta, dialogisuutta ja uudistamaan sosiaalisia suhteita. Parhaimmillaan taiteella elävöitetty yhteisöllinen toiminta voi taittaa yksinäisyyden kumppanuudeksi ja saattaa toisistaan tietämättömät tahot yhteen yhteisen tekemisen myötä. Yhteisölliset taideprojektit yhdistävät myös eri-ikäisiä ihmisiä yhteen ja alustavat esiin toistensa kohtaamiseen kutsuvaa sosiaalista tilaa. Yhteisestä tekemisestä syntyy ”meidän juttu”, yksilöllisistä ja jaetuista tarinoista tarjoutuu kollektiivinen muisti, jaettujen kokemusten tila.

Yhteisöllisyyden ja osallisuuden kokemuksia voi kasvattaa monella tavalla. Yhteisöllisen taidekasvatuksen toteuttamista edustaa ”Utsjoen tulikettu”-hanke, joka on yksi monista Lapin yliopiston kuvataideopettajakoulutukseen liittyvistä hankkeista. Näiden hankkeiden parissa on kehitelty erilaisia yhteisöjä ja ympäristöjä huomioivaa taidekasvatusta. Tämän tyyppisille kyläprojekteille pohjoisen maisemissa on tyypillistä ollut eri-ikäisten ihmisten yhteen saattaminen, kylän historian ja elinkeinoelämän merkityksen ymmärtäminen ja välittäminen nuoremmille. Hankkeessa tutkijana mukana ollut Mirja Hiltunen kuvailee hankkeen jättäneen voimauttavia jälkiä osallisiinsa ja kehittäneen myös laajemmin pohjoista elämäntilaa ja yhteisöllisyyden tunnetta. (Hiltunen 2007, 136–137.) Taiteen keinoin voidaan tehdä näkyväksi myös yhteisöä hiertäviä asioita tai saattaa ongelmia julkisuuteen (Rantala ym. 2010).

Taiteen avulla voi koskettua tutuista asioista uusin tavoin tai ottaa uuden tilan haltuun. Yhtenä esimerkkinä uudenaikaisen tilan haltuunotosta ja uinuvan kaupunkitilan ottamisesta aktiiviseen käyttöön käy Helsingin Kalasatama, jonne on syntynyt urbaani taidekeidas, kohtaamisten tila. Keskele satamakontteja, laitureita ja hylättyjä teollisuusrakennuksia on rakentunut kansalaisille uusi paikka luvallisille graffitin tekijöille, kahvilassa kävijöille, sirkustaidetta opiskeleville ja sitä harrastaville, musiikkitapahtumille tai vaikkapa satamakontti-installaatioille. Alue on muokkaantunut satama-alueen reunaehdoilla, sen karua perusolemusta ja sen tarjoamaa tilaa kunnioittaen. Paikka on puhutellut ja kutsunut siellä viihtyviä sekä itsensä ilmaisuun että uudenaikaiseen suhteeseen kaupunkiympäristön kanssa.²³

Niin ikään museoiden merkitys kansalaisten yhteisöllisinä olohuoneina on kasvanut merkittävästi viime vuosikymmeninä. Erityisesti nykytaiteen museoista on muodostunut luovuuden keitaita ja kokemuksellisen oppimisen lähteitä, kun nykytaiteen museot ovat halunneet luoda itsestään kuvaa pikemminkin kulttuurisina kohtaamispaikkoina kuin taideteosten näytteille asettajana. Museoiden toiminnallisissa työpajoissa kannustetaan koskemiseen ja koskettumiseen ja kokemalla oppimiseen. Näin ei ole kuitenkaan aina ollut. Vasta instituutiokriittisyys on tuonut uutta ajattelua ja toimintatapoja myös museoihin. (Sakari 2007.)²⁴ Samankaltaista toimintaa elävöittää muutosta on havaittavissa kirjastotoiminnassa. Kirjastot pyrkivät yhä enemmän toimimaan kansalaisten kohtauspaikkoina ja yhteisinä olohuoneina, jopa kirjastojen perinteistä ”hiljaisuuden periaatetta” rikkoen.

Yhtenä varteenotettavana, mutta vielä melko uutena toimintamuotona ja käyttämättömänä potentiaalina Suomessa on sosiaalinen sirkustoiminta²⁵, joka sopii hyvin myös lastensuojelun piirissä oleville lapsille ja nuorille erityisesti sen osallisuutta vahvistavien ja sosiaalista pääomaa kartuttavien toi-

23 Kaupunkilaisten urbaani keidas on jäämässä kuitenkin väliaikaiseksi, sillä alueelle on suunnitteilla kahdeksan 20–33 kerroksista tornitaloa, joihin on tulossa asuntoja lähes 2000 asukkaalle.

24 Vanhin esimerkki yleisölle avautumisesta lienee Marja Sakarin mukaan Pariisin Pompidou-keskus, joka lanseerasi toimintamallikseen jo vuonna 1977 ajatuksen toimimisesta kansalaisten olohuoneena (Sakari 2007, 105).

25 Vuoden 2009 nuorisobarometrin mukaan yleisimpiä harrastuksia ja luovan toiminnan muotoja ovat käsityöt, soittaminen, valokuvaaminen, kuvataiteet. Jonkin instrumentin soittamista pidettiin kaikkein yleisimpänä toimintamuotona. Sirkustoiminnassa oli mukana vain muutama prosentti nuorisobarometrin kyselyyn vastaajista. Halukkuutta näyttäisi kuitenkin olevan monen verroin enemmän kuin tarjontaa. (Myllyniemi 2009.).

minnallisten periaatteiden vuoksi.²⁶ Sosiaalinen sirkustoiminta voi monella tavoin toimia marginaaliasemassa elävien lasten ja nuorten tukena ja arjen elävöittäjänä. Sirkuksen perusominaisuuksiin kuuluvat tavoitettavuus ja uni-versaalisuus. Edes yhteistä puhuttua kieltä ei tarvita. Sirkusharrastuksen aloittamiseen ei tarvita myöskään kalliita välineitä. Toiminnan suunnittelussa ja toteutuksessa osallistujien erilaiset valmiudet ja rajoitteet on kuitenkin otettava huomioon siten, että kaikki osallistuvat pääsisivät nauttimaan toiminnasta. Ohjaajien tehtävä on luoda sopiva ympäristö uskallukselle ja yrittämiselle. (Kuitu 2010, 232; Åstrand 2010, 225–226; Åstrand 2011, 225.)

Sirkustoimintaa on käytetty Euroopassa jo vuosikymmenten ajan²⁷ erilaisten kasvatuksellisten haasteiden ja sosiaalisten ongelmien ratkomisessa. Joissakin eurooppalaisissa kaupungeissa sirkustoiminta on jo niin vakiintunut, että sirkuskursseja käytetään säännöllisesti erilaisten ongelmien, kuten esimerkiksi nuorten riskikäyttäytymisen katkaisemiseen. Sirkustoimintaa kutsutaan vaihtelevasti nuorisosirkukseksi tai sosiaaliseksi sirkukseksi. Isossa-Britanniassa toimintaa kuvaava termi on ”community circus”. Sosiaalisessa sirkuksessa temppujen oppiminen ei ole ensisijaisena tavoitteena. Toiminnan tavoitteita ovat pikemminkin sosiaalisten taitojen oppiminen, yhdessä toimiminen, ilon ja huumorin tuottaminen, oman luovuuden löytäminen ja itsetunnon vahvistuminen. (Hyttinen 2011, 19; Åstrand 2010, 225–226; Åstrand 2011, 96–97.)²⁸

Suomen Kansallisteatterin näyttelijä Jussi Lehtosen mukaan myös teatterilla näyttää olevan pysyvä yhteisöllinen tilaus. Jussi Lehtonen on toteuttanut monivuotisen hoitolaitoskiertueen viemällä Shakespearen runoihin pohjautuvaa ”Rakkaus ei ole ajan narri” -monologia erilaisiin esiintymispaikkoihin, kuten dementiayksikköön, psykiatriseen sairaalaan, pitkäaikaishoidon yksikköön, kehitysvammayksikköön, vankilaan, päihteidenkäyttäjien ja asunnottomien asumispalveluyksikköön. Esitys on päättynyt aina yhteiseen keskusteluhetkeen, jossa on purettu auki esityksen nostamia tunteja. Toiminnallaan

26 Vaikuttava sirkus -hankkeessa tutkitaan sirkustoiminnan vaikuttavuutta kysymällä siitä erilaisiin sirkusryhmiin osallistuneilta, vanhemmilta, omilta ohjaajilta ja sirkusohjaajilta (Vaikuttava sirkus -hankkeen uutiskirje 3/2012).

27 Esimerkiksi amsterdamilainen ”Circus Elleboog” on perustettu jo vuonna 1949. Lisää tietoa eurooppalaista ja suomalaisista sosiaalisista sirkuksista vuonna 2011 ilmestyneestä teoksesta ”Sosiaalisen sirkuksen hyvien käytäntöjen opas”.

28 Suomalainen sosiaalinen sirkus kiinnostaa myös ulkomailla ja englanniksi käännetty ”Sosiaalisen sirkuksen hyvien käytäntöjen opas” leviää parhaillaan maailmalla (Vaikuttava sirkus -hankkeen uutiskirje 3/2012).

Lehtonen on hakenut ja raivannut tietä kohti eheämpää ja välittömämpää yleisökontaktia, siinä onnistuen. Lisäksi Lehtosen toiminta on eräänlainen kannanotto kysynnän ja tarjonnan kohtaamattomuudelle. Lehtonen toteaa-kin, että samanaikaisesti kun ihmiset ikävystyvät hoitolaitoksissa kuoliaaksi, työttömyyskortistossa olevien taiteilijoiden määrä kasvaa. (Lehtonen 2010.)

Lehtosen (2010, 132) mukaan teatteri vastaa usein polttavaan tarpeeseen, kun kollektiivisesti huudetaan jonkin inhimillisen oikeuden perään, esimerkiksi vähemmistöjen oikeuteen olla oma itsensä esimerkiksi ihonväristä, seksuaalisesta suuntautumisesta tai fyysistä rajoitteista huolimatta (myös Westerling & Karvinen-Niinikoski 2011; Sandén 2011). Kaikissa edellä kuvailmissani esimerkeissä on piirteitä erilaisten yhteisöjen keskuuteen jalkautuneesta ”kenttätöystä” sekä yhteisöllisen innostamisen ja aktivoimisen ideasta. Ne ovat myös elävä toiminnallinen kannanotto kysymykseen taiteen saavutettavuudesta.

Arvostamalla lasta lapsi oppii arvonsa – ammattitaiteilija opastajana

”...ja siinä on olennaista, että ne niinku vertaa itteään niihin sankareihinsa, oli se sitten minä, Steen 1 tai Asa tai tälleen, että ne kuuntelee sitä musaa ja yrittää omalla tavallaan, et se on niitten juttu oman ittensä kanssa, et ne lähtee kehittään taitojaan, jätkät lähtee kehittään jotain juttua, mistä oikeasti voi tulla...”

(katkelma rap-artisti Karri ”Paleface” Miettisen 5.2.2010 haastattelusta)

Yllä olevassa lainauksessa rap-artisti ”Paleface” kuvailee työskentelyään nuorten kanssa Räpäessä roiskuu -hankkeessa, jossa aikuisten aito innostuneisuus tarttui nuoriin. Nuorten taajuudelle virittäytyneet rap-artistit ”Paleface” ja ”Steen 1” tarjosivat pojille kyvykkyyden, tuottamisen, osaamisen, olemisen ja pätemisen areenan, mahdollisuuksien areenan, jossa nuori saattoi kokea onnistumista, arvonantoa ja sen, että omalle ilmaisulle löytyy osoite ja joku, joka kuuntelee ja opastaa.²⁹ Ammattitaiteilijan on tärkeää osata sovittaa oma osaamisensa nuoren taitoihin, jolloin hän voi motivoida nuorta kehittä-

29 Hanketta on kuvailtu artikkelissa (Känkänen & Rainio 2010), joka on tämän tutkimuksen neljäs osajulkaisu.

mään taitojaan ja siirtämään oppimaansa vähitellen muuhunkin tekemiseen. Tämä voi näkyä esimerkiksi lisääntyneen keskittymiskyvyn ja pitkäjäntteisyyden muodossa.

Tämän luvun tarkoituksena on muutaman esimerkin avulla valaista, minikäisessä merkityksessä taiteellinen opastaja ja aikuinen voi lapselle ja nuorelle olla ja toisaalta, mitä kokemus voi vastavuoroisesti merkitä myös opastajalle. Sytykkeitä ja virikkeitä näyttääkin kehittyvän molempiin suuntiin; myös aikuiset saavat paljon uusia kokemuksia, tekemisen iloa ja uudenlaista intoa työhönsä. On palkitsevaa, kun voi tehdä jotain sellaista, jolla tuntuu olevan merkitystä ja nähdä tuloksia tehdystä työstä. (Rap-hankkeesta tehdyn dokumenttielokuvan ohjaajan Antti Kosken haastattelu 25.5.2010 ja rap-artisti Seppo ”Steen 1” Lampelan haastattelu 22.4.2010.)

Taiteilijavierailut laitoksissa tuovat poikkeaman arjen rutiineihin ja antavat mahdollisuuden refleksiiviseen tilaan, jolla muutoin on taipumusta aina ensimmäisenä jäädä arjen jalkoihin. Kiire ja pakolliset toimet huuhtovat arjesta pois vapaata tilaa, jossa voi olla ilman velvoitteita ja suorittamista. ”Vastaanotto”-projektissa on tehty esityksiä yhdessä turvapaikkapäätöstä odottavien pakolaisten kanssa ja niitä on esitetty eri vastaanottokeskuksissa. Pakolaisten tarinoista koottu ”Paperiankkuri” kertoi pelosta ja kokemuksista lähinnä kantaväestöstä koostuvalle yleisölle. Paperisilta ja Paperihiiri³⁰, joka on suunnattu vastaanottokeskuksissa asuville lapsille, jatkavat esityksiä ympäri Suomen. Jussi Lehtonen, Kansallisteatterin näyttelijä ja kiertuenäyttämön taiteellinen suunnittelija toteaaakin, että ”pieni esityksemme on ainakin poikkeama laitoksen rutiineihin. Itselleni tämä on ollut myös syvällisin tutkimusmatka näyttelijäntyöhön. Lapsissa ja nuorissa on paljon elämishalua, vaikka he ovat kokeneet kovia. Se antaa meillekin paljon voimaa.” (Helsingin Sanomat 6.4.2012.)

Toisena esimerkkinä näyttelijän menemisestä uusille, ei-perinteisille näyttämöille käy näyttelijä Niina Nurminen työskentely Invalidisäätio Ortonin sairaalassa, jossa hän on käynyt lukemassa eri-ikäisille potilaille novelleja. tarinat ovat tarjonneet potilaille tilan, pienen aikamatkan pois kivusta ja sairaudesta. Hauskat ja mukaansa tempaavat tarinat ovat lisänneet myös potilaiden iloa arjessa. Nurminen kuvaakin, miten hänellä on ollut lukuhetkiä potilaiden kanssa, jolloin potilaan kipulääkkeet ovat unohtuneet yöpöydälle.

30 Paperihiiri esitetään niillä paikkakunnilla, joiden vastaanottokeskuksissa on lapsia.

Nurmisen mukaan tarinoiden lukeminen on antanut toisenlaista ulottuvuutta sekä sisältöä ja arvoa näyttelijän työlle, johon hänellä on koulutus. (Nurminen 2007, 74.)

Nurmisen työskentely sairaalassa on hyvä esimerkki siitä, miten arjen rutiinia voi rikkoa pienestikin. Ääneen lukemista on harrastettu kautta aikain, mutta tavallisesti ääneen luetaan vain pienille lapsille. Yhtä lailla se voi olla mieluista myös nuorille ja aikuisille. Tämä ajatus on varsin toteuttamiskelpoinen lastensuojelulaitoksissakin. Vaikka näyttelijän taidot ovat varmasti eläytyvässä luennassa eduksi, ne eivät ole välttämättömiä. Dialogisen tilan tavoitteluun riittää ennakkoluulottomuus ja rohkea yrittäminen. Yksittäinen taiteilija voi osallistua hyvinvointiyhteiskunnan kehittämiseen menemällä sinne, missä ihmiset ovat, kuten päiväkoteihin, sairaaloihin, vankiloihin, vanhainkoteihin jne. ”Taide voi tehdä kunniaa niille ihmisille, jotka eivät sitä muuten saa”, toteaa näyttelijä Niina Nurminen. Muualle meneminen ja eittotutussa ympäristössä toimiminen herättää myös tunteita ja ennakkoluuloja, niin taiteen piirissä kuin ulkopuolellakin. (Nurminen 2007, 261.)

Yllä esitetyt esimerkit ”arjen murtamisesta” perustuvat taiteelliseen työskentelyyn. Turvallisen opastamisen periaatteet, uuden oppimisen ilo ja poikkeamat arkisesta rutiinista voi kuitenkin yleistää koskemaan mitä tahansa tilannetta, jossa lapsi tai nuori saa aikuiselta saamastaan tuesta luottamuksen tunteen, jonka turvin voi mennä uusia asioita ja kokemuksia kohti. Aikuinen tarjoaa lapselle tai nuorelle arvonannon tilan, jossa hän saa onnistua ja kokea mielihyvää oppimisestaan ja osaamisestaan. Tästä esimerkkinä käy vuonna 2007 valmistunut espanjalaisen Antonio Marquesin tuottama ja kuvaama dokumenttielokuva ”Si no lo creo, no lo veo” eli ”Jos en usko, en näe”. Dokumentti kertoo nuorista, joilla on Downin syndrooma ja joille ammattisukeltajat opettavat sukellusta. Dokumentin alussa sukellustekniikkaa harjoitettiin uima-altaassa sukeltajien opastuksella. Kun nuorilla oli taitoa riittävästi, siirryttiin merelle. Nuoret tekivät sukellusretkiä yhdessä ammattisukeltajien kanssa. Sukeltamisessa luottamus toiseen ja omiin taitoihin on välttämätöntä, jotta uskaltaa.

Kuten dokumentin nimikin kertoo: jos et usko itseesi, jäät myös monia kokemuksia vaille. Dokumentin lopussa nuoret kertovat haltioituneina kokemuksiaan vedenalaisista koralleista ja värikkäistä kaloista, joita he olivat meressä nähneet ja siitä, miltä sukeltaminen oli heistä tuntunut. Moni nuorista soitti ylpeänä sukellusretken jälkeen heti ensimmäiseksi vanhemmilleen ja-kaakseen kokemuksensa ja kertoakseen, että kaikki sujui hienosti. (Marquez 2007, Azul Media, videoproduktora.) Onnistumisen tunne ja mahdollisuus

uusiin ainutlaatuisiin kokemuksiin syntyy turvallisten ja taitavien, asiansa osaavien aikuisten avustuksella, joilla on tahtoa ja taitoa pitää yllä rikastavan vuorovaikutuksen ilmapiiriä lapsen ainutlaatuisuutta kunnioittaen.

Improvisoitu roolinvaihto – työntekijä kokeilee nuoren roolia

Mitä on katsoa maailmaa toisin silmin, toisen roolista käsin? Miltä maailma näyttikään murrosikäisenä? Miksi raivo tekee sokeaksi? Miksi kukaan ei näe, ei kuule minua? Muun muassa näihin kysymyksiin pyrimme hakemaan vastauksia koulukotien työntekijöiden kanssa forum-teatterin keinoin. Forum-teatterin voi ajatella olevan kuin eräänlainen peli sääntöineen. Pelaajien eli katsojien on mahdollista osallistua hedelmälliseen keskusteluun ja erilaisiin kokeiluihin. ”Pelin johtajan” tehtävänä on huolehtia ilmapiiristä ja dialogisen tilan säilymisestä. (Ventola & Renlund 2005.)

Koulukotien työntekijöille suunnatulla, Elämäkertaketju-hankkeen³¹ koulutuksen viimeisellä, draamatyöskentelyyn perustuvalla työpajalla virisi ajatus, että draamaharjoituksia voitaisiin käyttää myös koko koulutuskokonaisuuden päättävällä kahden päivän mittaisella palaute- ja arviointipajalla neljän teatteritaiteen ammattilaisten voimin. Seuraavaksi esitän kuvauksen draamaharjoitteesta, joka tehtiin koulutuksen palaute- ja arviointipajalla.

Improvisaatioharjoituksen vetäjät pyysivät palauttamaan mieleen sen kaltaisia arkisia tilanteita koulukodissa, joissa työntekijät olisivat voineet toimia toisin nuorten kanssa. Tämä tehtiin ryhmätyönä siten, että ryhmässä kiteytettiin keskeinen ongelma sekä hahmoteltiin aika, paikka, tilanne ja henkilöt. Draamaharjoitukset pyrittiin tekemään riittävän realistisina ja arkeen kytkeytyvinä kuvauksina, jotta niihin olisi helppo samaistua ja mennä mukaan.

Ensimmäinen improvisaatio tehtiin tilanteesta, jossa työntekijöiden työvuoro vaihtuu. Vuoron vaihtuessa työntekijöiden tehtävänä on siis raportoida päivän tapahtumista seuraavaan työvuoroon tulevaa. Samanaikaisesti nuoret ovat jo innokkaasti kärkkymässä uuteen vuoroon tulevan työntekijän huomiota, kuka kiinni liimautuneena, kuka häiriköiden, kuka äänekkäästi elokuviin menoa tai muuta vastaavaa ehdottaen.

31 Elämäkertaketju-hankkeen koulutusjakso oli 10 päivän mittainen. Kaksipäiväiset koulutuspajat toteutettiin noin kahden kuukauden välein. Koulutuskokonaisuus päättyi kahden päivän mittaiseen seuranta- ja arviointipajaan, jossa osallistujat arvioivat koulutuksen sisältöä, antia ja tavoitteiden toteutumista draamatyöskentelyn keinoin.

Koulutusryhmässä oli jo aiemmin keskusteltu paljon siitä, miten terveellistä aikuisten olisi joskus kokeilla roolinvaihtoa. Näin työntekijät voisivat paremmin ymmärtää, minkälaiselta esimerkiksi edellä kuvaillun kaltainen tilanne voi nuoresta tuntua. Työntekijät, jotka olivat improvisaatioharjoituksessa näytelleet nuoren roolissa, hämmästelivät sitä, miten nuoren rooli imaisi mukanaan. Työntekijä kuvaili, että hän ei oman tunnekuohunsa alta kuullut juuri mitään, mitä muut yrittivät sanoa eläytyessään niin kiihkeästi nuoren tarpeeseen tulla heti kuulluksi ja nähdyksi tässä ja nyt.

Seuraavassa harjoituksessa ”käsikirjoitusta” muutettiin niin, että työvuoroon tuleva tervehti ensin nuoria rauhallisesti ja keskusteli hetken heidän kanssaan päällimmäisiä kuulumisia ennen kuin kohtasi työvuorosta lähdössä olevan työntekijän. Nuorten roolissa näytelleet aikuiset hämmästelivät, miten mukavalta aikuiselta saatu huomio ihan oikeasti tuntui, vaikka tiesikin, että kyse oli vain improvisaatioharjoituksesta eikä aidosta tilanteesta. Roolihahmon nuorelle tuli aidosti erilainen olo, kun aikuinen huomioi ja kuunteli eikä vain painellut ohi. Työntekijät pohtivat, miten todellista varmaankin on, että tämän tyyppisissä tilanteissa nuori ei kuule kuin oman raivonsa, ja miten hyvältä sitten tuntuu, kun huomatuksi tulemisen kaipuuseen vihdoinkin vastataan. Ryhmäkeskusteluissa todettiin yhteisesti, että loppujen lopuksi on melko pienistä seikoista kiinni, miten tilanteet etenevät ja miten niitä voi muuttaa. Tilanteiden kulkuun voi vaikuttaa pienilläkin muutoksilla.

Tätä improvisaatioharjoitusta edelsi ryhmässä keskustelu, jossa pohdittiin, miten nuorten huomion kaipuuseen voi vastata. Nuoret tuovat usein esiin, että työntekijöillä ei ole riittävästi aikaa käytettävissä heidän kanssaan, aikuisia on aina liian vähän tai työntekijät ovat kiinni omissa puuhissaan. Toisaalta työntekijöillä oli tunne, että tarjotessaan nuorille jotakin, mikään ei tunnu kelpaavan. Nuorten läheisyyden kaipuu koettiin kaiken kaikkiaan valtavaksi. Pojat nyhjäävät ja haluavat painia. Tytöt haluavat, että hiuksia kamataan ja hartioita hierotaan.”Jos ei ole ikinä saanut huomiota, sekin pitää opetella, että jollain on aikaa”, totesi eräs keskusteluun osallistunut työntekijä. Aito läsnäolo, jakamaton huomio ja kuunteleva vuorovaikutus auttavat luomaan keskittyneen yhdessäolon hetken aikuisen ja nuoren välille.

Improvisaatioharjoitus tarjosi mielenkiintoisen näyttämön asiakaslähtöisen ja järjestelmälähtöisen työotteen vertailulle ja esitti edelleen pohdittavaksi kysymyksen syrjäyttävän kohtaamisen synnystä.

Lastut reflektiona

”Puusta asetta vuoleksiessa lennähtelee puusepältä lastuja hänen työhuoneensa permannolle. Yksi ne lakaisee ovesta ulos, toinen nakkaa lieteen palamaan, kolmas heittää lapsille leikkikaluksi.

Tämmöiset kirjaniekan kynäelmät ovat lastuja nekin. Kun ei niitä aina henno tuleenkaan työntää, niin jättää ne niiden poimittavaksi, jotka siitä kenties ovat huvitetut.

Nämä ”lastuni” tässä tarjotaan sen näköisinä, jommoisiksi ne itsestään, kirjoituspöydältä pudotessaan, ovat siihen paikkaansa kähertyneet.”

Juhani Aho

7 Teorettiset ja käsitteelliset sitoumukset

”Ihmisen oleminen on olemista raollaan, kuin ovi”

(Bachelard 2003, 448).

Lastensuojelussa ihmisen raollaan olemisen voi ajatella tarkoittavan eteen avautuvia mahdollisuuksia hakea omaan tarinaan uusia merkityksiä, elämän ainutlaatuisuutta kunnioittaen. Luvussa kolme, jossa käsitellen koulukoteja tutkimuksen toimintaympäristönä, viittaan Peter Blosin (1962) käyttämään käsitteeseen ”toinen mahdollisuus”, jolla hän tarkoittaa erityisesti nuoruus- iässä tarjoutuvaa mahdollisuutta korjaaviin kokemuksiin, uudelleen raottu- vaa ovea.

Peter Bergeriä ja Thomas Luckmannia (1994) lainatakseni: teorettinen kuuliaisuus ei sinänsä ole tieteellinen hyve. Tähän he viittasivat muodosta- essaan näkemystään sosiaalisen todellisuuden luonteesta eri teoreetikkojen pohdintojen pohjalta. Näin on myös minun tutkimukseni kohdalla. En hae teoreettisia perusteluja ja käsitteellisiä sitoumuksia taidelähtöisten menetel- mien käytölle lastensuojelussa kuuliaisesti vain yhdeltä taholta, vaan usealta eri suunnalta ja tasolta. Tutkimusasetelmani on vuorovaikutteinen ja dialogi- suuteen pyrkivä.

Tutkimukseni teoreettisia perusteluja haen muun muassa kiintymyssuh- deteoriasta, jossa perimmiltään on kysymys ihmisen syvästä tarpeesta luoda vuorovaikutussuhteita toisiin ihmisiin. Kiintymyssuhdeteoria (Bowlby 1973) kiinnittää huomiota varhaisen vuorovaikutuksen häiriintymiseen ja siitä seu- raaviin ongelmiin. Kiintymyssuhteista lähtee rakentumaan elämän perusta, jossa turvallisuus ja luottamus ovat tärkeimmät peruselementit. Jos tämä pe- rusrakenne horjuu vakavasti, lapsen on vaikea ottaa luottamusta, turvaa ja huolenpitoa vastaan, vaikka sitä olisi tarjolla. (Hughes 1997; Sinkkonen & Kalland 2001.) Lapsen kiintymystarpeisiin, kiintymyksen kehittymiseen ja ih- missuhteiden korjaaviin mahdollisuuksiin perehtynyt Daniel Hughes (1997) painottaa terapeuttisen asenteen merkitystä lapsen kanssa työskentelyssä: ai- kuisen kykyä uteliaisuuteen, hyväksyntään, empatiaan ja leikkisyyteen. Sa- mantyyppisistä asenteista on myös taidelähtöisten menetelmien käytössä ki- teytetysti kysymys.

David Kolbin (1984) malli kokemuksellisen oppimisen kehästä kuvaa prosessia, jossa tietoa syntyy, kun kokemus muuntuu. Marjo Räsänen muotoilee kokemuksellista taiteen ymmärtämistä koskevassa tutkimuksessaan kokemuksellisen oppimisen tarkoittavan tunteisiin ja aistimuksiin sekä käsitteisiin ja symboleihin perustuvan tietämisen vuorottelua (Räsänen 2000, 10–12). Tutkimuksessani sekä taidelähtöiset työmenetelmät että taideperustainen tutkimisen tapa muistuttavat kokemusten kautta tapahtuvaa oppimista, jossa vahvistuvat prosessin aikana karttuneet niin yksityiset kuin yhteisetkin tietovarannot. Oppiminen edellyttää siis kokemuksen käsittämistä, jolloin kokemus on kehityksen ja oppimisen lähteenä.

Paolo Freiren kulttuurisen toiminnan teoria ja Keski-Euroopasta sekä Latinalaisesta Amerikasta lähtöisin oleva sosiokulttuurisen innostamisen (animation socioculturelle, animación sociocultural) perinne on samansuuntainen taidelähtöisen työskentelyn periaatteiden kanssa, jossa ihmisen oman aktiivisuuden ja osallisuuden merkitys sekä dialoginen vuorovaikutus nousevat toiminnan keskiöön. Sosiokulttuurisen innostamisen korostamat formaalisuus, kokemuksellisuus ja dialogisuus yksilön kehittämisessä ja sosiaalisessa vuorovaikutuksessa ovat niin ikään tutkimukseni ”kontrollista vapaan mahdollisuuksien tilan” perusedellytyksiä. (Ks. lisää Freire 1998 ja 2005; Kurki 2000.)

Identiteettiä ja suhteissa oloa koskevat kysymykset ovat lastensuojeluun liittyvässä tutkimuksessa keskeisiä tulokulmia. Identiteetti muotoutuu sosiaalisissa prosesseissa ja suhteissa. Stuart Hall muistuttaa, että täysin loppuunsaattettu, kohdusta hautaan -identiteetti on fantasiaa, sillä sisällämme on moneen suuntaan tempovia identiteettejä, jotka vievät meitä eri suuntiin. Identiteetti on Hallin mukaan jotain, joka muotoutuu ajan kulussa ja tiedostamattomien prosessien myötä (Hall 2002, 23–39). Zygmunt Bauman (2002) esittää, että jälkimodernissa ajattelussa esiintyvä epävarmuus ja jatkuva käymistila ymmärretään nykyihmisen pysyväksi olotilaksi. Baumanin mukaan tällainen jatkuva epävarmuuden tila sisältää itsestä vieraantumisen riskin. Itsestä vieraantumista tapahtuu, jos ihminen jää etäälle todellisista kokemuksista ja tunteista. Jos omasta paikastaan maailmassa ei voi olla varma, myös sisäinen muukalaisuus kasvaa.

Anna Kulmalan väitöskirjatutkimus pureutuu leimatun identiteetin ja toiseuden kokemuksiin. Kulmala painottaa, miten tärkeää on pohtia, kuinka leimattua identiteettiä ja toiseuden kokemuksia on mahdollista murtaa ja millaista identiteettiä on mahdollista rakentaa marginaaliin määritellyistä paikoista ja tiloista. Kulmalan tutkimuksesta käy ilmi, miten merkittävässä mää-

rin ihminen rakentaa käsitystä itsestään suhteessa siihen, millaisia määrityksiä hän ulkoapäin kokee saavansa. (Kulmala 2006.) Tästä on usein myös lastensuojelun leimatussa ja ulkoa annetuissa määrityksissä kyse.

Lastensuojelusta kuulee monesti kertomuksia, joissa lapsi tai nuori alkaa elää niin kutsuttua annettua tarinaa erilaisten instituutioiden ja käytäntöjen kautta. Sijaishuoltopaikkojen vaihtuessa lapsi kantaa annettua tarinaa, joka saattaa häntä seuraavaan paikkaan. Lapsen mukana paikasta toiseen kulkeva tieto ei aina palvele lasta, vaan sillä voi olla myös käänteisiä seurauksia. Lapsi voi alkaa käyttäytyä odotetun mukaisesti, tehdä jopa tietynlaisia valintoja elämässään sopiakseen milloin käytöshäiriöisen lapsen, milloin sopeutumattoman nuoren muottiin. Näillä valinnoilla lapsi voi vahvistaa muiden uskomuksia ja myös sitä, mitä he itse uskovat itsestään. Lisäksi tietyssä kontekstissa, kuten lastensuojelulaitoksessa, rakentuu yhteinen sosiaalinen todellisuus, joka tukee ”lastensuojelulapsen” identiteettiä.

Esitän tutkimuksessani perusteita sille, miten etenkin haavoittavissa oloissa varttuneen lapsen tai nuoren kanssa työskennellessä on tähdellistä pyrkiä monenlaiseen ”kokemusten ja tunteiden lukutaitoon”, jotta lapsi voi hahmottaa elämäänsä. Tutkimukseni näyttää toteen, että kosketusta tunnealueisiin, jotka ovat olemassa, mutta likeisempää kosketusta vailla, voi vahvistaa kaikenlaista itseilmaisua elävöittämällä. Ilmaisuaranto karttuu tekemisen myötä.

Itseilmaisu taiteen keinoin voi tarjota korjaavia ja voimistavia kokemuksia ja vahvistusta sille, että käsitystä itsestä voi muuttaa ja omaa elämäntarinaa voi rakentaa uudelleen. Oman tarinan esille tuominen on nähtävissä mahdollisuutena väärin oletusten ja mielikuvien murtamiseen. Richard Sennettin (2004, 240) mukaan tarinat ovat yksi mahdollisuus rikkoa hiljaisen tiedon ja kollektiivisten kielteisten ryhmämielikuvien voima, joka halvaannuttaa käsityksemme yhteiskunnasta ja itsestämme. Lapsella tai nuorella saattaa olla rankkoja lapsuuskokemuksia tai itsestään käsityksiä, jotka haittaavat tai suorastaan estävät identiteetin ja itsetunnon myönteistä kehitystä. Tällöin mahdollisuus korjaaviin kokemuksiin ja käsityksiin tulee entistä tärkeämmäksi.

Kun lapsi sijoitetaan kodin ulkopuolelle, arjen todellisuus ja elämän merkitysrakenteet on rekonstruoitava kerta kerran jälkeen uudelleen. Sijoituspaikkojen vaihtuminen lukuisia kertoja sijaishuollon aikana on monen lapsen ja nuoren kohdalla karua arjen todellisuutta. Nämä toistuvat siirtymisen kokemukset, uudet asuinsijat ja alati vaihtuva ihmissuhteiden kudelman piirtyvät osaksi heidän elämäntarinaansa. Usein siirtymiin liittyy hylkäämisen kokemuksia, pettymyksiä ja epätietoisuutta, kun liikutaan muutoksen maaperällä ja ”ei-kenenkään-maalla”. Siirtymävaiheissa kertautuvat ja tiivistyvät jo

aiemmissa elämänvaiheissa läpikäytyt prosessit, kuten luopuminen ja alusta aloittaminen. Kertautumisen kokemukset ja erosta aiheutuva kriisi koskettavat kaikkia osapuolia, niin lapsia, sisaruksia, vanhempia kuin työntekijöitäkin. (Känkänen 2009, 232.)

Lähtökohtaisena ajatuksenani on, että lastensuojelun piirissä oleville lapsille ja nuorille on tärkeää tuoda esiin, että omaa elämäntarinaa voi rakentaa uudelleen ja etsiä vaihtoehtoisia tarinoita (esim. Sava & Vesanen-Laukkanen 2004). Uudelleen rakentamisella viitataan siihen, että kodin ulkopuolelle sijoittamisesta muodostuu aina aivan omanlainen taival osana lapsen ja nuoren kehityskulkua. Myös huostaanotto muuttaa aina lapsen elämää, sillä sen jälkeen elämä väistämättä jatkuu erilaisena kuin ennen huostaanottoa. Omiin kokemuksiin ja muistikuvien lisäksi myös muut kertovat lapsen tarinaa ja viranomaiset dokumentoivat sitä, kukin tavallaan (Heino 2005, 216). Lapsi voi myös alkaa kertoa toisten antamaa kertomusta, vaikkapa vanhempien tai viranomaisten. Lapsella on valta kertoa ja olla kertomatta. Kuka hänen elämänsä saa tutustua ja kuka ei, mikä on totta ja mikä ei? Kertojalla on valta liikuttaa tarinaa. Joskus kertoja haastaa kuulijan kertojaksi rinnalleen. (Känkänen 2003, 34–35; Bardy & Känkänen 2005a.)

Tutkimuksessani huomion kohteena ovat lapsen ja nuoren aktiivinen toimijuus ja toisaalta ne sosiaaliset prosessit, jotka muokkaavat ja rakentavat lapsen elämää, vaikka hän ei itse olisi aktiivisesti prosessissa mukana. Viitataan tällä ”lastensuojelulapsen” identiteettiin ja leimaan. Miten leimaavat konstruktiot ovat muodostuneet ja miten niitä voi purkaa? Tieto ei niinkään jäljennä olemassa olevaa todellisuutta, vaan konstruoi, rakentaa sitä (Berger & Luckmann 1994). Kysynkin tutkimuksessani, miten murtaa toisaalta lastensuojelun näkymättömyyden taakka ja toisaalta lastensuojelun leima. Pohdinta on keskeinen, jotta lastensuojelun piirissä olevat lapset ja nuoret voisivat elää elämänsä niinä ihmisinä, joita ovat ja siinä yhteiskunnassa, johon kuuluvat.

Zygmunt Bauman toteaa, että kun ihminen ymmärtää osansa, se tarkoittaa, että hän tietää, miten se eroaa kohtalosta. Bauman kannustaa avaamaan uudelleen selityksen arkun, jota väitetään suljetuksi, ja siten edistää ymmärrystä omasta elämänhistoriasta. Jokaisella on oikeus rakentaa minäänsä eikä alistua siihen, jota tarjotaan heille heidän osanaan. (Bauman 2002, 252.)

Tarinallinen ja biografinen perspektiivi

Narratiivisuus teoreettisena ytimenä jäsentää tutkimustani. Tarkastelen elämäkerrallista työskentelyä yhtenä tapana lapsen auttamisessa, sillä lastensuojelussa on usein kyse leimatusta, koetellusta jopa unohdetusta tarinasta. Lähestyn kertomuksellista voimaa myös tiedon tuotannon mahdollisuutena tutkimuksessa. Kertominen tuottaa tietoa sekä itselle että kuulijalle ja synnyttää yhteisiä tarinoita.

Tarinallisuutta ja narratiivisuutta käytetään synonyymisesti. Termit viittaavat kaikkeen tutkimukseen, jossa tarinan, kertomuksen tai narratiivin käsitettä käytetään ymmärryksen välineenä. Tarinallisessa lähestymistavassa tarina nähdään keskeisenä ajattelun ja elämän jäsentämisen muotona. (Hänninen 1999, 15.) Timo Tolska toteaa Jerome Brunerin narratiivikäsitystä koskevassa tutkimuksessaan, että käsitteen narratiivi merkitys on varsin epäselvä ja käsitteen monimerkityksellisyys johtuu hänen mukaansa osittain siitä, että monet eri tieteet ovat kiinnittäneet termin osaksi omaa tutkimustraditiotaan ja antaneet sille toisistaan poikkeavia painotuksia. Englannin kielessä sana liitetään usein tarinan käsitteeseen, ja monesti termillä narratiivi viitataan johonkin puhuttuun tai kirjoitettuun esitykseen. (Tolska 2002, 21.) Käytän tutkimuksessani pääasiassa tarinallisuuden käsitettä sen suomenkielisyyden vuoksi.

Yhtenä lähtökohtaoletukseni on, että ihmisellä on luontainen tarve jakaa tarinoita ja asettua yhteyteen toisen kanssa. Lähden ajatuksesta, että taide toimii yksilön elämäntarinan tulkkina antaen tarinalle, eleylle elämälle uutta jäsentynyttä muotoa sekä tarjoten näkymiä tulevaisuuteen. Lasten ja nuorten tarinoissa korostuu tarinan tehtävä maailman lievittäjänä sekä omien kokemusten kesyttäjänä ja jäsentäjänä (esim. Bettelheim 1984; Bruner 1990). Tutkimuksessani tarinan lohdullinen ja eheyttävä tehtävä nousee merkitykselliseksi lastensuojelun elämäkerrallisessa työskentelyssä.

Kansainvälisesti tarkasteltuna narratiivinen ja omaelämäkerronnallinen työskentely on jo useita vuosikymmeniä kiinnostanut eri tieteenalojen tutkijoita ja käytännön työntekijöitä. Useat tutkijat ovat olleet pitkään vakuuttuneita siitä, että juuri narratiivisella työskentelyllä tulee olemaan merkittävä vaikutus tulevaisuuden neuvonta- ja terapiatyökäytäntöjen kehittämisessä (Speedy 2000, 371; Gladding 2005; McNicol & Kirkpatrick 2005; Wright 2006; Baynes 2008; McNiff 2008; Willis & Holland 2009; Davis 2010). Tarinallisuuden ja omaelämäkerrallisen työskentelyn on todettu soveltuvan hyvin juuri kasvatus- ja hoitotyöhön. Vilma Hänninen muistuttaa, että sosiaalitieteissä ihmisten kertomukset elämästään ovat olleet jo vuosikymmeniä laadullisen

tutkimuksen keskeistä tutkimusmateriaalia (Hänninen 1999, 18). Narratiivinen työskentely nähdään tärkeänä sekä käytännön että tutkimuksen kentässä.

Omaelämäkertojen kirjoittaminen on yleistynyt 1990-luvulta lähtien. Katarina Eskola päättelee, että postmoderniksi luonnehditulla nykyajalla ihmiset ikään kuin kirjoittavat itseään kiinni johonkin tehden muistonsa ja kokemuksensa uudella tavalla ymmärrettäviksi. Eskola arveli lähes 15 vuotta sitten, että omasta elämästä kertominen on niitä elämänpolitiikan muotoja, jotka tulevaisuudessa ovat yhä yleisempiä, ja näin näyttää käyneen. (Eskola 1998, 50.) Omaelämäkerrallisuudella on pitkät perinteet suomalaisessa tutkimuksessa ylipäätään, ja viime vuosikymmenen aikana se on siirtynyt myös työmenetelmäksi (esim. Holma 1996 ja 1999; Hänninen 1999.) Inger Eriksson painottaa kirjoittamisen olevan yksi ajattelun muoto: mahdollisuus kehittää taitoja, ajatuksia ja tunteita kirjoittamisen avulla ja tallentaa muistoja ja kokemuksia. Siinä on samankaltaisia mahdollisuuksia asioiden etäännyttämiseen ja toisaalta niiden läheisempään tarkasteluun kuin muussakin taiteessa. (Eriksson 2004.)

Fyysikko ja filosofi David Bohm muistuttaa, että ihmisellä on perustavanlaatuinen tarve yhdistää sekä ulkoisesta ympäristöstä tulevat kokemukset että sisäiset psykologiset prosessit. Jo primitiivisinä aikoina tiede, taide ja uskonto toisiinsa kietoutuneina ovat muodostaneet erottumattoman kokonaisuuden, joiden avulla tämä yhdistämisprosessi on tapahtunut. Modernina aikana tieteen, taiteen ja uskonnon tehtävät ovat fragmentoituneet ja sekoittuneet. Tiede ei elä irrallisena saarekkeena, vaan se hengittää yhteydessä muuhun elämään. Bohm huomauttaa luovuuden olevan dialogia, jossa tiede ja taide lähentyvät. (Bohm 1998, 27.) Taiteet ja tarinat ovat ikivanha tapa hahmottaa, mitä meille ja meissä tapahtuu. Ne ovat olleet myös keinoja viestiä omista tunteista ja kokemuksista muille.

Inkeri Sava ja Arja Katainen (2004, 25) korostavat tarinallisen työskentelyn tärkeyttä juuri niiden ihmisten kanssa, joiden itseys ja identiteetti ovat turvattomissa olosuhteissa kehittyneet hauraiksi tai kokemus itsestä on jopa arvoton. Tarvitsemme kertomuksia, sillä vain pieni osa kokemuksista säilyy tietoisuudessa. Ne, jotka säilyvät, kerrostuvat muistiin tunnistettavina ja muistettavina kokonaisuuksina. Jollei tätä kerrostumista tapahtuisi, yksilön ei olisi kovin helppoa saada selkoa elämänselustaan. Kerrostuminen tarkoittaa käytännössä usean ihmisen elämänhistorian limittymistä, liittymistä yhteen, yhteistä tietovarantoa. (Berger & Luckmann 1994, 81.) Tarinat voivat sekä köyhdyttää että rikastuttaa ymmärrystämme (Hänninen 1999, 79). Epävakaina aikoina tarinallinen selittäminen koetaan erityisen tarpeelliseksi sekä silloin, kun tapahtumat eivät etene odotetusti tai asioiden kulkuun tulee en-

nakoimattomia poikkeamia. Toisaalta poikkeamat ja muutokset elämässä sisältävät myös luovuuden ja kasvun potentiaalin tarjoten alustan uusille merkityksille ja mahdollisuuksille. (Bruner 1990.)

Taideperustainen tutkimus

Tutkimuksessani taideperustaisilla tutkimuskäytännöillä on keskeinen sija ymmärryksen lisääjänä ja tiedon tuottamisen välineenä. Taideperustainen tutkimus perustuu taiteen systemaattiseen käyttöön tiedon tuottamisen välineenä, jolloin tarkoituksena on syventää ymmärrystä ja kokemusta sekä kokijoiden että tutkijoiden keskuudessa. (Knowles & Cole [toim.] 2008; McNiff 2008; Leavy 2009.)

Kansainvälisessä tutkimuskirjallisuudessa käytetään käsitteitä *arts-based research* tai *arts-based research practices* (esim. Knowles & Cole [toim.] 2008; McNiff 2008; Leavy 2009; Barone & Eisner 2012) kuvaamaan taideperustaisia tutkimuskäytäntöjä, mutta näille käsitteille ei ole vakiintunut suomenkielistä vastinetta, jota yleisesti käytettäisiin. Taiteen ja tieteen yhdistämisestä, taideterapiasta ja taiteesta tutkimusmetodina lukuisia kirjoja kirjoittanut Shaun McNiff (2008) arvioi, että akateeminen ympäristö on vähitellen muuttumassa vastaanottavaiseksi uusille tutkimusmetodeille. McNiff näkee, että tieteen ja taiteen välisten erojen painottamisen sijaan tulisi keskittyä tutkimuksen tekemiseen systemaattisesti ja heittäytyen riippumatta siitä, mitkä ovat tutkijan metodit päästä tiedon äärelle. (Mt., 29–35.)

Patricia Leavyn (2009) teos taideperustaisista tutkimuskäytännöistä ”Method Meets Art – Arts-based Research practice” on toiminut tutkimukseni kivijalkana ja ajatuksellisena innoittajana. Leavy huomauttaa, että tutkijoilla on usein taipumusta ”piilottaa” suhde omaan tutkimukseensa, vaikka taideperustaiset tutkimuskäytännöt tekevät tutkijan ja tutkittavien näkyvän kumppanuuden mahdolliseksi. (Mt., 1–2.) Näin en voi katsoa omalla kohdallani käyneen, sillä likeinen suhteeni taiteisiin näkyy tietoisina valintoina koko tutkimusotteessani.

Patricia Leavy näkee, että taideperustaiset tutkimuskäytännöt ovat viime vuosikymmenten aikana muodostaneet uuden metodologisen suuntauksen laadullisessa tutkimuksessa lähestyen sosiaalitieteellisiä kysymyksiä holistisesti, teoria ja käytäntö toisiinsa tiiviisti kietoutuneina. Leavyn mukaan tämä on pitkälti tulosta siitä työstä, jota on tehty taideterapian puitteissa jo vuosikymmeniä. Taideterapiasta saadut kokemukset ovat vahvistaneet tietoa ja ymmär-

rystä taiteen terapeuttisista ja voimauttavista vaikutuksista. Leavy muistuttaa taideperustaisissa tutkimuskäytännöissä (Arts-based research practices, ABR) olevan laadullisen tutkimuksen peruselementit: erilaisia metodisia työkaluja, aineistonkeruu, analyysi ja tulkinta. Taiteisiin perustuva lähestyminen tarjoaa tutkijoille uusia väyliä tiedonmuodostukseen ja tieteellisiin rajanylityksiin eri epistemologisista ja teoreettisista tulokulmista. (Leavy 2009, 1–8.)

Suomessa taiteen ekspressiivisellä traditiolla on pitkät perinteet eikä taiteen tiedonalapohjaisuutta ole osattu riittävästi hyödyntää (Räsänen 2000, 8). Taideperustaiseen tutkimukseen liittyvää tai taidetta tiedontuotannon näkökulmasta lähestyvää tutkimuskirjallisuutta on suomenkielisenä melko niukasti saatavilla, mutta parin viime vuosikymmenen aikana tämän tyyppisiä julkaisuja on tullut lisää (ks. esim. Bardy 1998; Varto & Saarnivaara & Tervahattu 2003; Krappala & Pääjoki 2003; Anttila 2005; Bardy & Känkänen 2005a; Bardy ym. 2007).

Taiteellisen tutkimuksen käsite liittyy puolestaan taidekorkeakoulujen jatkotutkimustuotoihin, jotka jakaantuvat taiteellisiin ja tieteellisiin jatkotutkimuksiin tai molempia yhdistäviin tutkimisen tapoihin. Taidekorkeakouluisa tieteellisen tutkimuksen ja taiteellisen tutkimuksen raja on häilyvä ja joskus jopa ongelmallinen. (Hämäläinen 2003, 61.) Inkeri Sava kuvailee taiteeseen perustuvassa tutkimuksessa olevan kyse todellisuussuhteen tietoisesta laajenuksesta ja siitä, että taiteelliselle toiminnalle annetaan tietoa syventävä, vakavasti otettava merkitys (Sava 1998, 116).

Zygmunt Bauman (2012) määrittelee taiteella olevan kaksi keskeistä tehtävää, joista toinen on provokaatio ja toinen on kokemus. Baumanin mukaan provokaatio avaa silmät todellisudelle, näyttää, miten asiat todella ovat, ja laittaa staattisen pysähdyksen liikkeelle. Taide ikään kuin provosoi aistit eloon. Baumanin mukaan taide on aina myös kokemus, joka näyttää, että tämä, minä koen ja näen, ei ole ainoa todellisuus. Taide saa ajattelemaan tuntematonta uutta ja tunnistamatonta vanhaa. Taide ja kulttuuri on Baumanin mukaan nähtävä hyvin merkittävänä muutoksen välineenä. (Zygmunt Baumanin luento Kuvataideakatemiassa, Helsingissä 22.11.2012.)

Taiteen avulla pyritään problematisoimaan perinteisiä päättelytapoja ja tuomaan esiin näkökulmia ja asioita, jotka muutoin saattaisivat jäädä huomaamatta. Taideperustaisen tutkimuksen keinoin voidaan löytää sellaisia merkityksiä ja ulottuvuuksia, joihin ei mittaamisella ulotuta. (Eisner 2008, 7; Barone & Eisner 2012, 166.) Taideperustaisen tutkimuksen lähtökohdat ovat lähellä edellä mainittua tavoitetta, jossa tarkoituksena on syventää keskustelua, saada aikaan merkityksellistä dialogia ja tuoda näkyväksi asioita, jotka jollain toisella metodilla olisivat saattaneet jäädä huomaamatta.

8 Veiston tuloksena syntyneet päätelmät

Tutkimukseni koskee lastensuojelun sijaishuollossa toteutettuja hankkeita, ja olen pohtinut kontrollin murtamista yhtenä tutkimukseni keskeisenä tulokulmana. Mitä laitosympäristö lapselle ja nuorelle sallii ja mistä löytyy kontrollista vapaa tila? Tutkimusprosessin aikana minulle on osoittautunut, että lastensuojelussa, toisinaan hyvin institutionaalisten piirteiden kuormittamisessa rakenteissa, tarvitaan *kontrollista vapaata mahdollisuuksien tilaa*. Tilaa, joka pyrkii olemaan vapaa aikuislähtöisistä toiveista, jotka määrittävät, miten lapsen tai nuoren tulisi olla suhteessa itseensä ja maailmaan. Lapsen ja nuoren kasvulle ja kehitykselle on merkityksellistä, että kontrolloidussaakin olosuhteissa löytyy vuorovaikutukselle vapaata, jaettavaa ja yksityistä tilaa.

Toinen keskeinen pohdintani liittyy kommunikaation elävöittämiseen ja *taiteen metaforisen suojan* hyödyntämiseen lastensuojelun toimintakäytännöissä. Puhumisen ja selvittelyn kulttuuria yliarvostetaan lastensuojelussa joissakin tilanteissa jopa liikaa, tai toisena ääripäänä sitä saatetaan jopa vältellä. Jo varhain lapselle alkaa kehittyä ”ainutlaatuisuuden ja arvokkuuden asento”, se tapa, missä suhteessa hän on itseensä ja muihin. Tähän kehitystyöhön lapsi tarvitsee turvallisia aikuisia, toiveikkuuden ilmapiirin sekä mahdollisuuden oman ainutlaatuisuuden esille tuloon. Haavoittavissa ja traumaattisissa³² oloissa eläneen lapsen lähelle pääsy on haasteellista ja siinä ei sovi kiirehtiä, eikä myöskään pelätä. Taiteen avulla voi tavoittaa niitä vuorovaikutuksen ja ymmärtämisen tapoja, joihin pelkästään tiedollisin lähestymistavoin saattaisi olla vaikeaa tai joskus jopa mahdotonta päästä (Krappala & Pääjoki 2003,7; Malchiodi 2008, 19).

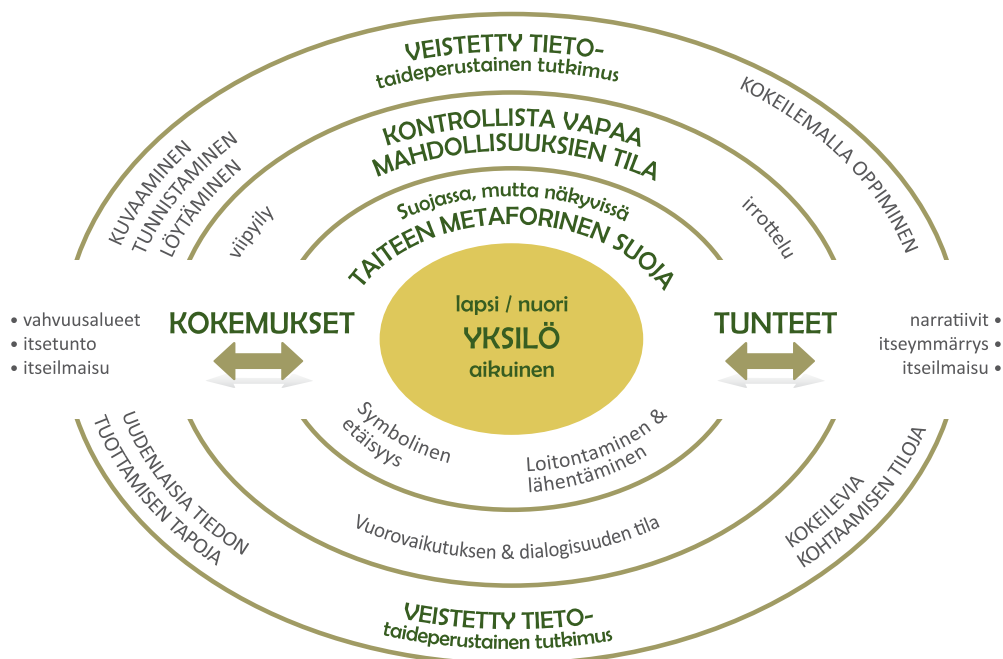
Kolmas pohdintani liittyy siihen, millaisia yksilöllisiä ja yhteisöllisiä kokemuksia ja merkityksiä sekä *työn ja henkilökohtaisen elämän limittymiä* lasten ja nuorten kanssa työskenteleville ammattilaisille syntyi taidelähtöisiä työskentelymenetelmiä käytettäessä. Tutkimuksessa tarkasteltiin taiteelliseen työskentelyyn perustuvia toimintatapoja, joissa työntekijät etsivät yhdessä

32 Tutkimuskirjallisuuden kautta tiedetään, että lastensuojelun piirissä olevilla lapsilla on usein traumaattisia kokemuksia elämänhistoriassaan. Tiedostan tämän tosiseikan, mutta en lähde tässä tutkimuksessa avaamaan traumatisoituneiden lasten hoitoon liittyvää tutkimuskeskustelua.

lapsen ja nuoren kanssa vuorovaikutuksen tapoja, jotka tuntuvat kiinnostavilta ja kutsuvilta. Kokeilemalla ja yhdessä kehittämällä tavoitettiin uusia tulokulmia ja uutta jäsenystä jo ennestään tuttuihin asioihin, mutta kutsuttiin esiin myös odottamatonta ja hedelmällistä uutta.

Tutkimukseni *käsitekartassa* olen pyrkinyt havainnollistamaan tutkimusstrategiakseni omaksumaa veistotekniikkaa ja vähitellen etenevän työskentelyn mallia. Vuorovaikutuksen tapaa, jossa edetään taiteen keinoin kohti tilaa ja kokemuksia, jossa lapsi on asiansa omistaja ja tarinansa kertoja. Käsitekartan keskiössä on yksilö, lapsi tai aikuinen, joka koettelee tuntoisuuttaan taiteen keinoin. Yksilö pyrkii taiteen metaforisen suojan turvin kohti kontrollista vapaata mahdollisuuksien tilaa, jossa voi turvallisesti saada aistit ja kokemukset liikkeeseen kohti keskittymistä, syvenevää ymmärrystä ja uuden oppimista. Henkilökohtaisten kokemusten lisäksi kokeilevissa ja tunnustelevissa kohtaamisen tiloissa syntyy uusia tiedon tuottamisen tapoja ja yhdessä oppimista.

Seuraavissa alaluvuissa käsitelen tutkimukseni keskeisiä käsitteitä ja niiden merkitystä aikuisen ja lapsen välisen vuorovaikutussuhteen rakentumisessa.

KUVIO 3. Käsitekartta.

Taiteen metaforinen suoja – kunnes kivi putosi sydämeltäni

Taiteellinen toiminta antaa mahdollisuuden symboliseen etäisyyteen ja metaforiseen suojaan, jolloin syntyy tilaisuus käsitellä epäsuorasti vaikeitakin asioita. Pienellä lapsella leikki toimii usein samankaltaisessa tehtävässä. Kun leikki nuoruusiässä jää taakse, taiteen metaforinen suoja tarjoaa nuorelle niin kutsutun toisen mahdollisuuden (Blos 1962) tunteiden ja kokemusten ”ventilointiin”. Luova toiminta mahdollistaa tekemisen ilon, kanavoi energiaa, tarjoaa mahdollisuuden leikkisyyteen ja mielikuvitukseen sekä tilaisuuden itse-tunnon ja itseilmaisun vahvistamiseen. Toiminnallisuus ja luovat menetelmät tarjoavat objektin ja kanavan käsitellä traumaattisiakin asioita. (Ks. myös Malchiodi 2008, 19.)

Taiteellinen toiminta voi toimia suojaavana, välittävänä tai vapauttavana välineenä tarttua mielessä liikkuviin asioihin. Symbolisen etäisyyden turvin saattaa tulla esille jotain, jolle ei aiemmin ole löytynyt sanoja, ja kokemus voi muodostua kertojalle merkitykselliseksi. Fyysinen tekeminen saattaa myös aktivoida muistia eri tavoin kuin puhuminen. Ennen pitkää lapsi alkaa kenties käsitellä myös ongelmiaan kytkemällä niitä luontevasti osaksi luovaa ilmaisuun. Etäännyttävinä työskentelytapoina voivat toimia yhteisesti rakennetut tarinat, naamiot, rooliasut, maskit tai vaikkapa varjoteatteri. Tekemisestä jää usein myös konkreettinen jälki, piirros, valokuva, runo tai laulun sanat, jonka äärelle voi palata yhä uudelleen. (Vygotski 1971; Erkkilä 2003; Bardy & Känkänen 2005a; Vesanen-Laukkanen 2004; Häkämies 2005, 149; Känkänen & Rainio 2010.)

Jerome Brunerin mukaan metafora on kertomuksen ohella toinen työkalu, jota narratiivinen ajattelu käyttää inhimillisten kokemusten jäsentämiseen ja niiden ymmärtämiseen. Metaforan avulla on mahdollista tehdä epätavallisesta ja vaikeasti selitettävissä olevasta kokemuksesta helpommin ymmärrettävää. Symbolit ja metaforat voidaan nähdä syntyneen narratiivisen ajattelun tuloksena. Metaforaan voidaan turvautua, kun toiminta ei uutena tai muuten vieraana suostu asettumaan normaaleihin käsitteisiin. (Bruner 1990; Tolska 2002, 110–130.) Taiteen tarjoama mahdollisuus tehdä asioita etäännytettyinä metaforien kautta tuo myös suojaa ilmaisunvapauteen. Taiteelle tyypillisen metaforisen ilmaisun voima on siinä, että sen avulla voidaan ilmaista paitsi jotakin todellisuudesta myös lausujan omaa suhdetta eli asennetta, tunnetta tai mielipidettä tähän todellisuuden ilmiöön, mutta kuvitteellisen elementin kautta (Marjanovic-Shane 1989).

Symbolinen etäisyys ja metaforinen suoja voivat syntyä esimerkiksi kauniiden vaatteiden ja lumoavien kuvausympäristöjen avulla. Valokuvaaja, sosiaalikasvattaja Miina Annukka Savolainen näytti tämän toteen vuosia kestäneessä ”Maailman ihanin tyttö” -hankkeessa. Valokuvaus perustui ajatukseen, että valokuvissa esiintyvät tytöt saivat itse määritellä, minkälaisena he halusivat tulla kuvatuiksi ja nähdyiksi kuvissa. Valokuvaajan tehtävänä oli toteuttaa nämä toiveet yhdessä tyttöjen kanssa. Valokuvissa toteutui ajatus siitä, että jokaisella lapsella ja nuorella on oikeus olla oman elämänsä ihanin. Valokuvaajan kanssa yhdessä eletty pitkä prosessi, yhteiset valokuvausmatkat ja keskustelut vahvistivat lastenkodissa varttuneiden tyttöjen itsetuntoa ja minäkuvaavaa ainutlaatuisella tavalla. (Savolainen 2008.)

Koulumaailman kiellettyjä kuvia suomalaisten ja virolaisnuorten keskuudessa tutkinut Karolina Kiil (2009) kysyy, miten olisi toteutettu vastaavanlainen, syrjäytymisuhan alla oleville pojille suunnattu projekti. Kiil esittääkin, että hyvät tulokset eivät aina ole sovellettavissa yleisemmin, vaan ovat usein tapauskohtaisia. Kiil arvelee, että poikien ihanuusleikit voisivat löytyä pikemminkin rock-musiikin sankareiden muodossa. Kiil muistuttaa, että toiminnan terapeutisuuteen ja voimaannuttamiseen vetoamisen yhteydessä pitää sallia myös kritiikki ja avoin keskustelu siitä, tukeeko toiminta sovinnaisia odotuksia tai onko se jopa arveluttavalla tavalla terapeutista. (Mt., 259.)

Metaforisessa ilmaisussa siirrytään fiktiiviselle tasolle, jotta voidaan kommentoida etäältä todellisuudessa läsnä olevia asioita. Tällä tavoin metaforinen etäännytyks, kauempaa tai jonkin kautta katsominen, mahdollistaa asioiden käsittelyn myös hyvin henkilökohtaisista asioista ja siinä mielessä ”suorasanaisesti”. Rap-sanoitusten³³ kautta vapautunut kerronta tai varjoteatterin liikkeen, muodon, värin ja äänen avulla syntynyt avautuminen voi auttaa esittäjäänsä muuttamaan ehkä alun perin epämääräisen kokemuksen ja siihen sisältyvän merkityksen johonkin ulkoiseen, käsiteltävään ja ilmaistavissa olevaan muotoon, kuten esimerkiksi Fatibumban rap-sanoituksessa ”niin kuin patteri en oo koskaan ollu kylmä”. Metaforan avulla 14-vuotias Fatibumba kertoo, että häntä ei voi laittaa kiinni kuten patteria. Taiteellinen ilmaisu toimii suojaavana, välittävänä tai vapauttavana välineenä, jonka kautta on mahdollista tarttua mielessä liikkuviin asioihin. (Vygotsky 1971; Erkkilä 2003, 45; Bardy & Känkänen 2005a; Känkänen & Rainio 2010.)

33 Esimerkiksi Plan Suomi Säätiön ”Turpa auki -raplyriikkaa” 2007.

Räpätesä roiskuu -hankkeessa poikien rap-riimitykset olivat välillä varsin rajuja, suorastaan jopa väkivaltaisia. Hankkeen lähtökohtaisena ajatuksena oli kuitenkin alusta alkaen se, että sanoituksia ei kontrolloida. Kiro sanoja, yhteiskuntakritiikkiä ja koulukodin toimintaan kohdistuvaa arvostelua esiintyi paljon etenkin poikien ensimmäisissä riimityksissä. Vähitellen poikien rap-sanoitukset muuttuivat lempeämmiksi, kun paha olo oli tuupattu ulos. Koulukodin työntekijä toteaaakin eräässä lehtihaastattelussa poikien sanoituksia pohtiessaan, että ”sanomatta jäänyt voi olla vaarallisempaa kuin se, mitä on sanottu” (Vartiainen 2010).

Taide ”instituutiona” tuo myös tietynlaista suojaa. Rap-hankkeessa, jota olen tutkimuksessani kuvannut, nuoria suojaa taiteilijan rooli, joka on yhteiskunnallisesti hyväksyttyä. Tämän roolin kautta he voivat puhua ja esittää vapaammin, omasta taustastaan irrotettuna ja siinä mielessä kontrollista vapaana. Aina tämä ”omasta taustasta” irrottautuminen ja hetkessä oleminen ei ole helppoa. Tuoreessa artikkelissaan Anna Rainio ja Ana Marjanovic-Shane kuvaavat Sytytin -hankkeen teatterityöskentelyyn osallistuneen pojan tunneristiriitoja ja ambivalentteja lojaliteettikysymyksiä, kun hän puntaroi haluaan teatteriryhmään ja toveriryhmään kiinnittymisen välillä. Poika kertoi usein ryhmään tullessaan, että hän oli juuri jäämisillään pois ryhmäkerrasta, mutta lopulta valitsi kuitenkin teatterille tulemisen. Näytti selvästi siltä, että poika halusi teatteriryhmän olevan hänen ”yleisönsä” ja reagoivan hänen viesteihinsä, kun poika kertoi ambivalenteista tunteistaan ryhmälle. (Rainio & Marjanovic-Shane 2013, 15–17.)

Varjoteatterissa toimitaan omalla keholla, äänellä ja liikkeellä. Se on fyysinen ja voimakas taidemuoto, mutta se on mahdollista tehdä kankaan suomassa varjossa ja siten suojassa. Tutkimuksessani niin varjoteatteri kuin rap-musiikki taidemuotona ovat olleet erityisen kiinnostavia tästä näkökulmasta katsottuna. Rap-artisti Palefacen mukaan myöskään rap musiikin lajina ei vaadi samalla tavalla ennakko-osaamista kuin ehkä jokin muu, perinteisempi taidemuoto, vaan periaatteessa kuka tahansa voi olla siinä tähti ja jättää jäljen, tehdä vaikuttavan teoksen. Suoja tulee kielellisestä ja musiikillisesta ilmaisusta ja tekstien metaforisuudesta. Taiteellinen työskentely tarjoaa metaforisen alustan tärkeiden asioiden esille tuloon. (ks. lisää Känkänen & Rainio 2010.)

Pekka Korhonen kuvaa osallistavan teatterin tarjoavan tilan, jossa asiat tehdään hyvin konkreettisiksi ja näkyviksi metaforisina, vertauskuvallisina – huumoria ja ironiaakin viljellen. Tässä toiminnallisessa tilassa osallistuja koee Korhosen mukaan samanaikaisesti faktan ja fiktion ja hänelle tarjoutuu mahdollisuus omien ajatusten vakoiluun, kyseenalaistamiseen ja muutok-

seen. (Korhonen 1997, 113.) Fakta ja fiktio kietoutuivat yhteen myös tutkimassani Teatteri ILMI Ö:n Sytytin-hankkeessa. Lyhytelokuvissa oli mukana paljon omakohtaisia kokemuksia, haaveita ja unelmia, samoin varjoteatterityöskentelyssä. Varjokankaan tarjoama suoja antoi nuorelle elämyksellisen vapauden, hetken tilaisuuden olla vaikkapa Michael Jackson, moonwalkin viitoittamalla askelilla, musiikista huumautuen.

Kontrollista vapaa mahdollisuuksien tila

”Taide on mobilisaatiosta vapaiden vyöhykkeiden ja tilojen luomista ja ylläpitämistä”

(Ojakangas 2007, 20).

Kuten Mika Ojakangas toteaa, luomista voi pakottaa yhtä vähän kuin rakentaa. Ne eivät antaudu mobilisoinnille. Pitää vain odottaa ja oikealla hetkellä antautua. Tämä kuitenkin edellyttää, että on aikaa ja tilaa ottaa vastaan. (Ojakangas 2007, 19–20.) Tilan antaminen itselleen on eräänlaista mielen vapaata leikkiä. Mielen taipumus fragmentoida asioita liittyy likeisesti siihen, että vapaa leikki on tukahtunut. Mieli alistuu ottamaan itsestään selvytensä sen, ettei toisin voisi olla. (Bohm & Peat 1992, 65.) Olen pohtinut ajan ja tilan merkitystä osajulkaisuissani ja käyttänyt muun muassa käsitteitä kunnioittava tila, suojaisa tila, lähitila ja kontrollista vapaa tila jäsentämään pohdintojani.

Ihmiset luovat aikaa ja tilaa toimimalla. Tila ei ole ulkopuolellamme, vaan se on meissä itsessämme, mukanamme ja toimissamme. (Gosden 1994.) Saatamme kuitenkin kadottaa itsessämme olevan ajan tai emme tunnista sitä. Emmanuel Levinas (1996, 15–17) muotoilee ihmisen löytävän ajan toisen ihmisen välityksellä tullessaan tekemisiin toisen kanssa, jolla on oma, minästä erillinen ajallisuutensa. ”Tilasta tulee oma paikka silloin, kun ihminen antaa sille merkityksiä ja luo siihen kokemuksellisen suhteen” (Bardy ym. 2007, 10). Yksilöllisten tilakokemusten lisäksi on tähdellistä pohtia, miten voidaan luoda tilaa ja rakenteellisia mahdollisuuksia yhteisiin ja jaettuihin kohtaamisiin (Känkänen & Tiainen 2007, 86).

Lastensuojelututkimuksessa on viime vuosikymmenen aikana toistuvasti pohdittu lapsen tilaa ja paikkaa asiakastyössä. Esimerkiksi Johanna Hurtig (2003) tarkastelee tutkimuksessaan lapsen paikkaa ammatillisissa kohtaamisissa toteutuvana mahdollisuutena, pikemminkin tilaisuutena kuin tilana. Hän kiinnittää huomiota paikkaan ja tapahtumiin eikä niinkään fyysisen ym-

päristön rakenteisiin. Maritta Törrönen (1999) fokusoi lapsen arkea laitoksessa koskevan tutkimuksensa lapsen elämistilaan.

Yksi keskeinen kiinnostuksen kohteeni tutkimuksessani on taiteen kontrolloimaton, impulsseja esiin tuova luonne. Keskeinen käsite ja teoreettinen kehitelmä tutkimuksessani on *kontrollista vapaa mahdollisuuksien tila*. Kontrollin ja tuen suhde on yksi auttamistyön perusristiriidoista, sillä kontrolli ja tuki ovat usein niin tiiviisti yhteen kietoutuneina, että on suorastaan vaikea arvioida kummasta loppujen lopuksi on kyse, kontrollista vai tuesta. (Juhi-la 2006, 216.)

Kontrollia ja moraalista ohjaamista pidetään yleensä väistämättömänä osana sosiaalityötä, jossa erityisesti kontrolli on jossain muodossa läsnä, vaikkapa vain ilmassa leijuvana uhkana (Juvonen 2009, 174). Suojelun ja kontrollin välinen sidon on vaikuttanut tapaan, jolla Suomessa on reagoitu alaikäisten rikollisuuteen, sopeutumattomuuteen tai pahantapaisuuteen. Tapa suhtautua lapsiin suojeltavina ja kontrolloitavina ihmisinä rajoittaa lasten osallistumismahdollisuuksia. (Pekkarinen 2010, 19–20.)

Elina Pekkarisen (2010) viisi tapausanalyysia kuudelta vuosikymmeneltä paljastavat, miten lasten positiot ovat rakentuneet sosiaalityön käytännöissä erilaisiksi eri aikoina. Pekkarinen osoittaa tutkimuksessaan myös jännitteen paikan, kun lapsen asema vaihtelee suojelun ja kontrollin kohteena olemisesta aktiiviseen toimijaan. Samankaltainen positiojännite on läsnä myös omassa tutkimuksessani. Lastensuojelun piirissä olevalla lapsella on oikeus äärimmäiseen suojeluun, mutta samanaikaisesti hänellä tulisi olla oikeus itsensä ilmaisemiseen ja näkyväksi tekemiseen.

Lastensuojelun näkymättömyys ja sen piirissä elävien tunnistamattomuus ei ole enää itsestään selvä sääntö (Strandell 2005). Ilmaisuvapauden ja suojelun välinen jännite on edelleen lastensuojelussa vahvasti läsnä, vaikkakin kymmenen viime vuoden aikana on tapahtunut selkeä toimintakulttuurin muutos ja tietoinen näkymättömyyden murtaminen on yleistynyt (Savolainen 2008; Känkänen & Rainio 2010). Taiteella on esittävä luonne, ja itseilmaisuuksiin kuuluu usein erilaisten esityksien tekeminen ja esilläolo. Taiteellinen ilmaisu on tärkeää merkitä omaksi signeerauksen, näkyvillä olon ja julkisuuden myötä. Toisaalta lastensuojelun piirissä olevalla lapsella on oikeus erityiseen suojeluun, ja on varsin tavallista, että lapsi tai nuori esiintyy esimerkiksi lastensuojelua käsittelevissä televisio-ohjelmissa kasvot suojattuina tai ääni muunnettuna. Suojelun ja taiteellisen itseilmaisun välinen ristiriita saattaa joissain tilanteissa jopa kaventaa lastensuojelun piirissä olevien lasten mahdollisuuksia päästä heille mieleisen taidetoiminnan pariin. (Känkänen & Rainio 2010.)

Anna Pauliina Rainio käyttää koulun leikkimaailmaa koskevassa tutkimuksessaan käsitettä ”tuottavasti keskeneräinen tila” kuvatessaan prosessia, jossa opettajat loivat leikkimaailman juonen ja roolihahmojen avulla tilan, joka tuki lasten aloitteellisuutta. Tässä tilassa opettajat pystyivät irrottautumaan hetkittäin perinteisistä rooleistaan luokkahuoneessa. Uudenlaisen toimintamallin läpivieminen ei sujunut kuitenkaan aina mutkattomasti, vaan se oli usein ristiriidassa kouluinstituutioon liittyvien kontrollin ja hallinnan kanssa. (Rainio 2010.) Kontrollista vapaassa ja kiireettömässä tilassa oleminen ja viipyminen tuo esiin lasten ja nuorten elämässä olemisen ehtoja ja rajoituksia sekä toisaalta heissä piileviä käyttämättömiä resursseja ja aikuisen ja lapsen välisen kunnioittavan kohtaamisen mahdollisuuksia.

Derek Layder pohtii ajan ja tilan merkitystä sosiologi Anthony Giddensin tuotannon avulla. Traditionaalisissa yhteiskunnissa suuri osa päivittäisestä sosiaalisesta elämästä perustui fyysiseen läheisyyteen ja kasvokkain oloon. Silloin oli Giddensin termein kyseessä korkea ”presence availability”, läsnäolon saatavuus. Kun yhteiskunnat muuttuivat kompleksisemmiksi historiallisen kehityksen myötä, sosiaalinen elämä suurelta osin institutionalisoitui ja keskittyi. (Layder 2006, 168–169.) Lisäksi tietotekniikan kehittyminen on merkinnyt kasvokkain olon vähenemistä.

Teatteri ILMI Ö:n Sytytin-hankkeessa improvisaatiotyöskentely tarjosi nuorille toimivan mahdollisuuden kasvokkain oloon ja yhteiseen aikaan. Teatteri-ilmaisun ohjaajien mukaan vapauten ja luottamukseen perustuvat improvisaatioharjoitteet tuntuvan olevan erityisen tärkeitä tämän päivän nuorille. Improvisaatioharjoitteissa syntyvä kilpailuvapaa vyöhyke ja välittömän kontaktin saaminen toisiin nuoriin tuntui olevan palkitsevaa ja ryhmässä kiinni pitävää. Aikuiset ottivat nuorten ehdotukset varauksetta vastaan, ja niitä kehitettiin yhteisöllisesti eteenpäin. Teatteriohjaajien leikkisällä, mutta samanaikaisesti sitouttavalla ja vaativallakin toimintatavalla oli keskeinen merkitys nuorille oman tilan rakentumisessa ja uskalluksessa heittäytyä improvisaation pyörteisiin. (Sytytin-hankkeen toimintaraportti 2009–2010, Teatteri ILMI Ö.) Rap-hanke ja teatteri-hanke näyttivät tutkimuksessani toteen sen, että kontrollista vapaa mahdollisuuksien tila syntyy parhaiten, paradoksaalista kyllä, aikuisten takaamissa turvallisissa rakenteissa.

Ranskalaisen filosofin Gaston Bachelardin (1884–1962) ajatukset tilan poetiikasta ovat inspiroineet kirjoittamisprosessiani ja ovat tarjonneet analyttisen ohjenuoran tilaan liittyville pohdinnoilleni. Gaston Bachelard kirjoitti 28 teosta, mutta vuonna 1957 (suom. 2003) ilmestynyttä teosta ”Tilan poetiikka” voidaan pitää Bachelardin myöhäistuotannon pääteoksena (Roi-

nila 2003). Hänen omintakeinen ja moniaineksinen pohdintansa houkuttelee tarkastelemaan tilan merkitystä ja tilan eri ulottuvuuksia erityisesti ihmisen sisäisenä maisemana, mutta myös fyysisenä paikkana ja jaettuna kokemukse-
na. Tilan ääriviivat hahmottuvat kokemustemme kautta; olemmeko saaneet tuntea olevamme tärkeitä ja merkityksellisiä meille läheisille ihmisille? Nämä kokemukset vaikuttavat siihen, millaisissa olosuhteissa voimme myöhemmin tuntea olomme kotoisaksi. (Känkänen & Tiainen 2007.)

Teoksessaan ”Tilan poetiikka Bachelard pohtii yksityisen tilan kokemusta. Hän kehottaa miettimään, miten asumme omaa elintilaamme, mistä löydämme kotoisuuden kokemuksen tilallisesti juurtuen johonkin maailman kolkkaan. Bachelard kysyykin viisaasti: ”Missä pääsemme sellaisen uneksinan kynnykselle, että voimme levätä omassa menneisyydessämme?” (Bachelard 2003; 90.) Lastensuojelun näkökulmasta Bachelard nostaa esiin tärkeän kysymyksen. Miten omaan elämänsuhteeseen saisi sen kaltaisen suhteen, että menneisyydessä voi levätä? Tutkimuksessani on lukuisia esimerkkejä siitä, miten taiteen ja taiteen kaltaisten menetelmien avulla pyritään käsittelemään kokemuksia ja tunteita, jotta tämä levollinen suhde menneisyyteen olisi mahdollinen.

Taideilmaisulla ei siis pyritä eroon elämän vaikeista kokemuksista ja muistoista, vaan toivotetaan ne tervetulleiksi yhteen tilaan sekä annetaan niiden tulla näkyviksi ja kuulluiksi. Näissä tilanteissa toisen ihmisen apu ja tuki sekä turvalliset rakenteet ovat tarpeen. (Rankanen 2012, 39.) Bachelardin mukaan (2003, 336) päästäkseen jonkin asian tuolle puolen on ensin suurennettava sitä. Kuvittelun avulla voi työstää aikaa, tilaa ja erilaisia voimia. ”Tarkkaavaisuus yksin on jo suurentava lasi.” (Mt.) Tutkimuksessani Bachelardin suurentamisen ja tarkkaavaisuuden lisäämisen voisi ajatella viittaavan lastensuojelun työskentelytapojen monipuolistamiseen taiteen keinoin. Tarkkaavuus on kykyä aistia ja löytää ne etenemisen tavat, jotka kantavat juuri nyt, ja tunnistaa ne asiat, joihin voidaan myöhemmin ehkä palata.

Teoksessa ”Tilan poetiikka” Bachelard (2003/ alkup.1957) kirjoittaa paljon kotoisuuden tunteesta ja siitä, miten juurrumme johonkin maailman kolkkaan. Asumukset ja tilat kirjoittautuvat meihin, kuten myös niissä eletty kokemukset. Ehkäpä juuri kotoisuuden kysymyksen pohtiminen sai minut liittämään Bachelardin poettiset ja filosofiset pohdinnat lastensuojeluun ja irrallaan olemisen kysymyksiin. Tutkiessaan asunnottomia naisia Riitta Granfelt (1998) käyttää tutkimuksessaan sisäisen kodin käsitettä, jonka hän määrittää olevan ikään kuin ihmisen sisällä oleva huone, jonne voi vetäytyä turvaan minuuden rajojen loukkauksilta. Sisäisen kodin voi myös kadottaa,

jolloin syntyy sisäinen kodittomuus, jossa autonomia, lämpö ja turva ovat ka-teissa. (Mt., 105–106.) Kuuntelevan tilan ja kiireettömän ajan järjestäminen on lastensuojelussa yksi tapa auttaa lasta ja nuorta pääsemään kotoisuutta ja sisäistä kotia kohti.

Ammatillisen ja henkilökohtaisen rinnakkaisuus

Aloittaessamme taidelähtöisten menetelmien soveltamisen ja tutkimisen lastensuojelussa oli vastassamme innostusta, mutta myös epäilyä ja ennakkoluuloja. Kouluttajilta ja toiminnan vetäjiltä kysyttiin usein, voiko taiteen ja elämäkerrallisen työskentelyn aidosti liittää lastensuojelun käytäntöihin vai onko se vain ajan hukkaa ja onko siitä enemmän haittaa kuin hyötyä. Muodostui vaikutelma kuin vasta mitattavissa oleva hyöty olisi legitimisoinut toimintaan osallistumisen ja uusiin työskentelymetodeihin tutustumisen. Työyhteisön ja johdon tuki ovat kiinteässä yhteydessä työntekijän sitoutumiseen ja uudelle työmenetelmälle suotuisan ilmapiirin luomiseen. Esimiestason lisäksi myös työntekijät ovat portinvartijoita uuden tulemiselle työyhteisöön. Jos innostuksen kipinä ei syty työntekijöissä, uudet käytännöt eivät määräyksinä ja velvoitteina siirry työyhteisötasolle.

Uudet toimintatavat ja uudenlaisen toimintakulttuurin luominen edellyttävät oppimista, ja muutosprosessien myötä syntyy usein kysymyksiä ja hämmennystä. Laajasti toteutuvia, rakenteellisia muutoksia ei voi työkäytännöissä tapahtua ennen kuin hämmennystä herättävät kysymykset on selvitetty ja sitoutumisesta on tehty selkoa. (Bardy & Känkänen 2005a, 123–124.) Uusien käytäntöjen juurtuminen on aina koko yhteisön vastuulla olevaa, ja työyhteisössä tarvitaan juurruttamisen kulttuuri, joka on toimintaa ohjaavana periaatteena (ks. lisää Koskimies ym. 2012, 14–15).

Taidelähtöinen toiminta ei aina tarjoa pelkästään myönteisiä elämyksiä, vaan se voi tuoda kipeälläkin tavalla esiin työntekijöiden henkilökohtaisia asioita, joita ei ole valmis käsittelemään tai jakamaan. Liikkeelle voi lähteä myös jotakin sellaista, esimerkiksi tunteita ja muistoja, joiden kanssa voi olla hankala tulla toimeen. Taidelähtöinen toiminta voi horjuttaa arjen vakiintunutta toimintaa ja tehdä siihen hämmennystä aiheuttavan särön. Siihen pitää varautua. (Bardy & Känkänen 2005a, 81; Heimonen 2011a, 25.) On tärkeää, että näitä kysymyksiä käsitellään riittävästi ja ammattiapua on tarjolla toiminnan rakenteissa. Aukaistut prosessit on osattava myös sulkea. Taidelähtöisen työskentelyn ohjaaminen edellyttää monialaista osaamista, jotta työskentelys-

sä esiin nousevat eettiset kysymykset tulevat myös riittävästi huomioiduiksi. (Känkänen & Tiainen 2007, 86.) Taiteilijoiden ja taiteellisten opastajien ”jalautuminen” sosiaali- ja terveydenhuollon palveluiden pariin vaatii oman pohdintansa, joka liittyy ammatillisten raja-aitojen ylittämiseen ja ammatti-identiteetin uudelleen määrittelyihin.

Ne henkilöt, jotka tulevat työyhteisöön ammatillisten sektorien ulkopuolelta tai ne työntekijät työyhteisön sisällä, jotka uskaltavat ylittämään oman työnkuvansa rajat, saattavat herättää työyhteisössä hämmennystä, jopa uhkaa. Toisaalta työntekijät saattavat omaehtoisesti rajata ammatillisen olemisensa reunaehdot ja niiden liikkuvuuden ahtaalle, tiukemmalle kuin kukaan sitä heiltä edes edellyttää. Taiteellisen työskentelyn myötä ammatillisen autonomian ehdot alkavat usein näyttäytyä työntekijöille uudella, mieltä ja toimintatapoja väljentävällä tavalla, mutta toisaalta lisäten kriittisyyttä valitseviin toimintakäytäntöihin. (Ks. lisää esim. Ventola 2005, 42; Heimonen 2011a, 24–25; Koskimies ym. 2012.)

Elämäkerrallinen ja taidelähtöinen työskentely herätti työntekijöissä paljon kysymyksiä, joihin tutkimus- ja kehittämishankkeiden edetessä pyrittiin hakemaan vastauksia. Osa työntekijöistä koki, että omaelämäkerrallinen työskentely jätti omassa mielessä niin paljon asioita työn alle, että välillä tuntuu vaikealta siirtää kokemaansa samanaikaisesti työkäytännöksi. Kokemukselliset oppimisprosessit nostivat pintaan monenlaisia henkilökohtaisia tuntemuksia, joita käsiteltiin yhteisesti koulutusryhmässä. Työntekijät pohtivat muun muassa hyvin kriittisesti vallalla olevia toimintatapoja lastensuojelussa, omaa rooliaan työryhmässä ja työyhteisössä, sukupuolen vaikutusta kasvattamisen tapaan jne.

Elämäkerrallinen työskentely sai työntekijät pohtimaan laajasti työntekijän vastuuseen liittyviä kysymyksiä ja omaa kykyään vastata näihin haasteisiin. Eniten työntekijöitä mietitytti, purkaako elämäkerrallinen työskentely lapsen kanssa esiin jotain sellaista, mitä he eivät kykene vastaanottamaan ja käsittelemään. Elämäkertaketju-hankeesta opintoihinsa liittyvän lopputyön tehnyt koulukodin työntekijä toteaa, että elämäntarinan sisältämät vaikeat asiat vaativat työntekijältä kannanottoa, hoitoonohjausta ja tunteiden tulkina olemista (Laamanen 2005, 40). Arkikäytännöissä ei voida vältellä tunteiden kohtaamista jättämällä ne vain erityisasiantuntijoiden vastaanotoille.³⁴

34 Elämäkertaketju-hankeessa työskenneltiin kuitenkin sellaisissa rakenteissa (perhehoi-
dossa ja laitoksissa), jotka ovat tiiviissä yhteydessä kriisi- ja terapiapalveluihin.

Työntekijät kokivat elämäkerrallisuuteen ja ilmaisutaitoihin perustuvan koulutuksen osuneen ihmisenä olemisen ja työn tekemisen olennaisille alueille; se syvensi lasten ja aikuisten välistä kanssakäymistä sekä työntekijöiden ammatillisuutta ja paransi työssä jaksamista. Oman elämäntarinan läpikäynti lisäsi itsetuntemusta ja empatiaa toisia kohtaan. Rohkeus, ilo ja kriittisyys kasvoivat prosessin myötä, samoin ammatti-identiteetti vahvistui. Ilmaisutaitojen vahvistamisen myötä usko monipuolisemman työskentelyn mahdollisuuteen kasvoi. Työskentelyyn syntyi tietoisempi ote. (Bardy & Känkänen 2005a, 118.)

Tutkimuksessani ammatillisen ja henkilökohtaisen elämän limittäisyys tuli vahvasti esiin kokemuksellisilla ja dialogisilla työpajoilla, joissa ei kaihdettu itkua, naurua eikä sensitiivisiä hetkiä. Tämänkaltaista työpajatoimintaa voisi kutsua myös ekologiseksi tilaksi, joihin osallistutaan kokonaisvaltaisina ihmisinä, ei vai työpaikan tai oman ammattikunnan edustajina (ks. lisää Jääskeläinen ym. 2008, 303). Eri koulutusryhmissä kaikki osalliset olivat yhteisen tiedon tuottajia. Uutta tietoa syntyi tutkimuksen ja käytäntöjen sekä henkilökohtaisten kokemusten vaihtosuhteessa. Dialogisuuteen ja osallisuuteen perustuvat työpajat toimivat yhteisen kehittämisen generaattoreina.

Tiedon äärelle

”...Mieli huijaa kehoa, mä en näytä pelkoa. Mun sanat on tekoja. Ota musta selkoa. Mua ei pysty psykologisesti lukee, kun mul on ne kuteet, jotka mua pukee. Päältä päin panssari, sisällä ovi, ovi josta kuljetaan silti aina ohi...”

Fatibumba: ”Vieläkin elossa” (levyllä ”Laitostuneet”)

9 Taide tiedon tuottajana – uusi tiedonmuodostuksen kulttuuri

Helga Nowotny, Peter Scott ja Michael Gibbons peräänkuuluttivat vuonna 2001 kirjoittamassaan teoksessa vuorovaikutteisempaa suhdetta tieteen ja yhteiskunnan välille. Tuolloin he luonnehtivat tiedontuotannon ”virtaa” melko yksisuuntaiseksi ja etenkin se, miten yhteiskunta kommunikoi tieteen kanssa, näytti vähäiseltä. Tiede on tehnyt vähittäistä käännoä käytäntöjen puoleen ja tietoa koetellaan nyt myös siellä, missä tietoa tarvitaan.

Lasten ja nuorten auttamistyössä taide voi saada ”virallista tietoa” täydentävän ja syventävän merkityksen, kun löytyy uusia tulkintoja siellä missä taide kohtaa kokemukset ja tunteet (Känkänen 2006, 129). Taidetta ei kuitenkaan pidä valjastaa tuottamaan tietoa asiakirjojen täydennystä varten, vaan lähtökohtaisesti aina yksilöä varten. Tiedon tuottaminen sisältää paradoksin, sillä tieto lisää tuskaa. Biografisen perinteen mukaan ihmisellä on luontainen tarve ja oikeus omaan elämäänsä liittyvään tietoon. Lastensuojelussa pohdittavaksi tulee, mitä tietoa tarvitaan, minkä vuoksi ja millaisin välinein on mahdollista tarttua lapsen mieltä polttaviin asioihin sekä minkä kaltaista tukea lapsi tai nuori tässä prosessissa tarvitsee.

Taide- ja kulttuurilähtöiset työmenetelmät ja taideperustaiset tutkimusmetodit voivat olla avuksi tiedon ja ymmärryksen syventämisessä lastensuojelussa, jossa joudutaan toistuvasti työskentelemään tiedon katvealueilla. Taideperustaiset tutkimusmetodit eivät sinänsä tuota useinkaan ”enempää” tietoa konventionaalisessa mielessä, mutta niillä saadaan syvyyttä, näkökulmia, rakennetta ja uusia avauksia, joista tutkijat ja osalliset voivat tuottaa yhteisiä merkityksiä (Leavy 2009, 258).

Kun taide on tiedon tuottajana, tiedon intressi on keskeinen. Tähdellisiä kysymyksiä ovat: miksi ja mitä tietoa halutaan, ketä varten sitä hankitaan ja miten tietoa tuotetaan. Tutkimuksessani tiedonintressi on kaksitahoinen. Toisaalta kuvailemissani tutkimus- ja kehittämishankkeissa on haluttu oppia, miten lasta ja nuorta voi opastaa tutkimaan elämäänsä ja hankkimaan uusia havaintoja ja näkökulmia sekä itsestään että ympäristöstään täydentyvän tiedon avulla. Tällöin tiedolla on vahvasti eksistentiaalinen merkitys. Yhtäältä on ol-

lut kysymys lasten ja nuorten kanssa työskentelevien ammattilaisten tiedon karttumisesta ja oman elämän äärelle menemisestä, jotta työntekijä ymmärtäisi kokonaisvaltaisemmin ja syvemmin sekä oman elämänsä kulkua että lapsen ja nuoren elämää. Tällöin tiedon intressi on hermeneuttinen: kokonaisuus ja osat paitsi edellyttävät toisiaan, myös muovaavat ja syventävät ymmärrystä.

Seuraavassa esimerkissä käy ilmi, miten avaava ja tuottelias ”tiedontuotannon” prosessi voi liikkeelle lähdettyään olla. Seuraavassa esimerkissä koulukodin työntekijä kuvailee elämäkerrallista työskentelyään koulukotiin sijoitetun 14-vuotiaan tytön kanssa seuraavasti:

Tyttö haluaa tehdä elämäkerran työntekijän kanssa. He aloittavat piirtämällä elämänjanan. Janasta ilmenevät tytön sijoituspaikat vuosien varrella. Seuraavaksi tyttö yrittää kirjoittaa tarinansa, mutta hän kokee kirjoittamisen vaikeaksi, sillä hän ei muista lapsuudestaan juuri mitään. Tuotosta ei juuri synny, mutta keskustelua sitäkin enemmän. Kirjoittamisyrityksen jälkeen tyttö tuo kotilomilta tullessaan valokuvia, joita hän tarkastelee työntekijän kanssa. Monenlaisia asioita ohitetaan, ja monta juttua jää selvästi kertomatta. Tyttö valikoi kuvia eri ikäkausilta ja ryhtyy kirjoittamaan kuvien yhteyteen laulujen sanoja ja runoja. Kuluu viikko ja työntekijä saa tekstitetyt kuvat. Tekstit on valittu huolella ja kuvasarja saa työntekijän liikuttumaan. Pari kuukautta myöhemmin tyttö ilmoittaa, että hän haluaa aloittaa uudelleen elämäkerrallisen työskentelyn, sillä niin paljon on tullut asioita mieleen menneisyydestä, joihin hän haluaisi elämäkerrallisen työskentelyn avulla palata.

(Laamanen 2005, 35–38.)

Ihmisen kykyä eritellä omaa elämäänsä ja tietoisuutta omista tunteista on alettu pitää yhä keskeisempinä tekijöinä ihmisen hyvinvoinnin ja elämässä selviytymisen kannalta. Marjatta Bardyn (1998, 6) mukaan olisi mieleöntä jättää marginaaliseen asemaan sellaisia tietämisen muotoja, jotka voivat auttaa kokonaisuuksien hahmottamista ja ihmisen itsensä tuntemista osana luontoa ja yhteiskuntaa.

Kuvataiteilija Kalle Hamm muotoilee taiteellisen työskentelynsä olevan uusi tapa ajatella ja näyttää koettu asioiden tila sekä saada muut vakuuttuneeksi näkemyksistään. Tämä tulokulma on Hammin taiteellisessa työskentelyssä tärkeämpää kuin todistettujen tosiasioiden määrän lisääminen maailmassa. (Hamm 2003, 95.) Samaan tapaan taideperustaisten tutkimuskäytäntöjen tavoitteena on olemassa olevan tiedon ja käsitysten syventäminen

keskustelua herättäen ja kyseenalaistuksia esittäen (ks. lisää Eisner 2008, 3–12; Barone & Eisner 2012, 166; Leavy 2009, 253–266).

Taidelähtöisen toiminnan mahdollisuudet ja ehdot lastensuojelussa

”Tarvitaan aikaa, paneutumista, tukea, malttia ja innostumista.”

(koulukodin työntekijä)

Arjen kiire ja resurssipula syövät luovuuden potentiaalia lastensuojelussa. Lastensuojelun asiakasmäärät työntekijää kohden ovat yleensä liian suuria, epäpäteviä työntekijöitä on alalla paljon ja työntekijöiden vaihtuvuus on suuri. Aikuisen ja lapsen välisen luottamuksellisen ja pitkäkestoisen suhteen rakentaminen on esimerkiksi laitosympäristössä haasteellista, jos omahoitajasuhteet vaihtuvat, työntekijöiden työnkuvissa tulee muutoksia tai lapsen sijoitus on määräaikainen³⁵.

Monista käytännön toteutusta vaikeuttavista tekijöistä huolimatta näen, että taidelähtöisellä toiminnalla on kuitenkin kaikki mahdollisuudet kehittyä merkittäväksi osaksi lastensuojelutyötä ja erilaisia palvelukokonaisuuksia. Taiteen voima on sen avaavassa luonteessa. Taiteella voi liikuttaa luutuneita käsityksiä, merkityksiä ja käytäntöjä. Siinä piilee myös taiteen jännite, sillä taide on käytäntönä epävarma, sen käynnistämistä prosesseista ei voi olla varma. Taiteellinen toiminta, etenkin epätavallisissa yhteyksissä, voi olla luonteeltaan myös hajottavaa, kyseenalaistavaa ja hämmennystä herättävää. (Krappala & Pääjoki [toim.] 2003, 13; Pääjoki 2004, 73.)

Näen taiteen liikkeelle panevan voiman kuitenkin pikemminkin mahdollisuutena kuin esteenä lastensuojelun kehittämistyössä. Taiteen keinoin näkyväksi tekeminen paljastaa usein vallitsevien käytäntöjen epäkohdat ja ravistelee työntekijöiden asenteita. Ajattelun ja toimintatapojen muuttaminen luovuutta ja kiireettömyyttä vaalivaksi edellyttää pitkäjänteistä kehittämistyötä ja asenneilmaston muutosta työn uudelleen organisoimiseksi. Lapsen tai nuoren kokonaisvaltainen ja sensitiivinen kohtaaminen sekä lapsen tarpeita kohti virittäytyminen vaatii kannanottoa siihen, järjestykö lapselle hänen tarvitsemansa tila ja aika ja onko kiire pysäytettävissä.

35 Kysymyksessä voi olla esimerkiksi määräaikainen hoitojakso (3 kuukautta) tehostetun hoidon osastolla.

Taidelähtöisten työkäytäntöjen lisäämiseksi ja vakiintuneen aseman saavuttamiseksi lastensuojelun toimintakäytännöissä tarvitaan muutosvalmiutta, yhteisiä näkemyksiä, lisäresursseja, koulutusta ja käytäntölähtöistä tutkimusta. Saatavilla olevan tutkimustiedon vähäisyys argumentoi sen puolesta, että tarvitaan myös lisää tutkimusta taidelähtöisten työkäytäntöjen soveltamisesta lastensuojeluun, jotta kehittymisen esteet voidaan tunnistaa ja löytää uusia, eri toimintasektoreita, eri tieteenaloja ja toimintakulttuureita yhdistäviä, joustavia ja muuntautumiskykyisiä työtapoja.

Yksi tärkeä perusedellytys taidelähtöisten menetelmien yleistymiselle auttamistyön rakenteissa on toiminnan istuttaminen luontevaksi osaksi perustyötä. Ei erillisenä, kuormittavana lisänä tai projektiluonteisena ja määräaikaisena hankkeena. Joustavien rakenteiden lisäksi johdon sitouttaminen ja kaikkien työyhteisön jäsenten mukana pitäminen ja informoiminen ovat toiminnan tärkeä perusedellytys ja jatkuvuuden takaaja. Asennetasolla onnistumisen edellytyksiä ovat utelias, avoin ja ennakkoluuloton mieli sekä monitahoisen yhteistyön merkityksen ymmärtäminen. Kääntäen edellä mainitut onnistumisen edellytykset ovat myös toiminnan haasteellisia kohtia rakenteiden, resurssien sekä asenteiden ja käytänteiden tasolla. (Bardy & Känkänen 2005a; Rantala ym. 2010; Rantala 2011, 16–17.)

Pienetkin muutokset rakenteellisella tasolla saattavat saada aikaan suuria vaikutuksia toiminnan tasolla. Lääkäarin ja potilaan vuorovaikutusta koskevassa tutkimuksessa Ritva Engeström (1999, 274–275) paikantaa pienten muutosten ”tuotteita” vuorovaikutuksessa. Näitä hienosäätöisiä muutoksen mahdollisuuksia voi jäljittää myös taidelähtöisen toiminnan puitteissa, ja Engeströmin kuvailemaan tapaan ne voivat olla myös vaihteittaisia askelia kokonaan uudenlaisen toiminnan konstruoinnissa.

Erilaisten menetelmien hallitseminen ja oman osaamisen hyödyntäminen nousi sosiaalityön todellisuutta selvittäneessä raportissa yhdeksi keskeiseksi ilonaiheeksi sosiaalityöntekijöillä. Innokkuudesta ja valmiudesta huolimatta työntekijät kokevat, että rakenteet puuttuvat ja resursseja on liian vähän, jotta työssä voisi käyttää riittävästi omaa luovuuttaan ja ammattitaitoaan. (Karvinen-Niinikoski ym. 2005, 88–92.) Nykyisessä tilanteessa taidelähtöinen toiminta on lastensuojelussa pääasiassa projektiluonteista ja toiminta on yksittäisten innostuneiden ”tulieluisten” tekijöiden varassa. Taidelähtöisen toiminnan kehittäminen ja lastensuojelun palvelurakenteisiin saattaminen edellyttää määrätietoista resursointia, jossa toiminnan rahoittajien, tuottajien ja kuluttajien näkökulmat on otettu huomioon. (Myös Kuitu 2011.)

Lastensuojelussa toteutettujen taidepainotteisten kehittämishankkeiden tutkiminen ja tuloksista raportoiminen on tähdellistä, jotta taustaorganisaatiot ja yhteistyökumppanit tulevat tietoisiksi uusien käytäntöjen vaikutuksista ja hyödyistä. Kaikkien niiden yksilöllisten kokemusten havainnoiminen ja kirjaaminen, jotka kertovat asioiden ja olosuhteiden kohenemisesta ja hyvinvoinnin lisääntymisestä prosessin aikana, on tärkeää, jotta voidaan minimoida riskejä ja samanaikaisesti tunnistaa toiminnan hyvää tekevät vaikutukset.

Tieto onnistuneista kokeilusta ja uusista käytännöistä on perusteltua laittaa jakoon. Avoimuus ja kokemusten jakaminen loiventavat epäilyä ja ennakkoluuloja, joihin usein uuden ja tuntemattoman yhteydessä törmää. Onnistuneet käytännöt sysäävät puolestaan liikkeelle uusia kokeiluja, muutos synnyttää muutosta. Koulutus- ja kehittämishankkeiden huolellinen arvioiminen ja loppuun saattaminen on vähintään yhtä tärkeä asia kuin sen onnistunut aloittaminen ja läpi käyminen. Kokemuksia on kerättävä yhä uudelleen, jotta tulisimme tietoisiksi, mitä meissä on tapahtunut, miten oppimani ja kokemani vaikuttivat minuun ja työyhteisööni tai minun ja lapsen väliseen suhteeseen. Arvioinnin kautta voi paikantaa opitun uuden edellyttämää tilaa palvelujen rakenteissa ja pohtia koulutuksen kautta saatujen kokemusten ja uusien työkäytäntöjen mahdollisuuksia siirtyä osaksi arjen käytänteitä. (Bardy & Känkänen 2005a, 118–128.)

Tutkimukseni on yksi osoitus siihen suuntaan, että taidelähtöisten menetelmien soveltaminen ja taideperustaisten tutkimusmetodien hyödyntäminen lastensuojelun kehittämisessä on lupaava mahdollisuus ja työntekijöissä on paljon käyttämätöntä ja luovaa potentiaalia. Mimosa Koskimies työtovereineen (2012, 10) määrittelee oppimisen tilan olevan eräänlainen suhteiden verkosto, joka luo turvallisen pohjan toiminnalle ja vuorovaikutukselle. Se on tila, jossa syntyy uutta tietoa, taitoja, merkityksiä ja tulkintoja. Pitkällisen kokemuksen pohjalta rohkenen esittää, että tämänkaltaisten työmenetelmien kehittäminen kannattaa ja se on kiinnostava ja hedelmällinen tapa hakea yksilöllisiä ja yhteisöllisiä oppimisen tiloja lastensuojelussa.

Lupaavia kehitysnäkymiä

Käsillä oleva tutkimus koskee taidelähtöisiä menetelmiä lastensuojelussa, mutta taidetta voi hyödyntää sosiaali- ja terveydenhuollossa eri yhteyksissä, mistä kulloinkin löytyy vastaanottavainen mieli, kokeilunhalua ja ammattitaitoa olipa kyseessä muistisairaat, mielenterveyspotilaat, liikuntarajoitteiset tai

syömishäiriöiset. Toteutuksesta tulee kerta toisensa jälkeen erilainen. Monistamisen vaaraa ja mahdollisuutta ei ole, sillä jokainen yksilö ja ryhmä tuovat toimintaan omat piirteensä juuri heille merkityksellisistä elementeistä koostuen, yksilöllisellä ja yhteisöllisellä tasolla.

Anna Pauliina Rainio toteaa etnografisessa tapaustutkimuksessaan³⁶, että leikkimaailman kaltaisten draama ja -leikkiprojektien lisääntynyt suosio opeutuksessa heijastelee aikamme laajempaa murrosta, jossa sekä lapsuus että aikuisuus ovat uudelleen määrittelyn kohteina ja leikin ja työnteon kulttuurit leikkaavat toisiaan. (Rainio 2010.) Samankaltainen kehitys on nähtävissä sosiaali- ja terveydenhuollossa, jossa erilaisia luovia käytänteitä ja taidelähtöisiä menetelmiä on ryhdytty käyttämään yhä enenevässä määrin osana hoito- ja kasvatustyötä. Tässä kehityksen aallossa mukana olevat työntekijät joutuvat asemoitumaan ja hakemaan paikkaansa uudelleen, jolloin on myös kysyttävä, salliiko järjestelmä ”leikkiviä ja vähän hullutteleviakin” työntekijöitä (Bardy & Känkänen 2005a, 125). Tämänkaltainen kehitys asettaa uusia haasteita sosiaali- ja terveydenhuollon työntekijöille, sillä toimintakulttuurin muutos horjuttaa aina myös valta- ja asiantuntija-asetelmia.

Taiteen käytön edistäminen hyvinvointipalveluissa riippuu paljolti työyhteisön toimintakulttuurista: onko se salliva, kokeilunhaluinen ja kannustava. Toimintakulttuurin muutoksessa on kysymys asenteista, joilla tarkoitan intohimoa, uuden oppimisen halua ja kärsivällisyyttä, mutta myös poliittista tahtoa ja halua uudentuloihin kumppanuuksiin ja verkostoihin. Sektoroitunut ja pirstaloitunut palvelujärjestelmä koetaan monissa inhimillisissä tarpeissa ja ongelmissa riittämättömäksi ja poikkihallinnollisten ja monitoimijaisten verkostojen merkitys on tämän kehityksen myötä kasvanut (Määttä 2007, 25).

”Ilman viisasta muuntelua hyvätkin menetelmät ja niiden leviäminen ja juurtuminen törmäävät monenlaisiin seiniin.” (Koskimies & Pyhäjoki & Arnkil 2012, 14.) Osallistajat, niin lapset, aikuiset kuin taiteelliset opastajat, ovat pitkälti vaikuttaneet tutkimuksessani kuvailtujen koulutus- ja kehittämishankkeiden toiminnan luonteeseen ja sisältöön. Menetelmien sopeuttaminen ja tarpeen vaatiessa myös muuttaminen on tapahtunut yksilö- ja ryhmäkohtaisesti. Valinnat ovat käytännön viisauden pohjalta tehneet ne ihmiset, jotka ovat mukana toiminnassa osallisina. Näen, että ”viisas muuntelu” on ollut myös tutkimuksessani kuvatuissa hankkeissa läsnä. Toiminta on rakentunut

36 Anna Pauliina Rainion (2010) etnografinen tapaustutkimus 4–8-vuotiaiden lasten alasteen kokeilyryhmässä toteutetusta ”Veljeni Leijonamieli leikkimaailmasta”, jossa sekä aikuiset että lapset seikkailevat, leikkivät ja ratkaisevat erilaisia tehtäviä käyttäen apunaan tarinan juonta ja yhdessä luotuja roolihahmoja.

sen mukaan, mikä kulloinkin on tuntunut tarpeelliselta ja ryhmälle ja sen jäsenille sopivalta.

Olen tutkimuksellani ottanut yhden askeleen selvittääkseni taiteen merkitystä kommunikaation lähteenä ja väylänä sekä vuorovaikutuksen syventäjänä lapsen ja aikuisen välillä. Teemasta riittää tutkimuksellisia askelia useaan suuntaan ja yhtenä mielenkiintoisena jatkotutkimuksen aiheena olisi selvittää aikuisten kyvykkyyttä tunteiden kanssa vastatusten olemiseen ja lapsen kanssa rinnalla oloon taidelähtöisessä työskentelyssä. Tutkimusprosessini aikana tuli toistuvasti esille työntekijöiden huoli omasta kyvykkyydestään ottaa vastaan asioita tilanteessa, jossa taiteen keinoin lapsen elämänhistoriasta tulee esiin jotain sellaista, jota he eivät kykene käsittelemään. Taideperustaisten tutkimuskäytäntöjen ja taidelähtöisten työmenetelmien yleistyessä lastensuojelussa tulee vastaisuudessa entistä tarkemmin pohdittavaksi kysymys, missä kulkee raja terapian ja terapeuttisia vaikutuksia tarjoavan toiminnan välillä. Tutkimukseni osoitti, että lasten ja nuorten kanssa työskentelevät työntekijät kokivat toistuvasti haasteelliseksi sen miettimisen, missä oma osaaminen loppuu ja jonkun toisen alkaa.

Elämäntyönsä taiteen ja tieteen yhdistämisen parissa tehnyt Elliot Eisner (2008, 9) ehdottaa, että tulevaisuudessa pitäisi muodostaa sen kaltaisia sosi-aalitieteellisiä tutkijatiimejä, jotka työskentelevät läheisesti taiteen ammattilaisten kanssa. Tämänkaltaisen yhteistyö voisi tuottaa hänen mukaansa hedelmällisen tiimin, jossa teorettinen ajattelu ja taiteellisesti inspiroitunut kuvittelu luovalla tavalla yhdistyvät. Eisnerin ehdottama lähestymistapa edellyttää uudenlaista ajattelua yhteistyörakenteisiin ja koulutuspoliittisiin ratkaisuihin. Mielestäni tämän kaltaista ehdotusta ja suuntaa on tärkeää tulevaisuudessa rohkaista ja tukea.

Lopuksi

Suomessa on ollut käynnissä harvinaislaatuinen vilkas lastensuojelun toimintakäytäntöjä koskeva julkinen keskustelu tutkimukseni yhteenvedon kirjoittamisen aikoihin vuosina 2012–2013. Yhtenä keskeisenä tulokulmana lähes kaikissa kannanotoissa ja mielipidekirjoituksissa on ollut huoli lapsen lähipiirissä olevien aikuisten ja viranomaisten kyvyttömyydestä kuulla ja ottaa vastaan lapsen kokemuksia ja tunteita riittävän ajoissa ja kyllin monipuolisesti.

Suomalainen lastensuojelu elää murrosvaihetta, jossa sen toimintatavat on saatettu lähemmän tarkastelun kohteeksi ja erilaisia selvityksiä³⁷ lastensuojelun toimintatavoista on käynnissä useita samanaikaisesti. Nyt on tilaisuus arvioida kriittisesti asenteiksi jähmettynyttä tietoa. Resurssivajeiden tunnistamisen lisäksi kauaskantoiset kehittämistoimet tarvitsevat tuekseen neuvokkaita rakenteellisia ja asenteellisia muutoksia sekä motivaatiota siihen. Motivaation kasvuvoima on ihmisten ja asioiden välisissä suhteissa. Lasten ja nuorten elämässä lähellä olevien aikuisten ja viranomaisten onkin kysyttävä, miten oma toimintani voisi muuttua niin, että apua tarvitseva lapsi tai nuori tulisi ajoissa ja paremmin kuulluksi ja nähdyksi. Monien muiden kehittämistoimien lisäksi on ilmeistä, että yhä painavampiin ja monisyisimpiin ongelmiin tarvitaan lastensuojelussa yhä yksilöllisempiä tapoja lähestyä lasta, jotta voimme syventää ja rikastaa arkista kommunikaatiota. Tähän syventämiseen taidelähtöiset ja elämäkerralliset työskentelytavat antavat yhden mahdollisuuden.

Tutkimusintressiäni on ohjannut halu muutokseen. Kehittämisen lisäksi näen yhtenä haasteena muutospaineen luomisen lasten ja nuorten kanssa tehtävään kasvatukseen ja hoitotyön käytäntöihin ja tutkimukseen. Standardien rinnalle tarvitaan luovia kokeiluita, jonka jälkeen päästään soveltamisen tutkimiseen. Uusissa lähestymistavoissa on aina riskinsä, mutta toisaalta vanhaan voi aina palata, jos uusi ei löydä paikkaansa eikä se osoittaudu muutoksen arvoiseksi.

Taideperustaisen tutkimukseni tavoitteena on syventää ajankohtaista keskustelua lastensuojelun työskentelytavoista ja käydä merkityksellistä dialogia lastensuojelutyön elävöittämisestä taiteen keinoin. Käytäntöön sitoutuneissa hankekuvauksissani olen pyrkinyt saattamaan näkyviin deskriptiivisen tutkimuksen painoarvon. Monivuotinen tutkimusprosessi on ollut hieno tilaisuus suunnitella ja kokeilla uutta, tarkastella ja arvioida tehtyä työtä sekä tehdä päätelmiä näkemästään ja kokemastaan. Toivoakseni tutkimukseni on vilkastuttanut ja syventänyt lukijan uteliaisuutta kohti lapsen ja nuoren aivotlaatuutta. Veistelin vuosia kokemuksista tietoa, jonka perusteella uskaltaa väittää, että taidelähtöiset menetelmät ja taideperustaiset tutkimuskäytännöt tarjoavat lastensuojeluun, kokeilemisen arvoisen ja hedelmällisen, toisen mahdollisuuden.

37 Ks. esim. Väliraportti ”Toimiva lastensuojelu”. Selvitys kuntien perhetyön, lastensuojelun toimintatapojen sekä lastensuojelulain toimivuuden kehittämistä. Sosiaali- ja terveysministeriö. Helsinki 2012. Tuloksellisuustarkastelu: Lastensuojelu (2012) Valtiotalouden tarkastusviraston tarkastuskertomukset 6/2012. Valtiotalouden tarkastusvirasto.

Jälkikirjoitus

Tutkimukseni vimmaisimmassa viimeistelyvaiheessa kesällä 2012 sain työni toiselta ohjaajalta, dosentti Pirkko-Liisa Rauhalalta ehdotuksen tarkastella tutkimuskokonaisuuttani symbolisesti eri tasoille rakennettujen terassien avulla. Ehdotuksen mukaan pysähdyin tutkimaan päätelmiäni näille mieleeni piirtyneille hermeneuttisille terasseille, joissa tieto vähitellen kumuloitui ja karttui, kun detaljit liittyivät kokonaisuuksiin. Toisilla terasseilla olen joutunut viipymään pidempään kuin toisilla, välillä viilenevään iltahämärään asti, taiteen ja tieteen huopa tiukasti ympärilläni kietoutuneena. Samanaikaisesti, kuvitteellisten terassien rinnalla, puutarhaani valmistui kaksi todellista, flyygelinmuotoista terassia. Viipyilyä, uneksintaa ja tulevia kesiä varten.

Liite 1. Tutkimusaineistot Suomen Akatemian hankkeissa vuosina 2000–2003 ja 2010–2013

Tutkimusohjelma ja hankevuodet	Yhteistyökumppanit	Kohderyhmä	Tutkimusaineistot
Suomen Akatemian ”Syrjäytyminen, eri-arvoisuus ja etniset suhteet Suomessa” - tutkimusohjelma (lyh. SYREENI) vuosina 2000–2003	Taideteollinen korkeakoulu, Teatterikorkeakoulu Syreenin taimi -tutkijaryhmä, valtion koulukodit, koulutuksen työ-pajoilla taiteellisia osuuksia vetäneet taiteilijat, kouluttajakumppanit, työnohjaajat	valtion koulukotien työntekijät	<ul style="list-style-type: none"> • työntekijöiden (18 kpl) ja nuorten omaelämäkertoja (10 kpl) • digitaalisia valokuvia kaikilta koulutuskerroilta (yht. 10 pv) • tutkimuspäiväkirjat • koulutuskertojen palautelomakkeet kaikilta osallistujilta • koulutuskokonaisuuksien ja koulutuksen seurantapäivien muistiot • koulutukseen osallistuneiden nauhoitetut ryhmäkeskustelut (169s.) • koulutukseen osallistuneiden Swot-analyysi koulutuksen toteutumisesta (16 kpl)
Suomen Akatemian ”Lasten ja nuorten hyvinvointi ja terveys” -tutkimusohjelma (lyh. SKIDI-KIDS) VUOSINA vuosina 2010–2013	”Pitkittäistutkimus huostaan otetuista lapsista Suomessa” -tutkijaryhmä ”Lost and found”, Harvialan koulukoti, Teatteri ILMI Ö., tutkija Anna Rainio, rap-artistit: Paleface ja Steen 1	lastensuojelun sijaishuollon piirissä olevat nuoret	<ul style="list-style-type: none"> • litteroidut taiteilijahaastattelut, 3 henkilöä rap-hankkeen puitteissa ja kahden teatteritaiteen ammattilaisen yhteishaastattelu (yht. 280 min./ 82 sivua) • Harvialan koulukodin työntekijän/hankevastaavan haastattelu (yht. 88 min.) • rap-sanoitukset cd tallenteilla ”Laitostuneet” ja Harvialan koulukodin levyllä ”Tanssin demonien kanssa”, Fatibumba • videotallenteet ryhmätoiminnasta ja lyhytelokuvan teosta, • kahden rap-hankeeseen osallistuneen pojan haastattelut (yht. 26 min.) • kahden teatteritoimintaan osallistuneen pojan yhteishaastattelu (yht. 46 min.) • digitaaliset valokuvat, yht. 286 kpl • kenttämuistiinpanot (yht. 45 liuskaa)

Lähteet

- Alasuutari, Pertti 2011. Laadullinen tutkimus 2.0. Tampere: Vastapaino.
- Anttila, Pirkko 2005. Ilmaisui, teos, tekeminen ja tutkiva toiminta. Hamina: Akatiimi Oy.
- Bachelard, Gaston 2003. Tilan poetiikka (suom. Tarja Roinila). Helsinki: Kustannusosakeyhtiö Nemo. Teoksen alkuperäisjulkaisu vuodelta 1957.
- Bardy, Marjatta 1998. Johdanto. Ihmismieli – Panoraama – Kohdennuksia – Heijastus ja hiljaisuus. Teoksessa Marjatta Bardy (toim.) Taide tiedon lähteenä. Helsinki: Stakes, 6–16.
- Bardy, Marjatta (toim.) 2009. Lastensuojelun ytimissä. Helsinki: Terveiden ja hyvinvoinnin laitos. Bardy, Marjatta & Barkman, Johanna 2001. Tunteet ja ilmaisu-taidot sosiaalipoliittisena kysymyksenä. Yhteiskuntapolitiikka 66 (2001) 3, 199–209.
- Bardy, Marjatta & Känkänen, Päivi 2005a. Omat ja muiden tarinat – Ihmissyyttä vaalimassa. Helsinki: Stakes.
- Bardy, Marjatta & Känkänen, Päivi 2005b. Tarinat yksilön ja yhteisön suhteissa. Teoksessa Mirja Satka & Synnöve Karvonen-Niinikoski & Marianne Nylund & Susanna Hoikkala (toim.) Sosiaalityön käytäntötutkimus. Helsinki: Palmenia-Kustannus, 201–217.
- Bardy, Marjatta & Haapalainen, Riikka & Isotalo, Merja & Korhonen, Pekka (toim.) 2007. Taide keskellä elämää. Helsinki: LIKE/Nykytaiteen museo Kiasman julkaisuja 106.
- Barkman, Johanna 2003. Minä, äiti, isä ja koti lasten tarinoissa. Teoksessa Mari Krappala & Tarja Pääjoki (toim.) Taide ja toiseus. Syrjästä yhteisöön. Helsinki: Stakes, 93–100.
- Barone, Tom & Eisner, Elliot W. 2012. Arts based research. California: Sage Publications, Inc.
- Bauman, Zygmunt 2002. Notkea moderni (suom. Jyrki Vainonen). Tampere: Vastapaino.
- Bauman, Zygmunt 2012. Culture between state and market. Luento Kuvataideakatemiassa 22.11.2012. Helsinki.
- Baynes, Polly 2008. Untold stories. A discussion of life story work. Adoption & Fostering. Volume 32 number 2/2008, 43–49.
- Berger, Peter L. & Luckmann, Thomas 1994. Todellisuuden sosiaalinen rakentuminen. Tiedonsosiologinen tutkielma (suom. ja toim. Vesa Raiskila). Helsinki: Gaudeamus. Teoksen alkuperäisjulkaisu vuodelta 1966.
- Bettelheim, Bruno 1984. Satujen lumous (suom. Mirja Rutanen). Helsinki: WS-OY.
- Blaustein, Margaret E. & Kinniburgh, Kristine M. 2010. Treating Traumatic Stress in Children and Adolescents. How to Foster Resilience through Attachment, Self-Regulation and Competency. New York: The Guilford Press.
- Blos, Peter 1962. On adolescence: A psychoanalytic interpretation. New York: Free Press.
- Bohm, David 1998. On creativity (ed. Lee Nichol). London: Routledge.
- Bohm, David & Peat, F. David 1992. Tiede, järjestys ja luovuus (suom. Tiina Seppälä & Jukka Jääskeläinen & PaaVo Pylkkänen). Helsinki: Gaudeamus. Alkuperäisjulkaisu vuodelta 1987.
- Bowlby, John 1973. Attachment and loss. Vol II: Separation. Harmondsworth: Penguin Books.
- von Brandenburg, Cecilia 2008. Kulttuurin ja hyvinvoinnin välisestä yhteydestä. Näköaloja taiteen soveltavaan käyttöön. Opetusministeriön julkaisuja 2008:12. Helsinki.
- Bruner, Jerome 1990. Acts of meaning. Cambridge, Mass.: Harvard University Press.
- Bundy, Penny. 2006. Using drama in the counselling process: the Moving On project, Research in Drama Education. The Journal of Applied Theatre and Performance 11:1, 7–18.
- Davis, Keith 2010. Music and the Expressive Arts With Children Experiencing Trauma. Journal of Creativity in Mental Health 5, 125–133.
- Eisner, Elliot 2008. Art and knowledge. In J. Gary Knowles & Ardra L. Cole (eds.) Handbook of the Arts in Qualitative Research. Los Angeles: Sage Publications, 3–12.
- Engeström, Ritva 1999. Toiminnan moniäänisyys. Tutkimus lääkärin vastaanottojen keskusteluista. Toiminnan teorian ja kehittävän työntutkimuksen yksikön teoksia. Helsinki: University Press.

- Eriksson, Inger 2004. Communicating Existential Issues Through Reading Poetry. A Project in a Swedish Hospice. In Fiona Sampson (ed.) *Creative Writing in Health and Social Care*. London: Jessica Kingsley Publishers, 38–52.
- Erkkilä, Jaakko 2003. Musiikkiterapian mahdollisuudet lapsen surussa. Teoksessa Jaakko Erkkilä & Tiina Holmberg & Sirkku Niemelä & Hilkka Ylönen (toim.) *Surevan lapsen kanssa*. Helsinki: SMS-Tuotanto Oy, 17–55.
- Eskola, Katariina 1998. Taiteen merkityksellistämä elämä. Teoksessa Marjatta Bardy (toim.) *Taide tiedon lähteenä*. Helsinki: Stakes, 39–51.
- Forsberg, Hannele 1998. Perheen ja lapsen tähden. Etnografia kahdesta lastensuojelun asiantuntijakulttuurista. Helsinki: Lastensuojelun keskusliitto.
- Forsberg, Hannele & Ritala-Koskinen, Aino & Törrönen, Maritta (toim.) 2006. *Lapset ja sosiaalityö. Kohtaamisia, menetelmiä ja tiedon uudelleenarviointia*. Jyväskylä: PS-kustannus.
- Freire, Paulo 1998. *Pedagogy of freedom. Ethics, Democracy, and Civic Courage*. Translated by Patrick Clarke. New York: Rowman & Littlefield Publishers Inc.
- Freire, Paulo 2005. *Sorrettujen pedagogiikka* (suom. Jouko Kuortti). Tampere: Vastapaino.
- Gladding, Samuel T. 2005. *Counseling as an art: The creative arts in counseling*. United States of America, Alexandria: American Counseling Association.
- Gosden, Christopher 1994. *Social being and time*. Oxford: Blackwell.
- Granfelt, Riitta 1998. Kertomuksia naisten kodittomuudesta. Suomalaisen kirjallisuuden seuran toimituksia 702. Helsinki: SKS.
- Granö, Päivi 2003. *Taide tutkijan ymmärryksen avaajana*. Teoksessa Juha Varto & Marketta Saarnivaara & Heikki Tervahattu (toim.) *Kohtaamisia taiteen maastoissa*. Artefakta 13. Hamina: Akatiimi Oy, 133–137.
- Hall, Stuart 2002. *Identiteetti* (suom. ja toim. Mikko Lehtonen ja Juha Herkman). Tampere: Vastapaino.
- Hamm, Kalle 2003. *Tutkimus taiteellisessa työskentelyssäni*. Teoksessa Juha Varto & Marketta Saarnivaara & Heikki Tervahattu (toim.) *Kohtaamisia taiteen maastoissa*. Artefakta 13. Hamina: Akatiimi Oy, 94–97.
- Heimonen, Kirsi 2007. *Tanssin lahja*. Teoksessa Marjatta Bardy & Riikka Haapalainen & Merja Isotalo & Pekka Korhonen (toim.) *Taide keskellä elämää*. Helsinki: LIKE/Nykytaiteen museo Kiasman julkaisuja 106, 39–43.
- Heimonen, Kirsi 2009. *Sukellus liikkeeseen – liikeimprovisaatio tanssimisen ja kirjoittamisen lähteenä*. Acta Scenica -julkaisusarja nro 24. Teatterikorkeakoulu, Esittävien taiteiden tutkimuskeskus/tanssitaiteen laitos. Helsinki.
- Heimonen, Kirsi 2011a. *Taidelähtöiset menetelmät sosiaali- ja terveysalan henkilökunnan arjessa – miten käy hyvinvoinnin, työn ja taiteen?* Teoksessa Anu-Liisa Rönkä & Ilkka Kuhanen & Minna Lisä & Saara Niemeläinen & Päivi Rantala (toim.) *Taide käy työssä. Taidelähtöisiä menetelmiä työyhteisöissä*. Lahden ammattikorkeakoulun julkaisu Sarja C Artikkelikokoelmat, raportit ja muut ajan-kohtaiset julkaisut, osa 75, 37–47.
- Heimonen, Kirsi 2011b. *Tanssiminen viiltää aukot aikaan*. Teoksessa Anu-Liisa Rönkä & Ilkka Kuhanen & Minna Lisä & Saara Niemeläinen & Päivi Rantala (toim.) *Taide käy työssä. Taidelähtöisiä menetelmiä työyhteisöissä*. Lahden ammattikorkeakoulun julkaisu Sarja C Artikkelikokoelmat, raportit ja muut ajan-kohtaiset julkaisut, osa 75, 154–156.
- Heino, Tarja 2005. *Lapsen tieto tutkimuksessa ja käytännössä*. Teoksessa Sakari Hänninen & Jouko Karjalainen & Tuukka Lahti (toim.) *Toinen tieto*. Kirjoituksia huono-osaisuuden tunnistamisesta. Helsinki: Stakes, 195–221.
- Heino, Tarja & Johnson, Marianne 2010. *Huostassa olleet lapset nuorina aikuisina*. Teoksessa Ulla Hämäläinen & Olli Kangas (toim.) *Perhepiirissä*. Helsinki: Kela. Heino, Tarja & Kuure, Tapio 2009. *Syrjäytymisvaarassa olevat lapset ja nuoret – esiselvitys*. Prosessinäkökuuma ehkäisevän lapsi- ja nuorisopolitiikan sekä lastensuojelun ohjaukseen, tiedonkeruuseen ja ammattikäytäntöihin. Sektoritutkimuksen neuvottelukunta. Osaaminen, työ ja hyvinvointi. Raportti 10/2009.
- Heino, Tarja & Säkkinen, Salla 2011. *Sukupuoli lastensuojelussa*. Teoksessa Marjut

- Pietiläinen (toim.) Nuori tasa-arvo. Sukupuolten tasa-arvo 2011. Helsinki: Tilastokeskus.
- Helne, Tuula 2002. Syrjäytymisen yhteiskunta. Tutkimuksia 123. Helsinki: Stakes.
- Helsingin Sanomat 6.4.2012. Kohtaaminen on mahdollisuus muutokseen. Jussi Lehtosen haastattelu.
- Hiitola, Johanna 2008. Selvitys vuonna 2006 huostaanotetuista ja sijaishuoltoon sijoitetuista lapsista. Lastensuojelun sijaishuollon kehittäminen Tampereella, Tampereen seutukunnassa ja Etelä-Pirkanmaalla -hanke. Työpapereita 21/2008. Helsinki: Stakes.
- Hiltunen, Mirja 2007. Pohjoista loistetta – Tulikettu ja muita taideteoksia. Teoksessa Marjatta Bardy & Riikka Haapalainen & Merja Isotalo & Pekka Korhonen (toim.) Taide keskellä elämää. Helsinki: LIKE/Nykytaiteen museo Kiasman julkaisuja 106, 136–142.
- Hiltunen, Mirja 2009. Yhteisöllinen taidekasvatus. Performatiivisesti pohjoisen sosiokulttuurisissa ympäristöissä. Rovaniemi: Lapin yliopistokustannus.
- Holma, Juha 1996. Narratiivinen lähestymistapa akuuttiin psykoosiin. Teoksessa Antero Toskala & Jarl Wahlström (toim.) Psykoterapian prosessit, tutkimukselliset konstruktiot. Helsinki: Suomen psykologinen seura.
- Holma, Juha 1999. The Search for a Narrative. Investigating Acute Psychosis and the Need-Adapted Treatment Model from the Narrative Viewpoint. *Jyväskylä Studies in Education, Psychology and Social Research* 150. Jyväskylä.
- Honkasalo, Marja-Liisa 2012. Alkuja tutkimuksen ja opetuksen uusiin mahdollisuuksiin – kulttuurisen terveyden ja hyvinvoinnin professuuri. Teoksessa Liisa Reunanen (toim.) Tiedosta terveys. Vuoropuhelua kulttuurisesta hyvinvoinnista. Tieteen ja kulttuurin Turku, hyvinvoiva kaupunki -hanke/Turun yliopisto, 99–104.
- Hotari, Kaisa-Elina & Oranen, Mikko & Pösö, Tarja 2009. Lapset lastensuojelun osallisina. Teoksessa Marjatta Bardy (toim.) Lastensuojelun ytimissä. Helsinki: Terveyden ja hyvinvoinnin laitos, 117–132.
- Hughes, A. Daniel 1997. Facilitating Developmental Attachment. The Road to Emotional Recovery and Behavioral Change in Foster and Adopted Children. Northwale, NJ: Jason Aronson Inc.
- Hughes, A. Daniel 2006. Tie traumasta tervehtymiseen. Rakkautta herättäminen syvästi vaurioituneissa lapsissa. Tampere: PT-kustannus.
- Hurtig, Johanna 2003. Lasta suojelemassa – etnografia lasten paikan rakentumisesta lastensuojelun perhetyön käytännöissä. *Acta Universitatis Lapponensis* 60, Rovaniemi: Lapin yliopisto.
- Hyttinen, Hilikka 2011. Sosiaalisen sirkus-toiminnan käynnistäminen. Teoksessa Sofia-Charlotta Kakko & Piia Karkkola (toim.) Sosiaalisen sirkuksen hyvien käytäntöjen opas. Tutkivan teatterityön keskuksen julkaisu. Tampere, 11–27.
- Hyypä, Markku T. 2007. Elinvoimaa kulttuurista. Teoksessa Marjatta Bardy & Riikka Haapalainen & Merja Isotalo & Pekka Korhonen (toim.) Taide keskellä elämää. Helsinki: LIKE/Nykytaiteen museo Kiasman julkaisuja 106, 155–163.
- Hyypä, Markku T. & Liikanen, Hanna-Liisa 2005. Kulttuuri ja terveys. Helsinki: Edita. Häkämies, Annukka 2005. Tunteet – portti arvomaailmaamme draamatyöskentelyssä. Teoksessa Marjo-Riitta Ventola & Micke Renlund (toim.) Draamaa ja teatteria yhteisöissä. Helsingin ammattikorkeakoulu Stadian julkaisuja. Sarja B: Oppimateriaalit 5, 146–158.
- Hämäläinen, Soili 2003. Taidekorkeakoulujen jatkotutkinnot taiteen ja tieteen välimaastossa. Teoksessa Juha Varto & Marketta Saarnivaara & Heikki Tervahattu (toim.) 2003. Kohtaamisista taiteen maastoissa. *Artefakta* 13. Hamina: Akaatiimi Oy, 60–68.
- Hänninen, Vilma 1999. Sisäinen tarina, elämä ja muutos. Tampereen yliopisto, Sosiologian ja sosiaalipolitiikan laitos.
- Imporanta, Katariina 2011. Taiteesta ja kulttuurista hyvinvointia Lapissa – toimintaa, yhteistyötä ja mahdollisuuksia. Selvitystyö 2011. Koulutus- ja kehittämispalvelut. Rovaniemi: Lapin yliopisto.
- In from the Margins – A contribution to the debate on culture and development in Europe 1997. The European Task Force on Culture and Development. Strasbourg: Council of Europe Publishing.

- Isotalo, Merja 2012. Taide hyvinvointia edistämässä. Special Issue on Encounter Art Promoting Wellbeing. Kohtaamistaide hyvinvointia edistämässä. Interdisciplinary Studies Journal Vol 1, number 4, 2012. Laurea university of applied sciences, 15–31.
- Jahnukainen, Markku 2004. Koulukodissa ja sen jälkeen. Vuosina 1996 ja 2000 valtion koulukodeista kotiutettujen nuorten koulukotikokemukset ja jälkiseuranta vuoteen 2002. Aiheita 29/2004. Helsinki: Stakes.
- Jahnukainen, Markku & Kekoni, Taru & Pösö, Tarja 2004 (toim.) Nuoruus ja koulukoti. Nuorisotutkimusverkosto, Nuorisotutkimusseuran julkaisuja 43. Helsinki.
- Janhunen, Tarja 1997. Taide ja lastensuojelu: Sosiaali-, nuoriso- ja kriminaalisyötä Legioonateatterin keinoin. Aiheita 22/1997. Helsinki: Stakes.
- Janhunen, Tarja 2006. Sillanrakentajana ohjaajien Voimatarina-työskentelyssä. Teoksessa Sinikka Haapanen & Inkeri Sava & Virpi Vesanen-Laukkanen (toim.) Voimatarina nuorisotyössä. Helsinki: Nuorisoasiainkeskus, 31–43.
- Juhila, Kirsi 2006. Sosiaalityöntekijöinä ja asiakkaina. Sosiaalityön yhteiskunnalliset tehtävät ja paikat. Tampere: Vastapaino.
- Juvonen, Tarja 2009. Kontrollin ulottuvuuksia nuorten kanssa tehtävässä työssä. Teoksessa Suvi Raitakari & Elina Virokannas (toim.) Nuorisotyön ja sosiaalityön jaetut kentät. Nuorisotutkimusverkosto/Nuorisotutkimusseura, julkaisuja 96, 155–180.
- Jääskeläinen, Paul & Hakkarainen, Pentti & Jokinen, Esa & Spangar, Timo 2008. Dialogiset työpajat ja hiljainen tieto. Teoksessa Auli Toom & Jussi Onnismaa & Anneli Kajanto (toim.) Hiljainen tieto. Tietämistä, taitamista, taitavuutta. Aikuiskasvatuksen 47. vuosikirja. Helsinki: Kansanvalistusseura ja Aikuiskasvatuksen tutkimusseura.
- Kangas, Anita 2003. Sosiokulttuurisesta animaatiosta sosiokulttuuriseen innostamiseen. Teoksessa Antero Puhakka & Minna Suutari & Silva Tedre (toim.) Notkea liike – Pirkkoliisa Ahposen juhla-kirja. Yhteiskuntapolitiikan tutkimuksia. Joensuun yliopisto, 63–73.
- Karisto, Antti 1996. Invisible social policy: empowerment through cultural participation. Kvartti 3B/1996. Helsingin kaupungin tietokeskus, 50–53.
- Karisto, Antti 1998. Rajankäyntiä – kognitiivisen, esteettisen ja moraalisen suhteista. Teoksessa Marjatta Bardy (toim.) Taide tiedon lähteenä. Helsinki: Stakes, 63–80.
- Karvinen-Niinikoski, Synnöve 2009. Postmoderni sosiaalityö. Teoksessa Mikko Mäntysaari & Anneli Pohjola & Tarja Pösö (toim.) Sosiaalityö ja teoria. Jyväskylä: PS-kustannus, 131–159.
- Karvinen-Niinikoski, Synnöve & Salonen, Jari & Meltti, Tero & Yliruka, Laura & Tapola-Haapala, Maria & Björkenheim, Johanna 2005. Konkistas sosiaalityö 2003. Suomalaisen sosiaalityön todellisuus ja tulevaisuudennäkymät. Sosiaali- ja terveysministeriön selvityksiä 2005:28. Helsinki.
- Kekkonen, Marjatta 2012. Kasvatuskumppanuus puheena. Varhaiskasvattajat, vanhemmat ja lapset päivähoidon diskursiivisilla näyttämöillä. Tutkimus 72/2012. Helsinki: Terveyden ja hyvinvoinnin laitos.
- Kekoni, Taru & Kitinoja, Manu & Pösö, Tarja 2008. Erityinen huolenpito koulukodeissa. Raportteja 36/2008. Helsinki: Stakes.
- Kestilä, Laura & Paananen, Reija & Väisänen, Antti & Muuri, Anu & Merikukka, Marko & Heino, Tarja & Gissler, Mika 2012. Kodin ulkopuolelle sijoittamisen riskitekijät. Rekisteripohjainen seurantalutkimus Suomessa vuonna 1987 syntyneistä. Yhteiskuntapolitiikka 77 (2012):1, 34–52.
- Kiil, Karolina 2009. Kielletyt kuvat. Suomalais- ja virolaisnuorten piirtämällä esittämät kielletyt kuvat. Taideteollinen korkeakoulu. Taidekasvatuksen osasto. Taideteollisen korkeakoulun julkaisusarja A 97. Helsinki.
- Kiili, Johanna 2011. Lasten osallistuminen, kansalaisuus ja sukupolvisuhteiden hallinta. Kunnallisen lapsiparlamenttitoiminnan tarve, toteutus ja tavoitteet. Teoksessa Mirja Satka & Leena Alanen & Timo Harrikari & Elina Pekkarinen (toim.) Lapset, nuoret ja muuttuva hallinta. Tampere: Vastapaino, 167–204.

- Kinnunen, Helka-Maria 2008. Tarinat teatterin taiteellisessa prosessissa. Acta Scenica julkaisusarja nro 21. Teatterikorkeakoulu. Näyttämötaide ja tutkimus. Helsinki.
- Kitinoja, Manu 2005 Kujan päässä koulukoti. Tutkimus koulukoteihin sijoitettujen lasten lastensuojeluasiakkuudesta ja kouluhistoriasta. Tutkimuksia 150. Helsinki: Stakes.
- Knowles, J. Gary & Cole, Ardra L. (eds.) 2008. Handbook of the Arts in qualitative research. Thousand Oaks, California: Sage Publications.
- Koivisto, Nelli & Lehikoinen, Kai & Pasanen-Willberg, Riitta & Ruusuvirta, Minna & Saukkonen, Pasi & Tolvanen, Piritta & Veikkolainen, Arsi (toim.) 2010. Kolmannella lähteellä. Hyvinvointipalveluja kulttuurin, liikunnan ja nuorisotyön aloilta. Kolmas lähde -koordinaatiohanke. Kokos julkaisuja 1, Teatterikorkeakoulu. Helsinki.
- Koivunen, Hannele 1998. Hiljainen tieto luovuuden lähteenä. Teoksessa Marjatta Bardy (toim.) Taide tiedon lähteenä. Helsinki: Stakes, 201–219.
- Kolb, David 1984. Experiential learning. Experience as the source of learning and development. Englewood Cliffs, NJ: Prentice Hall.
- Korhonen, Pekka 1997. Osallistava teatteri – omien ajatusten vakoilua. Teoksessa Marjatta Bardy & Riikka Haapalainen & Merja Isotalo & Pekka Korhonen (toim.) Taide keskellä elämää. Helsinki: LIKE/Nykytaiteen museo Kiasman julkaisuja 106, 111–113.
- Koskimies, Mimosa & Pyhäjoki, Jukka & Arnkil, Tom Erik 2012. Hyvien käytäntöjen dialogit. Opas dialogisen kehittämisen ja kulttuurisen muutoksen tueksi. Opas 24/2012. Helsinki: Terveyden ja hyvinvoinnin laitos.
- Kouvonen, Petra 2011. Lasten osallistuminen ammatillisten perhekotien sääntelykäytäntönä. Teoksessa Mirja Satka & Leena Alanen & Timo Harrikari & Elina Pekkarinen (toim.) Lapset, nuoret ja muuttuva hallinta. Tampere: Vastapaino, 205–241.
- Krappala, Mari 2004. Avoin tila lapsen ja aikuisen välillä. Teoksessa Inkeri Sava & Virpi Vesänen-Laukkanen (toim.) Taiteeksi tarinoitu oma elämä. Jyväskylä: PS-kustannus, 167–180.
- Krappala, Mari & Pääjoki, Tarja (toim.) 2003. Taide ja toiseus. Syrjästä yhteisöön. Helsinki: Stakes.
- Kuitu, Pilvi 2010. Sukellus lähteeseen – kulttuuripalveluja vammaisille. Teoksessa Nelli Koivisto & Kai Lehikoinen & Riitta Pasanen-Willberg & Minna Ruusuvirta & Pasi Saukkonen & Piritta Tolvanen & Arsi Veikkolainen (toim.) Kolmannella lähteellä. Hyvinvointipalveluja kulttuurin, liikunnan ja nuorisotyön aloilta. Kolmas lähde -koordinaatiohanke. Kokos julkaisuja 1, Teatterikorkeakoulu. Helsinki, 232–233.
- Kuitu, Pilvi 2011. Taidelähtöisten palveluiden hyvinvointivaikutusten arviointi ja mittaaminen argumentoinnin näkökulmasta. Opinnäytetyö Elokuva ja television koulutusohjelmaan, Tampereen ammattikorkeakoulu.
- Kulmala, Anna 2006. Kerrottuja kokemuksia leimatusta identiteetistä ja toiseudesta. Acta Universitatis Tamperensis. Tampere University Press.
- Kurki, Leena 2000. Sosiokulttuurinen innostaminen. Tampere: Vastapaino.
- Kyppö, Ensio 1989. Ne kovimmat pojat: heidän koulukotinsa yhteiskunnan muutospaineessa. Kokemuksia, muistoja ja mietteitä kolmenkymmenen vuoden ajalta. Helsinki: Alea-kirja.
- Känkänen, Päivi 2003. Yksinäisyydestä liittymiseen. Aikatila elämäkerronnallisessa työssä. Teoksessa Mari Krappala & Tarja Pääjoki (toim.) Taide ja toiseus. Syrjästä yhteisöön. Helsinki: Stakes, 81–89.
- Känkänen, Päivi 2004. Hämärän peitto. Ilmaisutaidot ja tarinat aikatilan tekijöinä nuorten kanssa tehtävässä työssä. Teoksessa Markku Jahnukainen & Taru Kekkonen & Tarja Pösö (toim.) Nuoruus ja koulukoti. Helsinki: Nuorisotutkimusverkosto/Nuorisotutkimusseura, julkaisuja 43, 214–235.
- Känkänen, Päivi 2006. Taidelähtöiset työmenetelmät lastensuojelussa. Teoksessa Hannele Forsberg & Aino Ritala-Koskinen & Maritta Törrönen (toim.) Lapset ja sosiaalityö. Kohtaamisia, menetelmiä ja tiedon uudelleenarviointia. Jyväskylä: PS-kustannus, 129–148.
- Känkänen, Päivi 2009. Siirtymävaiheet lastensuojelussa – hetkiä ja ikuisuuksia. Teoksessa Marjatta Bardy (toim.) Lastensuojelun ytimissä. Helsinki: Terveyden ja hyvinvoinnin laitos, 232–240.

- Känkänen, Päivi & Bardy, Marjatta 2013. Life stories and arts in child welfare: enriching communication. *Nordic Social Work Research*. Published online 03 April 2013
<http://www.tandfonline.com/doi/full/10.1080/02156857X.2013.781536>
- Känkänen, Päivi & Laaksonen, Sari 2006. Selvitys sijaishuollon ja jälkihuollon nykytilasta ja kehittämistarpeista. Lastensuojelun kehittämissuunnitelma. www.sosiaaliporssi.fi
- Känkänen, Päivi & Pösö, Tarja 2008. Lastensuojelulaitokset Euroopassa – tieto ja näyttö keskiössä. *Yhteiskuntapolitiikka* 73(2008):5, 563–568.
- Känkänen, Päivi & Rainio, Anna Pauliina 2009. Selvitys THL:n tutkimuseettiselle työryhmälle 16.4.2009.
- Känkänen, Päivi & Rainio, Anna Pauliina 2010. Suojassa, mutta näkyvässä – taidelähtöinen toiminta osallisuuden rakentajana lastensuojelussa. *Nuorisotutkimuslehti* 1/2010, 4–20.
- Känkänen, Päivi & Tiainen, Ulla 2007. Oma tilaa etsimässä. Teoksessa Marjatta Bardy & Riikka Haapalainen & Merja Isotalo & Pekka Korhonen (toim.) *Taide keskellä elämää*. Helsinki: LIKE/Nykytaiteen museo Kiasman julkaisuja 106, 81–87.
- Laamanen, Mervi 2005. Peilin heijastuksia: Kokemuksia elämäkertaketjumenetelmän käytöstä lastensuojelulaitoksessa. Opinnäytetyö. Mikkelin Ammattikorkeakoulu, kansalaistoiminnan ja nuorisotyön koulutusohjelma.
- Laine, Pia (toim.) 2012. Luovuutta työhön. Taidelähtöiset menetelmät työhyvinvoinnin ja työnohjauksen välineinä. Kuopio: Unipress.
- Lapsen oikeuksien yleissopimus. SopS 60/1991, LOS.
- Lastensuojelu 2011 tilastoraportti 26/2012. Suomen virallinen tilasto, Sosiaaliturva 2012. Helsinki: Terveyden ja hyvinvoinnin laitos.
- Lastensuojelulaki 13.4.2007/417.
- Layder, Derek 2006. *Understanding Social Theory*. London: Sage Publications Ltd.
- Leavy, Patricia 2009. *Method meets art. Art-based research practice*. New York: Guilford Press.
- Lehto-Salo, Pirkko 2011. Placement on a reform school – the second chance for an adolescent? *Koulukotisijoitus – nuoren toinen mahdollisuus? Mielenterveyden häiriöiden, oppimisvaikeuksien ja perheongelmien kirjo kehittämissaasteena*. Jyväskylä studies in education, psychology and social research 414. Jyväskylä. Lehto-Salo Pirkko & Kuuri, Ari & Marttunen, Mauri & Mahlanen, Auvo & Toivonen, Veli-Matti & Toivola, Pirjo & Närhi, Vesa & Ahonen, Timo & Koponen, Hannu 2002. POLKU-tutkimus. Tutkimus nuorista kolmessa koulukodissa. *Psykiatrinen ja neuropsykologinen näkökulma*. Aiheita 16/2002. Helsinki: Stakes. Lehtonen, Jussi 2010. *Samassa valossa – näyttelijäntyö hoitolaitoskierueella*. Helsinki: Kustannusosakeyhtiö Avain.
- Lehtovirta, Mauri 2010. Ikääntyvät sukupolvet ja hyvinvointi. Teoksessa Jenni Varho & Mauri Lehtovirta (toim.) *Taidetta ikä kaikki*. Selvitys ikäihmisten hoivayhteisöjen kulttuuritoiminnasta Helsingissä. Helsinki: Helsingin kulttuurikeskus, 21–27.
- Levinas, Emmanuel 1996. *Etiikka ja ääretömyys*. Keskusteluja Philippe Nemon kanssa. *Alkuteos Ethique et infini* 1982. Tampere: Gaudeamus.
- Liikanen, Hanna-Liisa 2003. *Taide kohtaa elämän*. Arts in Hospital -hanke ja kulttuuritoiminta itäsuomalaisen hoitoyksiköiden arjessa ja juhlassa. Helsinki: Suomen Mielenterveysseura.
- Liikanen, Hanna-Liisa 2010. *Taiteesta ja kulttuurista hyvinvointia – ehdotus toimintaohjelmaksi 2010–2014*. Opetusministeriön julkaisuja 2010:1. Helsinki.
- Malchiodi, Cathy A. 2008. *Creative Interventions and Childhood Trauma*. In Cathy A. Malchiodi (ed.) *Creative Interventions with Traumatized Children*. New York: Guilford Press, 3–21.
- Manninen, Marko & Lindgren, Maija & Huttunen, Matti & Ebeling, Hanna & Moilanen, Irma & Kalska, Hely & Suvisaari, Jaana & Therman, Sebastian 2012. *Low verbal ability predicts later violence in adolescent boys with serious conduct problems*. *Nordic Journal of Psychiatry*. Julkaistu 21.11.2012 sähköisessä Epub-muodossa ennen varsinaista paperijulkaisua.
- Marjanovic-Shane, Ana 1989. *Metaphor Beyond Play: Development of Me-*

- taphor in Children. Pennsylvania: University of Pennsylvania.
- Marques, Antonio 2007. Si no lo creo, no lo veo. [Jos en usko, en näe] Azul Media videoproduktora.
- McNicol, Claire & Kirkpatrick, Ruth 2005. The good goodbye: helping children through transitions using storytelling. *Scottish Journal of Residential Child Care*, vol. 4 No 2 August/September 2005, 31–42.
- McNiff, Shaun 1998. Trust the process. An artist's guide to letting go. United States: Shambhala Publications.
- McNiff, Shaun 2008. Art-based research. Art and knowledge. In Gary J. Knowles & Ardra L. Cole (eds.) *Handbook of the Arts in qualitative research*. Thousand Oaks, California: Sage Publications, 29–53.
- Moss, Michelle 2009. Broken circles to a different identity: an exploration of identity for children in out-of-home care in Queensland, Australia. *Child and Family Social Work* 2009/14, 311–321.
- Muukkonen, Tiina 2009. Lapsen kohtaamis- ja prosessiosallisuus. Teoksessa Marjatta Bardy (toim.) *Lastensuojelun ytimissä*. Helsinki: Terveystieteiden tutkimuslaitos, 133–143.
- Myllyniemi, Sami 2009. Taidekohtia. Nuorisobarometri 2009. Opetusministeriö, Nuorisotutkimusverkosto ja Nuorisotutkimusneuvottelukunta. Helsinki.
- Myllyniemi, Sami 2010. Nuorten hyvinvoinnin ulottuvuuksia. Teoksessa Nelli Koivisto & Kai Lehikoinen & Riitta Pasanen-Willberg & Minna Ruusuvirta & Pasi Saukkonen & Piritta Tolvanen & Arsi Veikkolainen (toim.). *Kolmannella lähteellä. Hyvinvointipalveluja kulttuurin, liikunnan ja nuorisotyön aloilta*. Kolmas lähde -koordinaatiohanke. Kokos julkaisuja 1, Teatterikorkeakoulu. Helsinki, 47–55.
- Mäkelä, Jukka 2006. Suomalaisen laitoksen esipuhe Daniel Hughesin teoksessa *Tie traumasta tervehtymiseen. Rakkauden herättäminen syvästi vaurioituneissa lapsissa*. Tampere: PT-kustannus, 9–11.
- Mäntysaari, Mikko & Pohjola, Anneli & Pösö, Tarja (toim.) 2009. *Sosiaalinen ja teoreettinen*. Jyväskylä: PS-kustannus.
- Määttä, Mirja 2007. Yhteinen verkosto? Tutkimus nuorten syrjäytymistä ehkäisevistä poikkihallinnollisista ryhmistä. Kuopio: Helsingin yliopiston sosiologian laitoksen tutkimuksia nro 252.
- Nurminen, Niina 2007. *Potilashuone numero 3*. Teoksessa Marjatta Bardy & Riikka Haapalainen & Merja Isotalo & Pekka Korhonen (toim.) *Taide keskellä elämää*. Helsinki: LIKE/Nykytaiteen museo Kiasman julkaisuja 106, 71–74.
- Nowotny, Helga & Scott, Peter & Gibbons, Michael 2001. *Re-Thinking Science. Knowledge and the Public in an Age of Uncertainty*. Cambridge: Polity Press.
- Nyqvist, Leo 1995. Onnistuuko räätälöity työ nuorisohuollossa? Ehkäisevän nuorisohuollon kokeiluprosjektin (Lokki) arviointitutkimus. *Sosiaalipolitiikan laitos*. Sarja A:6/1995. Turun yliopisto.
- Ojakangas, Mika 2007. Passiivisuus – hyvinvointiyhteiskunnan vihollinen? Teoksessa Marjatta Bardy & Riikka Haapalainen & Merja Isotalo & Pekka Korhonen (toim.) *Taide keskellä elämää*. Helsinki: LIKE/Nykytaiteen museo Kiasman julkaisuja 106, 12–20.
- Opetusministeriö 2003. Valtioneuvosto periaatepäätös taide- ja taiteilijapolitiikasta. *opetusministeriön julkaisuja* 2003:20.
- Opetusministeriö 2004. Luovuuskertomus. Ehdotus hallitusohjelmassa tarkoitettujen luovuusstrategian tekemisen luonteesta, lähtökohdista ja toteuttamisen tavoista. *Opetusministeriön julkaisuja* 2004:4.
- Opetusministeriö 2004. Taiteen ja kulttuurin saavutettavuusohjelma 2006–2010. *Opetusministeriön julkaisuja* 2004:29. Helsinki.
- Opetusministeriö 2006. Yksitoista askelta luovaan Suomeen. Luovuusstrategian loppuraportti. *Opetusministeriön julkaisuja* 2006:43. Helsinki.
- Oranen, Mikko 2001 (toim.) *Perheväkivallan varjossa. Raportti lapsikeskeisen työn kehittämisestä*. Julkaisu 30. Helsinki: Ensi- ja turvakotien liitto.
- Oranen, Mikko 2008. Mitä mieltä? Mitä mieltä! Lasten osallisuus lastensuojelun kehittämisessä. Ensi- ja turvakotien liiton raportti 7. Helsinki.
- Payne, Malcolm 2005. *Modern Social Work Theory*. Hampshire: Palgrave Macmillan.
- Pekkarinen, Elina 2010. *Stadilaispojat, rikokset ja lastensuojelu*. Viisi tapaustutkimusta kuudelta vuosikymmeneltä.

- Nuorisotutkimusverkosto/Nuorisotutkimusseura, julkaisuja 102. Helsinki.
- Pekkarinen, Elina 2011. Lastensuojelun tieto ja tutkimus – asiantuntijoiden näkökulma. Nuorisotutkimusverkosto/Nuorisotutkimusseura, verkkojulkaisuja 51. Helsinki.
- Pekkarinen, Elina & Vehkalahti, Kaisa 2012. Johdanto. Instituutit lapsuutta ja nuoruutta rakentamassa – lapset ja nuoret instituutioita uudistamassa. Teoksessa Elina Pekkarinen & Kaisa Vehkalahti & Sami Myllyniemi (toim.) Nuorten elinolot vuosikirja 2012. Nuorisotutkimusverkosto/Nuorisotutkimusseura, julkaisuja 131. Terveiden ja hyvinvoinnin laitos ja Valtion nuorisosiain neuvottelukunta. Helsinki.
- Peruspalvelujen tila -raportti 2012. Valtiovarainministeriön julkaisuja 12/2012. Helsinki.
- Pohjola, Anneli 2009. Nuorisotyön ja sosiaalityön rajapinnoilla. Teoksessa Suvi Raitakari & Elina Virokannas (toim.) Nuorisotyön ja sosiaalityön jaetut kentät. Nuorisotutkimusverkosto/Nuorisotutkimusseura, julkaisuja 96, 21–40.
- Polanyi, Michael 1973. *Personal Knowledge. Towards a Post-Critical Philosophy*. London: Routledge & Kegan Paul.
- Punamäki, Raija-Leena 2006. Resiliency in Conditions of War and Military Violence: Preconditions and Developmental Processes. In Elena Garalda (ed.) *IACA-PAP Book Series in Child and Adolescent Mental Health*. London: Rowman & Littlefield Publishers, 129–177.
- Punamäki, Raija-Leena 2010. Traumaattiset tapahtumat ja niiden seuraukset nuoruudessa. Teoksessa Nuorten hyvin- ja pahoinvointi konsensuskokous 2010. Helsinki: Suomalainen Lääkäriseura Duodecim, Suomen Akatemia, 47–55.
- Pääjoki, Tarja 2004. Taide kulttuurisena kohtaamispaikkana taidekasvatuksessa. *Jyväskylän Studies in Humanities* 28. Jyväskylän yliopisto.
- Pösö, Tarja 1993. Kolme koulukotia. Tutkimus tyttöjen ja poikien poikkeavuuden määrittelykäytännöistä koulukotihoidossa. *Acta Universitatis Tamperensis*. Ser A vol 388. Tampereen yliopisto.
- Pösö, Tarja 2004. Vakavat silmät ja muita kokemuksia koulukodista. Tutkimuksia 133. Helsinki: Stakes.
- Pösö, Tarja 2005. Kun paikka menee tutkijaan. Teoksessa Sakari Hänninen & Jouko Karjalainen & Tuukka Lahti (toim.) *Toinen tieto. Kirjoituksia huono-osaisuuden tunnistamisesta*. Helsinki: Stakes, 118–135.
- Pösö, Tarja & Jahnukainen, Markku & Kekoni, Taru 2004. Koulukoti tutkimuspuheenvuorojen aiheena. Teoksessa Markku Jahnukainen & Taru Kekoni & Tarja Pösö (toim.) *Nuoruus ja koulukoti*. Helsinki: Nuorisotutkimusverkosto/Nuorisotutkimusseura, julkaisuja 43, 5–18.
- Rainio, Anna Pauliina 2010. *Lionhearts of the playworld. An ethnographic case study of the development of agency in play pedagogy*. University of Helsinki, Institute of Behavioural Sciences. *Studies in Educational Sciences* 233. Helsinki.
- Rainio, Anna Pauliina & Marjanovic-Shane, Ana 2013. From ambivalence to agency: Becoming an author, an actor and a hero in a drama workshop. Accepted to be published in *Learning, Culture and Social Interaction*.
- Rankanen, Mimmu 2012. Taiteen ja terapian vuoropuhelu. Special Issue on *Encounter Art Promoting Wellbeing*. *Kohdistaamistaide hyvinvointia edistämässä. Interdisciplinary Studies Journal* Vol 1, number 4, 2012. Laurea university of applied sciences, 32–43.
- Ranta-Tyrkkö, Satu 2010. *At the Intersection of Theatre and Social Work in Orissa, India: Natya Chetana and its Theatre*. Tampere: Tampere University Press, Acta Universitatis Tamperensis; 1503.
- Rantala, Päivi 2011. Taidelähtöisiä menetelmiä työyhteisöihin: prosessianalyysi. Teoksessa Anu-Liisa Rönkä & Ilkka Kujanen & Minna Liski & Saara Niemeläinen & Päivi Rantala (toim.). *Taide käy työssä. Taidelähtöisiä menetelmiä työyhteisöissä*. Lahden ammattikorkeakoulun julkaisu Sarja C Artikkelikokoelmat, raportit ja muut ajankohtaiset julkaisut, osa 75, 16–29.
- Rantala, Päivi & Korhonen, Satu-Mari (toim.) 2012. *Uutta osaamista luomassa. Työelämän kehittäminen taiteen keinoin*. Lapin yliopiston yhteiskuntatieteellisiä julkaisuja B. Tutkimusraportteja ja selvityksiä 61. Rovaniemi.

- Rantala, Päivi & Linjakumpu, Aini & Walenius-Korkalo, Sandra & Kraatari, Eliza 2010. Ihmisen kokoinen kehitys. Taide ja kulttuuri hyvinvoinnin katalysaattoreina Lapissa. TaikaLappi -hankkeen raportti. Lapin yliopiston yhteiskuntatieteellisiä julkaisuja B. Tutkimusraportteja ja selvityksiä 59.TAIKA-hanke (ESR). Rovaniemi.
- Reunanen, Liisa & Suominen, Annakaisa 2012. Hyvinvointia kulttuurista ja taiteesta. Teoksessa Liisa Reunanen (toim.) Tiedosta terveys. Vuoropuhelua kulttuurisesta hyvinvoinnista. Tieteen ja kulttuurin Turku, hyvinvoiva kaupunki -hanke/Turun yliopisto, 11–17.
- Roinila, Tarja 2003. Gaston Bachelard, tilan ja poetiikan filosofi. Esipuhe teoksessa Tilan poetiikka. Helsinki: Kustannusosakeyhtiö Nemo, 7–30.
- Räsänen, Marjo 2000. Sillanrakentajat. Kokemuksellinen taiteen ymmärtäminen. Taideteollisen korkeakoulun julkaisuja A 28. Helsinki.
- Rönkä, Anu-Liisa & Kuhanen, Ilkka & Liski, Minna & Niemeläinen, Saara & Rantala, Päivi (toim.) 2011. Taide käy työssä. Taidelähtöisiä menetelmiä työyhteisöissä. Lahden ammattikorkeakoulun julkaisu Sarja C Artikkelikokoelmat, raportit ja muut ajankohtaiset julkaisut, osa 75.
- Sakari, Marja 2007. Museo mahdollisuuksien tilana. Teoksessa Marjatta Bardy & Riikka Haapalainen & Merja Isotalo & Pekka Korhonen (toim.) Taide keskellä elämää. Helsinki: LIKE/Nykytaiteen museo Kiasman julkaisuja 106, 103–106.
- Sandén, Sara Maria 2011. Inkluderande teaterverksamhet. Nya möjligheter för socialt arbete. Pro gradu -avhandling i socialt arbete. Institutionen för socialvetenskap, Statsvetenskapliga fakulteten, Helsingfors universitetet.
- Satka, Mirja & Alanen, Leena & Harrikari, Timo & Pekkarinen, Elina 2011. Johdatus lasten ja nuorten kysymyksiin. Teoksessa Lapset, nuoret ja muuttuva hallinta. Mirja Satka & Leena Alanen & Timo Harrikari & Elina Pekkarinen (toim.) Tampere: Vastapaino, 11–28.
- Sava, Inkeri 1998. Taiteen ja tieteen kietoutuminen tutkimuksessa. Teoksessa Marjatta Bardy (toim.) Taide tiedon lähteenä. Helsinki: Stakes, 103–121.
- Sava, Inkeri 2007. Katsomme – näemmekö? Luovuudesta, taiteesta ja visuaalisesta kulttuurista. Jyväskylä: PS-Kustannus.
- Sava, Inkeri & Katainen, Arja 2004. Taide ja tarinallisuus itsen ja toisen kohtaamisen tilana. Teoksessa Inkeri Sava & Virpi Vesänen-Laukkanen (toim.) Taiteeksi tarinoitu oma elämä. Jyväskylä: PS-Kustannus, 22–39.
- Sava, Inkeri & Vesänen-Laukkanen, Virpi (toim.) 2004. Taiteeksi tarinoitu oma elämä. Jyväskylä: PS-Kustannus.
- Satka, Mirja & Karvinen-Niinikoski, Synnöve & Nylund, Maria 2005a. Mitä sosiaalityön käytäntötutkimus on? Teoksessa Mirja Satka & Synnöve Karvinen-Niinikoski & Marianne Nylund & Susanna Hoikkala (toim.) Sosiaalityön käytäntötutkimus. Helsinki: Palmenia-Kustannus, 9–19.
- Satka, Mirja & Karvinen-Niinikoski, Synnöve & Nylund, Maria & Hoikkala, Susanna (toim.) 2005b. Sosiaalityön käytäntötutkimus. Helsinki: Palmenia-Kustannus.
- Savolainen, Miina 2008. Maailman ihanin tyttö – The loveliest girl in the world. Englannin kielen käännös: Pilviriikka Taipale ja Don McCracken. Helsinki: Blink Entertainment.
- Sennett, Richard 2004. Kunnioitus eriarvoisuuden maailmassa. Tampere: Vastapaino.
- Siivonen, Katriina 2010. Taiteen särmällä nuorille hyvinvointia. Sitoumuksia ja toiminta-ajatuksia nuorten tueksi. Turun yliopiston Tulevaisuuden tutkimuskeskuksen Tutu-eJulkaisuja 6/2010 & Nuorisotutkimusverkosto/Nuorisotutkimusseura, verkkojulkaisuja 37.
- Sinkkonen, Jari & Kalland, Mirjam (toim.) 2001. Varhaiset ihmissuhteet ja niiden häiriintyminen. Helsinki: WSOY.
- Smith, Mark 2009. Rethinking residential child care. Positive perspectives. Bristol: Policy Press.
- Speedy, J. 2000. The “storied” helper: narrative ideas and practices in counselling and psychotherapy. The European Journal of Psychotherapy, Counselling & Health Vol 3 No 3 December 2000. 361–374.
- Strandell, Harriet 2005. Lapset, etiikka ja vaikea osallisuus. Teoksessa Laadullisen sosiaalitutkimuksen eettiset kysymykset. Työpapereita 4. Helsinki: Stakes, 33–38.

- Strandman, Pia 2007. Taiteen soveltavaa käyttöä? Teoksessa Marjatta Bardy & Riikka Haapalainen & Merja Isotalo & Pekka Korhonen (toim.) Taide keskellä elämää. Helsinki: LIKE/Nykytaiteen museo Kiasman julkaisuja 106, 160–163.
- Syrjästä esiin -raportti 1998. Helsinki: Opetus- ja kulttuuriministeriö
- Sytytin-hankkeen väkiraportti 2010. Helsinki: Teatteri ILMI Ö.
- Tervo, Jukka 2011. ”Siksi pukeudun mustaan” – psykoterapeuttinen musiikkiterapia nuoruusiän masennuksen hoidossa. Teoksessa Anna-Liisa Lämsä (toim.) Mieli maasta. Masentuneen nuoren kohtaaminen ja tukeminen. Jyväskylä: PS-kustannus, 208–248.
- Tolska, Timo 2002. Kertova mieli. Jerome Brunerin narratiivikäsitys. Helsingin yliopiston kasvatustieteen laitoksen tutkimuksia 178.
- Tulensalo, Hanna & Muukkonen, Tiina 2004. Kohtaavaa lastensuojelua. Lapsikeskeisen lastensuojelun sosiaalityön tilanearvion käsikirja. Selvityksiä 1. Helsinki: Helsingin kaupungin sosiaalivirasto.
- Turpa auki – raplyriikkaa 2007. Helsinki: WSOY yhteistyössä Plan Suomi Säätiön kanssa.
- Törrönen, Maritta 1999. Lasten arki laitoksessa – elämistila lastenkodissa ja sairaalassa. Helsinki: Yliopistopaino.
- Uskomme sinuun – usko sinäkin. Eväitä elämään ja tahtoa selviytymiseen 2011. Lastensuojelun käsikirja nuorilta nuorille. Helsinki: Pesäpuu ry & Lastensuojelun keskusliitto.
- Vaarama, Marja & Moisio, Pasi & Karvonen, Sakari 2010. Suomalaisten hyvinvointi. Helsinki: Terveyden ja hyvinvoinnin laitos.
- Vaikuttava sirkus -hankkeen uutiskirje 3/2012.
- Vario, Pipsa & Pesäpuu ry:n Selviytyjät-tiimi 2012a. Selviytyjät 2009–2011 Loppuraportti.
- Vario, Pipsa & Barkman, Johanna & Kiili, Johanna & Nikkanen, Marko & Oranen, Mikko & Tervo, Jaana 2012b. ”Suojele unelmia, vaali toivoa.” Nuorten suosituksat lastensuojelun ja sijaishuollon laadun kehittämiseksi. Lapsiasiavaltuutetun toimiston julkaisu 2012:6.
- Valtioneuvoston selonteko eduskunnalle kulttuurin tulevaisuudesta. Opetus- ja kulttuuriministeriö 2010. Helsinki. Varho, Jenni & Lehtovirta, Mauri (toim.) 2010 Taidetta ikä kaikki. Selvitys ikäihmisten hoivayhteisöjen kulttuuritoiminnasta Helsingissä. Helsinki: Helsingin kulttuurikeskus.
- Varto, Juha & Saarnivaara, Marketta & Tervahattu, Heikki (toim.) 2003. Kohtaamisia taiteen maastoissa. Artefakta 13. Hamina: Akatiimi Oy.
- Vartiainen, Olli 2010. Tunteista kertoo – rap. Tesso 3–4/2010, 51. Lainaus Olli Vartiaiselta Esa Tuomisen kirjoittamassa artikkelissa.
- Vehkalahti, Kaisa 2008. Daughters of Penitence: Vuorela State Reform School and the Construction of Reformatory Identity, 1893–1923. (Kasvatuslaitosidentiteettiä rakentamassa - Vuorelan kasvatuslaitos ja tyttöjen laitoskasvatus, 1893–1923). Historian laitos, Turun yliopisto.
- Ventola, Marjo-Riitta 2005. Taide keskelle elämää. Teoksessa Marjo-Riitta Ventola & Micke Renlund (toim.) Draamaa ja teatteria yhteisöissä. Helsingin ammattikorkeakoulu Stadian julkaisuja. Sarja B: Oppimateriaalit 5, 34–47.
- Ventola, Marjo-Riitta & Renlund Micke 2005. Käytäntöjä. Teoksessa Marjo-Riitta Ventola & Micke Renlund (toim.) Draamaa ja teatteria yhteisöissä. Helsingin ammattikorkeakoulu Stadian julkaisuja. Sarja B: Oppimateriaalit 5, 56–80.
- Vesänen-Laukkanen, Virpi 2004. Katson ulos kuvastani. Teoksessa Inkeri Sava & Virpi Vesänen-Laukkanen (toim.) Taiteeksi tarinoitu oma elämä. Jyväskylä: PS-kustannus, 59–76.
- Virokannas, Elina 2004. Normaalin rajan molemmilla puolilla. Tutkimus huumehoitoyksikön nuorten identiteettien rakentumisesta. Tutkimuksia 144. Helsinki: Stakes.
- Vygotsky, Lev. S. 1971. The Psychology of Art. Cambridge, MA: M.I.T. Press.
- Välivaara, Christine 2004. Sijoitettu lapsi tunnepeyrässä. Menetelmiä ja välineitä lapsilähtöiseen lastensuojeluun. Raportti 1/2004, Helsinki: Pesäpuu ry.
- Westerling, Marika & Karvonen-Niinikoski, Synnöve 2010. Theatre enriching so-

- cial work with immigrants – the case of a Finnish multicultural theatre group. *European Journal of Social Work*. Vol. 13, No. 2, June 2010, 261–270.
- Willis, Rachel & Holland, Sally 2009. Life story work: Reflections on the experience by looked after young people. *Adoption and Fostering* 2009 Winter; 33 (4), 44–52.
- Wright, Robin 2006. Youth Development and Community-Based Arts Programs: An Exploratory study. *Canadian Social Work* 2006 10;8 (1), 128–141.
- Ylönen, Hilikka & Luumi, Pertti 2002. Kertomus on tie. Sadut ja raamatunkertomukset lasten maailmassa. Jyväskylä: Lasten Keskus.
- Åstrand, Riikka 2010. Sirkusta värikkäässä seurassa. Teoksessa Nelli Koivisto & Kai Lehikoinen & Riitta Pasanen-Willberg & Minna Ruusuvirta & Pasi Saukkonen & Piritta Tolvanen & Arsi Veikkolainen (toim.) Kolmannella lähteellä. Hyvinvointipalveluja kulttuurin, liikunnan ja nuorisotyön aloilta. Kolmas lähde -koordinaatiohanke. Kokos julkaisu 1, Teatterikorkeakoulu, 225–226. Helsinki.
- Åstrand, Riikka 2011. Sosiaalinen sirkus Euroopassa. Teoksessa Sofia-Charlotta Kakko & Piia Karkkola (toim.) Sosiaalisen sirkuksen hyvien käytäntöjen opas. Tutkivan teatterityön keskuksen julkaisu, 96–98. Tampere.

Osajulkaisut

Kirjan artikkelit ovat ilmestyneet seuraavissa julkaisuissa:

- I Känkänen, Päivi 2004. **Hämärän peitto. Ilmaisutaidot ja tarinat aikatilan tekijöinä nuorten kanssa tehtävässä työssä.** Teoksessa Markku Jahnukainen & Taru Kekoni & Tarja Pösö (toim.) Nuoruus ja koulukoti. Helsinki: Nuorisotutkimusverkosto/Nuorisotutkimusseura, julkaisuja 43, 214–235.
- II Känkänen, Päivi 2006. **Taidelähtöiset työmenetelmät lastensuojelussa.** Teoksessa Hannele Forsberg & Aino Ritala-Koskinen & MarittaTörrönen (toim.) Lapset ja sosiaalityö. Kohtaamisia, menetelmiä ja tiedon uudelleenarviointia. Sosiaalityön neljäs vuosikirja. Jyväskylä: PS-kustannus, 129–48.
- III Känkänen, Päivi & Tiainen, Ulla 2007. **Omaa tilaa etsimässä.** Teoksessa Marjatta Bardy & Riikka Haapalainen & Merja Isotalo & Pekka Korhonen (toim.) Taide keskellä elämää. Helsinki: LIKE/Nykytaiteen museo Kiasman julkaisuja 106, 81–87.
- IV Känkänen, Päivi & Rainio, Anna Pauliina 2010. **Suojassa, mutta näkyvisä – taidelähtöinen toiminta osallisuuden rakentajana lastensuojelussa.** Nuorisotutkimus-lehti 4/2010, 4–20.
- V Känkänen, Päivi & Bardy, Marjatta 2013. **Life stories and arts in child welfare: enriching communication.** Nordic Social Work Research, published online: 03 Apr 2013.
<http://www.tandfonline.com/doi/full/10.1080/2156857X.2013.781536>

Artikkelit julkaistaan asianomaisten tahojen luvalla ja samansisältöisinä kuin näissä julkaisuissa. Ensimmäiseen osajulkaisuun on tehty ainoastaan muutamia kielenhuollollisia korjauksia. Alkuperäisillä julkaisijoilla säilyvät oikeudet tekstiin.

HÄMÄRÄN PEITTO

Ilmaisutaidot ja tarinat aikatilan tekijöinä nuorten kanssa tehtävässä työssä

Päivi Känkänen

”...Lapsuuteni on hieman hämärän peitossa. Isästäni minulla ei ole mitään tietoa. 3-vuotiaana jouduin ensimmäisen kerran lastenkotiin. Äiti löi minua niin, että naapurit kuulivat ja soittivat poliisit paikalle. Poliisit totesivat vain: ”Me viemme lapset pariiksi päiväksi pois”. Lastenkodissa meitä oli vastaanottamassa vanha täti, joka oli ihan mukava, välillä vähän kiukkuinen. Minulla oli vain yksi parempi kaveri siellä, joka myöhemmin kuoli...”

Oheinen katkelma on mukaelma elämäntarinasta, jonka eräs koulukodissa asuva nuori on kirjoittanut. Poika kertoi omahoitajalleen tarinansa elämäkerrallisen työskentelyn yhteydessä.

Miten liittyä yhteisöön, antaa tilaa syvemmälle vuorovaikutukselle ja samalla tulla lähemmäs itseä? Näitä kysymyksiä pohdimme yhdessä koulutettavien kanssa, kun toteutimme Stakesin ”Elämäkertaketju – ilmaisutaidot lastensuojelussa syrjäytymisen ehkäisemiseksi” -hanketta vuosina 1999–2003. Hankkeemme tavoitteena oli tutkimus- ja koulutusjaksojen aikana selvittää olisiko arkisten työmenetelmien syventäminen taiteen ja omaelämäkerral-

lisuuden keinoin yksi tapa lähestyä lastensuojelun piirissä elävien lasten ongelmia, jotka ovat vuosi vuodelta syventyneet ja monitahoistuneet. (esim. Bardy & Salmi & Heino 2001).

Stakesin Elämäkertaketju -hanke suunnattiin lastenkotien ja perhehoidon sekä valtion koulukotien¹ työntekijöille. Itse toimin hankkeen koulukotiosiossa tutkijana ja koulutuksen suunnittelijana ja kirjoitukseni pohjautuu näihin kokemuksiin. Perinteisten kasvatusten menetelmien tueksi, osaksi laitoksen arkea, otettiin käyttöön erilaisia taideilmaisukeinoja, joiden havaittiin tuovan lasta lähemmäksi hänen omia tunteitaan ja kokemuksiaan. Eri ilmaisu-taitojen käyttö auttoi myös työntekijöitä pääsemään lähemmäksi lasta. (Bardy & Barkman 2001.)

Kuvaan artikkelissani sekä lastensuojelulaitoksen työntekijöiden että laitoksessa asuvien nuorten elämäkerrallista työskentelyä, sen puitteissa syntyneitä elämäntarinoita ja tarinoiden herättämiä tunteita. Työntekijöiden kokemukset tukevat käsitystä, jonka mukaan on tärkeätä mennä oman elämänsä äärelle ja katsoa, miltä oma elämä tarinaksi muotoutuneena näyttää, etenkin silloin, kun työkseen yrittää auttaa lapsia ymmärtämään omaa elämäänsä.

Artikkelini lähtee liikkeelle pohtimalla lapsen suhdetta tilaan ja aikaan, jota muotoilen myös aikatila-käsitteen avulla. Lastensuojelulaitoksessa asuvan lapsen tarina on usein hajanaisista tiedoista, asiakirjoista ja yksittäisistä muistikuvista koottu tai kokonamaton palapeli, jossa lapsen paikka ei aina kirkkaasti näy. Ne lapset, joiden lapsuutta laiminlyönnit ja kaltoin kohtelu ovat varjostaneet, tarvitsevat erityisesti sosiaalista ja emotionaalista tilaa saadaakseen eheyttäviä kokemuksia elämäänsä. Kun omaelämäkerrallista työskentelyä käytetään tilan luomiseen, samalla pyritään myös syventämään aikuisen ja lapsen välistä vuorovaikutussuhdetta siten, että se tukisi lasta sosiaalisen tilan laventamiseen ja yksinäisyyden sijaan tulisi yhteenliittymisen tarve. (Känkänen 2003.)

Lähitila ja lapsuuden maasto

Vauva liikkuu paikasta toiseen vain jonkun toisen toimesta. Useimmat lapset tuntuvat hyväksyvän, että heitä liikutellaan eri tahoille mitä merkellisimmissä asennoissa, ainakin siihen saakka, kunnes he oppivat konttaamaan tai kävelemään. On tavallista, että lapsi roikkuu äidin kainalossa hiukan pää alaspäin tai makaa lattialla ja muut ihmiset kävelevät hänen ympärillään. Tarjotut perspektiivit ovat välillä perin kummallisia ja lapsi hahmottaa ympäristöään monesta eri tasosta. Fyysisen tilan valloittamispyrkimykset alkavat heti, kun lapsi pääsee itsenäisesti liikkumaan. Sosiaalista tilaa lapsi voi ryhtyä valloittamaan jo aiemmin. Fyysinen kontakti isään, äitiin tai muuhun hoitajaan merkitsee lapselle tilakokemusta, joka poikkeaa siitä, miten hän kokee etäämpänä olevan tilan. Se on erikoislaatuinen tila, joka noudattaa emotionaalisen läheisyyden lakeja. Tässä lähitilassa ei ole kysymys etäisyydestä, suunnasta eikä asemasta, vaan turvallisuudesta, mielihyvästä ja yhteen kuuluvuuden tunteesta. (Stern 1992, 81-86.)

Lapsi pyrkii pääsemään mahdollisimman usein tähän Daniel Sternin luonnehtimaan lähitilaan, jotta kykenisi olemaan myös sen ulkopuolella. Varhainen vuorovaikutus ja lapselle merkittävät kiintymyssuhteet syntyvät juuri tässä lähitilassa. Lähitila toimii myös varastona, jonne lapsi kerää hyvää oloa ja turvallisuutta, joiden voimin hän jaksaa taas ponnistaa eteenpäin. Lähitilassa oleminen voi olla myös riittämätöntä. Tällöin lapsi ei saa häntä hoitavilta aikuisilta riittävästi turvaa ja hellyyttä, jotta kokisi olonsa turvalliseksi. Lastensuojelun piirissä olevilla lapsilla tämä lapselle tärkein ja keskeisin tila, lähitila, jossa perusturvallisuus syntyy, on usein hajonnut.

Tilan ja ajan suhde, näiden kahden elementin kerrostuma, on kiehtonut tutkijoita ikaikaisena kysymyksenä ja aihetta on eri tieteenaloilla lähestytty monista eri suunnista. Oma tarttumapintani aiheeseen tulee lastensuojelulaitoksessa asuvan nuoren sosiaalisesta tilasta, sen laventamisesta yksinäisyydestä liittymiseen. David Sibley on tutkinut lapsen sosiaalista tilaa ja erityisesti kodin ja perheen rutiinien kautta muotoutuvaa ”lapsuuden maastoa”. Sibley esittää,

että koti on yksi niistä paikoista, jossa lapset ovat subjekteja, joita vanhemmat kontrolloivat ajan ja tilan käytöllä, vaikkakin lapset yrittävät parhaansa mukaan luoda omaa tilaansa ja aikaansa. Tämä kamppailu tilasta synnyttää Sibleyn mukaan useita paikkoja konflikteille. (Sibley 1995, 129.)

Sibleyn mukaan eräs keskeinen konteksti lapsuuden kokemuksille on siis koti. Koti muodostaa lapsen elämässä yhden ”kartan”, johon lapselle tärkeät ihmiset sijoittuvat. Toisen kartan lapsen elämässä muodostaa konteksti, johon koti sijoittuu. (Sibley 1995, 137.) Lapsuuden kartta ei kuitenkaan aina ole selkeä ja helppolukuinen. On lapsia, joilla lapsuuden kartta on vaikealukuinen ja lapsia, joilla lapsuuden maasto rakentuu jonkun aivan muunlaisen tilan kuin kodin varaan. Lastensuojelun piirissä ei ole harvinaista, että kodin sijainti muuttuu usein, kodissa asuvat ihmiset vaihtuvat tai lapsi ei asu syntymäkodissaan vaan laitoksessa tai perheeseen sijoitettuna. Tällöin lapsuuden maasto on jo paljon polveilevampi ja siinä liikuminen vaatii erityistä tarkkaavaisuutta. Sosiaalisen maaston tarkastelu johdattaa seuraaviin lukuihin. Miten lapselle varattu aika ja sosiaalinen tila, aikatila, vaikuttaa siihen millainen lapsen elämästä muodostuu ja mikä paikka lapsella on omassa elämässään?

Aika ja sosiaalinen tila

Arkkitehti Juhani Pallasmaa totesi eräessä seminaaripuheenvuorossaan pohtiessaan ruumiillisuutta ja aistiajattelua, seuraavasti: ”Eletty ja koettu tila on eksistentiaalista, ainutkertaista tilaa, koki-
jan muisti. Aistit säilyttävät hiljaista tietoa”. Tilan vahvin muistikuva on usein tuoksu. Tietty tuoksu saa meidät muistikuvissamme palaamaan tilaan, joka on jo tyystin pyyhkiytynyt verkkokalvomme muistista. (Pallasmaa 2003, 13.) Elämäkerrallisessa työskentelyssä tullaan Pallasmaan kuvaileman hiljaisen tiedon äärelle, jota aistit ovat vuosikausia säilyttäneet.

Kadotettuun tai unohduksissa olevaan tilaan voi tarttua erilais-
ten aisteja elävöittävien keinojen avulla. Näyttelijä Jussi Lehtonen

PÄIVI KÄNKÄNEN

toteaa, että esimerkiksi teatteri voi parhaimmillaan tarjota vaihtoehdoisen todellisuuden. Se saattaa ikään kuin ”räjäyttää” ihmisen ahtaan arkitilan tai pysäyttää ajan kulun (Lehtonen 2003a, 19). Henkilökohtainen tilaelämys, eletty kokemus, syntyy osana kulttuurisia merkityksiä ajallis-paikallisessa kontekstissa. Tilan merkitykset - viime kädessä myös tila - muotoutuu näin rakennetun, sosiaalisen ja eletyn vuorovaikutuksessa (Saarikangas 2002, 55).

Aikaa voidaan jaotella monenlaisin perustein, mutta yksinkertaisin lienee jako yhteiseen eli jaettuun aikaan ja yksityiseen aikaan. Elämäkertaketju -hankkeessa työntekijän ja lapsen kahdenkeskinen aika sekä lapsen henkilökohtainen aika lisääntyivät omaelämäkerrallisen työskentelyn myötä. Lastensuojelulaitoksessa ajan niukkuus tulee selvimmin näkyviin yksilöllisessä ajassa. Tämä ilmiö on tyypillinen myös muissa laitossympäristöissä. Jaettua aikaa laitoksissa on siis tarjolla, mutta yksilöllisestä ajasta tuntuu olevan pulaa. Yhden lapsen kanssa työskentely saattaa aiheuttaa laitoksen muissa työntekijöissä ja muissa lapsissa jopa kateutta ja epäluuloa, jos arjen käytännöt on rakennettu ryhmätoiminnan varaan. Toisenlaisiakin havaintoja on, sillä elämäkerrallinen työskentely herätti myös kiinnostusta työyhteisössä.

Ajan rakennetta voi käyttää perustana, jonka avulla voimavaroja järjestellään uudelleen. Timo Kauppi ja Veli-Matti Toivonen (1999, 137–194) kuvaavat aika-tilan olevan mielleavaruuden sisällä kuin venäläinen nukke, pieni isomman sisällä. Heidän mukaansa tavallista tärkeämpää on se missä päin mielleavaruutta aika sijaitsee ja kuinka suuren osan se siitä täyttää, sillä aika muodostaa monen muun kokemuksen peruspuitteet. Aika, siihen liittyvä kiire tai kii-reettämyys, luovat kehyyksen muille kokemuksille.

Ensi- ja turvakotien liiton ”Lapsen aika”-projektissa (1997–2001) jouduttiin tekemään tilaa lasten kanssa tehtävälle työlle varsin konkreettisesti, sillä monissa toimipaikoissa oli pulaa niin ajasta, henkilökunnasta kuin rauhallisista tiloistakin. Lasten käytössä oli usein julkinen tila tai leikkihuone, jossa ei voinut rauhassa jutella kahden kesken lapsen kanssa. Vähitellen hankkeen edetessä lapsille kuitenkin löytyi tilaa. Aikuisten ajan löytäminen osoittautui vielä tilanpuutettakin hankalammaksi kysymykseksi. Projektissa

jouduttiin pohtimaan mistä tingitään, kun työntekijöitä ei saada lisää. Kysyttiin myös jääkö työntekijä yksin raivaamaan tilaa lapsen ajalle vai saako hän siihen esimiehensä ja työyhteisön tuen. (Oranen 2001, 67–68.) Samankaltaisten kysymysten äärellä oltiin myös Stakesin Elämäkertaketju -hankkeessa, jossa lastensuojelulaitoksissa ryhdyttiin raivaamaan tilaa omaelämäkerralliselle työskentelylle ja kahdenkeskiselle yhdessäololle.

Sosiaalinen tila on elävää tilaa ja siten jatkuvan muutoksen alaista. Sosiaalinen tila, sen avoimuus ja liikkuvuus, muotoilevat yksilön identiteettiä. Miten on lastensuojelulaitoksessa asuvan lapsen sosiaalisen tilan laita, onko se rajoittuneempi kuin perheessä asuvan lapsen? Tähän kysymykseen ei ole yksiselitteistä vastausta, vaikka paljon puhutaankin laitostuneista lapsista, joiden identiteetissä laitosympäristössä vietetyt vuodet näkyvät. Myös perheessä saatetaan elää sosiaalisesti kapeata elämää, jossa lapsella ei ole riittävästi tilaa nähdä tai kuulla tulemiseen. Koti konstruoidaan helposti hyvyyden tyyssijaksi, vaikka siellä tehdään paljon pahaa, toteavat Antti Karisto ja Timo Cantell (2002, 14) pohtiessaan kodin olemusta ja sen kerroksellisuutta.

Meillä kaikilla on omat tapamme osallistua ajan ja tilan tuottamiseen. Kun käytettävissä olevaa aikaa aletaan pilkkoa osiin, sitä rytmittävät erilaiset jaksot elämässä, kuten vuodenajat, loma-ajat tai unen ja levon tarve. Ajan vähyyden tunnetta tai priorisoinnin ja odottamisen tarvetta täydentävät oivallukset ajasta parantajana tai ajasta ylellisyytenä. (Kauppi & Toivonen 2001, 297.) Me emme kulje ajan lävitse, vaan aika kulkee meidän lävitsemme esittäen Christopher Gosden, joka on tutkinut ajan arkeologista luonnetta. Yksi hänen keskeisistä väitteistään on, että aika ei ole abstrakti kokonaisuus, vaan ominaisuus, miten inhimillinen on suhteessa maailmaan. Ihmiset luovat aikaa ja tilaa toimimalla. Monet toiminnot ovat tiedostamattomia, mutta ongelmat, jotka nousevat toimintarakenteissa tuovat ne tietoisuuteen. Tila ei ole ulkoinen väline, jossa liikumme ja toimimme. Pikemminkin se on jotain, joka on mukamme, meissä itsessämme. (Gosden 1994, 1–80.) Emmanuel Levinas (1996, 15–17) esittää, että ihminen löytää ajan toisen ihmisen välityksellä tullessaan tekemisiin toisen kanssa, jolla on oma,

minästä erillinen ajallisuutensa. Artikkelin seuraavissa luvuissa kuvailen pyrkimyksiä sen tilan etsimiseen, joka meissä itsessämme on.

Kun tarttuu elämän kerroksiin – omaelämäkerrallisesta työskentelystä

Kaikki lapset alkavat noin 2,5–4 -vuotiaina käsittää kertomuksia ja kehittää omia tarinoita. Ihmisen elämässä se on merkittävä kehitysvaihe, joka muistuttaa monin tavoin istumaan, kävelemään tai puhumaan oppimista. Kertominen on yksi tapa järjestää todellisuutta. Mieli pyrkii hellittämättä saamaan aikaan järjestystä, kokonaiskuvan ympärillä olevasta. Tämä pyrkimys on olemassa syntymästä saakka, mutta vasta kolmi-, nelivuotiaalla on rajoittunut kyky muodostaa kokemuksistaan kokonaiskuva. Kertomukset ovat kulttuurin vahvimpia itseilmaisuuksia, ja itsesäilytyskeinoja. Kertomusta sepittäessä syntyy uusi todellisuus, itse asiassa kaksi todellisuutta, elettyjen subjektiivisten kokemusten todellisuus ja kertomuksen todellisuus. (Stern 1992, 132–134.)

Mika Ingi (2003, 73) käyttää termiä ”riittävä menneisyyden tarina”, jolla hän tarkoittaa sitä, että päämääränä ei ole rekonstruoida menneisyyttä ehdottomana totuutena, vaan ottaa siihen kantaa nykytilanteesta käsin. Elämäkerrallinen työskentely on paljolti vaativaa ja vaativaa niin lapselle, perheelle kuin työntekijällekin. Lastensuojelun piirissä olevien lasten tarinat ovat usein surullisia mm. raskaiden menetysten ja hylkäämiskokemusten vuoksi. Laitosten työntekijät, jotka olivat mukana Elämäkertaketju -koulutuksessa kertoivat, että lapsen elämäkerran kirjoittaminen heidän kanssaan saattaa muodostua sekä aikuiselle että lapselle kokemukseksi, jota ei hevin unohda. Lapsen elämä hahmottuu tarinan myötä silmien eteen kokonaisuutena ja sen kaltaisena, jota hajanaisista tiedoista ei ole ehkä aiemmin pystynyt kokoamaan. Suru ja avuttomuuden tunne näiden kertomusten äärellä on tuttua. Myös kiukku siitä, miksi tämän kaiken on annettu tapahtua.

Elämäkerrallinen kirjoittaminen saa aikaan monenlaisia tunteita lapsessa. Elämäntarina saattaa olla ”ylpeilyä” minulle on sattunut vaikka mitä -tyyliin, tabujen murtamista, sankaritarina, valokuvien selaamista, kirjoitettujen papereiden repimistä tai vaikkapa menneisyysmatkailua lapsuuden maisemiin. Tyypillinen elämäntarina ei ole arjen kuvausta, vaan on tavallista, että elämäntarina rakentuu merkittävien tapahtumien ja käännekohtien ympärille. Muutos on Saresmaan mukaan (2002, 37–39) tärkeä omaelämäkertojen muodon ja kerronnan kannalta, sillä kriisit muodostuvat yleensä myös elämän käännekohtiksi. Elämäkerrallinen työskentely herättää monenlaisia tunteita sekä työntekijässä, lapsessa että hänen perheessään, mutta sen avulla on saatu hyviä kokemuksia vuorovaikutussuhteiden kohentumisesta niin omiin vanhempiin kuin muihinkin sukulaisiin.

Elämäkerrallisessa työskentelyssä lapsi hakee aikuisen avustuksella ilmaisutapaa, joka voisi toimia reittinä tunteiden luokse. Aikuisen tehtävänä on toimia tarinan kannattelijana, kertojan subjektiutta tukien. Keskeistä työskentelyssä on lapsen tahdissa eteneminen ja kiireetön virittäytyminen lapsen ajatusmaailmaan. Erittymisen hauras ja keskeytyvä tarina tarvitsee kannattelijaa tukseen. (Känkänen 2003.) Mikko Lehtosen (1996) mukaan elämän muuttaminen kertomuksiksi tuottaa alkuja ja loppuja muuten niin päättymättömäksi esittäytyviin kertomuksiin. Kerrottaessa ”aineisto” järjestetään tiettyjen mallien mukaisesti esittämään ja selittämään inhimillisiä kokemuksia. Kertomus kerrotaan yleensä kertojan valitsemasta näkökulmasta ja se luo ainoastaan kehyksen, jota lukija tai kuulija joutuu täydentämään. Lehtonen esittää kertomisen olevan myös vallankäyttöä, sillä tarina kerrotaan yleensä näkökulmasta, joka on kertojan valitsema. (Mt., 117–119.)

Vallankäyttöä voi tarkastella myös toisesta suunnasta kuin Mikko Lehtonen edellä esittää. Lapsi voi elää pitkäänkin aikuisten antamien kertomusten varassa, jotka kulkevat rinnan hänen todellisten kokemustensa kanssa. Etenkin lastensuojelun piirissä olevilla lapsilla saattaa olla menneisyydessään jaksoja, joista heillä ei ole tarkkaa tietoa. Mieltä saattavat kaihertaa kysymykset, jotka liittyvät sijoitukseen ja sen syihin. Lapsen on tultava toimeen omien muis-

PÄIVI KÄNKÄNEN

tikuvuonsa ja hänelle annetun kertomuksen varassa, jotka saattavat pahimmassa tapauksessa olla täysin ristiriidassa keskenään.

Tarinan kuuntelijan tehtävänä on antaa tarinalle aikaa, tilaa ja työskentelyvaihtoehtoja, olla kertomukselle ja tunnelmalle herkkä. Siinä tarvitaan rohkeutta kohdata omia tunteitaan ja rohkeutta ottaa vastaan toisen tunteita. Tarinanteossa ei kannata takertua muistamattomuuteen ja tietämättömyyteen, sillä ne ovat osa kertomusta. On tärkeää raivata tilaa sankaruudelle ja unelmille, jotka elävässä elämässäkin lomittuvat rinnan todellisen kanssa, näyttäytyen yhtä totena kuin elämä itse. Ilmaisutaitoihin tukeutuvan elämäkerrallisen työskentelyn perusedellytys on, että niin aikuinen kuin lapsikin ovat motivoituneita etsimään ja yhdessä kokeilemaan uusia väyliä kohtaamiseen. (Känkänen 2003.)

Tarinantekoon saadaan lisää kiinnostavuutta, kun sitä ryhdytään rakentamaan monin eri tavoin. Elämäkertaketju -hankkeessa perehdyttiin ammattitaiteilijoiden opastuksella eri ilmaisukeinoihin ja omaa elämäntarinaa tarkasteltiin elämänviivaa muotoillen, sarjakuvaluonnoksia tehden, valokuvaten ja draamaharjoitusten avulla. Lastensuojelussa on erityisen tärkeää, että soveltuva taidekieli ja mieluisa ilmaisumuoto löytyvät, sillä rankan lapsuuden kokeneet lapset ovat saattaneet kadottaa kykynsä kuvitella. Kun aisteja avataan eri keinoin, saadaan mielikuvitusta ja mieltä liikkeeseen. Lasta voi auttaa tarinan alkuun palauttamalla mieleen yksittäisiä muistikuvia tai tekemällä apukysymyksiä, jotka virittävät tunteiden ilmaisuun. (ks. lisää Bardy & Barkman 2001). Joskus lapsi haastaa kuulijan kertojaksi rinnalleen. Tällöin lapsi hakee vastavuoroisuutta ja luottamusta – kertomisen perusedellytystä. Sopivia hetkiä elämäkerrontaan tarjoutuu myös arjen keskellä niitä varta vasten järjestämättä. Elämän peruskysymyksiin virittäytynyt ajattelutapa tuo tilanteita eteen yhä useammin.

Kun lapsi kysyy itseltään kuka minä olen, hän ottaa samalla haltuun omaa identiteettiään, jotta tulisi lähemmäksi itseään. Halu ilmaista itseään ja kertoa tarinaansa on ihmiselle luontaista. Kertomukset ovat yksi tärkeä keino tuottaa elämääme näkyväksi. Oman elämän äärelle meneminen virittää kysymyksiä, mutta ei anna pysyviä vastauksia. Ihmisyyteen kuuluu jatkuvan ihmettelyn

tila, jossa liike synnyttää liikkeen ja pysähtynyt muuttaa liikkeen voimasta muotoaan. Näyttelijä Jussi Lehtonen kuvaa ihmisenä olemisesta seuraavasti: ”Muodottomuus on ihmisenä olemisen perusta. Ei ole olemassa pysyvää muotoa. Juuri kun olet tunnistanut itsessäsi muodon, se alkaa jo hajota. Ihmisen identiteetti ei tarvitse olla sulkeva. Se voi lepattaa!” (Lehtonen 2003b.)²

”...Niin minä kasvoin saunanlauteilla, veneessä ja pitkin metsiä...”

Stakesin Elämäkertaketju -hankkeessa mukana olleet koulukotien ohjaajat kirjoittivat koulutuksen aikana oman elämäntarinansa, jonka useimmat heistä kokivat merkittäväksi osaksi koulutusta. Oman elämäntarinan työstäminen antoi työntekijöille kokemuksen siitä, miltä prosessiin heittäytyminen tuntuu ja miten nuoria voi auttaa ja ohjata eteenpäin heidän omaelämäkerrallisessa työskentelyssään. Työntekijät kokivat tärkeänä itsensä äärelle pysähtymisen arjen kiireen ja rutiinin keskellä. Kirjoittamismatka tuntui tarpeelliselta kulkea myös kasvatustyön näkökulmasta, kuten eräs työntekijä totesi.

Stakesin Elämäkertaketju -hankkeessa havaittiin, että elämäkerrallinen työskentely nivoo yhteen työntekijän elämäkokemusta ja ammatillisuutta tavalla, joka vahvistaa työntekijän rohkeutta ja jaksamista työssään (Bardy & Barkman 2001). Toisenlaisiakin kokemuksia oli. Itseen sukellus tuntui tarpeelliselta, mutta myös rankalta ja vaikealta. Eräs keskeisistä havainnoista oli, että herkkyyttä nähdä ja kuulla lapsia lisääntyi omaelämäkerrallisen työskentelyn myötä. Herkkyyttä puolestaan lisäsi uusia havaintoja ja oivalluksia, niin omasta kuin lastenkin elämästä.

Sain luettavakseni yhteensä 18 nimimerkillä varustettua tarinaa, joista etsin teemat, jotka toistuivat eri kertomuksissa³. Teemojen pohjalta muotoilin tarkastelukehikon, jota apuna käyttäen kävin tarinat uudelleen läpi. Tarinoista seitsemän on miehen kirjoittamaa ja 11 naisen kirjoittamaa. Kirjoittajien iät vaihtelivat 25 vuodesta

PÄIVI KÄNKÄNEN

50 vuoteen. Elämäntarinoista saattoi lukea minkälaisia todellisuuksia ja identiteettejä miehet ja naiset tuottavat elämästään. Miehet ja naiset kertoivat elämästään eri tavoin ja arvostivat erilaisia asioita.

Tarinajuonen kuljettamiseksi kirjoittajat olivat tehneet selkeitä valintoja. Useimmat kirjoittajat rakensivat tekstinsä kehyksen omasta ammatillisesta kehityksestään pohtien kirjoituksessaan erityisesti sitä, miten he olivat päätyneet kasvattajaksi. Eräs naisista kirjoitti: ”Elämä on monenlaisia tarinoita. Jos olisin ajatellut kirjoittaa tarinani perheen näkökulmasta, se näyttäisi ihan toisenlaiselta”. Kertomisen tapa vaihteli henkilökohtaisista tilityksistä yleisluontoisiin kuvauksiin, kronologisesti etenevistä kertomuksista yksittäisten muistikuvien varaan rakennettuihin. Monissa tarinoissa elämä jäsentyi still-kuvan tavoin. Hetkeksi pysähtyen, muisteltuun hetkeen kiinnittyen. Muisteleminen näytti synnyttävän myös uusia muistoja, kun niille tehtiin tilaa tulla. Elämäntarinoissa kulkivat lommittain muistikuvat, todelliset kokemukset ja haaveet.

Sekä naisten että miesten tarinoissa lapsuus kiinnittyi konkreettisiin paikkoihin, joihin arjen kuvaukset on istutettu. Kesämuistot olivat säilyneet ehyimpinä, muistettavimpina. Lapsuuden kesistä rakentui lukijan eteen maisema, joka avautui helposti tarkasteltavaksi. Kesämuistot edustavat näissä kertomuksissa lapsuutta, joka koettiin pääsääntöisesti turvallisena ja huolettomana ajanjaksona elämässä. Talvimuistoja ei juurikaan ole. Lapsuudessa tapahtuneet muutot olivat usean kirjoittajan elämässä saaneet merkityksen, jotka rajasivat ja muokkasivat elämää ennen muuttoa ja muuton jälkeen. Asuinsijojen muuttumisesta kerrotaan toistuvasti sekä miesten että naisten tarinoissa. Tarinoiden intensiivisissä tilanekuvauksissa näkyy, miten lapsen kokonaisvaltainen tapa kokea elämistilaansa kuljettaa lapsuuden hajuja, värejä ja tunnelmia vielä vuosikymmenienkin päähän.

Naiset kuvaavat tarinoissaan elämän tapahtumia vuolaammin ja henkilökohtaisemmin kuin miehet kirjoittaen tunteista, joita erityisesti menetykset, suru ja vastoinkäymiset ovat saaneet aikaan. Naisten tarinoissa ihmissuhteet saavat keskeisen jalansijan. Naiset tarkastelevat elämäänsä voimakkaan tunnekehyksen läpi, arvioivat läheisten ihmisten merkitystä, tunnesiteitä ja omaa henkistä kas-

vuaan toistuvasti. Tarina toimi heille mentaalisenä tilana, jossa he analysoivat ja määrittävät paikkaansa äitinä, puolisona ja työntekijänä, tunteitaan ja toimiaan eritellen.

Miesten elämäkerroissa profiloituvat julkisen elämän alueen tapahtumat ja saavutukset. Toisin kuin naisilla niissä ei puhu niinkään yksityinen ja henkilökohtainen ääni (ks. Hyvärinen & Peltonen & Vilkkio 1998). Lukemieni tarinoiden miehet tarkastelevat elämäänsä miljö- ja tilannekuvausten kautta. Miehet kirjoittavat elämäänsä kannattelevista asioista, joita heidän kertomuksissaan olivat mm. hyvä avioliitto, omat lapset ja muistot turvallisesta ja onnellisesta lapsuudesta. Miesten kertomukset eivät rakennu niinkään kodista tai ihmissuhteesta käsin, kuten monet naiset ovat tarinansa rakentaneet, vaan miehet käsittelevät elämäänsä erilaisten paikkojen ja merkkipaalujen kautta. Lähes kaikki miehet mainitsevat asepalvelusajan tarinassaan. Se leikkaa ja paikantaa miehen elämää eri ajanjaksoihin – elämään ennen asepalvelusta ja sen jälkeen.

Muutamia mainintoja lukuun ottamatta ei miesten eikä naisten tarinoissa juurikaan käsitellä suhdetta omiin vanhempiin. Kertomusten perhe lavenee koskemaan pikemminkin suhteita isovanhempiin ja muihin sukulaisiin. Omiin vanhempiin liittyvät kuvaukset ovat enimmäkseen vanhempien ammattiin, sosiaaliseen statukseen ja perheen eri rooleihin liittyviä. Kolmessa kertomuksessa pohdittiin suhdetta isään arjesta irrotettujen hetkien avulla. Äiti esiintyi tarinoissa elämää ylläpitävänä voimana, arjen rutiinin pyörittäjänä ja turvallisuuden tuojana. Tarinoissa ei kuvailtu muutamia lyhyttä mainintaa lukuun ottamatta lainkaan vanhempien parisuhdetta tai kodin ilmapiiriä.

Pääsääntöisesti tarinat soljuivat eteenpäin työntekijän ammatti-identiteettiin liittyviin pohdintoihin tukeutuen. Ennen kirjoittamista pohditut kysymykset: Kuka minä olen? Mihin minä kuulun? Miten minä elän? suuntasivat kirjoitustyötä ammatillisten pohdintojen suuntaan. Se saattoi olla myös kirjoittajien tietoinen valinta, joka ei paljastanut kirjoittajasta liikaa, vaikkakin tarinat jätettiin minulle nimimerkillä varustettuina.

Työntekijöiden tarinoissa näkyi muistelulle annettu mentaalinen tila, hetki, jossa saattoi viivähtää ja jäsentää ajan hauras-

tuttamaa muistoa osaksi omaa identiteettiä, sitä miksi on tullut. Suhteissa paikkaan ja aikaan, suhteessa omaan persoonaan, paperille hahmottui vähitellen yksilöllinen henkilöhistoria, lukuisten tapahtumien ketju ja sosiaalisten siteiden kudelman.

Nimimerkillä ”ihmisen poika”

Nuoren yhteiskuntakelpoisuuden saavuttaminen on vuosikymmeniä ollut lastensuojelun laitoshoidon yhtenä keskeisenä kasvatustavoitteena. Tämä tavoite ei enää nykypäivänä ole kovin yksiselitteinen. Houkuttelevan tulevaisuusnäkökuvan muotoilu on käynyt koko ajan vaikeammaksi, kun yhä useammin paha odottaa nurkan takana. Edellisen toteamuksen esitti eräs laitosjohtaja, joka pohti johtamansa laitoksen kasvatustavoitteita. Pahalla hän tarkoitti kaiketi kaikkea sitä tyhjyyttä, johon laitoksesta lähtevä nuori joutuu varsin usein astumaan. Perusunelmat opiskelupaikasta, työpaikasta ja omasta asunnosta eivät ole helposti saavutettavissa. Koulukodista lähdettyään nuoret jäävät usein ilman sosiaalisen verkoston tukea ja kirjaimellisesti yksin (ks. Jahnukainen tässä teoksessa).

Edellä oli kuvaus kasvattajien elämäntarinoista. Tässä luvussa tarkastelen nuorten kirjoittamia elämäntarinoita. Sain Stakesin Elämäkertaketju-koulutuksen puitteissa luettavakseni kymmenen nimimerkillä varustettua elämäntarinaa, jotka olivat 14–17-vuotiaiden, koulukodeissa asuvien nuorten, kirjoittamia. Elämäntarinoissa koulukodeissa asuvat nuoret haaveilevat monesti hyvin tavallisesta tulevaisuudesta, jossa hyvä arki riittäisi: taloudellisesti turvattu ja tavallinen perhe-elämä sekä luotettavat ihmissuhteet.

Nuorten kirjoittamista elämäntarinoista neljä oli lyhyitä, yhden sivun kuvauksia ja tarinoista kuusi oli useamman sivun mittaisia. Tarinat olivat syntyneet noin kahden kuukauden aikana järjestettyjen työntekijän ja nuoren välisten kahdenkeskisten keskusteluhetkien puitteissa. Tarinanteko toteutettiin siten, että nuoret kertoivat elämästään ja työntekijä kirjoitti kuulemansa muistiin tai nauhoitti keskustelun. Lopuksi nuori kävi vielä lävitse kirjoitun tarinan. Kun työntekijä ja nuori ryhtyivät tarinantekoon, käytettiin kirjoitustyö-

hön innostamiseksi mm. seuraavanlaisia apukysymyksiä: ketä vihaat, rakastat tai ikävöit? kuka on sinulle tärkeä ihminen? kehen voit luottaa ja turvautua? mitä odotat tulevaisuudelta? mitä pelkää? (ks. lisää Bardy & Barkman 2001; Barkman & Virtanen 2002). Tarinantekoon liitettiin usein elämänviivan piirtäminen, valokuvien katselu tai valokuvaaminen. Joidenkin nuorten kanssa tarinanteke eteni kuvallisen työskentelyn avulla, esimerkiksi sarjakuvan tai kuvakollaasien muodossa.

Tarinatyöskentelyn yhtenä keskeisenä tavoitteena oli syventää vuorovaikutussuhdetta nuoren ja työntekijän välillä. Työntekijät kokivatkin, että elämäkerrallinen työskentely oli muuttanut heidän suhdettaan nuoriin ja keskustelunaiheet olivat syventyneet. (Bardy & Barkman 2001.) Tämän kokemuksen pohjalta oli hämmäntävää havaita, että nuorten kirjoittamissa tarinoissa ei lainkaan käsitelty työntekijöiden ja nuorten välistä suhdetta. Työntekijät eivät olleet nuorten tarinoissa läsnä, aikuisena muiden aikuisten joukossa. Ainoastaan yhdessä tarinassa oli maininta hoitajasta, joka joskus, kyseisen nuoren ollessa lapsi, oli ollut ”ihan hyvä tyyppi”. Tämä työntekijöiden näkymättömyys jäi mietityttämään. Oliko kysymys tietoisesta kasvattajien ”sivuun jättämisestä” ja käyttäytymisen koodista, jota koulukodissa asuvat nuoret halusivat keskuudessaan noudattaa? Vai oliko havainnolleni yksinkertaisena selityksenä vain se, että nuoret lähtivät elämäntarinoissaan liikkeelle lapsuudesta ja nykyisten ihmissuhteiden kirjo ja erityisesti suhde laitoksen kasvat-tajiin jäi tarinassa taka-alalle? Yhtenä selityksenä saattaa olla myös se, että nuoret kirjoittivat tarinaansa yhdessä työntekijän kanssa.

Uhka, huoli, luottamus tai sen puuttuminen ja ikävän tunne olivat nuorten kirjoittamissa elämäntarinoissa toistuvasti läsnä. Sosiaaliset suhteet näyttäytyvät nuorten elämässä ehdollisina ja tottaalisina. Useissa kertomuksissa painotettiin kaverin luotettavuuden ja uskollisuuden tärkeyttä. Ystävyysuhteet ja usein myös sisarusuhteet näyttäytyivät nuorten elämäntarinoissa kuin sementin sisään upotettuina valurautoina, jotka pitivät paljoa kasassa. Tärkeitä ikätovereita oli nuorten kotiseuduilla, aiemmissa sijoituspaikoissa, nuorisopsykiatrisella osastolla tai nykyisessä laitoksessa. Henna⁴ kuvasi ystäviensä merkitystä elämässään seuraavasti: ”...Jos menee

PÄIVI KÄNKÄNEN

huonosti niin siitä mä pääsen ylitse kavereiden avulla. Ne jaksaa puhuu järkee mun päähän ja pitää mun jalat maassa...”. Joukossa oli myös yksi tarina, jossa nuori ei enää luottanut kehenkään muuhun kuin itseensä.

Tarinoista tuli esiin suojelemisen ja suojautumisen tarve ja toistuvat pettymykset, jotka saattavat omalta osaltaan selittää luottamuksen puutetta. Lapsuus oli monella nuorella ollut sekä itsen että muiden perheenjäsenten suojelemista. Lojaalisuus vanhempia kohtaan näkyi tarinoissa mm. seuraavanlaisina toteamuksina ”...Äiti pahoinpiteli minua usein, mutta en tunne vihaa äitiäni kohtaan...” tai ”... en voi sanoa, että olisin vihanen äidille, vaikka se jättikin mut, on se sentään mun mutsi...”. Vanhempien kaipuu ei tukahnutut varhaisista laimin lyömisen kokemuksista, ei lyönneistä, ei solvauksista. Tarinoissa ikävät asiat kertautuivat moninkertaisina mieleen, mutta myös ne elämässä olleet hyvät asiat. Nuorten elämä näytti kertomusten perusteella edenneen vuolaasti kuohuvan virran tavoin, jossa pahan pyörteet olivat useasti saaneet vallan ja imaisseet ikään kuin tahtomattaan mukaan. Elämäntarinoissa kipeimmät asiat saattoivat jäädä vielä ääneen lausumatta ja kertomuksen tyhjät kohdat täydentymättä, mutta lähes aina jotain tuntui lähtevän liikkeelle. 16-vuotiaan Samin kertomus alkaa näin: ”... Tämä työ on kaksiosainen. Ensimmäisessä osassa on haastattelu ja toinen osa tarkentaa hämäränpeitossa olevaa lapsuuttani isäpuoleni vaimon kertomana. Ehkä kolmas osakin, laulu, valmistuu joskus ja saamme kuulla sen...”. Sami päättää tarinansa seuraaviin sanoihin: ”...Tämä tarina on vielä kesken ja elämässäni on paljon asioita, joita en muista, mutta jatkamme tätä...”

Elämäntarinoissa kerrottiin avoimesti omista perheväkivalta-kokemuksista, samoin omista yrityksistä puuttua tilanteisiin. (Vrt. Honkatukia & Nyqvist & Pösö tässä teoksessa). Useista elämäntarinoista saattoi rivien läpi lukea väkivallan ja pelon ilmapiiristä, jossa nämä koulukodissa asuvat nuoret olivat lapsuutensa eläneet. Näiden tarinoiden nuoret ovat elämänsä aikana joutuneet etsimään monenlaisia tapoja selvitä uhkaavista tilanteista. Toistuvissa tilanteissa vanhempien kyky suojata lastaan on ollut heikko tai olematon ja vastuu tilanteista selviämiseen on useissa tapauksissa

siirtynyt lapsille (ks. myös Laaksamo 2001, 109). Kertomuksissa toistuu huoli ja uhka, jota nuoren elämään on tullut useasta eri suunnasta. Näitä suuntia olen pyrkinyt tuomaan esiin seuraavien lainausten avulla.

Marian kertomuksessa huolen toimijoina ovat sisarukset, jotka yhdessä puolustavat toista vanhempaansa.”... Me lapset otettiin veitsi pois ja vietiin se roskikseen. Isä oli uhannu sillä äitiä...” Seuraavassa lainauksessa näkyy, miten uhkaavat ja väkivaltaiset tilanteet ovat läsnä myös sisarusten keskinäisissä suhteissa:”... Kerran suutuin tosi paljon, kun isosiskoni käyttäytyi väkivaltaisesti ja uhkasi pikkusiskoani. Onneksi veli tuli apuun...” 17-vuotias Eve kertoo puolestaan suhtautumisestaan ulkopuoliseen uhkaan:”... Jos joku uhkaa perhettäni, ystäviäni tai minua, niin vaikka minua pelottaa en kuitenkaan juokse pakoon vaan jään ja teen minkä voin, vaikka henki menisi...” Uhka voi kääntyä myös omaa itseä kohti, jolloin nuori on uhkana itselleen. Siltäkin pitää osata suojautua. 15-vuotias Mia kertoo tulostaan koulukotiin:”...Alussa nukuin osittain omasta halustani eristyshuoneessa lähes kuukauden, etten olisi viillellyt itseäni. Kai minulla jossain nupin perällä oli tieto, etten oikeasti halua vahingoittaa itseäni...”

17-vuotias Henkka muisteli lapsuuttaan ja kertoi, miten uhka oli tullut äidin taholta:”... äiti löi minua ja siskoa kepillä niin, että naapurit kuulivat ja soittivat poliisit paikalle. Poliisit totesivat vain, että viemme lapset pariksi päiväksi pois. Tuossa tilanteessa minulta murtui jalka ja en pystynyt itse kävelemään sairaalaan. Äiti kävi joskus päälle, löi ja otti pillistä kiinni ja painoi seinää päin. Mielestäni äiti ei tehnyt oikein, mutta en tuomitsekaan hänen tekojaan...” 15-vuotias Jani kertoo tarinassaan suojelleensa äitipuoltaan isäpuolelta. Nyt isäpuoli pelkää Jania:”...mun isäpuoli pelkää mua. Se tietää, että mä en tykkää, että naisia ja likkoja lyödään ja se oli lyöny meidän äitipuolta, niin minä pidin sille kauheen metelin, niin se ei enää uskaltanu tulla sinne sisälle. Eräässä tarinassa uhka on rasistinen:”... Olin 5-vuotias, kun kiviä heiteltiin parvekkeelle ja huudeltiin tavanomaisia rasistisia huutoja. En osannut sen ikäisenä muuta kuin ihmetellä, että kummallisia leikkejä täällä...”

Edellä olevat lyhyet tekstiotteet ovat vain viitteitä siitä, mitä

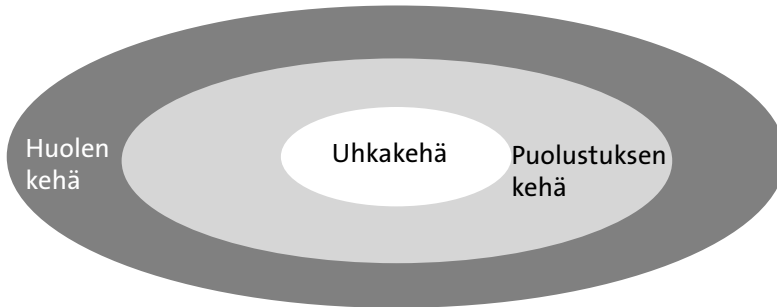
PÄIVI KÄNKÄNEN

nuorten elämäkulusta saattoi kertomuksista lukea. Omat käsitykseni nuorten tarinoiden uhkatilanteista jäsenyivät alla olevan ellipsin muotoon.

Kuvion ellipsit liikkuvat kuin ameebat vaihtaen kokoa ja sijaintia sen mukaan, kun tilanteet vaihtuvat. Lapsi sukkuloi kehältä toiselle. Huolen kehä suurenee ja pienenee sen mukaan, miten ympärillä olevat aikuiset ottavat vastuuta huolen selvittämisestä ja sen kantamisesta. Mikäli huolta ei lähdetä purkamaan, kehä laajenee. Kun lapsi on puolustuksen kehässä, hän saattaa puolustaa itseään, vanhempiaan tai sisaruksiaan. Roolit ovat ristiriitaisia ja toiminta on usein täysin vaistonvaraista. Kun lapsi on kuvion keskiössä ja kokee itsensä uhatuksi, voi näiden tarinoiden perusteella todeta, että puolustuksen kehällä ei juuri ole ollut ruuhkaa. Näiden tarinoiden lapset eivät saaneet uhkaavissa tilanteissa riittävästi turvaa pysyvältä taholta, vaan se oli sattumanvaraista ja riittämätöntä. (vrt. huolen harmaa vyöhyke teoksessa Arnkil & Eriksson & Arnkil 2000).

Elämäntarinoiden teko ei sujunut aivan mutkattomasti. Jotkut tarinoista päättyivät kesken teon. Eräs poika halusi päättää työskentelyn, sillä liian kipeitä asioita alkoi tulla esille. Työntekijä puolestaan arveli, että poika keskeytti tarinanteon, koska poika pelkäsi rakentamansa kuvan, hahmotelman suhteestaan äitiin ja isään, murtuvan. Eräälle tytölle oli tärkeää, että tarina säilyi salaisena. Hän ei halunnut sitä edes itse paperille, jottei se eksyisi väriin käsiin. Tarina taltioitiin ainoastaan tietokoneen muistiin.

Työntekijät arvioivat elämäkerrallisen työskentelyn onnistumismahdollisuuksia eri tavoin. Toiset pitävät välttämättömänä, että työntekijällä ja nuorella on luottamuksellinen suhde ennen aloitusta. Osa on sitä mieltä, että työntekijällä ja nuorella ei tarvitse olla erityisen läheistä suhdetta ennen aloitusta. Tärkeintä tilanteessa tuntuu olevan, että joku tulee ja huomaa. Vaatii ilmeistä tarkkänäköisyyttä ja herkkyyttä löytää sopiva työskentelyhetki. Omaan identiteettiin paneutuminen pelottaa ja jännittää, mutta toisaalta, kun nuoret pysähtyivät tarinoissaan vaikeiden asioiden äärelle, he hämmästelivät myös hyvän osuutta elämässään.

Kuvio 1. Lapsi huolehtijana, puolustajana ja uhattuna

Tunteiden äärellä

Omaelämäkerrallinen työskentely on tulemista vastatusten tunteiden kanssa, joita muistot nostavat esiin. Jos työntekijä kohtaa työssään menetyksiä kokeneita lapsia, työntekijää helpottaa, jos hän on itse käsitellyt omia menetyskokemuksiaan. Lapselle on puolestaan tärkeää, että aikuinen ei mene lukkoon lapsen tunteista, vaan tukee kaikenlaisten tunteiden esiintuloa. (Holmberg 2003, 75.) Aikuisen tulisi siis kyetä auttamaan lasta käsittelemään tunteitaan, vaikkei se aina olekaan helppoa. Varhaislapsuudessa koetut pettymykset ja menetykset, samoin kuin elämää kannattelevat hyvät asiat muotoilevat lapsen kokonaissuhdetta elämään. Vaikka välillä olisi raskastakin mennä muistojen ja niihin liittyvien tunteiden äärelle, niiden avoin tarkastelu helpottaa hyväksymään vaikeat ja ikävätkin tapahtumat osaksi omaa elämäntulkua.

Omien lapsuudenkokemusten ymmärtäminen aikuisena tuottaa yleensä uusia, tärkeitä kokemuksia. Aikuistumisprosessin aikana otamme etäisyyttä lapsuuteemme, jotta voisimme löytää aikuisen paikan. Tällöin tarvitsemme tätä etäätymistä. (Luumi & Ylönen 2003, 130.) Etäisyys tulee tarpeettomaksi, kun olemme

saavuttaneet aikuisuuden. Tällöin tulee taas halu lähestyä lapsuutta. Nuorten kirjoittamissa elämäntarinoissa, joita olen luvussa viisi käsitellyt, näkyy ajan ja etäisyyden suoma perspektiivi lapsuuden tapahtumiin. Tarinoissa on myös katse kohti tulevaisuutta ikään kuin paalutuksena kohti lähestymässä olevaa aikuisuutta.

Aikuisen kuuluisi turvata lapsen hyvä olo, mutta aina se ei ole mahdollista. Tietoisuus siitä tuottaa ahdistusta ja neuvottomuutta (Lindqvist 2003, 9). Tarinatyöskentelyssä on tärkeää, että työntekijä on koko ajan tietoinen myös omista tunteistaan. Se on Penny Tollerin (1999, 54) mukaan lapsen aktiivisen kuuntelun edellytys. Se on vaativa tehtävä, sillä lapsen kuunteleminen ja tunteiden jakaminen lapsen kanssa saattaa nostaa työntekijässä esiin monenlaisia, hyvin ahdistaviakin tunteita. Lasten kanssa työskentelevien on tärkeää oppia tunnistamaan ja nimeämään näitä tunteita ja opetella hyväksymään, että ahdistavien tunteiden esiin tulossa ei ole mitään väärää. Työntekijän saattaa olla vaikeata hyväksyä, että hän tuntee itsensä vihaiseksi työskennellessään ahdistuneen lapsen kanssa. (Mt.1999, 54.)

Luovan toiminnan kytkemistä kasvatus- ja hoitotyöhön on usein perusteltu symbolisella etäisyydellä. Lapselle voi olla ylivoimaista puhua suoraan kipeistä asioista, jolloin symboliikka antaa mahdollisuuden keskustella traumaattisista kokemuksista epäsuorasti (Erkkilä 2003, 24–27). Tärkeintä on auttaa lasta ilmaisemaan itseään hänelle luonteenomaisella ja turvallisen oloisella tavalla.

Pienelle lapselle leikki ja kaikenlainen luova toiminta toimii tunteiden ja erilaisten kokemusten näyttämönä, niitä vapauttavana tilana. Erityisesti vihan kohtaamisessa leikki on oiva väline, sillä leikissä vihan voi kohdata ilman, että siitä on kenellekään mitään vahinkoa (Holmberg 2003, 69–70). Symbolisen etäisyyden avulla voi turvallisesti käsitellä asioita, jotka todellisessa elämässä ovat kipeitä kohdattaviksi. Lapsen leikeissä niin paha olo kuin ilokin purkautuvat ulos leikin tapahtumissa ja osallisten vuorosanoissa. Lapsi sijoittaa itsensä leikin pyörteisiin ja saa leikissä mahdollisuuden myös pysäyttää tilanteen, kun siltä tuntuu. Leikki antaa tilaa ilolle ja huumorille sekä mahdollisuuden tarkastella asioita ikään kuin ulkopuolisen silmin.

Pienellä lapsella on itse asiassa paljonkin keinoja, joiden avulla hän kannattelee itseään elämässä eteenpäin. Leikkien, tarinoiden, mielikuvituksen ja unimaailman turvin lapsi käy läpi päivän hyviä kokemuksia, mutta taistelee myös kaikkea sitä pahaa vastaan, jonka hän päivän aikana kohtaa. Mielikuvituksen ja leikin avulla pelottavatkin asiat voivat muuttua kohdattaviksi ja voitettaviksi. Lapsen siirtyminen nuoruusikään ja lopulta aikuisuuteen muuttaa yksilön selviytymiskeinoja radikaalilla tavalla. Leikki ja sen ravitseva voima muuttaa vähitellen muotoaan ja näyttäytyy nyt nuoren elämässä oman identiteetin rakentamiseen liittyvinä riitteinä ja rooleina. Hämärän peittoa raotettuani ja näitä elämäntarinoita luettuani olen entistä vakuuttuneempi, että lapsuuden kokemukset kulkevat mukana läpi elämämme niin hyvässä kuin pahassakin.

Viitteet

- 1 Suomessa on kuusi valtion koulukotia. Vuosittain koulukodeissa hoidetaan lähes 250 nuorta. On tavallista, että nuoret ovat olleet sijoitettuna useampaan lastensuojelulaitokseen ennen koulukotiin tuloaan.
- 2 Jussi Lehtosen puheenvuoro Hanasaaren seminaarissa ”Koe-kulttuuri osana elämää” syksyllä 2003.
- 3 Olen käsitellyt Elämäkertaketju -hankkeen puitteissa saatuja työntekijöiden elämäntarinoita aiemmin artikkelissa Elämäkertaketju koulukodeissa (Virtanen 2002, 5–10).
- 4 Tarinat kirjoitettiin nimimerkillä ja tässä artikkelissa esiintyvät nimet ovat keksittyjä.

Lähteet

- Arnkil, Tom Erik & Eriksson, Esa & Arnkil, Robert (2000) Palveluiden dialoginen kehittäminen kunnissa. Sektorikeskeisyydestä ja projektien kaaoksesta jous-tavaan verkostointiin. Sosiaali- ja terveysalan tutkimus- ja kehittämiskeskus. Stakes Raportteja 253. Jyväskylä.
- Bardy, Marjatta (2002) Mistä vanhemmuus tehdään? Teoksessa Laura Kolbe ja Katariina Järvinen (toim.) Onks ketään kotona? Kasvatuksen suuntaa etsimässä. Pieksämäki: Tammi, 35–52.
- Bardy, Marjatta & Salmi, Minna & Heino, Tarja (2001) Mikä lapsiamme uhkaa suuntaviivoja 2000-luvun lapsipoliittiseen keskusteluun. Helsinki: Sosiaali- ja terveysalan tutkimus- ja kehittämiskeskus STAKES. Raportteja 263.
- Bardy, Marjatta & Barkman, Johanna (2001) Tunteet ja ilmaisutaidot sosiaalipoliittisena kysymyksenä. Yhteiskuntapolitiikka 3/2001, 199–210.
- Barkman, Johanna & Virtanen, Päivi (2002) Oma elämä kantaa. Elämäkertaketju - ilmaisutaidot lastensuojelussa syrjäytymisen ehkäisemiseksi. Teoksessa Marjatta Bardy ja Inkeri Sava (toim.) Taiteellinen toiminta, elämäntarinat ja syrjäytyminen. Työpaperit taideteollisen korkeakoulun julkaisusarja F 21, 25–34.
- Erkkilä, Jaakko (2003) Musiikkiterapian mahdollisuudet lapsen surussa. Teoksessa Jaakko Erkkilä & Tiina Holmberg & Sirkku Niemelä & Hilikka Ylönen (toim.) Surevan lapsen kanssa. Jyväskylä: SMS-Tuotanto Oy, Helsinki, 17–55.
- Gosden, Christopher (1994) Social being and time. Oxford: Blackwell.
- Holmberg, Tiina (2003) Leikkiin on kirjoitettu lapsen surun sanat. Teoksessa Jaakko Erkkilä & Tiina Holmberg & Sirkku Niemelä & Hilikka Ylönen (toim.). Surevan lapsen kanssa. Jyväskylä: SMS-Tuotanto Oy, Helsinki, 59–97.
- Hyvärinen, Matti & Peltonen, Eeva & Vilkkö, Anni (1998): Liikkuvat erot. Sukupuoli elämäkertatutkimuksessa. Tampere: Vastapaino.
- Ingi, Mika (2003) Solveigin naamion takaa. Lähityöntekijän näkökulma menneisyysmatkaan. Psykologia-lehti 02/03, 72–82.
- Karisto, Antti & Cantell, Timo (2002) Kohtaamisia ja kohtaamattomuutta. Teoksessa Cassandra – matka yli kulttuurirajojen. Helsinki: Helsingin kaupungin tietokeskus.
- Kauppi, Timo & Toivonen, Veli-Matti (2001) Aika muutoksen perusrakenteena. Psykologia 296. 05/2001, 296–305.
- Känkänen, Päivi (2003) Yksinäisyydestä liittymiseen. Aikatila elämäkerronnallisessa työssä. Teoksessa Mari Krappala ja Tarja Pääjoki (toim.) Taide ja toisuus. Syrjästä yhteisöön. Jyväskylä: Stakes, 81–89.
- Laaksamo, Elli-Maija (2001) Kuuleeko äiti, näkyykö isä? Vanhemmuus ja väkivalta perheessä. Teoksessa Mikko Oranen (toim.) Perheväkivallan varjossa. Raportti lapsikeskeisen työn kehittämisestä.. Helsinki: Ensi- ja turvakotien liiton julkaisu 30, 98–122.

- Lehtonen, Jussi (2003a) Esitelmä seminaarissa Koe! - Kulttuuri osana elämää 10/2003.
- Lehtonen, Jussi (2003b) Teatteri tarjoaa vaihtoehtoisia todellisuuksia. Koe! Lehti taiteen, kulttuurin ja ympäristön terveysvaikutuksista. 2/2003, 19.
- Lehtonen, Mikko (1996) Merkitysten maailma. Tampere: Vastapaino.
- Levinas, Emmanuel (1996) etiikka ja äärettömyys. keskusteluja Philippe Nemon kanssa. Alkuteos *Ethique et infini* 1982. Tampere: Gaudeamus.
- Lindqvist, Martti (2003) Surussa lapsen kanssa. Teoksessa Jaakko Erkkilä & Tiina Holmberg & Sirkku Niemelä & Hilkka Ylönen (toim.). *Surevan lapsen kanssa*. Jyväskylä: SMS-Tuotanto Oy, Helsinki. 9–11.
- Luumi, Pertti (2003) Elävän elämän kertomukset. Teoksessa *Kertomus on tie. Sadut ja raamatunkertomukset lasten maailmassa*. Hilkka Ylönen & Pertti Luumi. Jyväskylä: Lasten Keskus. 129–142.
- Oranen, Mikko (2001) Taistelut ja tulokset – lasten kokemuksia jakamassa teoksessa Mikko Oranen (toim.). *Perheväkivallan varjossa. Raportti lapsikeskeisen työn kehittämistä*. Helsinki: Ensi- ja turvakotien liiton julkaisu 30, 66–97.
- Pallasmaa, Juhani (2003) Ajatuksia arkkitehtuurista ja aisteista. *Ihon silmät*. Koe! Lehti taiteen, kulttuurin ja ympäristön terveysvaikutuksista. No 2/03, 10–13.
- Pallasmaa, Juhani (2003) Esitelmä Ruumiillisuus ja arki ajattelu seminaarissa Koe! – Kulttuuri osana elämää. Julkaisematon moniste.
- Saarikangas, Kirsi (2002) Merkityksellinen tila: lähiöasuminen arkkitehtuurin, asukkaiden, menneen ja nykyisen kohtaamisena. Teoksessa Taina Syrjämaa ja Janne Tunturi (toim.). *Eletty ja muistettu tila* Helsinki: Suomen kirjallisuuden seura, 48–75.
- Saresmaa, Tuija (2002) Häivähdys kauneutta. Taide suomalaisten arjessa. Vantaa: Kansanvalistusseura.
- Sibley, David (1995) Families and domestic routines. Constructing the boundaries of childhood. In book *Mapping the Subject. Geographies of cultural transformation*. Edited by Steve Pile and Nigel Thrift. London: Routledge.
- Stern, Daniel N. (1992) (alkuperäislaitos vuodelta 1990) *Maa ilma lapsen silmin – mitä lapsi näkee, kokee ja tuntee*. Juva: Wsoy.
- Toivonen, Veli-Matti & Kauppi, Timo (1999) Aika muovailuvahana. NLP ja henkilökohtaisen ajan rakenne. Jyväskylä: Ai-ai.
- Toller, Penny (1999) Learning to listen, learning to hear. A training approach. Teoksessa Pat Milner ja Birgit Carolin (ed.) *Time to listen to children. Personal and professional communication*. London: Routledge, 48–61.
- Virtanen (nyk. Känkänen), Päivi (2002) Elämäkertaketju koulukodeissa. *Elämäntarina* 1/2002. Ylivieska: Suomen Elämäntarinayhdistys ry.
- Muut: Elämäkertaketju -hankkeen työmuistiot ja työntekijöiden prosessikuvaukset, työntekijöiden ja lasten elämäkerrat.

PÄIVI KÄNKÄNEN

Taidelähtöiset työmenetelmät lastensuojelussa

*”missä oon kun itseäni tarvitsen
... jonnekin tuon mutkan taa minun täytyy uskaltaa
sieltä nähdä voin jo mutkaan seuraavaan
jonka taakse tie katoaa.” (Martti Syrjä, 2005)*

JOHDANTO

Sellaiselle tietämiselle, osaamiselle ja ymmärtämiselle, jossa uusia näkökulmia ja ratkaisuja etsitään taiteen keinoin, on selvästi tarvetta myös sosiaalityössä. *Taide- ja kulttuurilähtöiset työmenetelmät* voivat olla avuksi *tiedon ja ymmärryksen syventämisessä* etenkin lastensuojelussa, jossa joudutaan toistuvasti työskentelemään *tiedon katvealueilla*. Sosiaalityössä taide voi saada ”virallista tietoa” täydentävän ja syventävän merkityksen, kun löytyy uusia tulkintoja ja kokemuksia siellä, missä taide kohtaa tunteet. Kulttuurinen ulottuvuus rakentaa Marjatta Bardyn (1998) mukaan yhteiskuntamme hyvinvointia siinä missä sosiaalinen ja taloudellinenkin: se on avuksi itsensä ja inhimillisen toiminnan ymmärtämisessä, se toimii mahdollisuuksien kasvualustana ja risteyspaikkana. Onko niin, että juuri nämä risteyskohdat ja rajapinnat tulevat olemaan uusien mahdollisuuksien synnyinsijojakin myös lastensuojelussa?

Taidelähtöisellä työskentelyllä voi olla sekä yksilöllisiä että yhteisöllisiä tavoitteita auttamistyön käytännöissä. Yhteisöllistä dialogia tavoitteleva taiteellinen työskentely on tässä artikkelissa sivummalla. Tekstini etenee yksilöllisen lähestymistavan suunnassa ottaen kuitenkin huomioon sen, että yksilölliset kokemukset elävät suhteessa muihin.

Tarkastelen muutamien käytännön esimerkkien avulla, miten taide- ja kulttuurilähtöisiä työmenetelmiä on sovellettu lasten ja nuorten kanssa tehtävään työhön.

Erittelen ilmaisutaitojen ja tarinallisuuden käyttöön perustuvaa ”Elämäkertaketju – ilmaisutaidot lastensuojelussa syrjäytymisen ehkäisemiseksi” -hanketta²⁷ muita käytäntökuvauksia tarkemmin, koska olen ollut mukana toteuttamassa kyseistä hanketta. Esittämäni havainnot ja päätelmät taidelähtöisten työmenetelmien soveltuvuudesta lastensuojeluun perustuvat pitkälti monivuotisen Elämäkertaketju-hankkeen aikana saatuihin kokemuksiin ja tuloksiin. Ilmaisutaitoihin ja tarinallisuuden pohjautuvan hankkeen yhtenä keskeisenä tuloksena voitiin havaita syntyneen vapaata tilaa elämästä kertomiseen ja yhteistä kokemuksellista oppimista, joka mahdollisti usealle taholle ulottuvan mahdollisuuden muutokseen.

Aluksi kuvaan lyhyesti kulttuurin merkitystä kansallisena resurssina, kaikkien ulottuvilla olevana voimavarana. Tämän jälkeen katse kääntyy yksilöön. Ensiksi pohdin, mitä ilmaisutaitojen harjaannuttaminen ja taidelähtöisen työskentelytavan omaksuminen merkitsee työntekijän näkökulmasta. Seuraavaksi pohdin, mitä se tarkoittaa lastensuojelun piirissä olevan lapsen kannalta. Tarkasteluni lähtökohtana on oletus, että taidelähtöiset työmenetelmät voivat olla avuksi lapsen kasvun ja kehityksen tukemisessa sekä voimavarojen näkyväksi tekemisessä, sillä ne luovat uusia auttamisen tapoja sekä vapaata tilaa ihmisen monimuotoisuutta kunnioittavalle kohtaamiselle.

KULTTUURI KANSALLISENA RESURSSINA

Suomessa käytiin perusteellinen kulttuuripoliittinen keskustelu 1970-luvulla, jolloin konkretisoitui halu kulttuurin monimuotoisen osallisuuden, osallistumisen ja tavoitettavuuden lisäämiseen. Anita Kangas (2003) kuvailee keskustelua ohjanneen 1970-luvulla kaksi erilaista lin-

27. Kirjoittaja oli mukana ”Elämäkertaketju – ilmaisutaidot lastensuojelussa syrjäytymisen ehkäisemiseksi” -tutkimus- ja kehittämishankkeessa tutkija-kehittäjänä. Hanke toteutettiin Stakesissa Suomen Akatemian Syreeni-ohjelman (Syrjäytyminen, eriarvoisuus ja eniset suhteet Suomessa) puitteissa vuosina 1999–2003. Ks. lisää luvusta Oman elämän tunnustelua – apuna taiteet ja tarinat.

jaa. Yhtäältä painotettiin tavoitetta, jonka mukaan kulttuuri- ja taidetoimintoja tulisi levittää mahdollisimman laajalti yhteiskunnan eri osiin. Toisaalta korostettiin jokaisen oikeutta ja mahdollisuutta kehittää omaa taidetta ja kulttuuria ja tehdä valintoja niiden suhteen. Näitä linjauksia kokosi yhteen uusi kulttuuripoliittinen keskustelu, joka sisälsi käsitteen kulttuuridemokratia. Demokratisoituminen merkitsi kulttuuri-instituutioiden palvelujen käytön helpottamista ja niiden levittämistä. (Kangas 2003, 63–73.) Näihin aikoihin sosiokulttuurinen innostaminen²⁸, jolla on jo pitkät perinteet muualla, levisi pieninä innostuksen puroina myös Suomeen. Sosiokulttuurinen innostaminen on kietoutunut kahden käsitteen, kulttuurisen demokratisaation ja kulttuurisen demokrati-an ympärille. Keskeisenä tavoitteena on taiteen saavutettavuus ja syvemmin ihmisen oman osallisuuden lisääminen. (Kurki 2000, 10–14.)

Euroopan neuvoston raportissa ”Syrjästä esiin” (1996/1998) samoin kuin Unescon ja YK:n perustaman Kulttuurin ja kehityksen maailmankomission raportissa ”Moninaisuus luovuutemme lähteinä” (1995/1998) painotetaan kulttuurin merkitystä osana arkea. Molemmissa raporteissa tarkastellaan kulttuurin ja kehityksen välisiä suhteita ja haetaan uusia suuntia kulttuuripolitiikalle. Syrjäytyneiden tuomisen syrjästä esiin sekä kulttuuripolitiikan tuomisen reunamilta keskiöön havaittiin edellyttävän uuteraa sekä hallinnollista että sisällöllistä muokkaustyötä eri sektoreiden kesken (Syrjästä esiin 1996/1998). Yhtenä esimerkkinä taiteen ja sosiaali- ja terveydenhuollon lähentämissyrkimyksistä on ollut Mielenterveysseuran koordinoima Terveyttä Kulttuurista -hanke²⁹, joka on jatkunut vuodesta 1992 lähtien. Hankkeen yhtenä tavoitteena on ollut taata muun muassa hoitolaitoksissa eläville tasavertainen mahdollisuus nauttia taiteesta ja kulttuurista sekä taiteen keinoin viihtyisämmäksi tehdystä hoitoympäristöstä (Liikanen 2003).

Kulttuurin yhteiskunnallisen tärkeyden esiin tuomiseksi, sen monimuotoisuuden tukemiseksi ja sen ulottamiseksi kaikkien kansalaisten saataville on tehty paljon työtä, vaikka laajamittaisiin poliittis-hallinnollisiin muutoksiin ei ole vielä ylletty. Edelleen tarvitaan hallinnonrajat ylittäviä periaatteellisia päätöksiä, joissa yhteistoiminnallisilla ratkaisuil-

28. Keski-Euroopassa ja Latinalaisessa Amerikassa sosiokulttuurisella innostamisella (animation socioculturelle) on jo pitkät perinteet mm. sosiaalipedagogiikan tärkeänä osana (Kurki 2000).

29. Ks. hankkeesta lisää osoitteesta www.mielenterveysseura.fi/terveytta_kulttuurista/

la pyritään kohti pitkäkestoisia sosiaalisia vaikutuksia ja hyvän elämän edellytyksiä. Matti Vanhasen hallituksen ohjelman mukainen luovuusstrategiatyö³⁰ etsii hyvinvoinnin kasvualustaa kulttuurisen, taloudellisen ja sosiaalisen rajapinnoilta ja painottaa luovuuden kasvavaan merkitykseen yksilöiden, yhteisöjen ja koko yhteiskunnan hyvinvoinnissa. Strategiatyön tavoitteena on muun muassa lisätä edellytyksiä luovuuteen liittyvien voimavarojen käytölle sekä etsiä tasapainoa luovuuteen liittyvien yhteiskunnan kehittämismahdollisuuksien ja kilpailu- ja tehokkuusvaatimusten välillä.³¹ (Luovuuskertomus, Opetusministeriön julkaisuja 2004:4; Bardy & Liikanen 2004.)

Aktiivinen ja tiedostettu suhde kulttuuri- ja luontoperintöön auttaa ymmärtämään omia juuriamme ja sosiaalista identiteettiämme. Tiedollisen oppimisen rinnalla on ryhdytty korostamaan elämyksellisten oppimiskokemusten merkitystä.³² Taide- ja kulttuurilaitosten tarjoamat yleisölle avoimet toiminnalliset työpajat ovat hyvä esimerkki palvelujen monimuotoistumisesta ja kehittymisestä kohti aktiivista oppimisympäristöä. Toiminnallisissa työpajoissa osallistujilla on tilaisuus omien ilmaisutaitojen ja luovuuden koetteluun sekä yhteisöllisiin kokemuksiin taiteen parissa.

Kulttuuri- ja taidepohjaisia hankkeita on nimetty vaihtelevasti milloin yhteisötaiteeksi, taide- ja kulttuurilähtöisiksi kehitysmenetelmiksi, milloin luoviksi tai toiminnallisiksi menetelmiksi erotukseksi vakiintuneista toimintamuodoista, kuten taideterapiasta ja taidekasvatuksesta. Yhteistä hankkeille on ollut kokemuksellisuuteen perustuminen ja omien voimavarojen käytön edistäminen yksilöä vahvistavalla tavalla. Taide- ja kulttuurilähtöiset menetelmät eivät ole ikä- tai sektorisidonnaisia, vaan niitä voi soveltaa sosiaali- ja terveydenhuollossa kaikenikäisten parissa, niin avo- kuin laitoshuollossakin. Uusia yhteistyön muotoja on kokeiltu esimerkiksi taiteilijoiden ja sosiaali- ja terveystalouden ammattilaisten kesken. (Liikanen 2003; Bardy & Liikanen 2004; Bardy & Känkänen 2005b.) Lukuisten onnistuneiden, vaikkakin useimmiten lyhytke-

30. Pääministeri Matti Vanhasen hallituksen ohjelman mukaan luovan toiminnan edellytysten kehittämiseksi laaditaan koko maan kattava luovuusstrategia.

31. Strategiatyö koostuu kolmesta osiosta: luova ihminen, luovat ympäristöt ja luova talous. Lopullinen strategia valmistuu vuoden 2006 aikana.

32. Museoiden tehtävä kasvatuksellisina ”tallentamoina” ja kulttuuri- ja luonnonperinnön asiantuntijoina on muuttunut, kun museotoimintaa on elvytetty uudenaikaisella yleisötyöllä, jossa museo on elävänä oppimisympäristönä. (Ks. lisää Kallio 2004.)

toisiksi ja kertaluontoisiksi jääneiden kokeiluhankkeiden jälkeen on kysyttävä, miten kasvatus- ja hoitotyön rakenteisiin saadaan legitimoitua kulttuurinen ulottuvuus, joka on mukana vahvistamassa hyvän elämän edellytyksiä. Mikä paikka taiteella ja kulttuurilla on hyvinvointiyhteiskunnan uudistamisessa?

JOUSTAVA AMMATILLISUUS JA MUUTTUVAT TOIMINTAYMPÄRISTÖT

Sosiaalityöhön linkittyvät toiminnalliset ja käytäntöpohjaiset kehittämishankkeet ovat laventaneet lastensuojelun menetelmäpalettia ja välittäneet näkymää työmenetelmien monipuolistumisesta ja työntekijöiden kehittämishalusta. Auttamisen tavat eivät lastensuojelun sosiaalityössä nojaudu enää yksinomaan keskustelevalle sosiaalityön perinteeseen, vaan toiminnallinen sosiaalityö on pysyvästi tullut sen rinnalle. 1990-luvulta alkaen erilaiset toiminnalliset ja osallistavat menetelmät ovat lopullisesti löytäneet paikkansa ainakin projektiluontoisina kokeiluina osana suomalaista auttamisjärjestelmää. Erilaisten työskentelytapojen on havaittu jäsentävän todellisuutta monipuolisesti ja rikkovan myös rutiineja, sillä ne tarjoavat vaihtoehtoisia tapoja olla dialogissa sekä itsensä että toisten kanssa (Heimonen 2003, 16). Jos sosiaalityön kehittämisen lähtökohtana pidetään muuttuvien toimintaympäristöjen huomioimista ja refleksiivistä ammatillisuutta, myös lastensuojelun toimintakäytäntöjen on oltava herkkiä muutostarpeille. Käytännössä tämä tarkoittaa joustavaa ammatillisuutta, joka edellyttää valmiutta uusien työmenetelmien omaksumiseen tai jopa vanhoista käytännöistä luopumiseen (Karjalainen, Karisto & Seppänen 2002, 267–268).

Taiteen soveltava käyttö ja taiteen käyttäminen työvälineenä on tuttua erityisesti lastensuojelun sijaishuollossa. Lastensuojelulaitoksissa on pitkään käytetty toiminnallisia menetelmiä ja erilaisia terapiamuotoja, kuten musiikki- ja kuvataideterapiaa tai psykodraamaa, mutta myös vähemmän tuttuja luovuusterapioita, kuten valokuva- tai tanssiterapiaa laitoksessa asuvien lasten kanssa tehtävän työn tukena. Taiteen avulla ihminen voi tutkia omaa sisintään: eritellä, purkaa ja liittää yhteen niitä aistihavaintoja ja kokemuksia, joita ympäristöstämme saamme. (Jan-

hunen 1997, 28.) Taidelähtöisillä menetelmillä pyritään saamaan moniulotteisempi kuva niin itsestä kuin elämästä ylipäänsä ja haetaan vaihtoehtoisia ja uusia tapoja olla kosketuksissa itseen ja ympäristöön.

Yhteiskunnan dynaamiseen ja innovatiiviseen kehittymiseen, uuden tiedon tuottamiseen, vaikuttaa leikkivän elementin olemassaolo. Mutta salliiko järjestelmä oikeasti sen, siis työssään ”leikkiviä”, jopa hulluttelevia työntekijöitä? (Piironen 2004.) Taide- ja kulttuurilähtöisiä menetelmiä on ryhdytty käyttämään yhä enemmän myös kokonaisten työyhteisöjen hyvinvoinnin ja innovatiivisen toiminnan edistämiseen. Työyhteisön kannalta on pidetty hedelmällisenä, että aktiivinen suhde omaan elämään lisääntyy. Taiteellisilla harjoituksilla voidaan tukea työntekijöiden toimintakykyä, motivaatiota ja osaamista, tavanomaisia työssä menestymisen edellytyksiä. (von Brandenburg 2003.)

Kun sosiaalityö asemoituu uudella tavalla ja tulee lähemmäksi erilaisen toimijoiden joukkoa, on sosiaalityön otettava paikkansa näiden joukossa, muistuttaa Vappu Karjalainen (2005). Sosiaalityöntekijöiden siirtyessä työnsä rajapinnoille he joutuvat rakentamaan vuorovaikutuksen keinoin uusia yhteisen toiminnan ja yhteisen ymmärryksen alueita (Karjalainen 2005, 31). Vaikka Karjalainen kirjoittaakin aikuissosiaalityöstä ja sosiaalityöntekijöiden siirtymisestä työvoiman palvelukeskuksiin, niin samankaltaisia päätelmiä voi tehdä, kun pohditaan lastensuojelun asemoitumista uusiin yhteyksiin. Miten lastensuojelussa tehdään tilaa taiteelle ja taiteelliselle ilmaisulle menetelmällisenä välineenä?

Sosiokulttuurisen työn³³ näkökulma rakentuu sosiaalityötä ja kulttuurityötä yhteen sovittaen, hankekohtaisesti. Sosiaalisen ja kulttuurisen kohtaamisessa syntyy refleksiivistä asiantuntijuutta (Toikko 2002, 285). Refleksiivisyys sisältää tietoisuuden siitä, miten me kokonaisvaltaisina olentoina vaikutamme vuorovaikutustilanteen sisältöön ja kulkuun. Ajatus minästä ”joustavana ja uteliaana sosiaalityön instrumenttina” soveltuu hyvin tilanteisiin, joissa työntekijät ryhtyvät monimuotoisin auttamisen tavoin tavoittamaan lapsen tarinaa yhteiseen tarkasteluun, kuten tässäkin artikkelissa tuonnempana kuvataan. (Fook 2002, 130.)

Taidelähtöiset työmenetelmät tukevat normatiivisuudesta vapaata tilaa, jossa ei arvioida oikeaa tai väärää, vaan annetaan elämyksille mahdollisuus tulla. Taiteen avulla voi etsiä ratkaisuja muun muassa niihin

33. Ks. lisää sosiokulttuurisesta työstä esim. Kurki 2000, Toikko 2002 sekä Jämsen ja Kukkonen 2004.

tilanteisiin, jotka tuottavat neuvottomuutta ja uudenlaisten ratkaisujen tarvetta. Taiteella ja taidelähtöisillä työmenetelmillä on kasvatus- ja hoitotyössä myös terapeutista merkitystä, silloin kun ne tuovat mielen iloa ja virkistystä sekä esteettisiä kokemuksia. Eri ilmaisukeinojen avulla voi tuttuihinkin asioihin löytyä uusia merkityksiä ja tulokulmia. Myös narratiivisella työskentelyllä, tarinoiden ja kokemusten avaamisella, uskotaan olevan merkittävä vaikutus tulevaisuuden neuvonta- ja terapiakäytäntöjen kehittämisessä (Speedy 2000, 371). Taidelähtöisten työmenetelmien liittäminen lastensuojelutyöhön voi parhaimmillaan toimia luovien ideahautomojen tavoin, jossa uusia oivalluksia ja tekemisen tapoja syntyy osallisten erilaisista toimintatavoista ja yhteisistä kokemuksista.

KUNNIOITAVA JA SUOJAISA TILA

Kasvatustyössä on tärkeää, että aikuisella on mahdollisuus ylläpitää *vaapaata tilaa* (space to think and understand), joka antaa tilaisuuden *ajatteluun ja ymmärtämiseen*. Tämä koskee niin päätöksentekijöitä kuin niitä, jotka huolehtivat lapsista (laitoksen työntekijät, opettajat, vanhemmat, sijaisvanhemmat jne.) ja joiden tehtävänä on puolestaan auttaa lapsia kehittämään ymmärtämisen ja ajattelun kapasiteettiaan. (Worthington 2003, 161.) Ajattelu- ja ymmärtämistilan lisäksi tarvitaan *kommunikoinnin tilaa*, jossa rohkaistaan kanssakäymiseen yllyttämättä ja painostamatta, siis mahdollisuutta naamioiden riisumiseen ja haaveiden ja huolien näyttämiseen (Bauman 2002, 116–118). Työntekijän pitää olla turvallisella mielellä itsensä kanssa, jotta hän voisi auttaa muita (Sava 2004).

Richard Sennett (2004) kirjoittaa, miten sosiaalityön asiakkaat valittavat usein, että heitä kohdellaan epäkunnioittavasti. Hänen mukaansa kunnioituksen puute ei johdu vain siitä, minkälaisissa elämäntilanteissa ihmiset ovat, vaan siitä, että meiltä yksinkertaisesti puuttuu myönteisiä tapoja ilmaista kunnioitusta ja toisen arvostamista. Ihmismielen ravintoa ovat toisilta saatu arvostus, tuki ja palaute. Heikko ruokinta johtaa usein väistämättä vähäiseen omanarvontuntoon. Kunnioituksen puutetta pohtiessaan Sennett käyttää käsitettä kunnioitusvaje, jolla hän tarkoittaa kunnioituksen säännöstelystä aiheutuvaa vajetta. On olemassa koko joukko ihmisiä, jotka eivät tule nähdyiksi kokonaisina ihmisinä

ja joiden olemassaololla on merkitystä. Sennett kysyykin, miksi kunnioitukseen suhtaudutaan kuin kallisarvoiseen aineeseen, joka on vaarassa loppua maailmasta. (Sennett 2004, 13–17.) Pitkään kestänyt kunnioitusvaje näivettää minän arvoa. Jo lapsena saatu arvottomuuden tunne on painava taakka repussa matkalla kohti tulevaa.

Jokainen elollinen olento, kuten ”ihmispentukin”, tarvitsee riittävän ja turvallisen tilan varttuakseen ja kehittyäkseen täysikasvuiseksi. Sen puuttuminen voi olla tuhoisaa. Lastensuojelun piirissä on paljon lapsia, joiden ympäriltä tämä kunnioitettava ja suojaava tila puuttuu tai jotka ovat jääneet vaille mahdollisuutta olla lapsi ikätoveriensa tavoin. *Lasta kunnioitettava tilan* varmistuminen riippuu lasta lähellä olevien ihmisten valinnoista. Onnettominta on, jos lapsen tarpeisiin vastaava tila aikuisten toimissa ja mielissä kaventuu olemattomiin ja tilalle astuu itseperjäämisen eetos, jossa lapsi ryhtyy itse huoltamaan ja hoitamaan sekä itseään että aikuisia. Näin tapahtuu päähenkilö Siialle Mari Mörön (1998) kirjassa ”Kiltin yön lahjat”. Pieni Siia-tyttö saa kiltin yön lahjoja jäädesään yksin kotiin, helmet tai hymykala, mitä milloinkin. Kun äiti lähtee illalla ulos ja jättää Siian yksin, hän laittaa purkan kellonviisarien kohdalle merkiksi Siialle kotiintuloajastaan. Seuraavana aamuna Siia kysyy Jalkasen mummolta: ”*Montako valoisuutta on, kun kello menee ympäri?*”

Elisabeth Cleven kirja ”Pidä isää kädestä” kertoo kaksivuotiaasta Victorista, joka menettää liikenneonnettomuudessa äitinsä ja pikkuveljensä. Sen jälkeen hänen täytyy jatkaa elämäänsä suruun vaipuneen isänsä kanssa. Isän ja pojan välillä on paljon lämpimiä ja syviä tunteita, mutta isä on oman surunsa ympäröimä ja sen vuoksi neuvoton, miten auttaisi Victoria selviämään tilanteesta eteenpäin. Isä ottaa yhteyttä ammatti-auttajiin ja saa Victorille ja itselleen terapeutista apua. Victorin kolme kuukautta kestäneessä kriisiterapiassa terapeutti Elisabeth Cleve pyrkii edistämään lapsen surutyötä ja auttamaan lasta sopeutumaan tragedian jälkeiseen elämään. Kriisityöskentelyssä toteutuu syvä kunnioitus, jota Victor pääsee kokemaan yksilönä, omana itsenään. Hänen ajatuksensa, leikkinsä ja tunteensa otetaan tosissaan (Cleve 2005; Lönnroth 2002). Toisinaan on tilanteita, joissa lähimpiin rakastava huolenpitokaan ei kannattele lasta vaikeiden asioiden ja surun läpi. Tässä tapauksessa Victorin apuna oli kriisiterapia.

ELÄMYS – KOSKETUS TUNTEISIIN

”Tiukasti paketoituja” *kokemuksia ja tunteita voi houkutella esiin* ilmaisutaidollisten ja toiminnallisten harjoitusten avulla. Jatkoksi edellisen luvun mietteille tarkastelen seuraavaksi elämysten merkitystä tunteiden avaajina.

Ihmisen perustarpeisiin kuuluu juurtuminen ja kuuluminen johonkin. Kasvuun ja kehitykseen tarvitaan yhteisöllisyyttä. Toinen ihminen on peili omalle kasvulle. Tunteiden ilmaiseminen harjaannuttaa kykyä liittyä toiseen ihmiseen. Ilman tunteita liittymisen kokeminen on perin hankalaa, josko edes mahdollista. On tärkeää, että lapselle ja hänen perheelleen on tarjolla riittävän yksilöllisiä auttamisen tapoja, jotka antavat mahdollisuuden voimavarojen ja tunteiden esilletuloon. Yhä painavampiin ja monisyisimpiin ongelmiin tarvitaan yhä yksilöllisempiä menetelmiä. Taidelähtöisillä menetelmillä voi houkutella esiin ihmisen luontaista tarvetta monipuolisiin tunne- ja elämyskokemuksiin, jotka puolestaan antavat lisää ymmärtämisen edellytyksiä älyllisen ja tiedollisen kehityksen lisäksi. (Turunen 2004, 159.)

Elämykset vaikuttavat meihin aina jotenkin, ne koskettavat sisimpäämme ja aiempia kokemuksiamme ja antavat uutta kokemuspohjaa. Elämykset ovat elämän arvoituksellista uutta, vaikka niissä ei olisikaan merkityksellisyyttä ja selvyyttä sellaisenaan. Elämys koostuu välittömästä kohtaamisesta, mutta myös menneisyyden rakentamasta muistista ja tältä pohjalta nousevista odotuksista. (Turunen 2004, 156–157.) Elämysten avulla haemme kosketusta tunteisiimme. Tällä ”tunnottomuuden aikakaudella” huippuelämyksiä haetaan extreme-lajien avulla seikkaillen vaaran ja pelon rajamailla. Se maailma on toinen ääripää. Nyt puheena on kosketus sisimpään, vähäininkin, etenkin jos sen taidon on kadottanut, kuten kaltoin kohdelluilla lapsilla on usein käynyt. Eri aisteja elävöittämällä pääsemme lähemmäksi kohti todellisia tunteita ja kokemuksia. Saamme houkuteltua eloon sitä, mitä itsessä on, mutta kosketusta vailla.

Elämyksiin on mahdollista päästä kiinni hyvin pienimuotoisenkin tekemisen avulla. Varsinainen tekeminen muodostuu usein tärkeämmäksi asiaksi kuin itse lopputuotos. Pienet lapset prosessoivat mielellään erilaisten materiaalien kanssa pitkäänkin, ennen kuin heillä on edes aiko-

musta tehdä materiaalista jotain tuotosta. Tästä hyvänä esimerkkinä on saven tai taikinan muotoilu, jossa yksistään massan tunnustelu ja muotoileminen tuottaa yleensä nautintoa. Lasten spontaani taito ilmaista itseään tempaa joskus aikuisetkin mielikuvituksen ja leikkien maailmaan mukaan. Yhteisistä elämyksistä voi syntyä mieleenpainuvia kokemuksia.

Kokemuksellinen eläytyminen ja toiminnallisuus voivat auttaa minä- ja luontoyhteyden kokemisessa. Alpo Heikkinen (2005) seurasi neljän vuoden ajan lähiöpojat 1 ja 2 -nimisiä toiminnallisia pienryhmiä. Ryhmytyön välineenä käytettiin seikkailu- ja sosiaalipedagogiikkaan rakentuvia metsäretkiä, leirejä sekä tavanomaisia pelejä ja leikkejä. Luonto-olosuhteiden hiljainen vähävirikkeisyys vaati paljon henkisiä voimavaroja kaupungin sykkeeseen tottuneilta lapsilta. Pojat esimerkiksi pelkäsivät ulkosaaristossa yöpymistä. Heikkinen havaitsi, että keskeisinä korjaavina kokemuksina näillä lapsilla ja nuorilla näytti olevan itseluottamuksen kehittyminen ja luottamuksen syntyminen, usko toisen ihmisen hyvyyteen. Korjaavien tunnekokemusten merkitys nousi siis keskeiseksi tekijäksi lasten ja nuorten riskien ehkäisyssä. (Heikkinen A. 2002; 2005, 326.) Tämänkaltaisten havaintojen pohjalta onkin tärkeää pohtia, minkälaisia toimintatapoja ja -kulttuuria yhteisöt ja yksilöt haluavat ylläpitää lastensuojelun toimintakäytännöissä, onko siellä tilaa korjaavien tunnekokemusten esilletuloon.

Perheisiin sijoitettuja lapsia koskevassa tutkimuksessaan Paula Rautio (2004, 27) tuo esille havainnon, jonka mukaan mitä vaikeammat ja traumaattisemmat lapsen kasvuolosuhteet ovat olleet, sitä tiukemmin lapsi pitää kiinni omaksumistaan selviytymisstrategioista ja tavoistaan olla suhteessa toiseen. Jos lapsella ei ole ollut lähellään turvallista aikuista, joka opastaisi maailman tutkimiseen, ympäristön tutkiminen voi vähentyä ja lapsi saattaa muuttua pelokkaan passiiviseksi (Kalland 2001). Tällöin lapsi tarvitsee aikuisen apua maailman tutkimiseen. Aikuisen tehtävänä on olla luovuuden mahdollistajana ja lapsen opastajana. Lapsi tarvitsee tuekseen turvallisen aikuisen, jonka kanssa voi päästää ilmoille, mitä milloinkin mielessä liikkuu. Taiteellinen työskentely voi aktivoida mielessä ja kehossa yllättäviä muistoja ja tuoda esiin näkymätöntä, jonka käsittelyyn lapsi saattaa tarvita aikuisen tukea. Toisinaan taas lapsi voi opastaa aikuista lähemmäksi mielikuvituksen, sadun ja leikin maailmaa, jonka aikuinen on saattanut kadottaa. Valittujen työskentelytapojen on tärkeää olla lapsen omaa osallisuutta lisääviä ja yhteisesti sovittuja tavoitteita tukevaa. (Bardy & Känkänen 2005b.)

ESIMERKKEJÄ KÄYTÄNNÖSTÄ

Taiteellinen toiminta on esimerkiksi kouluissa ja lastensuojelulaitoksissa osoittautunut monien hyvien kokemusten perusteella mahdollisuudeksi muutokseen ja uutta luovan tilan avaajaksi. Tarja Pääjoen (2004) mukaan taiteellisen toiminnan avaava luonne merkitsee, että taide voi tuoda staattiseen ja luutuneeseen tilaan liikkeen: uusia merkityksiä ja käytäntöjä. Avaava ja hajottava toiminta voi kuitenkin olla myös hankalasti perusteltavissa, etenkin jos se tuodaan instituutioihin, joissa sillä ei ole ennalta määriteltyä selkeää asemaa, kuten lastensuojeluun. (Pääjoki 2004, 73.)

Taiteilijan tai taiteen opiskelijan saaminen työpariksi lisää menetelmällisiä mahdollisuuksia hoito-, kasvatusta- ja sosiaalisuudessa. Uudenlaisen yhteistyömuotojen rakentaminen on tähdellistä aloittaa jo opintovaiheessa, jolloin tarjoutuu tilaisuus harjoitella työnjakoa taiteilijan ja ammattiauttajan kesken. Yhteiseen pohdintaan tulee myös, miten jakaa auttamistyön sisältöä ja ammatillista vastuuta sekä miten yhteistyö saadaan rikastamaan kaikkia osapuolia, olipa kyse työparityöskentelystä tai yhteisöllisestä toiminnasta, jossa on useita osallisia (Bardy & Känkänen 2005b; Toikko 2002, 280).

Taiteellinen toiminta antaa mahdollisuuden *symboliseen etäisyyteen*, jolloin syntyy tilaisuus käsitellä epäsuorasti vaikeita asioita. Tekemisestä jää konkreettinen jälki, jonka äärelle voi palata uudelleen. Rooliasun turvin vapautunut kerronta tai kuvien, musiikin tai tanssin avulla syntynyt avautuminen muodostuu kertojalle merkitykselliseksi. Ne voivat toimia suojaavana, välittävänä tai vapauttavana välineenä tarttua mielessä liikkuviin asioihin. Symbolisen etäisyyden turvin saattaa tulla esille jotain, jolle ei aiemmin ole löytynyt sanoja. Ennen pitkää lapsi alkaa kenties käsitellä myös ongelmiaan kytkemällä niitä luontevasti osaksi luovaa ilmaisuaan. (Erkkilä 2003, 45; Bardy & Känkänen 2005b.)

Aikuisen ja lapsen välisessä kommunikoinnissa on olennaista, että löytyy luontevanomainen ja molempia osapuolia miellyttävä tapa olla vuorovaikutuksessa keskenään. Yhteisötaiteen, performanssin ja videotaitteen ”ensimmäiseen sukupolveen” kuuluvat taiteilijat Lea ja Pekka Kantonen ovat vuosien ajan tehneet mm. alkuperäiskansojen ja vähemmistöryhmiin kuuluvien lasten ja nuorten kanssa yhteisöllisiä produkti-

oita, joiden yhteydessä on syntynyt myös *keskustelevia prosesseja*. Tällöin taiteilijan ja yhteisön välisestä kommunikointitavasta tulee taiteen keskeinen sisältö. Olennaista ei ole, onko projekti onnistunut vai ei, vaan miten projekti on lisännyt keskusteluun osallistuneiden ihmisten ymmärrystä puheena olevasta aiheesta tai keskustelusta ylipäänsä. Keskusteluissa vaikuttavat myös eri kulttuurien erilaiset perinteet ja tavat sekä keskustelun valtasuhteet (ks. myös Kanttonen 2005).³⁴

Taiteellisen työskentelyn avulla on mahdollista löytää tunne- ja kokemusmaailmaa täydentäviä havaintoja sekä korjaavia kokemuksia, kuten taidelähtöisiin työmenetelmiin perustuvassa Pro Filia -projektissa³⁵ tapahtui. Hanke suunnattiin 7–14-vuotiaille päihdeperheissä kasvaville tytöille vahvistamaan heidän luovia kykyjään, itseluottamustaan ja sosiaalisia taitojaan. Myös perhe oli työskentelyssä mukana. Kuvallisen ilmaisun lisäksi ryhmätöiminnassa käytettiin leikkejä, liikuntaa, musiikkia, mielikuvaharjoituksia ja keskusteluhetkiä. Tyttöjä ohjattiin kuulostelemaan tunteitaan. Ryhmätapaamiset aloitettiin aina kuulumisten vaihdolla, ja puhumisen tarve tuntui tytöillä olevan rajaton. Ryhmätöiminnan loputtua nuoret arvioivat taideterapiakokemuksiaan. Monen ryhmäläisen kokemus oli, että tunteista oli helpompi piirtää kuin puhua. Kuvasarja itsestä sankarina ja unelmat olivat mieluisimpia tehtäviä. Tyttöjen myönteiset kokemukset vahvistavat käsitystä, että taidelähtöiset menetelmät ovat erinomaisia myös itseluottamuksen lisääjinä ja lyhyelläkin aikavälillä (tässä tapauksessa 10 tapaamiskertaa) voi syntyä eheyttäviä prosesseja. (Saarelainen 2001a.) Vertaisryhmässä työskentely lisäsi tyttöjen mahdollisuuksia kokemusten jakamiseen ja yhdessä oppimiseen (ks. myös Elina Pekkarisen artikkeli vertaisryhmäkokemuksista tässä teoksessa).

Kaikki lapset tarvitsevat vahvistusta tunteelle, että on hyväksytty ja ainutlaatuinen. Liian monella lapsella tämä varmuus on kuitenkin vähäinen tai puuttuu kokonaan. Valokuvaaja, sosiaalikasvattaja Miina Savolainen³⁶ aloitti ”Maailman ihanin tyttö” projektin vuonna 1998 kymmenen lastenkodissa asuvan tytön kanssa. Projekti perustui valokuva-

34. Helsingin Sanomat 14.5.2005.

35. Projektiin osallistui yhteensä 20 tyttöä. Ohjaajilla oli psykiatrin konsultaatio tai työnohjaus. Ohjaajat olivat käyneet A-klinikkasäätiön järjestämän taideterapiakoulutuksen. (Ks. lisää Saarelainen 2001a; Saarelainen 2001b.)

36. Ks. lisää esimerkiksi Savolainen 2005. <http://www.voimauttavavalokuva.net>. Maailman ihanin tyttö -hanke on palkittu useilla palkinnoilla mm. Vuoden valopilkku -raadin erikoispalkinnolla vuonna 2003 ja Vuoden visiona vuonna 2004.

työskentelyyn, voimaantumisen ideaan sekä ajatukseen siitä, jokaisella on oikeus olla oman elämänsä maailman ihanin. Savolaisen mukaan kaikille tytöille oli tärkeää näyttää lastenkodissa asuvista nuorista sellaisia kuvia, mitä ihmiset eivät olleet tottuneet odottamaan. Kuvia ja kuvausmatkoja suunniteltiin tyttöjen kanssa huolellisesti. Kuvien avulla tytöt pohtivat median luomaa naiskuvaa ja omaa tyttöyttään suhteessa mediakuvaan.³⁷ ”Maailman ihanin tyttö” -hankkeessa mukana olleet tytöt ovat kertoneet, että kuvien voima on jäänyt elämään, vaikka kuvia ei enää otetakaan. Pitkään kestänyt voimaantumisen prosessi kuvausretkineen ja näyttelyineen, puheineen ja kirjoituksineen vahvisti tytöillä tunnetta siitä, että he ovat oikeasti ihania ja pärjääviä. Vaikka kameran edessä poseeraus tuntui tytöistä aika ajoin vaikealta, kuvat nähtyään tytöt olivat yleensä ilahtuneet aikaansaannoksista. Vuosien yhteinen työskentely kantoi monipuolista hedelmää niin kuvaajan ja tyttöjen välillä kuin myös hankkeeseen osallistuneiden tyttöjen kesken ja heidän läheistensä välillä.

Niin lastenkodissa kuin koulussakin toteutetut uudet työparikokeilut tuottavat tuloksia, joihin ei aina voi ennalta varautua. Se, mitä lopulta tapahtuu, on kaikkien osallistujien yhdessä luomaa. Myös työskentelyn yllätykset iloineen ja hämmennyksineen tulevat yhdessä kohdatuiksi. Seuraavassa esimerkissä toteutui pitkäjänteinen työparityöskentely opettajan ja taiteilijan välillä, kun tekstiilitaiteilija Virpi Vesänen-Laukkanen toteutti monikulttuurisessa koulussa neljännen luokan oppilaiden kanssa satuprojektin yhteistyössä opettajan kanssa. Hanke pohjautui kysymykseen, millainen olisin, jos olisin satuhahmo ja eläisin erämaassa. Lapset toteuttivat satuhahmonsa nukkeina ja kirjoittivat niihin tarinat. Satuhahmojen parissa työskenneltiin sekä yksin että ryhmissä. Oppilaat kirjoittivat aluksi opettajan ohjauksessa millaisia satuhahmoja he haluaisivat olla. He eläytyivät valitsemaansa satuhahmoon draamatyöskentelyn avulla. Kookkaat nukkerungot valmistettiin sanomalehtipaperista ja liisteristä. Nuket maalattiin ja niille tehtiin vaatteet. Kun nuket valmistuivat, niistä koottiin yleisölle avoin näyttely. Lopuksi oppilaat kirjoittivat satuprojektikokemuksiaan. Ennen kuin nuket lähtivät lasten mukana kotiin, tarinoista koottiin vielä kirja, jonka lapset kuvittivat. (Vesänen-Laukkanen 2003, 53–65.)

37. Vuonna 2005 valmistui Miina Savolaisen Taideteollisen korkeakoulun lopputyö. Sen aiheena on voimauttava valokuvaus ja ”Maailman ihanin tyttö” -projekti.

Pitkäjänteisen työskentelyn myötä koululuokasta tuli lapsille, opettajalle ja taiteilijalle kohtaamisten ja kertomusten tyyssija, jossa lapset kertoivat itsestään ja nukeistaan monenlaisia tarinoita. Taiteilijan ensimmäisenä tehtävänä oli löytää paikkansa koulussa ja luokkatilanteessa. Yhteistyötä hiottiin taiteilijan ja opettajan välillä. Nukerakennusprojektin varrella kävi ilmi, että lasten luomat satuhahmot eivät olleet kovin onnekkaita. Työskentelyn edetessä opettajan ja taiteilijan yhteiseksi ratkottavaksi kysymykseksi tulikin, miten he voisivat omalta osaltaan auttaa lapsia käsittelemään satuhahmojen välityksellä esiin tulleita vaikeuksia. (Vesänen-Laukkanen 2003, 53–65.)

Edellä kuvailtujen esimerkkien avulla hahmoteltu näkymä taidelähtöisten työmenetelmien mahdollisuuksista lasten- ja nuorten kanssa tehtävässä työssä on samansuuntainen niiden kokemusten kanssa, joita kertyi elämäkerralliseen työskentelyyn ja taidelähtöisiin työmenetelmiin perustuvassa Elämäkertaketju-hankkeessa. Erittelen tätä hanketta seuraavassa luvussa muita käytäntökuvauksia yksityiskohtaisemmin.

OMAN ELÄMÄN TUNNUSTELUA – APUNA TAITEET JA TARINAT

”... Meille tuli tavaksi, että kovistyttö otti kädestäni kiinni. Niin hänestä tuntui turvalliselta jatkaa tarinansa kertomista. Musta maskara valui pitkin poskia, hetkittäin kai meiltä kummaltakin. Hän kertoi, minä kuuntelin ja kirjasin. Välillä piirsimme ja teimme sarjakuva yhdessä. Kävimme läpi menneitä, mietimme tulevaa...”³⁸

Tässä luvussa kerron Stakesissa toteutetun Elämäkertaketju-hankkeen kokemuksista ja havainnoista.³⁹ Koulutushankkeen aikana sekä

38. Muokattu lainaus koulukotiohjaajan työpäiväkirjasta.

39. Tutkimusprofessori Marjatta Bardyn kehittämä tutkimus-, koulutus- ja kehittämishanke ”Elämäkertaketju – ilmaisuaidot lastensuojelussa syrjäytymisen ehkäisemiseksi” suunnattiin vuosina 1999–2003 Helsingin kaupungin lastenkotien ja perhehoidon sekä valtion koulukotien työntekijöille. Hankkeen suunnittelusta, toteuttamisesta ja arvioinnista ovat päävastuussa olleet Marjatta Bardy, Johanna Barkman ja Päivi Känkänen. Elämäkertaketju-hanketta on eritelty mm. seuraavissa julkaisuissa ja artikkeleissa: Bardy & Barkman 2001, Barkman & Virtanen 2002, Känkänen 2003 ja 2004, Bardy & Känkänen 2005a, Bardy & Känkänen 2005b. Tässä luvussa on hyödynnetty tekstiosuuksia, joita on julkaistu kyseisissä teoksissa ja artikkeleissa.

työntekijät että lapset kertoivat omaa elämäntarinaansa erilaisten ilmaisutaitojen avulla. Tässä yhteydessä kuvaan lähinnä lapsen kanssa tapahtunutta omaelämäkerrallista työskentelyä.⁴⁰ Koulutukseen osallistuneet työntekijät hakivat tuntumaa elämäkerralliseen työskentelyyn lähes vuoden kestäneillä koulutusjaksoilla. Koulutukseen kuului useita taidepainotteisia työpajoja ja välitehtäviä. Osallistujat muun muassa muotoilivat elämänkaaria, tekivät sarjakuvaluonnoksia, valokuvasivat ja tekivät draamaharjoituksia. Koulutuksen teemat olisivat voineet perustua moniin muihinkin ilmaisutaitojen yhdistelmiin kuin mitä tässä hankkeessa käytettiin. Hankkeessa oli kyse kanssakäymisen rikastuttamisesta niin, että arkikerronnassa saataisiin kosketus omiin tunteisiin sekä aisteja aktivoivan tekemisen avulla ajatukset liikkeelle. Työskentely tapahtui ammattitaiteilijoiden opastuksella ja työnohjauksen vahvistamana. Koulutusjaksojen rakenne oli tarkasti etukäteen mietitty, mutta pyrimme kuitenkin pitkin matkaa olemaan herkkiä tilannekohtaisille käänteille, jolloin osallistujat toivat ohjelmaan ajoittain oman etenemisrytminsä. (Ks. esim. Bardy & Barkman 2001; Bardy & Känkänen 2005a ja b.)

Elämäkertaketju-menetelmässä etsitään kosketusta tunteisiin, sillä jos ihminen jää etäälle omista kokemuksistaan ja tunteistaan, syrjäytymisriski kasvaa. Toisena perusedellytyksenä työskentelyssä on, että aikuisilla on oltava valmiuksia kohdata oma historiansa, jotta he voivat auttaa lasta kohti lapsen omia kokemuksia. Hankkeen kolmantena lähtökohtaoletuksena tähdennettiin aistien merkitystä ihmisen toiminnan ja tunteiden elävöittämisessä: minkä tahansa aistin tarjoaman ilmaisutavan harjaannuttaminen on avuksi. Taiteessa ja taiteen kaltaisessa toiminnassa koetellut ilmaisutaidot auttavat pääsemään lähelle oman elämän kokemuksia, jolloin mahdollisuudet omien ja yhteisten voimavarojen rationaaliseen käyttöön kasvavat. (Bardy & Barkman 2001.)

Elämän erilaiset kokemukset varastoituvat meihin ja siirtyvät ikään kuin rakenteiksi. Meihin kertyy siis monenlaisia jälkiä kohdatusta. (Turunen 2004, 31–32.) Elämäkerrallisen työskentelyn yhtenä tarkoituksena on saattaa lapsi kosketukseen kohdatun – omien tunteidensa ja muistojensa – kanssa ja sillä tavoin auttaa häntä lisäämään itsetuntemustaan. Vaikeissa olosuhteissa lapsuutensa viettäneet lapset saattavat tietoisesti tai tiedostamattaan torjua ahdistavia muistoja. Muistissa voi olla aukkoja ja

40. Työntekijöiden kokemuksia elämäkerrallisesta työskentelystä on eritelty muun muassa julkaisussa Bardy & Känkänen 2005b.

pitkiä ajanjaksoja, joista ei ole erityisiä mielikuvia. Muistikuvat voivat olla pelon ja häpeän sulkemia. Ne tukahduttavat myös hyvien muistojen esiintuloa. Aikuisen tehtävänä on aktiivisesti tarjota mahdollisuutta asioiden käsittelyyn yhdessä sovitulla työskentelytavalla, jotta lapsella olisi tilaisuus ”päästä sovintoon” elämänsä kanssa. Elämäkerrallisen työskentelyn avulla voidaan vahvistaa lapsen juurtumiseen ja kuulumiseen liittyviä tunteita ja hahmottaa kuvaa omasta elämänsästä. (Bardy & Känkänen 2005b.)

On vaativa tehtävä saavuttaa inhimillinen ymmärrys lapsen elämänhistorian tapahtumista, jossa vaikeudet ovat muodostuneet osana laajempaa vuorovaikutuksen kehää. Myös perheen vanhemmilla on oma tarinansa jonkun lapsina, muistuttaa Kaija Klap (2005, 80) pohtiessaan perheen merkitystä sijoitetun lapsen kuntoutumisprosessissa. Vanhempien, sisarus-ten tai muiden läheisten mukaantulo sekä lapsuuteen liittyvän materiaalin etsintä on usein työlästä ja hidastakin, sillä monet sijoitukset ovat saattaneet viedä lasta etäälle juuriltaan. Aikuisen ja lapsen on hyvä heti työskentelyn alkuvaiheessa yhdessä pohtia seuraavia kysymyksiä: Kenen elämäntarinaa ryhdytään kokoamaan? Minkä vuoksi se tehdään? Mitä odotuksia työskentelyyn osallistuvilla on tarinan suhteen? Miten tarinan tuntemattomia ja näkymättömiä kohtia voi hienovaraisesti ryhtyä tekemään näkyväksi? Miten saavutetaan tunne, joka kannattelee työskentelyä eteenpäin?

Tarinan teolla on monta tavoitetta kohti kokonaisempaa kuvaa omasta elämästä. Se on tapa rakentaa luottamusta ja tutustua lapseen. Siinä on kysymys itsetunnon ja itsetuntemuksen vahvistamisesta – sen tunteen tavoittamisesta, että olen riittävä. Tarinallisuuteen voi liittyä monipuolinen ilmaisutaidollinen tekeminen, tai ne voivat olla kahdenkeskisiä työntekijän ja nuoren kohtaamisia, opastavaa auttamista, joissa välineinä ovat vain vihko ja kynä. Hankkeen aikana totesimme, että avoimuus ja työmenetelmästä ja koulutuksen sisällöstä muille kertominen on lastensuojelulaitoksissa tärkeää, jotta muut työntekijät ja toiset lapset ovat tietoisia, mitä elämäkerrallisessa työskentelyssä tapahtuu. Näin kateus ja kilpailu eivät pääse syömään työskentelyn hoitavaa puolta. Kateutta saattaa aiheuttaa esimerkiksi se, että joku lapsista saa omaa aikaa ryhmässä tapahtuvan toiminnan sijaan, ja toisaalta se, työntekijällä on mahdollisuus keskittyä kahdenkeskiseen työskentelyyn lapsen kanssa. (Bardy & Känkänen 2005b.)

Työskentelyn alkuvaiheessa lapselle on tärkeä selvittää, millä tavoin elämäkerrallinen työskentely voisi olla hänelle hyödyksi. Tapaamiskertoihin on varattava riittävästi aikaa ja mahdollisuus rauhalliseen yhdes-

säoloon ilman keskeytyksiä. Alkulämmittelytehtävät ja luottamuksellisen ilmapiirin luominen on tärkeää ennen varsinaista aloitusta. Lapsen kanssa sovitaan yhteisistä pelisäännöistä, kuten siitä, miten kirjallisten tuotosten ja muiden aikaansaannosten kanssa toimitaan, kuka niitä säilyttää ja kenelle niitä annetaan. Lapselle selvitetään, että omaan elämään paneutuminen saattaa nostaa esiin kipeitä ja tuskallisiakin muistoja, jolloin lasta ei jätätä yksin tuntojensa kanssa, vaan mahdollisten eteen tulevien asioiden ja tilanteiden kanssa mennään yhdessä eteenpäin ja hankitaan tarvittaessa lisäapua. (Bardy & Känkänen 2005b.)

Päivähoitoon kehitetyssä sadutusmenetelmässä (Riihelä 1996; Karlsson 1999, 60–63) aikuinen kuuntelee, mitä lapsi haluaa kertoa, ja kirjoittaa lapsen kertomuksen sanataarkasti ylös. Elämäkertaketjussa menetelmää sovelletaan siten, että lasta autetaan tarinaan kysymällä esimerkiksi, miten lapsi kuvaisi itseään ja hänelle tärkeitä ihmisiä, lastenkotiin tai perhehoitoon tuloaan, ihmisiä, joihin hän luottaa ja turvaa, joita hän ikävöi tai joita hän pelkää. Lapselta kysytään, miten hän kuvaisi muistojaan sekä tulevaisuuden toiveitaan. Lapsen kerronnan jälkeen aikuisen on hyvä pohtia, miten lapsen kerronta vastaa tai ei vastaa työntekijän aiempaa käsitystä lapsesta ja miten tarinan teko vaikuttaa sekä aikuiseen että lapseen (Bardy & Barkman 2001). On tyypillistä, että alussa työskentely lähtee vauhdilla liikkeelle, mutta myöhemmin esiin tulevat vaikeat asiat alkavat jumiuttaa työskentelyä. Kirjoittamisen ohella saattaa syntyä piirroksia, laulunsanoja, runoja tai sarjakuvia, jotka auttavat eteenpäin, kun asioiden tai tunteiden kirjallinen ilmaiseminen tuntuu hankalalta (Laamanen 2003).

Aina tarinaa ei synny, ja joskus lapsi ei muista tai kykene tuottamaan juuri mitään. Silloin aikuisen on pysyttävä rinnalla ja odotettava, jos tilaisuuksia muistojen esilletuloon tarjoutuisi myöhemmin. Pienellekin tarinalle on tarjottava hyvä vastaanotto ja mahdollisuus kasvaa. Yksi tarinatyöskentelyn tavoitteesta on saada lapsi kuvittelemaan itselleen vaihtoehtoisia ja voimavaraisia tulevaisuudentarinoita, joiden varaan hän voi rakentaa omaa tulevaisuuttaan. Puutteesta ja kurjuudesta niitä ei voi rakentaa. Työntekijä voi olla opastamassa lasta hahmottamaan tarinoita, ja hän voi ohjata lasta kuvittelemaan esimerkiksi sitä, mitä lapsen pitäisi tehdä tavoittaakseen tulevaisuudentarinansa. (Barkman 2004.) Kielteisen sukupolvi-perimän katkaisussa olennaiseksi tekijäksi on osoittautunut kyky hahmottaa oma elämänkulku uskottavalla ja tunnemuistoja herättävällä tavalla. Ratkaisevaa ei siis ole ”onnellinen lapsuus” vaan kos-

ketus omaan elämänhistoriaan, sen herättämiin tunteisiin ja kokemuksiin (Bardy & Barkman 2001). Oman tarinan esille tuominen on nähtävä myös mahdollisuutena väärien oletusten ja mielikuvien murtamiseen. Sennettin (2004, 240) mukaan tarinat ovat yksi mahdollisuus rikkoa hiljaisen tiedon ja kollektiivisten ryhmämielikuvien voima, joka halvaannuttaa käsityksemme yhteiskunnasta ja itsestämme. Lapsella saattaa olla itsestään käsityksiä, jotka haittaavat tai suorastaan estävät identiteetin ja itsetunnon myönteistä kehitystä. Tällöin mahdollisuus korjaaviin kokemuksiin ja käsityksiin tulee entistä tärkeämmäksi.

Lapsella uuden oppiminen tapahtuu tekemällä spontaanisti jotakin ja katsomalla, mitä siitä seuraa. ”Trying something out and seeing what happens”, kuten David Bohm (2002) asian ilmaisee. Näin lapsi viettää ensimmäiset vuotensa jäsenellen ja järjestellen kaikkea vastaan tulevaa uutta tietoa ja kokemuksia. Bohm arvelee, että juuri tämä seikka – kokeilujen huolettomuus, yritys ja erehdys – saa varmaankin meidät aikuiset katsomaan lapsuutta taaksepäin jonkinlaisena kadotettuna paratiisina. Kasvamisen myötä oppiminen saa kapeamman sisällön. Koulussa ja työelämässä oppimisella on tietyt tarkoitukset ja tavoitteet. Oppimista tapahtuu koko ajan vähemmän spontaanisti pelkästään tekemisen tai oppimisen ilosta. Eräs keskeinen asia, joka meitä estää siihen, on epäonnistumisen pelko. (Bohm 2002, 3–4.) Elämäkertaketju-hankkeessakin aikuiset olivat usein huolissaan omien ilmaisutaitojensa riittämättömyydestä ja omasta osaamisestaan, eivät niinkään lapset. Muistutimmekin toistuvasti hankkeen aikana, että kyse ei ole taiteellisesti vaativien taitojen saavuttamisesta, vaan arkisten kohtaamisten rikastuttamisesta ja oman luovuuden herättelystä vähitellen.

Elämäkertaketju-hankkeeseen osallistuneet työntekijät pelkäsivät eniten, että elämäkerrallinen työskentely purkaa esiin jotain sellaista, mitä he eivät kykene vastaanottamaan ja käsittelemään. Elämäkertaketju-hankkeessa työskenneltiin kuitenkin sellaisissa rakenteissa (perhehoitossa ja laitoksissa), jotka ovat yhteydessä kriisi- ja terapiapalveluihin. Arkikäytännöissä ei voida vältellä tunteiden kohtaamista jättämällä ne vain erityisiantuntijoiden vastaanotoille. Toki työntekijän on tunnettava silti omat rajansa, sillä myötätunto, ymmärrys ja empatia voivat kovassa kulutuksessa palaa loppuun. Oman elämänsäkin kanssa on tultava toimeen, joten työnteko ei saa kuluttaa koko tunnevarastoa loppuun, muistuttaa Richard Sennett (2004, 148).

Näyttö hankkeen merkityksellisyydestä pyrittiin osoittamaan seuraten tarkasti hankkeen etenemistä sekä yksittäisten prosessien kulkua. Työntekijöiden kertomusten perusteella elämäkerrallinen työskentely kutsui ja houkutteli lapsia. Ne, jotka kerrontaan ryhtyivät, halusivat kerta toisensa jälkeen palata tarinansa äärelle. Useimmat lapset olivat kiinnostuneita kokeilemaan myös erilaisia tarinantekotapoja, kuten valokuvausta, menneisyysmatkailua tai tulevaisuuden hahmottamista sarjakuvien avulla. Toki oli myös niitä lapsia, joiden tarinanteko ei syystä tai toisesta edennyt.

Elämäkertaketju-hankkeesta saadun palautteen⁴¹ perusteella omaan elämäntarinaan paneutuminen auttaa työntekijää ymmärtämään paitsi omaa elämänkulkuaan myös sitä prosessia, johon lapsi on ryhtynyt. Vähitellen puheenaiheet syventyivät aiempaa lähemmäksi lapsen omia kokemuksia. Pysähtyminen arjen kiireessä ja päivittäisten rutiinien keskellä tuntui sekä työntekijöistä että lapsista arvokkaalta ja jopa ylelliseltä. Koulutukseen osallistuneet kertoivat ilonsa, kriittisyytensä ja rohkeutensa kasvaneen. Kokeistemme mukaan taiteen kaltaisilla menetelmillä oli keskeinen merkitys näiden tuntemusten esiin saattajina. (Bardy & Känkänen 2005a ja b.)

Elämäkertaketju-hankkeessa, kuten monissa muissakin kehittämishankkeissa, keskeistä on, miten siirtää opittua käytäntöön ja miten ryhtyä välittämään oppimaansa ja omaksumaansa muille. Hankkeen kokemukset vahvistivat käsitystä siitä, että lastensuojelutyön toimintakulttuurin muutokset tarvitsevat kehittämistyön alusta lähtien tuekseen juurruttamiseen paneutuvaa suunnitelmaa, yksilöllisiä sitoumuksia ja rakenteellista vastaanottoa, jotta uutta mukanaan tuovien kehityskulkujen on mahdollista edetä.

PÄÄTTEEKSI

Kaikki lapset, etenkin haavoittavissa ja vaikeissa kasvuoloissa varttuneet, tarvitsevat monimuotoisia kuulluksi ja nähdyksi tulemisen tapoja, jotta he pääsisivät kosketuksiin tunteidensa kanssa. Vaikka rakenteita, ympäristöä tai omaa elämää ei joiltakin osin voisikaan muuttaa haluamallaan

41. Jokaisen koulutuskerran jälkeen kerättiin osallistujien arvio koulutuksesta. Koulutuskokonaisuudesta kerättiin palautetta koulutuksen keskivaiheilla ja lopussa. Hankkeeseen liittyvää muuta tutkimusaineistoa ovat mm. Elämäkertaketju-hankkeeseen liittyvät kolme tutkimusta: pro gradu -tutkielma ja kaksi ammattiopintoihin liittyvää lopputyötä. Aineistonkeruuta täydensivät mm. osallistujien haastattelut, työpäiväkirjojen ns. episodikuvaukset, työntekijöiden ja lasten elämäntarinat sekä hankkeen seurantapäivien anti.

tavalla, on tärkeää, että lapsella säilyy tunne siitä, että hän kykenee jollain tavoin tunnistamaan omaan elämäänsä liittyvät tarpeet ja toiveet ja siten vaikuttamaan elämänsä kulkuun. Lastensuojelun yhtenä tehtävänä on luoda tilaa voimavarojen ja tunnelmaisun vapauttamiseen. Tässä tehtävässä taide voi olla apuna sen esiin saattamisessa, mikä kulloinkin on tarpeen lapsen ja hänen läheistensä auttamiseksi.

Uusien toimintakäytäntöjen kehittäminen ja niiden luonteva sisäänajo ovat osoittautuneet pitkällisiksi prosesseiksi, joissa omakohtaiset kokemukset ovat parhaita sidosaineita. Tutkimuksen, käytännön ja kehittämisen suhteita tarkasteltaessa meidän pitäisi kiinnittää erityistä huomiota siihen, mitkä ovat ne edellytykset ja keinot, joiden avulla onnistumme jatkamaan hyvän kehityksen polkuja eteenpäin ja tavoittamaan pitkäkestoisia sosiaalisia vaikutuksia, sosiaalista pääomaa ja myös uudenlaista joustavaa työkuultuuria työpaikoillemme. (Bardy & Känkänen 2005a.) Tehokkuus- ja taloudellisuusajattelun piinaamissa käytäntörakenteissa luovuuden kukan saattaa olla joskus hankala nostaa päätään varjosta valoon. Uskon kuitenkin, että uuvuttavissa elämäntilanteissa eläville lapsille ja heidän läheisilleen sekä työntekijöille erityisesti taiteesta kumpuava ilo ja voima luovat uusia resursseja ja valinnanmahdollisuuksia.

Taidelähtöisillä työmenetelmillä voi raivata lisää kunnioitettavaa ja kuuntelevaa tilaa lastensuojelun toimintakäytäntöihin. Richard Sennett (2004, 205) muotoilee kunnioituksen olevan kokemus, joka syntyy toiminnan avulla. Taiteen avulla löytyy toiminnallisia väyliä kokemusten ja kommunikaation syventämiseen niin tiedon kuin tunteidenkin katvealueilla.

LÄHTEET

- Bardy, Marjatta (1998) Esipuhe. Teoksessa *Taide tiedon lähteenä*. Marjatta Bardy (toim.). Jyväskylä: Atena kustannus Oy. 3-4.
- Bardy, Marjatta & Barkman, Johanna (2001) Tunteet ja ilmaisutaidot sosiaalipoliittisena kysymyksenä. *Yhteiskuntapolitiikka* (3), vol.66, 199-210.
- Barkman, Johanna & Virtanen, Päivi (2002) Oma elämä kantaa. Elämäkertaketju – ilmaisutaidot lastensuojelussa syrjäytymisen ehkäisemiseksi. Teoksessa Marjatta Bardy & Inkeri Sava (toim.) *Taiteellinen toiminta, elämäntarinat ja syrjäytyminen*. Työpaperit taiteellisen korkeakoulun julkaisusarja F 21. Helsinki: Taide-teollinen korkeakoulu, 25-34.
- Barkman, Johanna (2004) Minä, äiti, isä ja koti – Narratiivinen tutkielma lastensuojelun sijaishuollon piirissä olevien lasten tarinoista. Pro gradu -tutkielma. Psykologian laitos. Jyväskylän yliopisto.
- Bardy, Marjatta & Liikanen, Hanna-Liisa (2004) Sosiaaliset innovaatiot – pontimena taide ja kulttuuri. Liite Stakesin lausuntoon, Luovuusstrategiaehdotusten kommentit.

- Bardy, Marjatta & Känkänen, Päivi (2005a) *Tarinat yksilön ja yhteisön suhteissa*. Teoksessa Mirja Satka & Synnöve Karvinen-Niinikoski & Marianne Nylund & Susanna Hoikkala (toim.) *Sosiaalityön käytäntötutkimus*. Helsinki: Palmenia-Kustannus.
- Bardy, Marjatta & Känkänen, Päivi (2005b) *Omat ja muiden tarinat – ihmisyyttä vaalimassa*. Stakes. Helsinki.
- Bauman, Zygmunt (2002) *Notkea moderni*. Suom. Jyrki Vainonen. Tampere: Vastapaino.
- Bohm, David (2002) *On creativity* (ed.) Lee Nochol. London: Routledge.
- von Brandenburg, Cecilia (2003). *Kuvataide työhyvinvoinnin ja työtoiminnan tukena*. Helsinki: Työturvallisuuskeskus.
- Cleve, Elisabeth (2005) *Pidä isää kädestä. Kaksivuotias kriisiterapiassa*. Suom. Outi Menna. *En stor och en liten är borta. kristerapi med en tvåårog pojke*. Helsinki: WSOY.
- Erkkilä, Jaakko (2003) *Musiikkiterapian mahdollisuudet lapsen surussa*. Teoksessa Jaakko Erkkilä & Tiina Holmberg & Sirkku Niemelä & Hilikka Ylönen (toim.) *Surevan lapsen kanssa*. Jyväskylä: SMS-Tuotanto Oy, 17-55.
- Fook, Jan (2002) *Social work. Critical theory and practice*. London: Sage Publications.
- Heimonen, Kirsi (2003) *Toinen vuosi tanssitaiteilijana sosiaalitoimessa – paikka sosiaalitoimessa, paikka minussa*. Helsingin diakonissalaitos, diakonia ja sosiaalitoimi 03/2003. Helsinki.
- Heikkinen, Alpo (2002) *Lasten ja nuorten voimaantuminen auttamisen strategiassa*. Nuorisotutkimus 4/2002, 43-48.
- Heikkinen, Alpo (2005) *Telakalta metsään - lastensuojelun ryhmätoiminta*. Teoksessa Mirja Satka & Synnöve Karvinen-Niinikoski & Marianne Nylund & Susanna Hoikkala (toim.) *Sosiaalityön käytäntötutkimus*. Helsinki: Palmenia-Kustannus, 322-340.
- Janhunen, Tarja (1997) *Taide ja lastensuojelu: Sosiaali-, nuoris- ja kriminaalityötä Legioonateatterin keinoin*. Stakes. Aiheita 22/1997. Helsinki.
- Kalland, Mirjam (2001) *Kiintymyssuhdeteorian kliininen merkitys: soveltaminen erityislanteissa*. Teoksessa Jari Sinkkonen & Mirjam Kalland (toim.) *Varhaiset ihmissuhteet ja niiden häiriintyminen*. Vantaa: WSOY, 198-233.
- Kallio, Kalle (toim.) (2004) *Museo oppimisympäristönä*. Suomen museoliiton julkaisuja. Jyväskylä: Gummerus.
- Kangas, Anita (2003) *Sosiokulttuurisesta animaatiosta sosiokulttuuriseen innostamiseen*. Teoksessa Antero Puhakka & Minna Suutari & Silva Tedre (toim.) *Notkea liike - Pirkkoliisa Ahposen juhla*. Yhteiskuntapolitiikan tutkimuksia. Joensuun yliopisto, 63-73.
- Kantonen, Lea (2005) *Telтта. Kohtaamia nuorten taidetyöpajoissa*. Taideteollisen korkeakoulun julkaisu A 54. Helsinki: Like.
- Karjalainen, Pekka & Karisto, Antti & Seppänen, Marjaana (2002) *Lähiöt, kaupunkisosaalisyö ja projektitoiminta*. Teoksessa Kirsi Juhila & Hannele Forsberg & Irene Roivainen (toim.) *Marginaalit ja sosiaalityö*. Jyväskylä: SoPhi, 253-271.
- Karjalainen, Vappu (2005) *Sosiaalityö kehityssuhteissaan – esimerkkinä työttömien yhteispalvelu*. Tutkiva sosiaalityö. Kunnallisen sosiaalityön muuttuva paikka 2000-luvun Suomessa. *Talentia-lehti/Sosiaalityön tutkimuksen seura*.
- Karlsson, Liisa (1999) *Saduttamalla lasten kulttuuriin*. Stakes. Raportteja 241. Helsinki.
- Kekkonen, Marjatta (2004) *Vanhemmulla etsimässä ja tukemassa*. Lapsiperheiden peruspalveluiden kehittäminen. Stakes. Raportteja 281. Helsinki.
- Klap, Kaija (2005) *Perheen merkitys sijoitetun lapsen kuntoutumisprosessissa*. Teoksessa Sari Laaksonen & Martti Kemppainen (toim.) *Oljista, risuista vai tiilestä? Artikkeleja hoidon laatua tukevista tekijöistä sijaishuollossa*. Sijaishuollon neuvottelukunnan julkaisuja 20. Jyväskylä: Lastensuojelun Keskusliitto.
- Kurki, Leena (2000) *Sosiokulttuurinen innostaminen*. Muutoksen pedagogiikka. Tampere: Vastapaino.
- Känkänen, Päivi (2003) *Yksinäisyydestä liittymiseen*. Aikataila elämäkerronnallisessa työssä. Teoksessa Mari Krappala ja Tarja Pääjoki (toim.) *Taide ja toiseus*. Syrjästä yhteisöön. Stakes. Helsinki, 81-89.

- Känkänen, Päivi (2004) Hämärän peitto. Ilmaisutaidot ja tarinat aikatilan tekijöinä nuorten kanssa tehtävässä työssä. Teoksessa Markku Jahnukainen & Taru Kekoni & Tarja Pösö (toim.) Nuoruus ja koulukoti. Helsinki: Nuorisotutkimusseura/Nuorisotutkimusverkosto, 214-235.
- Laamanen, Mervi (2003) Elämäkerran kertominen rakentaa tulevaisuutta. Dialogi 2/2003, 12-13.
- Liikanen, Hanna-Liisa (2003) Taide kohtaa elämän. Arts in Hospital -hanke ja kulttuuritoiminta itäsuomalaisen hoitoyksiköiden arjessa ja juhlassa. Suomen Mielenterveysseura. Helsinki.
- Luovuuskertomus, Opetusministeriön julkaisu 2004:4.
- Lönnroth, Ami (2002) Esipuhe teokseen Pidä isää kädestä. Kaksivuotias kriisiterapiassa (suom.) Outi Menna. (Alkuteos vuodelta 2002. En stor och en liten är borta. kriserapi med en tvåårig pojke.) Helsinki: WSOY.
- Moninaisuus luovuutemme lähteinä (1995/1998) Unescon ja YK:n perustaman Kulttuurin ja kehityksen maailmankomission raportti.
- Mörö, Mari (1998) Kiltin yön lahjat. Juva: WSOY.
- Piironen, Liisa (2004) Lukijalle. Teoksessa Liisa Piironen (toim.) Leikin pikkujättiläinen. Porvoo: WSOY.
- Pääjoki, Tarja (2004) Taide kulttuurisena kohtaamispaikkana taidekasvatuksessa. Jyväskylän studies in humanities 28. Jyväskylän yliopisto.
- Rautio, Paula (2004) ”Kyllä se varmaan silleen välittää...” -kiintymyssuhdehaastattelu väliinään sijoitetun lapsen kuulemisessa. sosiaalityön ammatillinen lisensiaatintutkimus. Lapin yliopisto.
- Riihelä, Monika (1996) Lasten ja ammattilaisten kohtaamisten merkitysulottuvuuksia lapsi-instituutioissa. Stakes. Tutkimuksia 66. Helsinki.
- Saarelainen, Ritva (2001) Tyttöjen taideterapia, Pro Filia – tyttöjen puolesta. Helsinki: A-klinikkasäätiö. 29/2001.
- Saarelainen, Ritva (2001) Pro Filia – tyttöjen puolesta. Luovien työmenetelmien kehittäminen päihdeperheissä kasvavien tyttöjen kehityksen tukemiseksi. Projektin loppuraportti. A-klinikkasäätiön moniste.
- Sava, Inkeri (2004) Kasvattajan oikeus – ja vastuu – omaan elämään. Teoksessa Inkeri Sava & Virpi Vesänen-Laukkanen (toim.) Taiteeksi tarinoitu oma elämä. Jyväskylä: PS-kustannus, 42-58.
- Savolainen, Miina (2005) Maailman ihanin tyttö – voimauttava valokuva. opinnäytetyö. Taidekasvatuksen osasto. Taideteollinen korkeakoulu.
- Sennett, Richard (2004) Kunnioitus eriarvoisuuden maailmassa. Suom. Kaisa Koskinen. Tampere: Vastapaino.
- Speedy, Jane (2000) The “storied” helper: narrative ideas and practices in counselling and psychotherapy. The European Journal of Psychotherapy, Counselling & Health Vol. 3, No 3, 361-374.
- Syrjä, Martti (2005) Missä olen juuri nyt? Eppu Normaalin levyltä ”Sadan vuoden päästäkin”. Syrjästä esiin (1996/1998). Puheenvuoro kulttuurista ja kehityksestä Euroopassa. Euroopan neuvoston raportti. Taiteen keskuustoimikunnan tutkimus- ja tiedotusyksikkö.
- Toikko, Timo (2002) Marginaalit ja sosiokulttuurisen työn mahdollisuudet. Teoksessa Kirsi Juhila & Hannele Forsberg & Irene Roivainen (toim.) Marginaalit ja sosiaalityö. Jyväskylä: SoPhi, 272-288.
- Turunen, Kari E. (2004) Tunne-elämä. Jyväskylä: Atena.
- Vesänen-Laukkanen, Virpi (2003) Satuhahmot omakuvina. Teoksessa Mari Krappala & Tarja Pääjoki (toim.) Taide ja toiseus. Syrjästä yhteisöön. Stakes. Helsinki, 53-65.
- Worthington, Alan (2004) Structured Work: The Space to Think. In Therapeutic communities for children and young people. Adrian Ward & Kajetan Kasinski & Jane Pooley & Alan Worthington (eds.) London: Jessica Kingsley Publishers, 161-173.

Omaa tilaa etsimässä

Tarkastelemme tässä artikkelissa tilan käsitettä henkilökohtaisten elämysten ja kokemusten tasolla, ihmisen sisäisenä maisemana ja olotilana. Tuonnempana kuvaamme kokemuksiamme kirjoittamisajankohtana meneillään olevasta, *Tarinnallisuus ja ilmaisutaidot* -koulutuskokonaisuuden ensimmäisestä työpajasta, jossa toimimme ohjaajina⁸⁸. Koulukotien työntekijöille suunnatussa koulutuksessa oman tilan tunnustelu ja etsiminen on keskeisellä sijalla sekä työntekijöiden että lasten elämäntarinoiden äärelle pääsemiseksi.

Koulukodeissa asuvilla nuorilla on monenlaisia kokemuksia sivuun jäämisestä, loukatuksi ja hylätyksi tulemisesta. Usealla lapsella on myös aiempia sijoituksia eri lastensuojelulaitoksiin. Pohdittavana on, miten häpeän ja loukkausten salpaaman lapsuuden voi liittää osaksi omaa elämäntarinaa ja miten omaan elämään saa sen kaltaisen suhteen, että sen kanssa voi elää levollisin mielin. Koulutuksessa opetellaan raivaamaan lisää tilaa ja aikaa oman elämän tarkastelulle. Aikuiset hankkivat lisävalmiuksia oman elämänhistoriansa kohtaamiseen, jotta he voivat auttaa lasta lähemmäksi hänen omaa tarinaansa.

Ranskalaisen runoilijan ja filosofin **Gaston Bachelardin** (1884–1962) ajatukset tilan poetiikasta ovat inspiroineet kirjoittamisprosessiamme. Bachelardin omintakeinen ja moniaineksinen pohdinta houkutteli meitä tarkastelemaan tilan merkitystä ja tilan eri ulottuvuuksia erityisesti ihmisen sisäisenä maisemana, mutta myös fyysisenä paikkana ja jaettuna kokemuksena.

Lähellä ja kaukana

Tilan ääriviivat hahmottuvat kokemustemme kautta; olemmeko saaneet tuntea olevamme tärkeitä ja merkityksellisiä meille läheisille ihmisille? Nämä kokemukset vaikuttavat siihen, millaisissa olosuhteissa voimme myöhemmin tuntea olomme kotoisaksi⁸⁹. Annanko muiden tulla tilaani, lähelleni? Osaanko pitää puoliani? Tarvitsenko isoa vai pientä tilaa ollakseni olemassa?

Vauvaiässä tarvitsemme turvallisuutta ja yhteyttä luovaa lähitilaa, jotta voimme etäännyä toisesta, tulla itseksi ja uskaltautua myös lähitilan ulkopuolelle. Lähitilassa syntyvät kiintymys ja mielihyvä. Vähitellen tilantarve laajenee yksityistä tilaa laveammaksi kanssakäymisen tilaksi, jossa sosiaalisten kuvastinten merkitys painottuu uudella tavalla. Katselemme itseämme muiden avulla. Meille tärkeiden ihmisten kautta alamme hahmottaa sitä tilaa, jonka tarvitsemme ollaksemme näkyviä ja kokevia, totta itsellemme ja muille. Luotettavan ja vakaan lähitilan saavuttaminen ei ole kaikille lapsille aina mahdollista. Erityisesti lastensuojelun piirissä on paljon lapsia, joilta turvallinen lähitila on voinut jo varhaislapsuudesta lähtien tyystin puuttua.

Kokemuksia Tarinallisuus ja ilmaisutaidot -koulutuksen ensimmäiseltä työpajalta

Stakesissa toteutettiin vuosina 1999–2003 *Elämäkertaketju*-hanke⁹⁰, jossa sekä lastensuojelulaitoksissa työskentelevät työntekijät että lapset hakivat tuntumaa omaan elämäntarinaansa erilaisten ilmaisutaitojen avulla. Lähes vuoden kestäneet koulutuskokonaisuudet rakentuivat taidepainotteisista ja toiminnallisista työpajoista sekä etätehtävistä. Hankkeessa oli kyse kanssakäymisen rikastuttamisesta niin, että arkikerronnassa saataisiin kosketus omiin tunteisiin sekä aisteja aktivoivan tekemisen avulla ajatukset liikkeelle. Hankkeen aikana havaittiin, että lastensuojelulaitoksissa tapahtuva taiteellinen toiminta toi hoitoarjen rakenteisiin uutta järjestystä ja jäsensi aikuisen ja lapsen kohtaamiselle tarpeellista ajan ja tilan käyttöä⁹¹.

Jatkona edellä kuvaillulle hankkeelle järjestettiin Stakesin ja Pesäpuu ry:n yhteistyönä vuoden 2007 aikana koulutus *Tarinallisuus ja ilmaisutaidot koulukotityössä*. Heti koulutuskokonaisuuden ensimmäisessä työpajassa koulukotien⁹² työntekijöille tarjoutui mahdollisuus oman tilan kokemukselliseen tarkasteluun. He saivat myös tilaisuuden olla toisessa roolissa kuin kasvatus- ja hoitotyössä yleensä ja tarkastella omaa elämäänsä kaikessa rauhassa, ainaisen muille antamisen ja muiden kuulemisen sijaan.

Kirjoittamishetkellä meneillään oleva koulutuskokonaisuus rakentuu neljästä kahden päivän työpajasta välitehtävineen ja vertaisryhmätyöskentelyineen, joissa taidepainotteisuus ja toiminnallisuus ovat kantavina elementteinä. Koulutuksen edetessä työpajoissa syvennetään ja laajennetaan omaelämäkerrallista työskentelyotetta muun muassa valokuvatyöskentelyn, tarinateatterin, draaman ja kuvallisen ilmaisun keinoin. Aiempiin kokemuksiimme perustuen uskomme, että taidelähtöiset menetelmät toimivat hyvänä jäänmurtajana aikuisen ja nuoren välisessä vuorovaikutuksessa antaen muotoa, näkyvyyttä ja syvyyttä asioihin etenkin silloin, kun sanoja kokemusten ja tunteiden ilmaisemiseksi on vaikeata löytää.

Tarvitaan turvallinen olo

Turvallisuudella tarkoitetaan olotilaa ja kokemusta, jossa on mahdollisimman vähän ihmisen minuutta uhkaavia tekijöitä, jotka voisivat synnyttää pelkoa, häpeää, syyllisyyttä tai arvottomuuden tunteita. Koulutuskokonaisuuden ensimmäisen työpajan toiminnallisilla draamaharjoitteilla oli keskeinen merkitys turvallisuudentunteen luomisessa ryhmään. Loimme yhteistä turvallisuuden tilaa erilaisilla luottamus-, kontakti- ja tutustumisharjoitteilla ja etenimme sen mukaan, mitä ryhmä tuntui kulloinkin tarvitsevan. Työskentelimme paljon toistemme lähellä, kontaktissa toiseen, mutta myös itsenäisesti omien ajatusten äärellä viiptyen.

Orastavaa luottamusta toisiin tunnustelimme (sanan varsinaisessa merkityksessä) muun muassa harjoitteessa, jossa ryhmäläiset etsivät koulutustilassa toisiaan silmät kiinni liikkuen. Harjoitus alkoi tilanteesta, jossa ihmiset asettautuivat satunnaisesti jonoon, sulkivat silmänsä ja käsillä tunnustellen yrittivät painaa mieleensä edessä seisovan henkilön vaatteita, hartioita, hiuksia. Tämän jälkeen sekoitimme ihmiset eri paikkoihin ja heidän tehtävänä oli löytää oma, alkuasetelmaa vastaava paikkansa jonossa toisiaan tunnustellen ja kosketellen.

Harjoitteen aikana koulutustilassa nousi esiin monenlaisia tuntemuksia ja mielenilmauksia: raikuvaa naurua, keskittyntä etsintää ja löytämisen riemua, mutta myös pelon ilmauksia. Antautuminen toisten, vielä melko tuntemattomien ihmisten tunnusteltavaksi pienessä tilassa ja vieläpä sokkona toi esiin monenlaisia tuntemuksia. Luottamusharjoitteissa liikutaankin aina herkillä maaperällä. Harjoite onnistui ryhmältä hyvin ja se tuntui lisäävän luottamusta, rauhallisuutta ja läsnäoloa, mikä puolestaan edesauttoi syvemmälle tasolle sukeltamista. Ammatillisiin keskusteluihin alkoi vähitellen sekoittua myös pieniä häivähdyksiä itse kustakin yksityishenkilönä.

Oma sisäinen talo

Olimme jakaantuneet Oma talo -harjoitteen alkaessa pienryhmiin, jotka oli muodostettu heti ensimmäisen työpajan aloitusvaiheessa. Katselimme hetken videotykillä heijastettuja, kauniita maisemallisia valokuvia. Katselun lomassa pohdimme lyhyen alustuksen avulla tilan käsitettä Gaston Bachelardin *Tilan poetiikka* -kirjassa esittämien ajatusten pohjalta. Keskeisinä kysymyksinä nostettiin esiin esimerkiksi se, miten asumme omaa elintilaamme ja miten voimme levätä menneisyydessämme. Bachelardin mukaan kotoisuuden tutkimiseksi ja ymmärtämiseksi on tähdellisempää paikantaa se tilallisesti kuin määritellä tarkkoja ajankohtia.

Valokuvien ja tilapohdintojen jälkeen oli levollisen taustamusiikin, keskittymisen ja piirtämisen vuoro. Sivupöydälle oli levitelty runsaasti akvarellivärein

maalattuja papereita, joiden joukosta kaikki kävivät noutamassa itselleen paperin, jonka värimaailma tuntui puoleensavetävimmältä. Sen jälkeen ryhmäläiset ohjeistettiin hyödyntämään paperissa näkyviä värimaailmoja ja siitä esiin nousevia mielikuvia. Akvarellijäljen päälle ryhdyttiin piirtämään erivärisillä tussikyillä omaa mielen maisemaa; kunkin sisäistä taloa ullakkoineen, asuintiloineen ja kellareineen. Mitä aarteita, käyttämättömiä voimavaroja ja luovuutta ullakolta voi löytyä? Mitkä ovat elämän tärkeät asiat ja oloilat juuri tässä ja nyt? Lisäksi ehdotettiin pohdittavaksi, miten saataisiin valoa kellariin, rohkeutta ahdistavien asioiden kanssa toimeentulemiseen.

Pienimuotoinen esteettinen rauhoittumisen hetki raivasi tilaa ajatuksille ja mielen liikkeellelähdölle. Itsenäinen työskentely pienryhmissä lähti käyntiin keskittyneesti ja hiljaisuuden vallitessa. Kun töitä ryhdyttiin yhteisesti purkamaan, kellariin säilötyt asiat tuntuivat kiinnostavan ja puhuttavan ryhmäläisiä eniten. Voisiko kellariin laittaa lukon, sulkea oven lopullisesti takanaan ja yksinkertaisesti vain hyväksyä kellarissa olevat asiat? Eräs ryhmäläisistä oli sitä mieltä, että ihmismielen kellari on kuin konehuone, jossa on jatkuvasti tehtävä huoltotöitä. Osoitellaan vertauksella ryhmäläinen kuvaili ”oman sisäisen talonsa” ja sen kellaritilan, jonka konehuoneineen ja putkistoineen tulee olla kunnossa, jotta ihmismielen muut kerrokset toimivat ja voivat hyvin. Kellarissa pitää siis aika ajoin käydä tekemässä huoltotöitä mutta sinne ei pidä juuttua oleilemaan pitkiksi ajoiksi.

Tämän harjoitteen avulla saavutimme ensimmäistä kertaa ryhmässä intensiivisen, suorastaan hartaan tunnelman, jonka emme olisi halunneet päättävän. Tunteet lähtivät liikkeelle kohti omaa elämäntarinaa.

Jaettu tila

Eräs mieleenpainuvimmista hetkistä ensimmäisellä työpajajaksolla oli omien, henkilökohtaisten tarinoiden jakaminen toisten kanssa. Siirryimme tätä hetkeä varten tilaan, jossa emme olleet vielä työskennelleet. Uusi tila oli pienempi kuin aiempi, mikä jo osaltaan tiivistä tunnelmaa. Isoista ikkunoista avautui talvinen panoraama merelle. Vastasatanut lumi leijaili hiljalleen maahan ja iltapäivän auringonsäteet siivilöityivät huoneeseen. Näkymä antoi täydellisen näyttämön uneksinnalle. Gaston Bachelard kuvailee uneksinnan olevan sieluntila, jossa ihminen on levossa, mutta hänen tietoisuutensa on valpas. Näin tuossakin hetkessä tapahtui. Ryhmäläiset palasivat kukin omalla tarinavuorollaan lapsuudenympäristöönsä ja kertoivat sieltä tärkeitä, yksittäisiin hetkiin liittyviä muistoja ja muistikuvia toisilleen. Millainen lapsuudenympäristöni oli? Keitä ihmisiä oli lähelläni? Mitä asioita kuljetan tuosta ympäristöstä mukani?

Konkreettisesti tuokio alkoi siten, että muodostimme lattialle kuvitteellisen Suomen kartan. Jokainen istuutui kartalla paikkaan, jossa oli kasvanut ja viet-

tänyt lapsuutensa ja nuoruutensa kertoen vuorollaan palan omaa tarinaansa. Tarinoiden äärelle sukellettiin intensiivisten tunnemuistojen läheltä kerronnan tapahtuessa siinä hetkessä: ”On kuuma kesäpäivä, olen 10-vuotias ja asumme maalla omakotitalossa, minulla on isovelji ja sisko ja meillä on ruskea koiranpentu.”

Keskittyneisyyden ja intensiteetin pystyi aistimaan ryhmässä. Kuuntelijat katsoivat kutakin kertojaa kohti. Oltiin läsnä ja hengitettiin samaa hetkeä. Kelloa ei vilkuiltu, eikä kenelläkään ollut kiire mihinkään. Ryhmäläiset esittivät kertojille lisäkysymyksiä. Toisaalta kunnioitettiin myös jokaisen omia rajoja ja omaa tapaa päästää lähelle, kertoa itsestään. Oma tarinaa peilattiin usein myös toisten tarinoihin, haettiin samaistumispintaa, naurettiin yhdessä vaikkapa sitä, kuinka samanlaisia kasvatusperiaatteita samalla maantieteellisellä alueella eläneet ihmiset olivat kokeneet.

Tarinat antoivat ihmisille kokonaisemman hahmon. Eletty ja koettu kipu, kannetut taakat ja ilot sekä muistojen tärkeät ihmiset ja hetket heijastuivat kasvoilta. Silmät menivät välillä umpeen, hymy karehti kasvoilla, mielihyvää tuovat muistot näkyivät, katse kiinnittyi etäisyyteen, silmät kostuivat, itkua peiteltiin tai sen annettiin tulla. Ihmisen sisäinen tila, ”mieleen piirtyvä maisema” haki kosketusta ulkoisen tilan kanssa ja muodosti samalla turvallista ja yhteistä pohjaa syvemmälle vuorovaikutukselle.

Aikaa arvaamattomalle

Koulutusjaksojen rakenne ja koulutuskertojen jaksottuminen toinen toisiinsa oli huolellisesti etukäteen mietitty. Tämänkaltaisessa koulutuksessa, jossa henkilökohtaiset prosessit saattavat lähteä vahvasti liikkeelle, tulee kuitenkin olla riittävää väljyyttä ja herkkyyttä tilannekohtaisille käännteille. Tilannesidonnaisuus voi ilmetä esimerkiksi siten, että koko ryhmän prosessi tuottaa yllätyksiä, jolloin ennakoitua aikataulua tai toimintaa joudutaan muuttamaan, jotta tilaa saadaan sille, mikä arvaamatta sitä vaatiikin. Kokemukselliseen oppimiseen perustuvat kehittämishankkeet ovat tilanneherkkiä ja tilannesidonnaisia. Emme voi koskaan etukäteen tietää, mitä kussakin ryhmässä tapahtuu, mikä toimii ja mikä taas ei.⁹³

Muutimme heti ensimmäisellä työpajalla alustavaa työsuunnitelmaamme useita kertoja sen mukaan, mitä ryhmä tuntui kulloinkin tarvitsevan. Rauhallisen, kuuntelevan ja kyselevän tilan luominen tuntui tärkeältä. Ohjaajille tämänkaltaisen työskentelyote on haaste, joka vaatii uskallusta ja rohkeutta heittäytyä prosessiin. Kun kouluttajatiimissä on useita ohjaajia, se vaatii myös neuvottelutaitoja sekä kykyä kuunnella, sillä jokainen ohjaaja ”lukee” ryhmää omien kokemustensa kautta omalla tavallaan.

Tietynlainen ennakoimattomuus liittyy myös taidelähtöisten työskente-

lymenetelmien käyttöön. Taiteella on uudenlaista tietämistä tuottava luonne. Yllättäen saattaa syntyä jotakin uutta arvokasta, mitä ei ole ehkä tietoisesti tavoiteltu. Vanhoihin asioihin tai tapahtumiin saattaa tulla uusia merkityskokemuksia ja itsestä voi löytyä aivan uudenlaisia piirteitä tai kykyjä. Liikkeelle voi lähteä myös jotakin sellaista, esimerkiksi tunteita ja muistoja, joiden kanssa voi olla hankala tulla toimeen. On tärkeää, että näitä kysymyksiä käsitellään riittävästi ryhmässä. Ohjaajien yhtenä keskeisenä tehtävänä on pitää ryhmä turvassa. Aukaistut prosessit on osattava sulkea. Tämänkaltaisten työpajojen ohjaaminen edellyttää monialaista osaamista⁹⁴, jotta työskentelyssä esiin nousevat eettiset kysymykset tulevat myös riittävästi huomioituiksi.

Lopuksi

Edellä kuvailimme Tarinallisuus ja ilmaisutaidot -koulutuksen aloitustyöpajan tunnelmia. Erilaiset harjoitteet toivat aikuisten väliseen vuorovaikutukseen elementtejä ikään kuin lapsen kokemusmaailmasta. Joissain harjoitteissa päästiin varsin lähelle ”lapsen miniatyyrikatsetta”, lapselle luontaista, hämmästelevän avointa ja uteliasta mieltä. Osallistujien innostaminen luovien ilmaisutapojen suuntaan ravisteli selvästi aisteja ja tunteita auttaen irrottautumaan tavoitteellisuuden ja arjen vaatimusten kahleesta.

Lastensuojelun piirissä kasvaneilla lapsilla ei useinkaan ole selkeää käsitystä oman elämänsä arvokkuudesta ja merkityksellisyydestä. Tähän lapset tarvitsevat aikuisen apua ja tukea, ”rakastavaa katsetta”, joka auttaa lasta ymmärtämään, että itsen asuttamaa sisäistä kotia on tarpeen kunnioittaa ja kuunnella. Niin lapsena kuin aikuisenakin.

Ihmisen elinikäisiin kehitystehtäviin elämän eri vaiheissa lukeutuu sen kysymyksen pohtiminen, miten hyvän elämän ehdot täyttyvät ja minkälaisen elintilan itselleen tarvitsee. On tärkeää tietää, mikä riittää, mikä kestää ja mihin olemme tyytyväisiä juuri tässä ja nyt.

Asiantuntijuuden korostaminen on heikentänyt ihmisen oman äänen kuulemista, hiljaisen tiedon viisautta. Laveammin tarkasteltuna oman elintilan kiinnipitämisessä on kysymys osallisuudesta elämään, uskalluksesta antautua prosesseihin, joiden tavoitteena on löytää sopusointu itsen ja ympäristön kanssa. Rajat, mahdollisuudet ja elintila löytyvät viime kädessä itsestämme, vuorovaikutuksessa toisiinsa. Yksilöllisten tilakokemusten lisäksi on tähdellistä pohtia, miten voidaan luoda lisää tilaisuuksia ja rakenteellisia mahdollisuuksia yhteisille kokemuksille ja vuorovaikutukseen kutsuville agoroille⁹⁵.

Bachelardin sanoin: ”Ihminen, joka on turvassa, astuu loputtomaan dialektiikkaan, jossa hän tekee turvapaikkansa rajoista aistittavia. Hän elää sekä talonsa todellisuutta että sen mahdollisuutta, sekä ajatuksissa että uneksinnassa.”

Kirjallisuus

- Bachelard, Gaston 2003/1957. *Tilan poetiikka*. Helsinki: Nemo.
- Bardy, Marjatta–Barkman, Johanna 2001. Tunteet ja ilmaisutaidot sosiaalipoliittisena kysymyksenä. *Yhteiskuntapolitiikka* 66 (2001): 3, 199–209.
- Bardy, Marjatta–Känkänen, Päivi 2005. *Omat ja muiden tarinat – ihmisyttä vaalimassa*. Vammala: Stakes.
- Bauman, Zygmunt 2002. *Notkea moderni*. Suom. Jyrki Vainonen. Tampere: Vastapaino.
- Känkänen, Päivi 2003. Yksinäisyydestä liittymiseen. Aikatila elämäkerronnallisessa työssä. Teoksessa *Taide ja toiseus. Syrjästä yhteisöön*. Toim. Mari Krappala–Tarja Pääjoki. Helsinki: Stakes, 81–89.

Suojassa, mutta näkyvissä – taidelähtöinen toiminta osallisuuden rakentajana lastensuojelussa

Päivi Känkänen & Anna Pauliina Rainio

Tarkastelemme artikkelissamme taidelähtöisiä menetelmiä nuorten kanssa tehtävässä lastensuojelutyössä. Tutkimuskohteemme ovat Harvialan koulukodin¹ ”Räpätesä roiskuu” rap-musiikkihanke sekä teatteriosuuskunta ILMI Ö:n² soveltavan teatterin hanke ”Sytytin”. Molemmat hankkeet kestivät noin vuoden ajan ja ne oli suunnattu lastensuojelun sijaishuollossa oleville nuorille. Kysymme artikkelissa, millaisia itseilmaisun ja osallisuuden paikkoja osallistuminen taidelähtöisiin hankkeisiin tarjoaa nuorille. Tarkastelemme nuorten osallisuutta hankkeissa erityisesti kokemuksena johonkin kuulumisesta ja mukana olostä sekä mahdollisuutena ilmaista itseään niin, että kokee tulevansa kuulluksi ja nähdyksi. Käsittelemme sekä rap-musiikin tekemistä että teatterityöskentelyä myös niiden tarjoaman metaforisen suojan näkökulmasta. Osoitamme artikkelissamme, että molempia toimintamuotoja yhdistää niiden mahdollisuus tarjota tekijälleen samanaikaisesti sekä ilmaisun vapautta ja näkyvillä olemista että suojaa ja turvaa.³

Huostaanottojen määrä on kasvanut Suomessa voimakkaasti viimeisen 20 vuoden ajan ja varsinkin nuorena huostaanotettujen syrjäytymisriski on tuoreen tutkimuksen mukaan huolestuttavan suuri (Heino & Johnson 2010). Lastensuojelun piirissä on nyt tarve löytää uusia keinoja, joilla nuorten uskoa omaan selviytymiseensä ja voimavaroihinsa voidaan tukea ja vahvistaa. Samaan aikaan on yhteiskunnassamme pitkällisen työn tu-

loksena alettu vähitellen tunnustaa taide- ja kulttuuritoiminnan hyvinvointivaikutukset. Tästä yhtenä osoituksena on osana terveyden edistämisen politiikkaohjelmaa valmistunut ”Taiteesta ja kulttuurista hyvinvointia” toimintaohjelmaehdotus vuosille 2010–2014. Käynnistyneen ohjelman tavoitteena on hyvinvoinnin ja terveyden edistäminen kulttuurin ja taiteen keinoin sekä osallisuuden lisääminen yksilön, yhteisön ja yhteiskunnan tasolla (Isotalo 2010; Liikanen 2010).⁴

Lastensuojelussa on tapahtunut viimeisen kymmenen vuoden aikana selkeä toimintakulttuurin muutos. Tietoinen näkymättömyyden murtaminen on yleistynyt (vrt. esim. Savolainen 2008) eikä lastensuojelun näkymättömyys ja sen piirissä elävien tunnistamattomuus ole enää itsestäänselvyys (Strandell 2005). Salassapito on kuitenkin tärkeä työtä ohjaava periaate eikä esimerkiksi työntekijä voi lähteä sitä aktiivisesti murtamaan, vaan tarpeen pitää kummuta asianosaisesta itsestään. Lastensuojelussa omilla kasvoilla ja nimellä esiintymistä on kaihdettu, sillä lastensuojelulain mukaan lapsella ja hänen perheellään on oikeus erityiseen suojeluun ja siihen, että lapsen yksityisyyttä varjellaan. Lapsen edun ja toisaalta suojan periaate saattavat joutua joskus ristiriitaan keskenään.

Suojelun ja kontrollin välinen sidos on esimerkiksi vaikuttanut tapaan, jolla Suomessa on reagoitu muun muassa alaikäisten rikollisuuteen, sopeutumattomuuteen tai pahantapaisuuteen (Pekkarinen 2010). Suojelu ja salassapito näyttävät helposti jännitteisinä periaatteina myös suhteessa lapsen oikeuteen ilmaista itseään taiteen keinoin. Tämä ristiriita saattaa joissain tilanteissa jopa kaventaa lastensuojelun piirissä olevien lasten ja nuorten mahdollisuuksia päästä heille tärkeän toiminnan pariin.⁵ On varsin tavallista, että erilaiseen taideilmaisuun, kuten artikkelissamme käsiteltäviin musiikkiin ja teatterin yhteyteen, kuuluu yhtenä keskeisenä elementtinä esiintyminen ja osallisuus.

Osallisuuden vahvistaminen on ollut lastensuojelun vahva ja näkyvä kehityssuunta viime vuosikymmeneltä lähtien ja uudistetun lastensuojelulain myötä sillä on entistä vankempi lainsäädännöllinen perusta. Oikeus osallisuuteen on Lapsen oikeuksien sopimuksessa yksi lapsen perusoikeuksista. Myös tutkimukset toistuvista sivullisuuden kokemuksista erityisesti lapsia ja nuoria koskevissa päätöksentekotilanteissa ovat nostaneet osallisuuden

kokemusten tärkeyttä esiin. Viime vuosina lastensuojelussa on toteutettu useita käytännönläheisiä tutkimus- ja kehittämishankkeita, joissa on tähdätty lapsen osallisuuden vahvistamiseen ja lapsen näkyväksi tekemiseen aikuiskeskeisissä verkostoissa. Hankkeissa on tutkittu erilaisia osallistumisen tapoja, kuten toiminnallista osallistumista ja selvitetty lastensuojelutyön kehittämisen tarpeita (ks. esim. Forsberg 1998; Ervast & Tulensalo 2006; Hurtig 2006; Muukkonen 2008; Oranen 2008). Toiminnallisen osallistumisen tapaa on ollut vahvasti läsnä myös tässä artikkelissa kuvailuissa hankkeissa, joissa omien asioiden käsitteleminen ja itsensä ilmaiseminen ovat olleet luonteva osa toimintaa.

Elämää voi käsikirjoittaa uudelleen

Monesti lastensuojelun piirissä olevilla lapsilla ja nuorilla on kokemuksia sivuun jäämisestä, loukatuksi ja hylätyksi tulemisesta. Elämää raskauttavat usein myös toistuvat siirtymät erilaisista elämäntilanteista toisiin. Kyse on monin tavoin vaihtelevista tilanteista ja tapahtumista, joiden varjopuolena on toimintavaihtoehtojen vähäisyys ja tulevaisuuden epävarmuus. Myös jokainen sijoitus on koetteleva tapahtuma, vaikka sijoitukseen liittyisi paljon hyviä ja huolia poistavia piirteitä. Lapsi saattaa kokea elämäänsä liittyvien muutosten tulevan ulkoapäin, jolloin kokemus omista mahdollisuuksista toimia aktiivisesti omassa asiassaan voi jäädä vähäiseksi. Lapselta puuttuu usein konkreettisia keinoja ja resursseja, joilla toistuvista elämäntilanteista tapahtuvista muutoksista voisi selviytyä kohtuudella. (Oravala & Rönkä 1999; Bardy 2001; Pösö 2004; Tolonen 2004; 2008; Känkänen 2009; Reinikainen 2009.)

Täytyy kuitenkin muistaa, etteivät kaikki elämässä kohdatut vastoinkäymiset ja vaikeu-

det vaaranna lapsen kehitystä. Olennaista on, miten lasta pystytään tukemaan selviytymään niistä (Kalland & Sinkkonen 2001). Tärkeitä lasta ja nuorta suojaavia tekijöitä ovat muun muassa pysyvät ihmissuhteet tasapainoisten ja luottamusta herättävien aikuisten kanssa, mielihyvää tuottavat harrastukset, myönteiset oppimiskokemukset ja onnistumisen elämykset (ks. esim. Rönkä 2005). Samoin kokemus osallisuudesta ja tunne siitä, että itsellä on mahdollisuus vaikuttaa oman elämänsä kulkuun, on tärkeä kehitystä tukeva tekijä (Rainio 2010).

Toistuvasti on havaittu, että perinteiset auttamisen menetelmät eivät auta kaikkia lapsia ja nuoria. Auttamisen tapojen tulee olla virittyneitä lapsen erityisiin tarpeisiin (Mäkelä 2006, 9–10). Moni tuntuu tarvitsevan aktiivisen hoito-otteen, ymmärtämisen ja myötätunnon lisäksi aivan erityisiä korjaavia kokemuksia. Lastensuojelussa onkin jo pitkään ollut selkeä tarve ja tilaus työmenetelmille, joissa näkökulmia ja ratkaisuja lapsen tilanteeseen etsitään perinteisen keskustelevan sosiaalityön lisäksi uusien keinoin. Kehittämisyrittämyksiä on kuitenkin vaivannut koekielunomaisuus ja lyhytaikaisuus sekä riittämättömän vaikuttavuuden tutkimus. Kuitenkin juuri lastensuojelutyössä hidas, pitkäjänteinen ja kärsivällisesti luottamusta ja sitoutumista luova toimintatapa olisi toimivin.

Lapsen erityisiä tarpeita voi lähestyä esimerkiksi taiteen keinoin. Ratkaisevalla hetkellä voi löytyä korjaavia ja voimistavia kokemuksia sekä vahvistusta sille, että käsitystä itsestä voi muuttaa ja omaa elämäntarinaa voi kirjoittaa uudelleen. Ratkaiseva hetki voi tarjoutua esimerkiksi niin, että tuttuihin asioihin tulee uusia ulottuvuuksia ja merkityksiä vaikkapa draaman, musiikin, kuvallisen ilmaisun tai tanssin avulla. Hankaliakin asioita voi opetella katsomaan eri suunnista ja niihin liittyvien tunteiden ja kokemusten työstäminen voi vapauttaa voi-

mavaroja uudenlaisten tunteiden esiin tuloon. Taidelähtöiseen työskentelyyn läheisesti liittyvän metaforisen ilmaisun ja symbolisen etäisyyden turvin saattaa tulla esille jotain, jolle ei aiemmin ole löytynyt sanoja, tilaa tai uskallusta (Erkkilä 2003; Bardy & Känkänen 2005; ks. myös Vygotsky 1971). Itsestään voi taideilmaisun avulla löytää voimavaroja ja osaamista, joita ei ole aiemmin tunnistanut itsessään edes olevan.⁶ Lastensuojelun piirissä olevalle lapselle itsetuntoa vahvistavat kokemukset voivat tuoda myös uskoa siihen, että epäluottamuksen kokemuksista voi päästä yli ja elämässä tapahtuneiden asioiden kanssa voi oppia tulemaan toimeen ja hyväksyä ne osaksi omaa elämäntarinaansa, vaikka itse tapahtumia ei voisikaan poistaa tai muuttaa (Hughes 1997, 2006; Känkänen & Tiainen 2007, 81; Känkänen 2009).

Lastensuojelun piirissä elävät lapset ja nuoret pääsevät kuitenkin melko harvoin systemaattisen taidetoiminnan pariin muutoin kuin erilaisen terapiatoiminnan yhteydessä. Tutkimuskirjallisuus osoittaa myös, että niiden lasten, jotka ovat olleet liian kauan vailla hyvää, on vaikeaa ottaa sitä vastaan, kun sitä vihdoinkin olisi tarjolla. Tähän arvottomuuden tunteeseen törmää lastensuojelussa silloin, kun lapselta on kadonnut luottamus ja usko aikuisiin, eikä hän koe olevansa kenenkään hoivan ja rakastamisen arvoinen (esim. Vinnerljung 1996; Sinkkonen & Kalland 2001; Heino & Johnson 2010). Monivuotisen esityskiertueen erilaisissa hoitolaitoksissa tehnyt näyttelijä **Jussi Lehtonen** on pohtinut kiertueensa aikana asukkaan tai potilaan yksityisyyttä ja haavoittuvuutta. Erityisen suojelun ja kontrollin alaisuudessa vietetty aika vie helposti syrjään itsestä, kauas todellisista kokemuksista ja tunteista (Lehtonen 2010, 61). Hoitolaitoksessa toteutetun teatteriesityksen on tarkoitus myönteisellä tavalla häiritä näitä suojassa olevia alueita, tuoda pintaan ja mahdollisesti myös työstää

esiin nousevia tunteita ja kokemuksia. Tämä myönteisellä tavalla toteutettu ”häirintä” on tavoitteena myös tutkimissamme teatteri- ja rap-hankkeissa.

Tässä artikkelissa käsittelemämme hankkeet edustavat taide- ja kulttuurilähtöisiä työmenetelmiä, joiden on havaittu olevan lastensuojelutyössä avuksi tiedon täydentämisessä ja ymmärryksen syventämisessä. Taidelähtöisiä menetelmiä sovelletaan jatkuvasti yhä enemmän etenkin nuorten kanssa tehtävässä työssä. Myös lastensuojelussa toimivien työntekijöiden täydennyskoulutuksessa on kiinnostuttu taidelähtöisten menetelmien opiskelusta ja käyttöönnotosta. (Ks. esim. Bardy & Känkänen 2005; Känkänen 2006; Bardy ym. 2007; Sava 2007.) Suomessa kulttuuri- ja taidepohjaisia hankkeita on nimetty vaihtelevasti (taidelähtöiset menetelmät, luovat menetelmät, taiteen soveltava käyttö, taidepohjaiset kehitysmenetelmät) erotukseksi jo vakiintuneista toimintamuodoista, kuten taideterapia tai taidekasvatus. On haluttu myös viestittää, ettei kyse ole varsinaisesta terapiasta vaan terapeuttisesta toiminnasta. Kansainvälisessä kirjallisuudessa ovat käytössä käsitteet ”art-based activities” ja ”art-oriented activities” (ks. esim. Knowles & Cole 2008), mutta ne eivät ole vielä taittuneet luontevasti suomenkielelle, jotta vakiintunut termi olisi löytynyt. Käytämme tässä artikkelissa käsitettä ”taidelähtöiset menetelmät” luonnehtimaan kuvailemiemme hankkeiden toiminnan luonnetta.

”Mä nään itteni!” – lyhytleffoja ja varjoteatteria Sytyttimessä

On arki-ilta marraskuussa 2009. Rinneradion musiikki täyttää hämärän teatteritilan. Punaiseksi heijastetulla valkokankaalla 14-vuotiaan pojan hahmo hyppii trampoliinilla. Hänestä näkyvät vain jalat, jotka nousevat ja laskevat musiikin tahtiin kerta

toisensa jälkeen. Vieressä tyttö asettelee kankaan taakse sijoitetulle kynttilätelineelle koristeita. *Hei, mä nään itteni!* poika trampoliinilla huutaa.

Teatteri ILMI Ö. toteutti pääkaupunkiseudun lastensuojelun sijaishuollon piiriin kuuluville nuorille keväästä 2009 kevääseen 2010 kestäneen Sytytin-hankkeen Suomen kulttuuri-rahaston valtakunnallisen Myrsky-hankkeen tuella.⁷ Aktiiviseen teatteritoimintaan osallistui vuoden aikana kaikkiaan 31 nuorta. Iältään he olivat 12–18-vuotiaita. Toiminta aloitettiin keväällä 2009 järjestämällä kaksi nuorten ryhmää, joissa kokeiltiin soveltavaa teatteritoimintaa alustavasti erilaisilla draama- ja lämmitelyharjoitteilla. Kesällä 2009 Sytytin-hanke toteutti kaksi viikon mittaista päiväleiriä, joissa nuoret käsikirjoittivat, kuvasivat ja näyttelivät lyhytelokuvan teatteriohjaajien opastuksella. Kesällä järjestettiin lisäksi Helsingin kaupungin lastensuojelun sijaishuollon seikkailukerhon viikonloppuleiri, jossa ILMI Ö:n ohjaajat toteuttivat draamakokonaisuuden. Elokuussa 2009 koottiin siihen asti mukana olleet nuoret yhteiselle yön yli kestäväälle viikonloppuleirille. Syksyllä 2009 perustettiin kaksi teatteriryhmää, jotka kokoontuivat Helsingissä ja Vantaalla kerran viikossa.

Tässä artikkelissa keskitymme tarkastelemaan toista syksyn 2009 ryhmistä, jossa oli mukana yhteensä kolme nuorta: Toni, Perttu ja Silja.⁸ Pojat olivat tutustuneet teatteriin kesän seikkailuleirillä ja Silja oli mukana kevään aloitusryhmissä. Kaikki kolme olivat mukana elokuun viikonloppuleirillä, jossa molemmat pojat ihastuivat Siljaan. Todennäköisesti yhtenä tärkeänä syynä syksyn ryhmään mukaan tuloon oli halu tavata vielä uudelleen. Ryhmään piti tulla muutama muukin nuori, mutta he peruiivat tulonsa eri syistä. Kolmen nuoren ryhmä kokoontui kaikkiaan 14 kertaa syksyn aikana pääsääntöisesti kahden teatteriohjaajan – Annen ja Merjan – johdolla. Mukana oli aina myös toinen meistä

tutkijoista välillä toimintaa kuvaten, välillä harjoitteisiin nuorten kanssa osallistuen. Kolmen nuoren ryhmä kolmen aikuisen kanssa toimi hyvin, vaikka me aikuiset olimme siitä aluksi huolissamme.

Olemme valinneet juuri tämän ryhmän tarkastelumme kohteeksi, sillä nuorten osallisuudessa ja itseilmaisussa tapahtui syksyn aikana kiinnostavaa kehitystä. Olemme videoiden, kenttämuistiinpanojemme ja teatteriohjaajien haastattelujen avulla rekonstruoineet syksyn ryhmän toiminnan neljään erilaiseen vaiheeseen, joilla kaikilla oli oma merkityksensä nuorten osallisuuden rakentumiselle hankkeessa. Ryhmän vaiheet on kuvattu taulukossa 1.

TAULUKKO 1. Sytytin-ryhmän vaiheet, syksy 2009.

ALOITUS- JA TUTUSTUMISVAIHE

3.9., 10.9., 17.9.

Teemaksi muodostui: Miksi olemme täällä yhdessä? Mitkä ovat suhteemme toisiimme? Lyhytelokuvat ”Rakastettu kesä” ja ”Kohtauksia salatuista elämästä”

ETSIKKOVAIHE

24.9., 1.10., 15.10., 22.10.

Teemaksi muodostui: Kyseenalaistamisen ja sitoutumisen, etäännyttämisen ja läsnäolon vuorottelu, oman suhteen rakentuminen toimintaan. Improvisoidut leffa- ja näyttämökohtaukset

VAPAAN KOKEILUN VAIHE

29.10., 5.11., 12.11.

Teemaksi muodostui: ”Suojassa mutta näkyvässä”. Teatteriohjaaja esittelee varjoteatterin, vapaata improvisointia sen avulla, oman kehon käyttö.

SITOUTUMINEN YHDESSÄ TEKEMISEEN

19.11., 26.11., 3.12., 8.12.

Teemaksi muodostui: Pitkäjänteisyyden ja keskittymisen kehittyminen, yhdessä tekeminen. Varjoteatteriesityksen rakentaminen ja esittäminen. Toiminnan vieminen päätökseen.

Erityisesti yksi ryhmän työtavoista, varjoteatteri, muodostui nuorten pitkäjänteisen ja vapaamman itseilmaisun ja tekemisen kannalta tärkeäksi työskentelymuodoksi. Artikkelimme lopussa tarkastelemme millä tavoin varjoteatterin luoma symbolinen suoja ja vertauskuvallisen ilmaisun muoto tekivät siitä niin toimivan itsensä toteuttamisen kanavan näille nuorille.

Aloitus- ja tutustumisvaihe

Olemme jäsenelleet syksyn ensimmäiset kolme kertaa aloitus- ja tutustumisvaiheeksi. Ensimmäisellä kerralla ryhmä muisteli siihen mennessä tapahtunutta, erityisesti elokuista leiriviikonloppua, jossa kaikki kolme nuorta olivat olleet mukana. Teatteriohjaajat vetivät nuorille erilaisia ryhmä- ja lämmittelyharjoituksia. Lisäksi nuoret kokeilivat erilaisia tapoja rakentaa roolihahmoja muun muassa kuvan, puvustuksen, äänen ja liikkeen kautta. Toisella kerralla nuoret ja aikuiset työstivät yhdessä improvisoituja kohtauksia valokuvauksen ja videoinnin avulla ja kolmannella tapaamiskerralla kolmen nuoren ryhmä suunnitteli, näytteli ja kuvasi teatteriohjaajien avustuksella lyhytelokuvan, joka sai nimekseen ”Rakastettu kesä”. Rakastetussa kesässä kaksi nuorta tapaa ystävänsä luona, joka auttaa heitä tutustumaan toisiinsa. Nuoret rakastuvat, mutta joutuvat lopussa eroamaan tytön muuttaessa muualle Suomeen isänsä luo. Elokuva oli hyvin henkilökohtainen ja luotasi monella tavalla kolmen nuoren ryhmän sisäisiä suhteita ja keskinäisiä ihastumisen tunteita. Teatteriohjaaja kuvasi elokuvan tekemistä vapautuneeksi ja tunnepitoiseksi prosessiksi (keskustelu teatteriohjaajan kanssa, 18.9.2009).

Vaikka työskentelyssä käytettyjen harjoitteiden leikkisyys näyttäytyi nuorille alussa ehkä vieraana tai outonakin tekemisen muotona, se kuitenkin houkutteli heidät nopeasti mukaansa: heittäytymisessä ja kuvittelemisessä oli jotakin hyvin kutsuvaa. Voi olla, että

aikuisten (sekä teatteriohjaajien että tutkijoiden) itsensä alttiiksi laittaminen madalsi nuortenkin kynnystä heittäytyä ja irrotella aikuisten järjestämässä toiminnassa.⁹

Etsikkovaihe

Aloitusvaiheen jälkeiset neljä kertaa olemme nimenneet ”etsikkovaiheeksi”. Intensiivisen alun jälkeen oli näiltä kerroilta usein joku kolmesta nuoresta poissa, joskus paikalla oli vain yksi nuori. Kamera oli nyt tärkeässä roolissa: nuoret tutustuivat videokameran käyttöön ja tekniikoihin kuvata erilaisia tilanteita ja kohtauksia. He myös ohjasivat ja kuvasivat näyteltyjä lyhyitä kohtauksia. Nuorten omat elämäntilanteet olivat vahvasti läsnä kohtaus-ten aiheissa. Käsittelyn kohteena olivat muun muassa haaveammattit. Välillä myös vain oli tiin eikä tehty mitään erityistä, juteltiin vain päivän tai viikon tapahtumista. Tätä tapahtui erityisesti silloin, kun nuoret olivat väsyneitä, haluttomia tekemään tai keskittymään.

Kaiken kaikkiaan tätä vaihetta leimasi ryhmän toimintaan sitoutumisen ja siitä etäännyksen vuorottelu. Teatteriohjaaja totesi, että toimintaa joutui näillä kerroilla kannattelemaan, ikään kuin aina puhaltamaan uudelleen henkiin: ”Ei ikinä tiedä kulkeeko se itsestään ja kuinka paljon on aikuisen jatkuvan uudelleen yrittämisen varassa” (keskustelu teatteriohjaajan kanssa, 1.10.2009). Nuorten oleminen oli ennustamatonta ja sitoutumisen puute näkyi muun muassa siten, että nuori saattoi yllättäen irtaantua vuorovaikutuksesta, tilanteesta, jota aikuinen jo luuli jaetuksi. Varsinkin Toni kävi tätä lähentymisen ja etäännyksen kamppailua. Hän kertoi useaan otteeseen muille osallistujille ja aikuisille, että oli viime tipassa jäädä pois kerhosta, että oli jo hyppäämässä autosta pois juna-aseman kohdalla. Poika kuitenkin painotti joka kerta, että päätti sitten kuitenkin tulla. Hän myös viittasi elämäänsä jengissä, kadulla, ja kaverihinsa, jotka kehottivat häntä jäämään pois

tästä harrastuksesta. Toni nosti poisjäämisen pohdintansa esiin myös haastattellessamme häntä teatteritoiminnan jo päätyttyä (Tonin ja Pertun haastattelu, 10.6.2010).

Samaan aikaan lastenkodin työntekijä kertoi, että tämä oli ainoa harrastus, johon nämä kaksi poikaa lähtivät ilman suuria suostutteluja ja mukaan vielä toisenkin kerran jälkeen. Joissakin teatterilla tehdyissä harjoitteissa tämä sitoutumisen ja etäännyksen vuorottelu oli myös näkyvillä:

Ilme kiertää -harjoitteessa otetaan toisen ilme vastaan, toistetaan se omalla tavalla ja laitetaan viereiselle henkilölle kiertoon. Nuorten on vaikea aluksi lähteä tähän mukaan, mutta kun minä ja Merja teemme täysillä, nuoretkin uskaltavat ja välillä menee riehakkaaksikin. Kun lopetamme, kaikki kolme nuorta erkanevat nopeasti omiin suuntiinsa piiristä, jossa on joutunut olemaan niin intensiivisesti toiset kohdaten. Nuoret menevät konkreettisesti piiloon. (Tutkijan kenttämuistiinpanot 22.10.2009)

Harjoite symboloi kiinnostavasti, miten toisten tunteet tarttuvat meihin ilmeiden ja eleiden kautta, miten vaikutamme toisiimme ja mitä teatterityö on: vastaanottamista ja välittämistä eteenpäin. Samalla kerralla nuoret ehdottivat, että leikittäisiin sokkoa pimeässä teatteritilassa. Muut menisivät piiloon ja yksi yrittäisi löytää toiset pimeässä. Teatteriohjaaja Merja kertoi saaneensa nimenomaan tästä nuorten ehdotetusta leikistä kimmokkeen varjoteatterin käyttämiseen työmuotona ryhmässä. Hän kuvasi tutkijalle sokkoleikkia ”symbolisena metaforana, jossa etsitään yksyksissä olevia nuoria” (tutkijan kenttämuistiinpanot, 5.11.2009).

Seuraavalla kerralla Merja esitteli nuorille varjoteatterin tekemisen muotona. Varjoteatteri oli näille nuorille uusi itseilmaisun väline, vaikka kaikilla olikin jo takana vajaan puolen vuoden kokemus soveltavan teatterin teosta Syyttimessä. Varjoteatterin myötä alkoi niin sanotun vapaan kokeilun aika ryhmässä, jolloin uskallus tehdä ja ilmaista itseä vahvistui.

Vapaan kokeilun vaihe

Varjoteatteri on yksinkertainen ja improvi-soiduista hetkistä liikkeelle lähtevä toimintamuoto ja se osoittautui heti voimakkaasti nuoria mukaansa vetäväksi muodoksi. Siihen tutustuminen alkoi yksinkertaisesti kankaan pystyttämisestä teatteritilaan. Varjoteatteritilanteen luomiseen tarvittiin vain lakana, valo, musiikkia ja oma keho. Varjoteatterin tekeminen alkoi yksittäisenä kokeiluna, uskalluksena asettua esille ja katsottavaksi, varjon turvin. Teatteriohjaaja ohjasi nuoria kokeilemaan, millaista on liikkua ja muodostaa itsestä varjokuva kankaalle. Musiikki auttoi tunnelmaan virittäytymisessä ja oman kehon liikkeen löytymisessä. Tyttö, joka keväällä aloittaessaan ei ollut uskaltanut osallistua toimintaan juuri millään tavoin ja jolle varsinkin piirtäminen ja kirjoittaminen muodostivat helposti lukon, tanssi nyt huivien ja kankaiden avulla musiikin tahtiin varsin vapautuneesti varjokankaan takana (kuva 1). Tytön ja teatteriohjaajan yhteinen intialaistyyppinen tanssinomainen keinahtelu, kuten myös toisen pojan **Michael Jacksonin** ”moonwalk” (kuva 2) sujui nuorilta helposti

kankaan suomin turvin ja näytti myös vaikuttavalta. Teatteriohjaajat totesivat, että varjoteatterin kautta purkautui suodattamattomana se, mitä nuorten mielessä liikkui (tutkijan kenttämuistiinpanot 29.10.2009). Varjo loi suojaosan tilan myös jännitteisille keskusteluille, rajojen koettelulle ja vitsinheilolle. Pojat löysivät tilasta porkkanat, jotka johdattivat heidät nopeasti näyttelemään erektiota varjokankaalle.

Seuraavilla varjoteatterikerroilla teatteriohjaajat esittelivät nuorille esineteatterin: piirtoheittimen, värillisten kalvojen ja erilaisten esineiden avulla kuvien ja kuvaelmien rakentamisen. Teatteriohjaajat arvioivat, että ryhmässä oli alkanut näkyä tekemisen rutiini (kenttämuistiinpanot 5.11.2009). Myöhemmin haastattelussa teatteriohjaaja muotoili varjoteatterin merkityksen seuraavasti:

Merja: Tämmönen varjokankaan kanssa työskentely, se antaa sen luvan, et sä voit olla siellä piilossa ja silti näkyvillä ja sit ollaan vähän hämärässä ja musiikkia, se muoto sallii ihan eri tavalla (...) Plus et siihen liittyy se konkreettinen tekeminen, että vedetään piuha ja pannaan kangasta kattoon. (Teatteriohjaajien haastattelu, 3.12.2009)

KUVA 1. Varjokangastanssi.

Varjoteatterin vapaa kokeileminen eteni vähitellen systemaatisempaan suuntaan, kun teatteriohjaajat ehdottivat nuorille, että he valmistelisivat kaikille Sytyttimen toiminnassa mukana olleille nuorille ja heidän omaisilleen tarkoitettuun joulujuhlaan esityksen. Keskustelun päätteeksi ryhmä päätyi siihen, ettei se halua esittää hyvin henkilökohtaisia lyhytelokuviaan, kuten Rakastettua kesää, isommalle yleisölle. Teatteriohjaajat ehdottivat sen sijaan varjo- ja esineteatteriesityksen tekemistä ja sen nuoret hyväksyivät, vaikka aluksi vastustivatkin ajatusta live-esiintymisestä. Tästä alkoi pitkäjänteisemmän ja keskittyneemmän tekemisen vaihe ryhmän toiminnassa.

Sitoutuminen yhdessä tekemiseen

Syksyn viimeiset ryhmäkerrat käytettiin pääosin esityksen suunnitteluun, rakentamiseen ja harjoitteluun. Teatteriohjaajat olivat mietineet siihen asti tehdyn pohjalta kaikille kolmelle nuorelle omat, mutta toisiinsa liittyvät ohjelmanumerot Sytyttimen joulujuhlaan. Nuoret hyväksyivät nämä ”soolot” itselleen ja ryhtyivät teatteriohjaajien avustuksella

harjoittelemaan niitä. Sooloja olivat Siljan merenneito-aiheinen varjotanssi, Pertun Michael Jackson -hahmo ja Tonin kolmen varjon esitys. Lisäksi esitykseen kuului kaikkien nuorten yhteinen esineteatteri ja ”puhekuplaesitys”, jossa nuoret esittivät repliikkejä varjolla tehdyn hahmon ja puhekuplien avulla (ks. kuva 3).

Harjoittelemisen lomassa lopeteltiin ryhmän toimintaa: muisteltiin kulunutta syksyä, katseltiin valokuvia ja videoita sekä herkuteltiin yhdessä. Kenraaliharjoituksissa joulujuhlaa edeltävällä kerralla toinen pojista, Toni, sai idean, että hän makailisi esityksen aikana kankaan edessä ja rap-musiikki esitykseen tulisi hänen omasta kännykästään, jota hän pitelisi esillä. Teatteriohjaajat innostuivat ideasta: varjokuvat olisivat silloin ikään kuin heijastus siitä, mitä pojan mielessä liikkuu. Joulujuhlassa näin tapahtui. Kankaan edessä loikoileva nuori (vaihdellessa Toni tai Perttu) esitti itseään katsomassa varjoteatteriesitystä ja katsoja saattoi tulkita kankaalta heijastuvan varjoteatterin sitä katselevan pojan uneksi, haaveeksi, ajatukseksi tai tunteeksi.

KUVA 2. Michael Jacksonin ”moonwalk”.

Teatteriohjaajat arvioivat syksyn toimintaa kenraali-illan päätteeksi ja kuvasivat muutosta, joka heidän mielestään ryhmässä oli syksyn aikana tapahtunut:

Merja: Mä oon ihan hirmu iloinen siitä, et meillä on syntynyt joku toimintakulttuuri, esimerkiksi et aloitetaan sillä, et meillä on toi varjokangas ja ne tekee sen yhdessä ja on joku rutiini tavallaan sillä me lähetään hommimaan, niin se on jotenkin semmonen hirvittävän iloinen ja helpottava asia. Ja sitten tavallaan ton teatteritoiminnan kannalta niin oli myös ilo huomata, että miten sen kaiken kipuilun ja olemisen alla niin kuitenkin hirveen nopeesti nappasivat, että mitä siinä tulee tapahtumaan, oli muistissa.

Anne: Sit myös joku semmonen, että vaikka niinku aina välittyy suoraan se, että miltä tuntuu ja millanen olo (on) ja kaikki näin. Mutta että sitten tämän teatterin tekemisen myötä niin jotenkin niille on tullut myös kyky olla pitkäjänteisempiä tai sillei toistaa asioita, harjoitella asioita, joka ei ole mun mielestä ollut ollenkaan itsestäänselvyys, kun on aloitettu. (Teatteriohjaajien haastattelu 3.12.2009)

Ryhmälle oli syksyn kuluessa rakentunut vähitellen oma teatterin tekemisen tapa. Tekemisestä oli tullut sitoutuneempaa ja keskittyneempää. Ohjaajat muistelivat, että kun alussa oli pidettävä taukoja puolen tunnin välein, niin viimeisillä kerroilla ei kukaan edes muistanut ehdottaa taukoa, niin intensiivistä esityksen viimeistely oli. Lopuksi yli puolen vuoden yhdessä tekeminen kiteytyi joulujuhlassa vaikuttavaksi esitykseksi, jota oli katsomassa parisenkymmentä Sytytiin-projektiin liittyvää nuorta ja aikuista.¹⁰

”Mietin miks tanssin demonien kanssa” – rap-musiikkia Harvialan koulukodissa

Miettiny paljon elämäni aikana onko päässä vikaa vai onko joku vaivana. Ei enää itkeminen auta, laitoksessa oottamassa uutta vapautta. En koskaan saanut suunvuoroa, kai ne kuuntelee vaa äänikuo-roa. Lämpimät ajatukset porautuu mun mieleen, pakastimeen nukkuu, siel on sentään viileet.

Mietin miks tanssin demonien kanssa kävelen suoraan mut seinä on vastas, en pääse eteenpäin tie on suljettu, kai tätä elämää on liian pitkään kuljettu. (Fati Bumba: Tanssin demonien kanssa)¹¹

Harvialan koulukodissa käynnistyi syksylä 2009 ”Räpätesä roiskuu” -hanke¹², joka perustui rap-musiikin¹³ tekemiseen. Kiinnostuimme hankkeesta tammikuussa 2010 ja aloimme seurata sitä tutkimuksellisesti. Työskentelyssä on ollut paljon samoja elementtejä kuin Sytytin-hankkeessa.

Rap-artisti Karri ”Paleface” Miettinen ryhtyi työskentelemään Harvialan koulukotiin sijoitettujen poikien kanssa viikoittain syksyllä 2009. Vähän myöhemmin tuli mukaan myös toinen rap-musiikin ammattilainen Seppo ”Steen 1” Lampela. Koulukodissa rap-musiikki nähtiin uudenaikaisena mahdollisuutena erilaisten tunteiden purkamiseen ja omien elämäkokemusten tarkasteluun. Nuorille haluttiin myös tarjota sitä toimintaa, mitä nuoret itse olivat toivoneet.

Molemmilla rap-artisteilla on pitkä ura suomalaisessa rap-kulttuurissa ja myös kokemusta työskentelystä nuorten parissa. Lampela korostaa erityisesti vihan purkamisen ja hallinnan mahdollisuutta rap-musiikissa ja haluaa osaltaan avata näennäisen väkivaltaisen ja provokatiivisen rap-lyriikan taustoja: rapissa sen enempiä kuin muussakaan lyriikassa tekstejä ei pidä aina tulkita kirjaimellisesti vaan tarkastella

KUVA 3. Puhukuplaesitys Sytyttimen varjoteatterissa.

sisältöä tekijänsä sen hetkisen tunnetilan ilmaisuksi tai selkeästi taiteelliseksi tuotokseksi. (Ks. lisää Vartiainen 2010.) Lampela kuvaileekin poikia ”kundeiksi, jotka riimittelevät lähiöiden rappioromantiikan sijaan raskaita juttuja omasta elämästään” (ks. Saine 2010, 7–8).

Hankesuunnitelman mukaisesti projektin lähtötavoitteena oli, että pojat pystyisivät tekemään tekstejä, näyttämään niitä toisilleen ja myös nauhoittamaan tekstejä toistensa läsnä ollessa. Tämä tavoite täyttyi nopeasti. Heti alusta lähtien Harvialan koulukodin työntekijät ja hanketta ohjanneet artistit tekivät pojille selväksi, ettei poikien tekstejä sensuroida, vaan kaikki otetaan vastaan ilman arvottamista ja moralisointia. Lähtökohtana oli, että projektissa purkautuva materiaali on nuoren omaa tunnelmaisua ja sellaiseen arvokasta ja hyväksyttävää (Vartiainen 2010). Lampelan mukaan tämä herätti pojissa ensin hämmennystä ja kysymyksiä, sillä he olivat yleensä tottuneet kysymään luvan kaikkeen, mitä tekivät (Lampelan haastattelu 22.4.2010). Tekstien sensuroimattomuus tuotti työskentelyyn kontrollista vapaan tilan,

jossa oli lupa irrotella ja hakea itselle ominta tapaa ilmaista itseään.

Aluksi tekstit olivat usein vihanpurkua, mutta melko nopeasti ne alkoivat liikkua laajemmalla skaalalla, yhteiskunnallisissa aiheissa ja omissa henkilökohtaisissa tuntemuksissa, vähitellen myös ilon aiheissa (Vartiainen 2010). Karri Miettinen toteaa *Kirjastolehden* haastattelussa (ks. Saine 2010, 8), että biisien teko ja mikkiin huutaminen ovat turvallinen tapa ”ventiloida” turhaumia. Kaikesta saa puhua ja kaikki otetaan vastaan. Toisen kokemuksesta ei saa eikä voi kieltää.

Kaks lamppuu valaisemas huonet, muka aikuiset miettii ne mun puolest. Henkisesti muka vieläkin lapsi, ikää tuli, se suunsa avasi. Miettiny monta kertaa voiko kulkee tietä, minne se johtaa, sitä ei vielä tiedä. Maailman tulevaisuus ilosta vai synkkää, suljetaa ajatus ja teljetään se tyrmään. Iloset ajatukset vaivaa mun mieltä, joka päivä unelmoin enkä sitä kiellä. Tää biisi on yhtä synkistelysettiä mutku miettii mitä täällä etsii...

Mietin miks tanssin demonien kanssa kävelen suoraan mut seinä on vastas, en pääse eteenpäin tie on suljettu, kai tätä elämää on liian pitkään kuljettu. (Fati Bumba: Tanssin demonien kanssa 2010)¹⁴

Toimintaa ohjanneen Lampelan mukaan alkuvaiheen häiriköinnin jälkeen toiminnassa alkoi näkyä vertaisryhmässä työskentelyn ja oppimisen iloa sekä kunnioitusta toisten tekemisiä kohtaan. Tavoitteellinen ja suunnitelmallinen työskentely oli siirrettävissä myös muuhun arkeen. Lampela kertoi haastattelussa, kuinka hyvältä tuntui huomata, että poikien pitkäjänteisyys ja tavoitteellisuus kasvoi ja ”tuntiajattelusta” päästiin tilanteeseen, jossa alettiin jo puhua siitä, mitä tapahtuu seuraavana vuonna. Aggression purku raivasi tilaa vähitellen myös muiden tunteiden esiintuloon: ”nyt kun huonot fiilikset on purettu pois, päästään seuraavaan tapaan tehdä asioita”. (Lampelan haastattelu 22.4.2010.)

Sossutantat, mikä teitä vaivaa, muka huomaten, jos joku nuoren mieltä vaivaa, saadaan kuunnella sitä samaa vanhaa rainaa ja ennen kuin ehditte auttaa nuori on jo vainaa. Väitätte, se on liian rankkaa työtä, masentuneen leima, jos ei jaksa syödä, ei perheväkivaltaa, isä ei saa lyödä, paha olo kasvaa sisällä niin kuin syöpä. ... (Ghost: Sossutantat, levyllä ”Laitostuneet” 2010)¹⁵

Syyskuussa 2009 käynnistyneessä rap-työskentelyssä oli mukana kolmesta kuuteen noin 14-vuotiaista poikaa. Toukokuussa 2010 valmistui ensimmäinen äänite ”Tanssin demonien kanssa”. Levyä jaettiin Harvialan koulukodin ”käyntikorttina” sosiaali- ja terveystalon messutapahtumassa. Kolmen aktiivisen pojan ryhmä alkoi kutsua itseään nimellä ”Laitostuneet”. Ryhmän ensiesiintyminen yleisön edessä oli edellä mainituilla messuilla. Projektiin liittyen koulukotiin on hankittu oma studiolaitteisto ja ohjatun työskentelyn ohella pojat ovat oppineet nopeasti työskentelemään studiolla itsenäisesti. Koulukodin studio ja treenikämpä ovat toimineet hyvänä purkautumisen paikkana. Esimerkiksi viikonloppulomien jälkeen yhdellä pojalla on ollut tapana mennä purkamaan tuntojaan studiotyöskentelyyn (Vartiaisen haastattelu 25.5.2010).

Karri Miettinen toteaa rap-sanoitusten tekemisestä seuraavasti: ”Biisit alkaa jossain vaiheessa kirjoittamaan itseään. Elikkä sit kun sulla alkaa se dialogi niin sähän keskustelet niinkun itsesi kanssa ikään kuin siinä” (haastattelu 8.2.2010). Sanoitusten tekeminen ja ajatusten jäsentely sitä kautta voi muodostua jollekin suorastaan selviytymiskeinoiksi. ”Biisinikkarointi” voi myös provosoida tekstin muodossa esiin niitä tunteita, joilla on ollut tarve tulla esiin, mutta joille ei ole ollut sopivaa kanavaa tarjolla. Harvialan sosiaalityöntekijä **Olli Vartiainen** kuvaakin yhden pojan kirjoittamista seuraavasti: ”Se suorastaan hengästyttävällä tahdilla paahtaa sinne nauhalle, oksentaa olonsa” (Vartiaisen haastattelu 25.5.2010).

Pojille on kertynyt jo paljon tekstejä ja biisikansion täyttämisen onkin murrosikäisten poikien keskuudessa katu-uskottavampaa kuin päiväkirjan kirjoittaminen. Sille tuntuu löytyvän vertaisryhmän tuki. **Fati Bumba** kertoo haastattelussa, että ”sit rupee tulee yhtä äkkii niinku päähän, tonkin biisin mä kirjoitin eilen illalla (...) pitää olla niinku ihan asiaa, ei mitään turhaa paskaa sinne” (Fati Bumban haastattelu 15.2.2010). Harvialan työntekijät kuvailevat poikien biisien kirjoitusta prosessiksi, joka näkyy suoraan käytettyjen kynien määrässä. Alkuvaiheessa kyniä haettiin laatikkokaupalla ja välillä tekeminen vaati suorastaan kynän katkaisemista. Prosessin edetessä kynät alkoivat riittää (keskustelu Harvialan koulukodin työntekijöiden kanssa 21.10.2010).

Sanoitusten teemat ja aihepiirit vaihtelevat poikien mukaan. Rap-musiikissa ei ole yhtä ainoaa oikeaa tapaa, vaan jokainen voi sanoitusten kautta purkaa tuntojaan omalla persoonallisella tavallaan. Alkuvaiheessa päälle liimatut koviksen roolit sulivat tekemisen myötä pikku hiljaa pois. Teksteissä alkoi vilahdella otteita omista rankoista elämäkokemuksista, mutta myös elämän tähtihetkistä ja arkisista

iloista. Rap-sanoitusten avulla on mahdollista purkaa ja nimetä tunteitaan ja kokemuksiinsa, niiden kanssa voi opetella tulemaan toimeen. Rap-musiikissa metaforien kautta tapahtuva ilmaisu, sanoilla ja riimeillä leikittely, tuo samankaltaista ilmaisuvapautta ja suojaa kuin mikä edellisessä luvussa kuvaamassamme varjoteatterissa muodostui kankaasta, varjosta, liikkeestä, äänestä ja muista etäisyyttä tuovista seikoista.

On se niin vaikeet se elämäkin selättää, mut eteenpäin mentäessä rohkeutta kerätään. On se niin iisii nostaa jalkaa toisen eteen, kun auringon säteet pahan mielen pois pesee...

Niin kuin patteri mä en oo koskaan kylmä. Jos rakastat elämää, niin vastaa mulle kyllä ... (Fati Bumba: Kasetti, levyllä *Laitostuneet* 2010)

”Ensin oma ääni tuntui tyhmältä, mutta projektin edetessä omat biisit kuulostavat jo omissakin korvissa ihan hyviltä”, kertoo eräs pojista haastattelussa. Karri Miettinen pohtii prosessin etenemistä, sitä miten se on näkynyt pojissa ja toteaa olevan ensiarvoisen tärkeää, että nuoret voivat kokea onnistuvansa jossain: ”Mä nään, et niiden naamat on ihan eri näkösiä kuin syksyllä, kun me alotettiin tää juttu ja nyt niillä on toivon pilkahdus, mielekäs juttu, jota voi jatkaa huomenna, ens viikolla” (Miettisen haastattelu 8.2.2010). Rap-hankkeessa pojat oppivat monenlaisia asioita, kuten studiotyöskentelyä ammattilaisten kanssa, sanoitusten ja omien kappaleiden tekemistä ja esiintymistä yleisön edessä. Hanke on saanut paljon myönteistä julkisuutta ja pojat ovat osallistuneet lehti- ja televisiohaastatteluihin. Pojille on ollut myös mieluista viettää tiivistä ja kahdenkeskistä aikaa eri aikuisten kanssa. Näin on tapahtunut esimerkiksi automatkoilla Helsinkiin ja studiotyöskentelyn aikana Helsingissä, kun keväällä 2010 toteutettiin kolmen pojan haave ja ryhdyttiin tekemään levyä ”Laitostuneet”. Syyskuussa 2010 julkaistulla levyllä

on seitsemän kappaletta.

Hiljattain poikien rap-työskentelystä on valmistunut graafikko **Antti Kosken** yhdessä Harvialan koulukotiin sijoitettujen poikien kanssa tekemä dokumenttielokuva ”Salatut räppärit”. Haastattelussa Koski kuvailee poikien kanssa työskentelyn olleen monin tavoin palkitsevaa. Koski kertoo kokeneensa työn iloa ja saaneensa pojilta paljon uusia virikkeitä. Elokuvan teon ohella on käyty myös kahdenkeskisiä ja välillä hyvin henkilökohtaisiakin keskusteluja muun muassa poikien kovista elämäkokemuksista (Kosken haastattelu 25.5.2010).

Rap-hankkeessa jokaisen pojan osallistuminen rakentui eri tavoin. Toimintaan tiiviisti osallistuneiden kolmen pojan kohdalla sitoutuminen musiikin tekoon ja henkilökohtainen kehitys näkyi vuoden kestäneessä prosessissa selkeästi. Yksi pojista sanoikin tutkimushaastattelussa, ettei hän aiemmin pystynyt puhumaan lainkaan tunteistaan. Nyt hän totesi kirjoittamisen avulla saaneensa monenlaisia tunteita ulos itsestään. Rap-kappaleiden teossa ja niiden levytysprosesseissa poikien kehitys näkyi haluna tehdä asiat hyvin ja huolella, niin että saa myös aikuisten hyväksyntää ja tunnustusta osakseen. Myönteinen palaute ja kannustaminen rohkaisivat poikia itsensä ilmaisemiseen ja rohkeus kasvoi tekemisen ja onnistumisen myötä.

Omien tunteiden ja kokemusten tunnustelu sekä niiden uudelleen jäsentely rap-sanoitusten avulla oli työskentelyn aloitusvaiheessa ensimmäinen kivijalka, jolle oman osallisuuden ja osaamisen vahvistaminen alkoi rakentua. Seuraavaksi vaiheeksi muodostui poikien oivallus siitä, että jos haluaa muutosta elämässään ja haluaa itselleen hyviä asioita, voi aikuisten tuella työskennellä siihen suuntaan ja vähitellen oppia tuntemaan aitoa tarvetta tehdä jatkossa muissakin asioissa niin. Itsessä syntynyt halu muutokseen ja omalla toiminnalla aikaan saatu voimaantumisen kokemus

jänseni nuorten elämää hyvällä tavalla uudelleen. **Malcolm Payne** (2005, 296) kuvailee yksilön voimaantumisen olevan voimaa, jota ei anneta ihmisille, vaan heitä ainoastaan autetaan ottamaan se itse haltuun. Näin on käynyt myös poikien kohdalla. Kolmanneksi prosessin kehittymisessä ja vahvistamisessa voi paikantaa vaiheen, jossa ollaan tämän artikkelin kirjoitushetkellä, kun hanke on kestänyt vuoden. Omat unelmat ovat saaneet aikuisten avustuksella tilaa ja mahdollisuuden tulla esiin. Yksi pojista tekee omaa levyä ja jatkaa tutorin roolissa rap-musiikista innostuneiden uusien poikien kanssa ja opastaa heitä rap-musiikin maailmaan.

Yhteenvetoa hankkeista: metaforinen suoja vapautumisen väljänä

Olemme edellä kuvanneet nuorten työskentelyä sekä soveltavan teatterin että rap-musiikin parissa. Tarkastelemme seuraavaksi hankkeita limittäin ja pohdimme, millaisia paikkoja niissä on tarjoutunut nuorten osallisuuden ja itseilmaisun kehittymiselle. Käsittelemme sekä rap-musiikin tekemistä että teatterityöskentelyä erityisesti niiden tarjoaman metaforisen suojan näkökulmasta.

Muutokset, joita sekä me tutkijat että toimintaa ohjanneet taiteilijat havaitsimme toiminnan edetessä, olivat hyvin samansuuntaisia kummassakin hankkeessa. Sytytin-ryhmässä nuorten osallisuus rakentui vähitellen etsimis- ja kokeiluvaiheiden, vapaan leikin ja improvisoinnin kautta keskittyneempään yhdessä tekemiseen ja muille esitettävän teoksen rakentamiseen. Rap-hankkeessa nuorten kyky ilmaista omia tunteitaan ja pukea ajatuksiaan ja mielipiteitään rap-riimeiksi sekä esittää niitä muille kehittyi niin ikään erilaisten työskentelyvaiheiden kautta ja jätti pysyviä jälkiä

sekä koulukodin toimintaan että nuorten omaan elämään.

Kummassakin tutkimuskohteessa oli näkyvissä:

- ryhmässä ja nuorissa tapahtuva työskentelyn pitkäjänteisyyden, suunnitelmallisuuden ja keskittymiskyvyn kasvu,
- nuoren omaan elämään liittyvien tunteiden, kokemusten tai valintojen tutkiminen ja uudelleen jäsentely taidelähtöisen ilmaisun avulla,
- uskallus ja kyky ilmaista itseään uusilla tavoilla niin ryhmälle kuin isommallekin yleisölle,
- toiminnasta saatu tekemisen ja uuden oppimisen ilo.

Vastaavasti kummankin hankkeen työtavoille oli yhteistä:

- aikuisten kunnioitus nuorten omia toiveita kohtaan ja tilan antaminen sille, mikä tuntui kiinnostavan nuoria eniten,
- vähitellen rakentuvat ja nuorten kanssa yhdessä mietityt työskentelytavat ja sisällöt,
- kontrollista vapaan tilan luominen itseilmaisulle,
- luottamuksen ja kannustuksen ilmapiiri, joka sai nuoret tulemaan esiin ja rakentamaan luottamusta muiden suuntaan,
- vertauskuvallisen ilmaisun tuoma symbolinen suoja asioiden käsittelyyn ("metaforinen suoja").

Luovassa toiminnassa voidaan erottaa kaksi erilaista tekemisen tapaa: leikkiminen ja kokeileminen sekä irrottelu ja hulluttelu, jotka ovat välttämättömiä luovalle prosessille, mutta jotka luonteensa puolesta eroavat lopputuloksesta, esimerkiksi taideteoksesta, jolla on jokin kiteytynyt muoto ja joka vaatii keskittyntä ja pitkäjänteistä työskentelyä (Marjanovic-Shane & Beljanski-Ristic, 2008). Esitys, runo tai performanssi tiivistää koke-

muksen tai tunteen muiden kanssa jaettavaan muotoon. Sytyttimessä ja rap-hankkeessa oli myös erotettavissa nämä kaksi tekemisen tapaa ja kumpikin niistä oli ryhmän kehityksen kannalta tärkeä. Toinen (”vapaan kokeilun vaihe” tai ”tunteiden ventilointi”) kehitti ensisijaisesti uskallusta ja kykyä heittäytyä, toinen (esimerkiksi esityksen valmistaminen tai levyn nauhoittaminen) taas tarjosi väylän ja välineen ilmaista itseä muille ja työskennellä itsensä ja muiden kanssa pitkäjänteisesti.

Molempien vaiheiden rakentamisessa oli teatteriohjaajien ja rap-artistien rooli keskeinen: he pitivät lankoja käsissään ja motivoivat liikkeelle lähtöön sekä välillä ihan konkreettisesti näyttivät nuorille, miten itsensä voi laittaa likoon. Samalla oli tärkeää, että aikuiset pysyttelivät itse tekemisen osalta taka-alalla mahdollistaen niin sanotun ”tuotantavasti keskeneräisen tilan” (Rainio 2008). Rap-musiikin tekemisessä oli tavoitteena se, että musiikin ammattilaiset voisivat tehdä itsensä jossain vaiheessa tarpeettomiksi. Karri Miettinen kuvailee hankkeen alkuvaiheessa kokemuksiaan seuraavasti: ”Se oli ihan ensimmäinen päämäärä mikä mulla oli, niinku tekisin itteni tarpeettomaksi siinä ja nyt se on tapahtunu, et ne onkin jo äänittäny yhden biisin siellä ilman mua” (Miettisen haastattelu 8.2.2010).

Toinen nuorten osallisuuden ja itseilmaisun kehityksen kannalta tärkeä tekijä oli työskentelyn tarjoama metaforinen suoja asioiden käsittelyyn ja kokemusten muokkaamiseen. Sekä rap-lyriikka että teatteriesityksen rakentaminen varjojen, värien, liikkeen ja musiikin avulla tarjosivat tekijöilleen samanaikaisesti sekä suojaa että mahdollisuutta näkyvillä oloon ja kuulluksi tulemiseen. Molemmat työskentelymuodot perustuvat vertauskuvalliseen tai metaforiseen ilmaisuun. Metaforassa jokin ilmiö koetaan tai ymmärretään jonkin toisen ilmiön kautta (Lakoff & Johnson, 1980). Metaforien käyttö on yleistä kaikelle

kommunikaatiolle, mutta erityisen keskeistä se on taiteessa. Olennaista metaforisessa ajattelussa on yhteyksien luominen asioiden välille, mielen haastaminen katsomaan jotakin asiaa aiemmasta poiketen, uudessa, usein ristiriitaisessakin valossa (Marshall 2005; ks. myös Räsänen 2008). Röpätessä roiskuu -hankkeessa syntyneissä rap-sanoituksissa nuoret ilmaisivat ja työstivät tunteitaan, ajatuksiaan ja mielipiteitään sekä asenteitaan kielikuvilla ja käsitteellisillä metaforilla. Myös musiikin ja puheen rytmillä oli tärkeä rooli. Sanoitusten vertauskuvallisuus mahdollisti ristiriitaisten tunteiden purkamisen turvallisesti. Symbolisen ilmaisun taakse voi kätkeä hyvinkin suorakaista tekstiä ja voimakkaita ilmaisuja.

Sytyttimessä puolestaan varjoteatteri tuntui olevan nuorille intensiivinen ja intiimi, mutta samalla riittävän etäännytetty kerrontamuoto, joka salli vapaan kokeilemisen ja oman esiintymisen tutkimisen (ks. Sytytin-hankkeen väliraportti 04/2010). Varjon käyttö yhtäältä häivytti alkuperäisen tekijän ja toisaalta toi tämän voimakkaasti esiin profiilin ja fyysisen liikkeen avulla. Tekijä oli samaan aikaan sekä suojassa että näkyvässä. Varjoteatteria voidaan siten myös tarkastella metaforisen ilmaisun muotona, jossa vapaa leikki varjoissa mahdollisti oman itsensä katsomisen kauempaa ja omien tekojen, liikkeiden sekä äänien vaikutuksen tutkimisen suojaavan varjon välityksellä. Alun alkaen leikkinä ja kokeiluna alkanut varjotyöskentely kehittyi ryhmässä julkiseksi esitykseksi. Metaforien käyttö voidaankin nähdä myös tekona, jossa ihminen rakentaa vaihtoehtoisen todellisuuden tutun arkitodellisuuden rinnalle ja tulkitsee tai muuttaa sen avulla jotain osaa kokemuksestaan tai käsityksestään (Marjanovic-Shane 1989; 1996; ks. myös Lakoff & Johnson, 1980).

Taidelähtöiset menetelmät antavat mahdollisuuden sellaisen symbolisen etäisyyden rakentamiseen, jonka avulla syntyy tilaisuus

käsittellä epämääräisiä tai vaikeasti sanoiksi puettavia asioita. Tällainen tekemisen tapa on varsin tervetullut lastensuojelutyöhön. Liian lähellä olevan asian ”vieraannuttaminen” ja kauempaa katsominen mahdollistaa asioiden käsittelyn myös hyvin henkilökohtaisella tasolla. Tämä näkyy sekä varjoteatterissa että rap-musiikissa nuoria kiehtovana suorasukaisena ilmaisukanavana ilman turhia suodattimia. Toiminnallisesta yhdessä tekemisestä jää yleensä myös konkreettinen jälki tai tuotos, jonka äärelle voi palata yhä uudelleen. Tutkimissamme hankkeissa rap-musiikin tekeminen ja teatterityöskentely tarjoavat välineitä, joiden avulla on mahdollista paitsi tarttua mielessä liikkuviin asioihin, myös muokata omaa suhtautumistaan niihin. Kaiken kaikkiaan kontrollista vapaassa ja kiireettömässä tilassa oleminen ja viipyminen tuovat esiin nuorten elämässä olemisen ehtoja ja rajoituksia sekä heissä piileviä käyttämättömiä resursseja ja aikuisen ja lapsen välisen kunnioittavan kohtaamisen mahdollisuuksia. Nuorten tapa olla läsnä ja heittäytyä, kun siihen tarjoutuu mahdollisuus, tai avautua, kun joku luo sille tilan ja aikaa, puhuttelee meitä tutkijoina.

Viitteet

- 1 Harvialan koulukoti sijaitsee Janakkalassa ja on yksi valtion kuudesta koulukodista, jotka toimivat Terveiden ja hyvinvoinnin laitoksen strategisessa ohjauksessa. Toiminta kattaa moniammatillisen kasvatus-, hoito- ja opetustyön.
- 2 Vuonna 2002 perustettu osuuskuntamuotoinen ammattiteatteri ILMI Ö. tekee esityksiä sekä lapsille että aikuisille ja toteuttaa yhteisteatteriprojekteja ja soveltavan draaman työpajoja ja koulutusta. Lisäksi Teatteri ILMI Ö. tarjoaa teatteritaiteen perusopetusta.
- 3 Seurasimme kumpaakin hanketta vuosina 2009–2010. Keräsimme Syytin-hankkeesta osallistuvalla etnografisella otteella havainnointi- ja haastatteluaineistoa sekä video- ja valokuvamateriaalia. Rap-hanketta seurasimme havainnoimalla toimintaa ja haastatteleamalla säännöllisesti hankkeen avainhenkilöitä. Olemme myös seuranneet rap-hankkeen saamaa julkisuutta lehdissä ja televisiossa sekä olleet mukana hankkeeseen liittyvissä tapahtumissa. Tutkimuksemme on osa laajempaa Suomen Akatemian rahoittamaa pitkäaistutkimusta huostaanotetuista lapsista ja nuorista Suomessa.
- 4 Terveiden ja hyvinvoinnin laitos toimii ohjelmatyön kotipesänä.
- 5 Tutkimissamme hankkeissa törmäsimme myös tähän jännitteeseen, etenkin nauhoitetun video- ja valokuvamateriaalin käytön osalta.
- 6 Suomen Kulttuurirahaston Myrsky-hankkeisiin liittyvässä tutkimuksessa on tutkittu Myrsky-hankkeiden kulkua ja vaikutuksia. Alustavien tutkimustulosten mukaan taiteen tekemisen prosessi, oppiminen ja yhdessä tekeminen ovat tuottaneet nuorille rohkeutta, taitoa ilmaista itseään ja kykyä käsitellä omaa elämäänsä (Kotilainen ym. 2010).
- 7 Myrsky on Suomen Kulttuurirahaston valtakunnallinen suurhanke, joka toteutettiin vuosina 2008–2010. Sen kohteena olivat erityisesti 13–17-vuotiaat nuoret, jotka ovat syystä tai toisesta jääneet taidekasvatusmahdollisuuksien ulottumattomiin, esimerkiksi asuinalueen syrjäisyyden tai lähipiirin tuen puuttumisen takia. Nuorten kanssa työskentelevät aikuiset ja taiteilijat yhdistivät näissä hankkeissa voimansa. Myrsky-hankkeeseen liittyy laaja tutkimus, jossa selvitetään millainen resurssi taiteellinen toiminta on nuorille eri elämäntilanteissa (ks. Siivonen 2010).
- 8 Syyttimeen osallistuneiden nuorten nimet on muutettu.
- 9 Tutkijoiden osallistuminen nuorten kanssa myös varsinaiseen teatteritoimintaan (harjoituksiin, draamakohtausten työstämiseen ja leikkeihin) osoitautui oikeastaan ainoaksi mahdolliseksi tavaksi toteuttaa tutkimusta. Nuoret suorastaan vaativat sitä. Ensimmäisissä tapaamisissa keväällä 2009 osallistuimme toimintaan vielä ilman mitään aineistonkeruuvälineitä, mutta melko pian pyysimme sekä nuorilta että teatterin vetäjiltä luvat toiminnan videokuvaamiseen. Nuoret eivät kokeneet kameroiden läsnäoloa hankalaksi vaan halusivat usein toimia itseen kuvaajina.
- 10 Ryhmää ei voitu jatkaa enää keväällä 2010, koska Kulttuurirahaston rahoitus hankkeelle päättyi. Teatteri Ilmi Ö. on syksyllä 2010 saanut jatkorahoituksen Kulttuurirahastosta, joten Syytin saa jatkoa keväällä 2011.
- 11 Tekstiote on Harvialan koulukotiin sijoitetun nuoren kappaleesta ”Tanssin demonien kanssa”. Nuori käyttää taiteilijanimeä Fati Bumba.
- 12 Naulakallion erityiskoulussa toteutettiin samantyyppinen rap-hanke vuonna 2005. Aktiivisimmillaan projekti oli vuosina 2005–2008. Hankkeessa olivat mukana muun muassa **Asa**, **Paleface**, **Steen 1** ja **Tommy Lindgren**. Rap-kulttuurisiltahankkeen vetäjinä toimivat musiikinopettaja **Elna Kannosto**

- ja teatteri-ilmaisun ohjaaja **Maria Santavuori**. Hankkeessa julkaistiin kolme albumia ja tehtiin esimerkiksi opetusmateriaali ”Turpa auki”, jossa opastetaan rap-musiikin ja sanoitusten tekemiseen. Projekti jatkuu edelleen Naulakallion koulussa.
- 13 Rapille on tunnusomaista loppusoinnullinen puhelu eli räppäys (engl. rapping) ja toisten kappaleiden lainaaminen eli samplaaminen (sampling).
 - 14 Tekstiote on Harvialan koulukotiin sijoitetun nuoren kappaleesta ”Tanssin demonin kanssa”. Keväällä 2010 levyä painettiin 500 kappaletta.
 - 15 Tekstiotteet ovat Harvialaan sijoitetun nuoren kappaleesta ”Sossutantat”. Nuori käyttää taiteilijanimeä **Ghost**.
- ## Lähteet
- Bardy, Marjatta (2001): Pikkulasten sijoitus oman kodin ulkopuolelle – Syrjäytymisen ja liittymisen risteyskoh- ta. Teoksessa Irmeli Järventie & Hannele Sauli (toim.) Eriarvoinen lapsuus. Helsinki: WSOY, 47–81.
- Bardy, Marjatta & Känkänen, Päivi (2005): Omat ja mui- den tarinat. Ihmisyyttä vaalimassa. Helsinki: Stakes.
- Bardy, Marjatta & Haapalainen, Riikka & Isotalo, Merja & Korhonen, Pekka (toim.) (2007) Taide keskellä elämää. Keuruu: LIKE/Nykytaiteen museo, Kiasman julkaisuja 106.
- Erkkilä, Jaakko (2003): Musiikkiterapian mahdollisuu- det lapsen surussa. Teoksessa Jaakko Erkkilä & Tiina Holmberg & Sirkku Niemelä & Hillka Ylönen (toim.) Surevan lapsen kanssa. Jyväskylä: SMS-Tuotanto Oy, 17–55.
- Ervast, Sari-Anne & Tulensalo, Hanna (2006): Sosiaalityötä lapsen kanssa. Lapsikeskeisen tilannearvion kehittämi- sestä. Helsinki: SOCCA ja Heikki Waris -instituutin julkaisusarja 8. Helsinki.
- Forsberg, Hannele (1998): Perheen ja lapsen tähden. Etno- grafia kahdesta lastensuojelun asiantuntijakulttuurista. Helsinki: Lastensuojelun keskusliitto.
- Heino, Tarja & Johnson, Marianne (2010): Huostassa olleet lapset nuorina aikuisina. Teoksessa Ulla Hämäläinen & Olli Kangas (toim.) Perhepiirissä. Helsinki: Kela.
- Hughes, Daniel A. (1997): Facilitating Developmental Attachment. The Road to Emotional Recovery and Behavioral Change in Foster and Adopted Children. New Jersey: Jason Aronson Inc. Northwale.
- Hughes, Daniel A. (2006): Tie traumasta tervehtymiseen. Rakkauden herättäminen syvästi vaurioituneissa laps- sissa. Tampere: PT-kustannus.
- Hurtig, Johanna (2006): Lasten tieto sosiaalityön haasteena. Teoksessa Hannele Forsberg & Aino Ritala-Koskinen & Maritta Törrönen (toim.) Lapset ja sosiaalityö. Koh- taamisia, menetelmiä ja tiedon uudelleen arviointia. Jyväskylä: PS-kustannus, 167–193.
- Isotalo, Merja (2010): Taide ja kulttuuri lisäämään hyvin- vointia. Taku, Taide- ja kulttuurialan ammattijärjes- töllehti 1/2010, 10–11.
- Knowles J. Gary & Cole L. Ardra (toim.) (2008): **Hand- book of the Arts in Qualitative Research**. Thousand Oaks, California: Sage Publications.
- Kotilainen, Sirkku & Siivonen, Katriina & Suoninen, Annikka (2010): Nuoret taiteen tekijöinä. Myrsky- hankkeen väliarviointia. http://www.nuorisotutki- musseura.fi/sites/default/files/verkkojulkaisut/Myrsky-raportti_verkkojulkaisuja%2031.pdf. (Viitattu 1.12.2010.)
- Känkänen, Päivi (2006): Taidelähtöiset työmenetelmät lastensuojelussa. Teoksessa Hannele Forsberg & Aino Ritala-Koskinen & Maritta Törrönen (toim.) Lapset ja sosiaalityö. Kohtaamisia, menetelmiä ja tiedon uudel- leenarviointia. Juva: PS-kustannus, 129–148.
- Känkänen, Päivi & Tiainen, Ulla (2007): Oma tilaa etsimässä. Teoksessa Marjatta Bardy & Riikka Haa- palainen & Merja Isotalo & Pekka Korhonen (toim.) Taide keskellä elämää. Keuruu: LIKE/Nykytaiteen museo Kiasman julkaisuja 106, 81–87.
- Känkänen, Päivi (2009): Siirtymät sijaishuollossa – het- kiä ja ikuisuuksia. Teoksessa Marjatta Bardy (toim.) Lastensuojelun ytimissä. Helsinki: Terveysten ja hy- vinvoinnin laitos, 232–240.
- Lakoff, George & Johnson, Mark (1980): **Metaphors We Live by**. Chicago and London: The University of Chicago Press.
- Lehtonen, Jussi (2010): Samassa valossa – Näyttelijän työ hoitolaitoskiertueella. Hämeenlinna: Kustannusosake- yhtiö Avain.
- Liikanen, Hanna-Liisa (2010): Taiteesta ja kulttuurista hy- vinvointia – ehdotus toimintaohjelmaksi 2010–2014. Opetusministeriön julkaisuja 2010:1.
- Marjanovic-Shane, Ana (1989): **Metaphor beyond Play: Development of Metaphor in Children**. Pennsylvania: University of Pennsylvania.
- Marjanovic-Shane, Ana (1996): **Metaphor – A Propo- sitional Comment and an Invitation to Intimacy**. Julkaisematon esitelmä sosiokulttuurisen tutkimuksen konferenssissa (2nd Conference for Socio-Cultural Research), Geneve, 11.-15.9.1996.
- Marjanovic-Shane, Ana & Beljanski-Ristić, Ljubica (2008): **From Play to Art – From Experience to Insight**. Mind, Culture, and Activity 15 (2), 93–114.
- Marshall, Julia (2005): **Connecting Art, Learning, and Creativity. A Case for Curriculum integration**. Studies in Art Education (46) 3, 227–241.
- McNiff, Shaun (1998): **Trust the Process. An Artist’s Guide to Letting Go**. Boston: Shambhala.
- McNiff, Shaun (2008): **Art-Based Research**. Art and

- Knowledge. Teoksessa J. Gary Knowles & Ardra L. Cole (toim.) *Handbook of the Arts in Qualitative Research*. Thousand Oaks, California: Sage Publications, 29–53.
- Muukkonen, Tiina (toim.) 2008: Suunnitelmallinen sosiaalityö lapsen kanssa. Helsinki: Pääkaupunkiseudun sosiaalialan osaamiskeskus SOCCA:n ja Heikki Waris -instituutin julkaisusarja nro 17.
- Mäkelä, Jukka (2006): Suomalaisen laitoksen esipuhe teoksessa Daniel A. Hughes (2006) *Tie traumasta tervehtymiseen. Rakkauden herättäminen syvästi vaurioituneissa lapsissa*. Tampere: PT-kustannus, 9–11.
- Oranen, Mikko (2008): Mitä mieltä? Mitä mieltä! Lasten osallisuus lastensuojelun kehittämisessä. Sosiaali- ja terveystieteiden tutkimuskeskus SOCCA:n ja Heikki Waris -instituutin julkaisusarja nro 17.
- Oravala, Sanna & Rönkä, Anna (1999): Käännekohdat elämäntunnetilassa. *Psykologia* 34, 274–280.
- Payne Malcolm (2005): *Modern Social Work Theory*. Palgrave Macmillan: Wales.
- Pekkarinen, Elina (2010): Stadilaispojat, rikokset ja lastensuojelu. Viisi tapaustutkimusta kuudelta vuosikymmeneltä. Helsinki: Nuorisotutkimusseura/Nuorisotutkimusverkosto, julkaisuja 102.
- Pösö, Tarja (2004): Vakavat silmät ja muita kokemuksia koulukodista. Helsinki: Stakes, tutkimuksia 133.
- Rainio, Anna Pauliina (2008): Developing the Classroom as a Figured World. *Journal of Educational Change* 9 (4), 357–364.
- Rainio, Anna Pauliina (2010): *Lionhearts of the Playworld: An Ethnographic Case Study of the Development of Agency in Play Pedagogy*. Helsinki: Helsingin yliopiston käyttäytymistieteiden laitos, kasvatustieteellisiä tutkimuksia 233.
- Reinikainen, Sarianna (2009): Nuorisokodista maailmalle. Kokemuksia nuorisokodissa elämisestä ja aikuisiässä selviytymisestä. Helsinki: Helsingin yliopiston kasvatustieteiden laitoksen tutkimuksia 224.
- Rönkä, Anna (2005): Paremmalle kaistalle elämässä. *Nuorisotutkimus* 23 (2), 67–73.
- Saine, Reetta (2010): Rajut kokemukset rap-riimeiksi. Kirjastoseuran tietopaketti; 6–8.
- Sava, Inkeri (2007): *Katsomme – näemmekö? Luovuudesta, taiteesta ja visuaalisesta kulttuurista*. Jyväskylä: PS-Kustannus.
- Savolainen, Miina (2008): *Maailman ihanin tyttö*. Helsinki: Blink Entertainment.
- Siivonen, Katriina (2010): Taiteen särmällä nuorille hyvinvointia. Sitoutumuksia ja toiminta-ajatuksia nuorten tueksi. Turun yliopiston Tulevaisuuden tutkimuskeskuksen Tutu-eJulkaisuja 6/2010 & Nuorisotutkimusverkosto/Nuorisotutkimusseura, verkkojulkaisuja 37. [Http://www.tse.fi/FI/yksikot/erillislaitokset/tutu/Documents/publications/eTutu_2010-6.pdf](http://www.tse.fi/FI/yksikot/erillislaitokset/tutu/Documents/publications/eTutu_2010-6.pdf). (Viitattu 1.12.2010.)
- Sinkkonen, Jari & Kalland, Mirjam (toim.) (2001): *Varhaiset ihmissuhteet ja niiden häiriintyminen*. Helsinki: WSOY.
- Strandell, Harriet (2005): Lapset, etiikka ja vaikea osallisuus. Teoksessa *Laadullisen sosiaalitutkimuksen eettiset kysymykset*. Helsinki: STAKES.
- Tolonen, Tarja (2004): Vanhemmuuden puutteen heijastuminen nuorten sosiaaliseen pääomaan. *Nuorisotutkimus* 4 (22), 17–34.
- Tolonen, Tarja (2008): Menestys, pärjääminen ja syrjäytyminen – Nuorten elämäntyyliä ja luokkaerot. Teoksessa Tarja Tolonen (toim.) *Yhteiskuntaluokka ja sukupuoli*. Tampere: Vastapaino, 226–254.
- Vartiainen, Olli (2010): Taustaa Harvialan koulukodin rap-projektille. *Lehdistötiedote* 19.2.2010.
- Vinnerljung, Bo (1996): *Svensk forskning om fosterbarnsvård*. Stockholm: Liber.
- Vygotsky, Lev S. (1925/1971): *The Psychology of Art*. Cambridge, Mass.: M.I.T. Press.

Muut lähteet

- Teatteri ILMI Ö:n teatteriohjaajien Anne Korhosen ja Merja Pennasen haastattelu 3.12.2009.
- Karri “Paleface” Miittisen haastattelu 5.2.2010.
- Harvialan koulukodin rap-hankkeessa mukana olleiden poikien haastattelu (Fati Bumba ja Ghost) 15.2.2010.
- Seppo ”Steen 1” Lampisen haastattelu 22.4.2010.
- Harvialan koulukodin työntekijän Olli Vartiaisen haastattelu 25.5.2010.
- Harvialan koulukodin dokumenttiprojektin vetäjän Antti kosken haastattelu 25.5.2010.
- Vapaamuotoinen keskustelu Harvialan koulukodin työntekijöiden kanssa rap-hankkeeseen liittyen 21.10.2010.
- Sytytin-hankkeen väliraportti 4/2010. Teatteri ILMI Ö. Sytytin-hankkeeseen osallistuneiden nuorten Pertun ja Tonin haastattelu 10.6.2010.

Känkänen, Päivi & Bardy, Marjatta

**Life stories and arts in child welfare:
enriching communication.**

Nordic Social Work Research,
published online: 03 Apr 2013.

[http://www.tandfonline.com/doi/full/10.1080/
2156857X.2013.781536](http://www.tandfonline.com/doi/full/10.1080/2156857X.2013.781536)